

POLIS

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE

Volum XII, Nr. 2 (44), Serie nouă, martie-mai 2024

Revista POLIS
©Facultatea de Științe Politice și Administrative
Universitatea „Petre Andrei” din Iași
ISSN 12219762

SUMAR

EDITORIAL	5
Timpul Europei	5
Fabrizio FIUME	
SPAȚIUL SCHENGEN. DE AMBELE PĂRȚI ALE GRANIȚELOR	21
Construcția spațiului european	21
Angelo CHIELLI	
Spațiul Schengen și restabilirea controalelor la frontierele interne. De la evenimentele austriece privind criza migrației din 2015 până la propunerile de reformă a Codului	25
Laura FABIANO	
<i>Hannibal ante portas.</i> Amânarea aderării României la spațiul Schengen	41
Ciprian IFTIMOAEI	
Naționalism, multiculturalism și condiționalitate europeană în Balcanii de Vest	75
Alda KUSHI	
Convergența economică și instituțională a Balcanilor de Vest către Uniunea Europeană	91
Klodian MUÇO, Bardhe KARRA, Emiljan KARMA	
Conceptul de „guvernare globală” din perspectiva imperiului	109
Mădălina Virginia ANTONESCU	
INTERVIU	131
E. S. Sorin-Dan Mihalache, Ambasadorul României în Republica Cipru:	131
„Spațiul Schengen, în viitorul apropiat, nu va mai avea aceleași caracteristici pe care le are astăzi”	
Interviu realizat de Ioana Cristea Drăgulin	

VARIA	135
Raportul dintre inteligența artificială și drepturile fundamentale	135
Carlo BOSNA	
Bridging marginalization: the political imperative of inclusive digital futures in elderly empowerment	149
Monica Eliza MOTORGA	
Beyond GDP: Reassessing Economic Success and Quality of Life through the Human Development Index	167
Bian AL-QASSEM	
O istorie culinară a exilului românesc. Început și sfârșit de comunism, între Franța și România	183
Adelina BOCANCEA	
Muzeologia albaneză între muzeul socialist și conservarea moștenirii comuniste după anii '90, cu perspectiva integrării în Uniunea Europeană	203
Oltsen GRIPSHI	
EVENTIMENT	221
Conferința internațională „Revirimentul suveranismului în Uniunea Europeană”	221
Andrei CUCU	
RECENZII	229
O analiză a actualelor crize politice	229
Sorin BOCANCEA	
O istorie politică a României postcomuniste	231
Sorin BOCANCEA	
Mihail Dumache, <i>Trandafir G. Djuvara – un român în prim-planul instituțiilor internaționale</i>	233
Liviu NEAGOE	
O radiografie a regimurilor antidemocratice din Europa	239
Silvia BOCANCEA	
Petruț-George Bran, <i>Libertatea potrivit lui Florentinus</i>	243
Teodor SÂMBRIAN	
Note despre autori	247
Instrucțiuni pentru autori	255
Instructions to authors	258

EDITORIAL

Timpul Europei [The Time of Europe]

Fabrizio FIUME

*În general, dezvoltarea partidelor pare legată de cea a democrației¹
Istoricul nu părăsește niciodată timpul istoriei:
timpul se lipește de gândurile sale precum pământul de sapa fermierului²*

Abstract: *The process of European integration starts in the immediate postwar period, we have often focused on a narrative mainly aimed at reconstructing the stages it went through and the role of the political main characters who governed it - ideally or concretely - capturing its ideal and economic motivations. In fact, broadening the view, we find that this process is perfectly synchronous with the birth of perhaps the most advanced variant of democracy, which, not surprisingly, we can call precisely European democracy. The intertwined reading of the two events provides valuable insights into a reality that is too complex to be reduced to sector history, if not even celebration or mythopoiesis, allowing us to understand its successes as much as its crises. Today, more than ever, it is important to start here again, because there is no cure for the Union without a cure for European democracy and, quite simply, the loss of the patient is a damage we cannot afford, as Europeans, as democrats, as citizens of the world.*

Keywords: *European history, Western Democracy, European integration. History of social and political movements. Politology.*

Introducere

Ca în toate narațiunile istorice, timpul joacă un rol fundamental în povestea pe care urmează să o spunem. Conștienți că simpla legătură temporală nu poate constitui în sine una cauzală, și precauți de conștientizarea că relațiile dintre trecut, prezent

și viitor pot ascunde adevărate capcane³, trebuie totuși să ne întrebăm despre unele sincronisme care se regăsesc între construcția contemporană, sistemele democratice și procesul de integrare europeană, cu arhitecturile politico-instituționale rezultate. De fapt, dacă o relație logică și o teză istorică nu pot fi construite doar

pe baza plasării evenimentelor individuale de-a lungul *continuumului* temporal, timpul rămâne totuși la baza definiției istoriei, care, așa cum spunea Marc Bloch, nu este nimic altceva decât „știința oamenilor în timp”⁴.

Trebuie menționat că această contribuție nu se încadrează în analiza istoriei instituțiilor europene și, prin urmare, este de la sine înțeles că majoritatea pasajelor și perspectivelor referitoare la dezvoltarea și natura lor face referire la o extinsă literatură de specialitate. Domeniul în care ne vom deplasa este de natură istorico-politică, plecând de la presupunerea că nici măcar UE nu este scutită de problemele de legitimitate, cetățenie și „stabilitate democratică” care fac obiectul dezbaterii politice concentrate până acum asupra regimurilor politice naționale. Toate, evident, trebuie să ia în considerare, în aceste vremuri ale renașterii suveranismelor, o realitate ce nu poate fi anulată: chiar și cea mai devastatoare criză care ar putea să se abată asupra Uniunii nu poate duce niciodată la o „dictatură europeană”. Uniunea nu este un stat, ci mai degrabă ar avea ca rezultat întreruperea procesului de integrare și, în cel mai rău caz, prăbușirea arhitecturii sale actuale. O eventualitate care, dacă nu ar fi evitată, ar avea consecințe devastatoare.

Prima sincronizare

Când a început procesul de integrare europeană? Problema nu este atât reconstituirea precedentelor

avortate sau rădăcinile ideale care l-au inspirat, chiar dacă, oprindu-ne la un trecut recent și, deci, într-o relație causală mai evidentă, nu putem să nu subliniem că dezbaterile de la Liga Națiunilor și europenismul din perioada imediat următoare au produs cele mai fructuoase și de durată propuneri. Întrebarea este alta și constă în identificarea punctului concret de plecare al unui proces încă în desfășurare și astăzi, marcat de nașterea unei serii de tratate internaționale de absolută relevanță în termeni politico-economici și de impact asupra vieții a milioane de oameni, o cale care în 2001 a marcat ceea ce poate fi bine definit ca un adevărat salt de calitate odată cu începerea lucrărilor la Convenția pentru Constituția Europeană. Din acest punct de vedere, este greu de pus la îndoială că *terminus a quo* al istoriei noastre ar trebui plasat între mijlocul anilor 1940 și începutul deceniului următor al secolului trecut.

Scenariul este deci cel al perioadei imediat postbelice, chiar dacă, după cum vom vedea, o precondiție fundamentală este stabilită chiar cu un an înainte de încheierea conflictului în sine. De fapt, dacă contribuția exogenă americană și rolul jucat de *Planul Marshall* în construirea unei prime structuri de coordonare economică la scară continentală sunt neîndoielnice, tocmai în acordurile de la Bretton Woods din 1944 avem geneza marelui post-plan de renaștere a războiului care a atribuit *de facto* un rol atât de important Europei. Nu numai atât, dar construcția ulterioară,

începută de personalități pur europene precum Adenauer, Schuman, De Gasperi și Spaak ar fi fost de neconceput fără cadrul mai general de liberalizare a pieței și, mai ales, de reglementare a schimburilor instituit la Bretton Woods, atât de mult că sfârșitul convertibilității dolarului a împins ceea ce era Comunitatea Economică Europeană din 1957 într-o situație foarte critică, din care a ieșit doar șapte/opt ani mai târziu, la începutul anului 1979, odată cu nașterea Sistemului Monetar European și ratificarea acestuia de către țările membre. Primii pași au avut loc, așadar, în intervalul dintre *Planul Marshall* și nașterea Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului, odată cu Tratatul de la Paris din 1951.

Acum a sosit momentul să ne punem o a doua întrebare. Când s-a născut democrația europeană modernă?

Dacă termenul de democrație este foarte vechi și, în fața unei distanțe atât de mii de ani, nimeni nu se îndoiește că regimul politic atenian nu este cu siguranță comparabil cu sistemele democratice actuale, pot apărea îndoieli cu privire la regimurile politice mult mai recente, cum ar fi cele ale prima jumătate a secolului al XX-lea, pentru care adesea termenul a fost aplicat de aceiași actori care au activat acolo. De exemplu, se pretinde adesea, și se pretindea la acea vreme, că fascismul a răsturnat democrația italiană, dar putem spune că aceasta este o afirmație substanțial corectă?

În opinia noastră, răspunsul trebuie să fie negativ din mai multe motive. Să presupunem că conceptul de democrație este epuizat prin definiția instituțională: garanții moștenite din perioada liberală adăugate instituției votului universal. În afară de absența unei așa-zise constituții democratice propriu-zise – la apariția fascismului în Italia era încă în vigoare Statutul Albertin, care reprezintă în schimb un exemplu tipic de *carte octroyée* –, considerând legea electorală în vigoare în 1919 drept vot universal, vedem că afirmația ar fi nesustenabilă, având în vedere că jumătate din populație, femeile, a fost exclusă de la dreptul de vot. Faptul că o prejudecată a vremii a împiedicat recunoașterea chiar și a unei realități atât de evidente nu schimbă fondul faptelor. În Italia, votul universal va avea loc abia în 1946, dar este important de menționat că acest lucru, din păcate, nu este deloc o anomalie. De exemplu, în Franța, femeile vor putea să-și exercite dreptul de vot pentru prima dată abia în 1945, în Grecia în 1952, cazul Elveției este foarte bine cunoscut cu un 1971 șocant, ca să nu mai vorbim de cazurile în care dreptul a fost acordat, dar imediat după aceea revocat din cauza răsturnărilor de la *entre-deux-guerres*: cazul german este emblematic – femeile au beneficiat de el doar din 1918 până în 1933, iar apoi l-au recăpătat pe deplin după cel De al Doilea Război Mondial –, însă discuția vizează toate țările care au capitulat sub o dictatură fascistă sau parafascistă începând cu anii '20.

Astfel, chiar limitându-ne la o definiție trunchiată, nu putem să nu observăm că democrația a devenit un regim politic preponderent în Europa de Vest abia la mijlocul anilor '40. Cu toate acestea, un sistem democratic este ceva cu mult mai complex. Este de neconceput, de exemplu, o democrație fără libertatea substanțială a presei sau fără acces generalizat nu numai la drepturile politice și civile, ci și la toate noile tipuri de drepturi care au început să se afirme tocmai începând din acea perioadă, de la individ – drepturi ale primei generații – cele sociale – a doua generație –, apoi celor ecologice și astăzi față de cele generate de nevoia de protecție față de biotehnologii – pe care le-am putea considera aproximativ generația a treia și a patra. Apariția drepturilor de a doua generație este crucială în evoluția modelului de democrație europeană și datează de la mijlocul anilor '40 – la nivel teoretic, cu Raportul Beveridge din 1944, care reprezintă arhetipul statului bunăstării – și continuă cu reformele lansate de guvernul laburist englez în urma victoriei electorale din 1946.

Revenind de la social la politic, marele protagonist al tranziției de la vechiul sistem liberal la cel democratic este partidul de masă. Primul său model este constituit de ceea ce în știința politică este definit ca un partid de integrare în masă⁵. Arhetipul este SPD-ul născut odată cu Congresul de la Gotha din 1875, iar până în noul secol partidele de integrare vor fi doar partidele social-de-

mocrate⁶, organizate după imaginea și asemănarea partidului lor de conducere german. Dar corespondența dintre acest tip de organizare și nevoile politicii în noua societate de masă tinde să facă modelul să prolifereze în afara și împotriva taberei socialiste.

Să ne gândim la cazul italian. Deja în urma alegerilor din 1919, desfășurate cu vot „semi-universal” și într-un context instituțional încă foarte înapoiat, cele două principale partide de masă – cel socialist și nou-înființatul Partid Popular, care a primit votul catolic – au devenit majoritare în țară, cucerind aproximativ 53% din electorat. Este apariția unei democrații complete, care este însoțită de un monopol politic real din partea partidelor de masă: la alegerile pentru Adunarea Constituantă din 1946, cele trei partide de masă – DC, PSI și PCI – vor totaliza 75 %. Dintre aceste trei partide, două sunt practic noi: Creștin-Democrații, fundați în 1943, și Partidul Comunist Italian, a cărui schimbare de nume față de Partidul Comunist din Italia inițial, fondat în 1921, corespunde efectiv unei schimbări radicale a modelului organizatoric, odată cu transformarea dintr-un partid de avangardă într-un partid de masă. Momentul de cotitură, care a avut loc sub secretariatul lui Togliatti, datează din 1944, cu doar doi ani înainte de votul constitutiv. Încă o dată se cuvine să ne amintim că Italia nu este o excepție, într-adevăr, în acest caz este absolut norma: democrația creștină franceză, care acolo se va numi Mișcarea

Populară Republicană, a fost fondată în 1944, în timp ce cea germană, Partidul Uniunea Creștină Democrată din Germania, s-a născut în 1945. Această ultimă precizare are o valoare deosebită în sensul raționamentului nostru, dat fiind că tocmai aceste trei partide au început efectiv procesul de integrare europeană, cucerind conducerea guvernelor naționale. Nașterea Uniunii Europene, ca Comunitate Economică Europeană, coincide cu nașterea democrației europene și, în special, cu Epoca de Aur a partidelor de masă⁷.

În ciuda traumei războiului și a – momentan? – conștientizării ororilor în care poate fi cufundat de un patriotism degenerat în naționalism, chiar și în anii reconstrucției nu se poate subestima absolut persistența unui puternic sentiment naționalist în clasele de mijloc europene, paradoxal chiar îndus de opoziția comunistă, care a condus la apariția unei convingeri că integrarea europeană este creația americanilor și a clericalilor. Acest ultim fenomen va căpăta evidență deosebită cu ocazia campaniei împotriva nașterii Comunității Europene de Apărare, a cărei înființare ar fi deschis o nouă fază, canalizând procesul de integrare pe o cale politică, unde până atunci – și așa va continua, odată cu anul 1954, când s-a închis proiectul unei armate comune – a trecut doar pe cel economic.

Să luăm Italia ca exemplu încă o dată, dar amintindu-ne că și cazul Franței nu a fost cu siguranță diferit. Propaganda comunistă s-a inspirat în mare măsură din stereotipurile mân-

driei naționale, de exemplu subliniind că soldații italieni buni ar fi fost obligați să primească ordine de la ofițerii străini și, mai mult, în engleză, sau că, în timp ce Togliatti luptase în armata națională în Marele Război, considerat al patrulea război de independență, De Gasperi fusese un parlamentar austro-ungar. Cu siguranță, aici ne aflăm în fața unei triple răsturnări propagandistice demne de un trapezist al Cirque du Soleil, în condițiile în care respingerea războiului a fost cauza primordială a nașterii Internaționalei a III-a și a Partidului Comunist însuși! Doar de dragul unei prezentări complete a tabloului istoric, trebuie amintit că această uniune ciudată dintre comunism și naționalism nu va fi exclusivă partidelor comuniste occidentale – în esență, celor italiene și cele franceze, având în vedere irelevanța sau inexistența altelor –, după cum a demonstrat cu deosebită eficacitate experiența română.

Revenind în Italia, un alt indicator al persistenței retoricii naționaliste este cel electoral în tururile în care nu se poate ridica gardul „votului util”, adică în cele administrative: în 1951/’52 principalele municipii din Sudul Italiei erau toate în mâinile extremei drepte, cu tracțiune monarhistă cu un neofascism aflat în evidență renaștere, dar cu un rol minor. Alte semnale vin apoi din mișcările studentești, unde la începutul anilor 1950 prezența neofascistă era foarte marcată. Pe scurt, fără acea mașinărie complexă și eficientă de consens constituită de partidele de masă, din-

tre care primul a fost promotorul integrării, demararea procesului de construire a Uniunii Europene cu siguranță nu ar fi fost un fapt evident din punct de vedere politic. Abia mai târziu sentimentul proeuropean va începe să fie alimentat de rezultatele economice foarte bune, obținute datorită interacțiunilor dintre economiile europene, deoarece dovezile legăturii dintre miracolul economic – nu doar italian⁸ – și procesul de integrare erau deja evidente în acea fază a Războiului Rece în care nu întâmplător istoricul englez Richard Vinen plasează „politica consensului”⁹.

A doua sincronizare

După cum am văzut, odată cu înfrângerea politicii de integrare militară, integrarea europeană va relua mersul numai pe căi economice. Cu toate acestea, ceea ce până atunci se dovedise a fi o linie sigură, odată cu sosirea anilor ‘70 s-a dovedit a fi întortocheat și oarecum accidentat. Ceea ce contează cel mai mult nu este atât faptul că între prăbușirea sistemului Bretton Woods în 1971 și primul șoc petrolier din ‘73 a fost declanșată o criză economică pernicioasă pe termen lung, care în orice caz subminează unul dintre cei doi piloni ai legitimității CEE – care sunt tocmai creșterea economică și pacea durabilă –, în condițiile în care celălalt încă rezistă bine și, în cazul italian, întreaga structură beneficiază și de un al treilea masiv punct de sprijin, despre care vom vorbi în curând. Problema este dată în schimb de pri-

mul dintre cei doi declanșatori din 1971. O structură economică europeană este nesustenabilă fără un regim de curs de schimb fix și, așa cum va demonstra eșecul așa-numitului „șarpe monetar”¹⁰, obiectivul cursului de schimb fix – care în realitate este fluctuant, dar într-o măsură minimă – se va dovedi de neatinț fără o monedă de referință, care joacă efectiv rolul pe care l-a jucat aurul în anii etalonului aur. De la Reconstrucție până atunci, în conformitate cu ceea ce a fost stabilit în 1944, acea monedă fusese dolarul, dar Nixon l-a declarat acum inconvertibil, inițiind și o primă devalorizare. Criza din ‘73 copleșește prima încercare europeană de răspuns, amintitul „Șarpe monetar”, care practic tocmai fusese lansat¹¹. Mecanismele de compensare sunt foarte importante, dar fără aur sau o monedă care să le ia locul, ele sunt la fel de insuficiente. Soluția va fi pregătită la sfârșitul anului 1978 și va fi Sistemul Monetar European (SME). Momentul nu este încă copt pentru introducerea unei monede unice, care este însă deja subiect de dezbatere, iar obstacolul este ocolit cu „baterea” unei monede virtuale, care acționează ca punct de referință permițându-ne să înțelegem cine și în ce direcție se mișcă în cazul unei modificări a cursului de schimb între două valute care participă la sistem. Această monedă se va numi ECU, unitate monetară europeană.

Economia europeană s-a născut împovărată de multe defecte iar în Italia aprobarea sa va avea loc într-un

climat dramatic – gândiți-vă doar la refuzul franco-german de a respecta pactele semnate anterior cu guvernul Andreotti și la presiunea „informală” exercitată de Paris și Berlin pentru a împinge oricum Italia să se alăture Sistemului, totul într-un climat devenit tragic de moartea foarte recentă a lui Aldo Moro. Tocmai ratificarea SME va fi cea care va marca sfârșitul solidarității naționale, odată cu expulzarea definitivă a PCI din zona guvernamentală. Aceste umbre, oricât de întunecate, sunt în afara raționamentului nostru, mai ales că „asimetriile” Sistemului nu vor afecta legitimarea populară încă în creștere a Comunității Europene atât în Italia, cât și în celelalte țări din Sud, care va fi afectată și de aceste asimetrii. Asta pentru că în Italia și pe tot sudul continental aderarea la proiectul european se prezintă și ca „salvatoare” și compensatorie față de viciile considerate insurmontabile ale sistemelor politice respective. În cazul italian, pe lângă ineficiență și corupție, există percepția clară de a trăi într-o democrație incompletă, anormală față de standardele europene din cauza imposibilității de a proceda la alternanța guvern/opoziție. Opțiunea proeuropeană îți permite să te simți parte dintr-o lume pe care o admiri, dar în care percepi intim distanța. Este mânerul pentru a evita să te simți aspirat spre malul sudic al Mediteranei.

Dar să continuăm cu paralelismul nostru, pentru că faza istorică pe care o descriem va fi și ea plină de consecințe pentru evoluția sistemelor democratice. Partidele de masă, așa

cum am văzut (protagoniști ai marii coticuri democratice postbelice), sunt printre primele afectate. Dezvoltarea ulterioară a societății de masă face ca partidele capabile să prezideze câmpul politic – intermediar între cel social tot mai complex și cel instituțional din ce în ce mai complex și mai indispensabil. Aceste partide necesită structuri foarte scumpe, capabile să guverneze mii de militanți, să ajungă la milioane de alegători, să conducă, așa cum am spus, teritoriile din ce în ce mai vaste ale societății de masă. Este clar că criza anilor ‘70 a adunat nori destul de amenințători deasupra capetelor lor. Cu toate acestea, suntem încă în plin Război Rece – în care, pe lângă legitimarea partidelor, activează și canale de finanțare intuibile – și, în plus, deși modelul de societate industrială este acum în declin, el încă nu a dispărut, supraviețuiește o clasă muncitoare importantă, așa cum există o clasă de mijloc care îmbină dimensiuni neajunse până acum cu persistența unor poziții avantajoase din punct de vedere al veniturilor și al patrimoniului – gândiți-vă doar la accesul la locuință. Mai presus de toate încă funcționează liftul social: așteptările taților sunt încă fundamental acelea de a oferi copiilor standarde de viață mai bune decât cele din generația lor, care fuseseră mai bune decât cele ale precedentei ș.a.m.d. Rolul așteptărilor și al mobilității sociale în procesele de identificare politică și de aderare la marile partide de masă ale secolului XX este un factor care nu trebuie subestimat: tocmai aceste așteptări îi

fac pe militanți să accepte costurile militanței lor, uneori făcând sacrificii chiar și extreme. Dacă este clar că o viață militantă nu este ușoară, este la fel de clar că viața cuiva poate fi prelungită dacă aceasta aduce un beneficiu tangibil copiilor și nepoților¹². Anii '80 sunt la mai puțin de un deceniu distanță, dar individualismul hedonist care-i va caracteriza pe aceștia pare foarte îndepărtat.

Cu toate acestea, în Europa, anii '80 au fost introduși tocmai de punctul de cotitură important dictat de introducerea SME. Parametrii de austeritate preconizați reduc semnificativ resursele alocate finanțării politicii, cel puțin cele „evidente”¹³, în timp ce imposibilitatea ulterioară de a devaloriza și de a manevra dobânzile, reducerea puterilor guvernelor naționale, cu siguranță nu contribuie la atenuarea primelor simptome ale unei crize de legitimitate destinată să culmineze în anii '90 cu dispariția partidelor tradiționale de masă și cu apariția unor noi subiecte de natură populistă. Încă o dată, merită subliniat că ne referim la o tendință continentală: specificul italianesc, adesea menționat, afectează doar momentul, dar valul populist, la doar câțiva ani de la apariția surprinzătoare a telecrației lui Berlusconi și ascensiunea populismului identitar – localist și/sau postfascist – și-a făcut simțită răsuflarea în toată Europa.

De fapt, punctul de cotitură al anului 1979 deschide cronologia anilor '80, care reprezintă deceniul de incubație a ceea ce, parafrazându-l pe Gramsci, am putea defini drept politică post-fordistă. Desigur, ar fi greșit

să identificăm o singură forță motrice din spatele acestei transformări profunde a scenariului economic și a problemelor de finanțare.

Am avut ocazia să subliniem că democrația nu este comparabilă cu o sumă aritmetică, ci mai degrabă cu o ecuație complexă, în care informația reprezintă cu siguranță o variabilă de o importanță deosebită. În domeniul media asistăm la o proliferare marcată a radiodifuzorilor și televiziunii, care nu este doar rezultatul unui cadru de reglementare schimbat sau al posibilității de eludare a legilor în vigoare¹⁴ – prin concentrarea asupra cărora am cădea într-o narațiune autotreferențială, incapabili să oferim explicații valide în exteriorul cazului specific italian –, dar și a marii dezvoltări a sectorului electronic și a reducerii semnificative a costurilor de acces la sectorul televiziunii care a rezultat din aceasta. Se schimbă mijloacele și se schimbă și limbajul, televiziunea își pierde definitiv orice vocație pedagogică reziduală și se desprinde definitiv de limbajul filmului sau teatrului. În Italia, punctul de cotitură este marcat de transmisiunea de televiziune în direct care a urmat agonia și moartea micuțului Alfredino Rampi, dar și în acest caz vorbim de un proces generalizat, care de fapt și-a găsit poate cea mai plastică fază la începutul anii '90, reprezentată în filmul *Kika* al regizorului spaniol Pablo Almodóvar, cu creația personajului grotesc al Andreei.

Concomitent cu declinul partidelor de masă, apare o posibilitate alternativă de a lega politica și societatea cu costuri mult mai mici, dar schimbarea de mediu schimbă și

limba: nu se poate vorbi la televizor așa cum s-ar face la un miting și nici nu poate avea suficient timp pentru a clarifica cu adevărat o linie politică în plus. După cum am văzut, televiziunea nu mai este mediul pedagogic și esențial ca-n trecut, care a planificat și reglementat spații de comunicare politică bine delimitate, ci un nou mediu care se exprimă din ce în ce mai rapid din punct de vedere emoțional, cu partidele de masă încă în viață – deși acum, în ultimul deceniu al existenței lor seculare, începe acel proces de personalizare a politicii, care este funcțional pentru noua căsătorie între conducere și electronică. Pe lângă capacitatea de a comunica sloganuri cu eficiență și carismă, liderul partidului începe să se arate în diferite activități, chiar cântând la pian în timpul unui *talk show*, cu intenția evidentă de a trezi empatie într-o arenă politică din ce în ce mai puțin dominată de competiție între diferite propuneri și tot mai dominată de carismă sau subordonată doar simpatiei liderilor.

Pe scurt, Europa s-a născut în epoca democrației de partid, dar a depășit punctul de cotitură al anilor '70 și și-a extins granițele sudice pentru a include Grecia, Spania și Portugalia, așa cum partidele, aflate în criză, căutau o modalitate de a supraviețui.

A treia sincronizare

La 18 iunie 1989, în Italia a avut loc un referendum semnificativ și anormal, de un tip neprevăzut de sistemul constituțional întrucât a fost un vot consultativ¹⁵. A fost, deci,

necesar să se activeze un proces complex de modificare a constituției, care, totuși, s-a încheiat cu acel act unic: și în acest caz, legiuitorul italian a dat dovada imaginației sale proverbiale, construind o regulă *de facto* după imaginea și asemănarea lui, ca un fel de cd-uri care conțin directivele Comandamentului în *Misiune imposibilă*, capabile să se autodistrugă după utilizare. Obiectul consultării a fost delegarea unui mandat constitutiv către Parlamentul European. Acțiunea nu a avut urmări, dar valoarea simbolică a fost enormă, iar rezultatul absolut plebiscitar¹⁶: dat fiind un procent mare de alegători, voturile favorabile au ajuns până la 88%. Cu acea ocazie, Italia s-a dovedit a fi cea mai pro-europeană țară de pe continent. Cu toate acestea, scenariul era pe cale să se schimbe într-un mod surprinzător.

În 1988, partidele politice erau încă cele ale fazei constitutive, cu adăugarea Mișcării Sociale Italiene, care, înființată în decembrie 1946, nu a avut ocazia să participe la consultarea desfășurată cu șapte luni mai devreme. Niciunul dintre acești actori nu știa că se află practic la sfârșitul existenței și schimbările descrise în paragraful precedent păreau destinate să se termine în cadrul vechilor partide, reînnoindu-le, și nu să pregătească un scenariu cu totul nou.

Dar cea mai radicală transformare ar fi fost de natură internațională, chiar dacă probabil a constituit cauza principală a încă neașteptatului cutremur care, între 1992 și 1994, ar fi demolat întregul sistem de partide

italian. Trecuseră doar trei ani de la sfârșitul Războiului Rece și la doar cinci luni de la cel mai senzațional semnal de avertizare: prăbușirea Zidului Berlinului. Războiul Rece „înghețase” sistemul politic italian și, după ce a blocat acest mecanism fundamental – al alternanței guvern/opoziție –, l-a salvat și de lipsa de legitimitate. Cu alte cuvinte, datorită Războiului Rece, regimul italian a putut fi considerat, deși „anormal”, o democrație.

Afirmarea extraordinară a primei forțe populiste moderne a sistemului de partide italian, *Liga*, cu alegerile din 1992, și apoi nașterea și triumful *Forza Italia*, în 1994, odată cu începutul unei hegemonii berlusconiene de douăzeci de ani asupra politicii italiene, au remediat această anomalie demarând un ciclu de alternanță între părți opuse, care este încă în desfășurare. Desigur, prețul a fost acela al trecerii de la o anomalie la alta, dar asta depășește scopul acestei lucrări. Trebuie remarcat în schimb modul în care aparenta normalizare italiană a erodat acel al treilea pilon pe care s-a întemeiat pro-europenismul de masă, dat de recunoașterea unei alte identități decât cea a unei țări percepută drept incompletă, coruptă și ineficientă din punct de vedere democratic.

Narațiunea politică de la Tangentopoli, din care s-a născut „A Doua Republică”, s-a bazat în întregime pe înfrângerea salvatoare a balaurlului corupției și ineficienței, iar pentru o vreme italienii au crezut că se modernizează, se „europenizează”.

Perioada care a urmat va fi în schimb caracterizată de un sistem de valori atât de diferit, încât corupția – acum atât de evidentă încât nu se mai poate susține că a fost învinsă – va înceta să genereze sentimente colective de vinovăție. Construcția unui bipolarism imaginar a concentrat atenția italienilor asupra actorilor politici, provocând o scădere a nivelului discursului public, care s-a apropiat din ce în ce mai mult la nivel de scandal, ca mijloc de a înfrânge adversarul politic. Cu alte cuvinte, cu o politică care făcuse să expire legalitatea ca simplu instrument de delegitimare a adversarului, în speranța poate că „miracolul” de la Tangentopoli va avea loc din nou – a avut loc anihilarea partidelor și înlocuirea acestora cu grupuri conducătoare înrudite –, italienii înșiși a ajuns să o considere o valoare „relativă” și nu „absolută”, ca mijloc și nu scop.

Consecințele asupra anatomiei politice nu ar putea fi mai profunde, implicând trecerea de la partidele de masă la noul partid de companie și afirmarea unui populism modern în două variante – cel postfascist și cel de inspirație secesionistă –, în timp ce Principalul moștenitor al PCI¹⁷ a urmat calea personalizării până la includerea alegerilor primare, instituție care se ciocnește de mecanismele democrației delegate tipice partidelor tradiționale de masă, privilegiind alegerea conducerii față de cea a programului. Nu întâmplător, primarele au fost importate din America – chiar dacă într-un mod fals, dată fiind absența legislației care le reglementează

în acea țară –, iar din punct de vedere istoric modelul american de democrație este foarte diferit de cel european.

Este interesant, dar și instructiv, să remarcăm că la momentul de cotitură legat de introducerea monedei unice, pregătit prin Tratatul de la Maastricht – deci vorbim despre tranziția de la Comunitate Economică la Uniune –, primul și, într-un fel (pentru o lungă perioadă de timp), principalul partid „suveranist” italian, *Liga*, nici nu s-a opus, nici nu s-a abținut, pretinzându-se în schimb un susținător convins al acesteia. După cum spuneam, acest lucru este instructiv pentru că ne face să înțelegem, încă o dată, modul în care Europa – fie că ne uităm la meritele sau la limitele ei – este substanțial străină de alegerile politice dezvoltate în pereții claustrofobi ai contextului național, dacă nu chiar regional.

Ca toate populismele, și cel suveranist se bazează pe construirea unei entități numită „popor” delimitat și în virtutea desemnării dușmanilor săi, adică a elitelor. Europa nu este, așadar, construcția imperfectă pe care o cunoaștem, ci un loc simbolic, un fel de conac în care locuiesc noii lorzi și rudele care-i slujesc. În 1992, *Liga*, acum o forță națională, intenționa să-și întărească identitatea și acest lucru a fost determinat de contrastul „antropologic” Nord vs Sud, în timp ce Castelul Lorzilor stătea pe dealurile Romei și, prin urmare, Europa nu era un inamic, dar un aliat... Evident, vorbim mereu despre Europa simbolică, nu despre Europa

adevărată construită, așa cum am văzut, de la mijlocul anilor 1940.

Și iată că ajungem la mișcarea sincronă, pentru că Uniunea însăși s-a născut într-un moment de criză politică profundă, cu problema – să spunem eufemistic! – trecerea de la democrația de partid la un nou model care se luptă nu doar să decoleze, ci chiar să prindă contur. În golul tot mai mare lăsat de o „veche” democrație care se retrage și una „nouă” care întârzie să o înlocuiască, va găsi spațiu și geneza unui populism european modern. În Italia, imediat; în restul continentului, în deceniul următor, dar cu o escaladare menită să-l ducă de la ultimul născut la rangul de protagonist în decurs de câteva decenii.

Uniunea s-a născut și într-un moment de criză economică și financiară profundă, memorabilă fiind furtuna speculativă din '92 care a împins Italia și Marea Britanie afară din SME¹⁸, iar acest element, în perspectivă, va fi menit să influențeze nu numai natura sa, dar și capacitatea de a comunica cu baza; pentru că, dacă este adevărat, așa cum am scris la începutul acestei contribuții, că Europa nu este un stat, este totuși adevărat că ea trebuie să se ocupe în continuare de problema consensului și legitimării în rândul bazei sale sociale, adică în rândul tuturor cetățenilor țărilor membre¹⁹.

Concluzii

Europa nu este elită vs oameni, dar rezolvarea crizei europene acu-

zându-i dușmanii de tentativă de omor este pur și simplu imposibilă. Făcând acest lucru, efectele sunt confundate cu cauzele, ar fi ca și cum ai încerca să lupți împotriva unei carii cu un antibiotic. Exemplul *Ligii* ne-a arătat că populismele nu sunt antieuropene din punct de vedere fiziologic, ci ele devin așa din motive de oportunitate și criza le oferă acea oportunitate. Odată cu criza statului național avem populisme secesioniste sau neofascisme care cer înlocuirea statului aflat în criză cu un alt stat, la fel de inoxidabil ca oțelul pentru că este întemeiat pe oțel. Odată cu criza instituțiilor europene, avem populisme antieuropene și neofascisme care cer revenirea la un stat național inatacabil de ruginile timpului pentru că este inoxidabil, la fel ca oțelul baionetelor și al cătușelor pe care se află – restul este oxidabil.

Europa s-a născut datorită impulsului marilor partide de masă în Epoca de Aur a democrației, partide care în trecut – dar în cazul țărilor profund divizate precum Italia, chiar și după ultimul război – au depășit simpla politică, jucând un rol important în procesul de naționalizare a maselor. Provocarea eșuată a fost transformarea acelor partide în agenți ai unui nou proces de „europenizare a maselor”.

Criza politică de după sfârșitul celor „Trei decenii Glorioase” a declanșat o adevărată bombă cu ceas, menită să submineze acele structuri aparent puternice care deveniseră partidele de masă. Structuri care, însă, au stat și la baza construcției

edificiului european, nu doar inspirându-i direcția politică, ci garantându-i cimentul necesar de legitimitate, adică acționând în așa fel încât cetățenii Europei, deși împărțiți în multe națiuni, s-au recunoscut reciproc în instituțiile în curs de dezvoltare și, într-adevăr, așa cum am văzut când am vorbit despre referendumul din 1988, au sperat la finalizarea lui deplină, cu trecerea de la sfera pur economică la cea politică.

Parafrazând știința politică liberală a anilor 1980²⁰, am putea spune că atâta timp cât Europa s-a dovedit a fi eficace și eficientă – adică capabilă să identifice, împreună cu principalele probleme de rezolvat, și politici coerente, adică eficiente, pentru a realiza acest lucru –, a fost posibil să se compenseze decalajul de legitimitate. Odată cu criza din 2008 și cu războiul de la granițele sale de est, Uniunea a dezvoltat că se confruntă și cu dificultăți tot mai mari în ceea ce privește eficacitatea și eficiența.

Până acum, principala armă a partidelor proeuropene împotriva asaltului populist a fost un fel de verificare a faptelor cu privire la rolurile și mecanismele reale ale instituțiilor europene: o armă importantă, dar complet inutilă, având în vedere că nu blochează eficient efectul de sabie al suveranismului, dar îi face pe cei care îl mânuiesc să fie distrași de o simulare. Suveranismul este agnostic față de mecanismele reale ale arhitecturii europene, este un *redde rationem* în raport cu democrația. Nu există nicio îndoială că instituțiile europene au nevoie de corecții, dar

adevărata problemă este că ele au nevoie înainte de toate de un nou europenism, adică de o identitate democratică reconstruită capabilă să răspundă crizei de acum străvechi a partidelor, propunând un nou tip, cu adevărat european și non-național, conform societății secolului XXI – care pune condiții grele, precum abordarea problemelor ridicate de lumea cloud-ului –, fără să urmă-

rească modurile personaliste sau modele atât de vechi precum cele pe care ar trebui să le înlocuiască sau, chiar mai rău, derivate tehnocratice – pentru că Mitul tehnocratic este la fel de antipolitic ca și cel populist!

În acest sens trebuie să revenim la perioada de început: construcția, care este și apărarea, a Europei, de fapt, nu poate pleca decât de la construcția europenismului.

Note

- ¹ Maurice Duverger, *I partiti politici*, Edizioni di Comunità, Milano, 1961, p.17.
- ² Fernand Braudel, *Scritti sulla Storia*, Bompiani, Milano, 2003, p. 98.
- ³ Gândiți-vă doar la cel mai cunoscut caz de eroare logică a cauzei false: *Post hoc, ergo propter hoc*, care apare atunci când existența unei relații cauză-efect între două evenimente este dedusă exclusiv din proximitatea lor temporală.
- ⁴ Marc Bloch, *Apologia della Storia o Mestiere di storico*, Einaudi, Torino, 1998, p. 23.
- ⁵ Definiția aparține lui Sigmund Neumann, în S. Neumann, (ed.), *Modern political parties. Approaches to comparative politics*, Chicago, University Press, 1956.
- ⁶ În realitate, găsim și diverse afinități în ideea lui Mazzini de partid, care anticipează în multe privințe caracterul său extrem de structurat și prezența diferitelor roluri, rezultat al unei organizări marcate a muncii.
- ⁷ Partidului inițial de integrare în masă i se va alătura apoi un al doilea tip de partid de masă, în raport

cu scenariul acum radical schimbat al societăților capitaliste avansate; în 1966, acest partid va fi analizat și definit de Otto Kirchheimer ca un partid *catch all*.

- ⁸ Trebuie considerat că politicile economice „europeniste” și efectele lor preced însăși nașterea MEC. De exemplu, încă din perioada imediat postbelică, direcția guvernului italian – ale cărui departamente economice erau liberale – a fost să favorizeze în primul rând și cu orice preț industria de export și este clar că debușeul fiziologic pentru produsele sale cu siguranță nu ar fi fost peste mări.

- ⁹ Richard Vinen, *L'Europa nel Novecento: Una storia sociale*, Carocci, Roma, 2004, p. 361 et. sq.

- ¹⁰ Cunoscut și sub denumirea de „Șarpele din tunel”, mecanismul presupunea fixarea unor marje foarte înguste de fluctuație a monedelor europene – în metaforă, „șarpele” – în cadrul unor marje hotărât mai largi fixate în schimb nu între ele, ci în comun față de dolar. Furtunile monetare ulterioare au demonstrat ineficacitatea modelului și au declanșat o adevărată dezertare în masă, până la punctul în care până la urmă a rămas doar marca,

- monedele Benelux și coroana daneză.
- ¹¹ Nașterea, în 1972, a fost în mod clar un prim răspuns „fierbinte” la măsura lui Nixon din anul precedent.
- ¹² Cfr. Fabrizio Fiume, „Il pendolo bloccato, in 2008, lo spartiacque”, numero monografico di *Iconocrazia: Potere delle immagini / Immagini del potere. Rivista semestrale di scienze sociali e simbolica politica*, n. 14, a. VII, 2018: <https://ricerca.uniba.it/retrieve/dd9e0c65-eba1-1e9c-e053-3a05fe0a45ef/iconocrazia.it-II%20pendolo%-20bloccato.pdf>.
- ¹³ Nu întâmplător, anii ‘80 au fost marcați de un crescendo de scandaluri legate de finanțarea ascunsă a partidelor. Trebuie subliniat că, în ceea ce privește Italia, motivul principal al acestei escaladări este altul, legat de ultimele încercări de a scăpa de natura statică impusă de Războiul Rece prin modificarea raportului de putere între părți și în special prin marginalizarea PCI. Dar o operațiune ambițioasă precum cea de „depășire spre stânga” necesită resurse enorme, a căror căutare nu poate decât să activeze un fel de efect de domino destinat să implice toate forțele politice, inclusiv cele moderate.
- ¹⁴ Primul caz este cel al sectorului radio, cu două hotărâri ale Curții Constituționale care au liberalizat efectiv accesul la unde. Al doilea este cel din televiziune, în care interdicțiile au fost inițial ocolite prin recurgerea la emisiuni prin cablu, iar ulterior au fost ocolite prin difuzarea de „transmisiuni în direct false” care, în realitate, erau înregistrări difuzate simultan de o multitudine de radiodifuzori locali, achiziționate de o rețea națională unică.
- ¹⁵ Constituția Italiei prevede doar referendumul de abrogare, cel constituțional (pentru ratificarea oricăror reforme ale Cartei) și cel teritorial (referitor la cererea unui anumit municipiu de a fi transferat dintr-o regiune în alta).
- ¹⁶ Pentru a vorbi concret despre o Constituție europeană va trebui să așteptăm până în 2001 și proiectul va fi oricum respins de Franța în urma răspunsului negativ la referendumul convocat în mod special în 2005.
- ¹⁷ Partidul Democrat este principalul moștenitor al PCI, după pasul intermediar al PDS și al DS.
- ¹⁸ https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/sme-definition_en.
- ¹⁹ În cazul italian, deci, Uniunea s-a născut și într-un moment de profundă criză morală și de legitimitate, marcat de tragica ofensivă mafiotă și dezlănțuirea operațiunii Tangentopoli, ceea ce explică probabil apariția timpurie a simptomelor tulburătoare comune acum întregii Europe.
- ²⁰ Cu precădere Juan Linz, *La caduta dei regimi democratici*, Bologna, il Mulino, 1981 e Paolo Farneti, *Il sistema dei partiti in Italia : 1946-1979*, il Mulino, Bologna, 1983.

Bibliografie

Lucrările cu caracter general și special

BLOCH, Marc, *Apologia della Storia o Mestiere di storico*, Einaudi, Torino, 1998.

BRAUDEL, Fernand, *Scritti sulla Storia*, Bompiani, Milano, 2003.

DUVERGER, Maurice, *I partiti politici*, Edizioni di Comunità, Milano, 1961.

Linz, Juan, *La caduta dei regimi democratici*, Bologna, il Mulino, 1981 e Paolo Farneti, *Il sistema dei partiti in Italia : 1946-1979*, il Mulino, Bologna, 1983.

NEUMANN, S. (ed.), *Modern political*

parties. Approaches to comparative politics, Chicago, University Press, 1956.

VINEN, Richard, *L'Europa nel Novecento: Una storia sociale*, Carocci, Roma, 2004.

Studii și articole

https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/sme-definition_en.

FIUME, Fabrizio, *Il pendolo bloccato, in 2008, lo spartiacque*, numero monografico di "Iconocrazia: Potere delle immagini/Immagini del potere. Rivista semestrale di scienze sociali e simbolica politica", n. 14, VII, 2018: <https://ricerca.uniba.it>.

SPAȚIUL SCHENGEN DE AMBELE PĂRȚI ALE GRANIȚELOR

Construcția spațiului european

[The construction of the european space]

Angelo CHIELLI

Abstract: *The European Union cannot continue to present itself as a technical-bureaucratic organization, lest it definitively fade away. It must initiate a process of politicizing its fundamental decision-making structures and create political and social organizations with a supranational scope if it wants to survive. This is the hypothesis of the present essay.*

Preliminary to achieving these objectives is the severing of the umbilical cord that, since the inception of the European construction project, has subordinated every political advancement to a specific and prioritized economic framework. Obviously, the building of a European space cannot disregard the simultaneous realization of a genuine social Europe.

Keywords: *European Union, social rights, politics, economy, political space.*

Provocarea la care Uniunea Europeană este chemată să răspundă în acești ultimi ani teribili este aceea a existenței sale politice. Nu legalitatea este în joc, ci legitimitatea sa: nu este vorba doar de a da viață unor organisme din ce în ce mai complexe, adică viitorul nu se decide pe terenul instituționalizării, ci în contextul mult mai delicat al construcției unui „spațiu” european.

Doar o accelerare a procesului de politizare a Uniunii Europene va putea indica drumul spre ieșirea din situația

în care s-a aflat după criza economică din 2008, după epidemia de Covid și în condițiile războiului din interiorul și în afara granițelor sale. Aceste evenimente – tragice și pline de consecințe dezastruoase pentru segmente foarte mari ale populației europene – au arătat clar că Uniunea Europeană nu este un organism politic, ci un organism tehnic, în care indivizi cu anumite cunoștințe de specialitate, la adăpost de sfera politică, ar fi capabili, singuri, să o guverneze. Dar, dacă cunoașterea nu generează ordine,

aceasta se datorează unui exces de democrație care, cu cererile inevitabile, periculoase și excesive de protecție a intereselor grupurilor private, ajunge să pună sub presiune factorii de decizie, deturnându-i de la un *rect ratio* care nu trebuie niciodată contaminat cu poftele incontrollabile ale particularismului. O astfel de viziune și-a arătat dramatic limitele atât din punct de vedere al operaționalizării (nu a reușit să abordeze în mod adecvat crizele apărute în ultimii ani, ci chiar le-a agravat adesea), cât și din punct de vedere politic (o detașare afectivă față de instituțiile europene este un fapt clar în toate țările membre și este demonstrată de puternica înrădăcinare a forțelor de dreapta xenofobe, antieuropene și opuse politicilor sociale redistributive).

Construirea politică a spațiului european înseamnă nu numai a putea trece granițele fără controale, ci și a trăi și a te simți european, sporind speranțele unei „substanțiale” cetățenii europene. Substanța acestei cetățenii trebuie plasată la nivelul inversării raportului dintre economie și drepturi, și aici ne referim cu precădere la cele sociale.

Istoria formării Uniunii Europene are, din punct de vedere al recunoașterii drepturilor sociale, o lipsă majoră. Nu este irelevant să subliniem că *Convenția Europeană a Drepturilor Omului*, stipulată la Roma în 1950, nu a făcut nicio referire la acest tip de drepturi. Chiar și atunci când, ulterior, odată cu *Tratatul de instituire a Comunității Economice Europene*, se conturează o primă formă a unei

Europe sociale, aceasta din urmă este, în orice caz, auxiliară obiectivului prioritar al Tratatului, și anume construcția pieței unice.

Carta drepturilor sociale fundamentale ale lucrătorilor (1989) însăși este încredințată, în ceea ce privește punerea sa în aplicare, mai mult aderării voluntare a subiecților cărora le este adresată decât unui sistem de sancțiuni plasate pentru a garanta eficacitatea acesteia. Chiar și după tratatele de la *Maastricht* (1992) și *Amsterdam* (1997), urmărirea obiectivelor sociale este posibilă doar atâta timp cât competitivitatea economiei la nivel comunitar nu este compromisă. Deși *Carta Drepturilor Fundamentale* (2000) se îndreaptă către o întărire suplimentară a modelului social european, inversarea relației de subordonare dintre afaceri și drepturile sociale este departe de a fi realizată. Tocmai această subalternitate trebuie pusă la îndoială dacă vrem serios să dăm viață unui spațiu european. Realizarea unui echilibru social mai avansat nu poate fi legată de competitivitatea cadrului economic.

Faza istorică în care creșterea economică a fost în mod necesar combinată cu creșterea locurilor de muncă a luat sfârșit. Această interdependență este un lucru din trecut. Astăzi, creșterea economică nu ține cont de nivelul de ocupare. Aceasta înseamnă că munca nu va mai fi principalul instrument de integrare socială. Prin urmare, va fi necesar să se intervină profund cu politici fiscale care vor trebui să reprojecțeze relațiile de proprietate existente. Sfârșitul societății

muncii pune o sumă enormă de probleme pe care statele membre ale Uniunii Europene nu le vor putea aborda niciodată individual, ci, dimpotrivă, necesită o reglementare supranațională sau postnațională.

Uniunea Europeană ar putea și ar trebui să inițieze procese care, bazate pe o democratizare a instituțiilor sale, să creeze echilibre inovatoare în cadrul unor societăți, în care principiile demnității personale, libertății, egalității, solidarității, justiției ce sunt afirmate atât de solemn în *Carta drepturilor fundamentale*, să fie considerate în sine, în totală autonomie în raport cu nevoile economice, chiar dacă acestea sunt fundamentale. Acest proces de democratizare, necesar înființării unui spațiu public european, nu se poate limita doar la respectarea mecanismului formal și procedural de delegare (oricât de esențial este acesta), ci trebuie să implice și aspecte materiale.

Având în vedere că (dar nici măcar acest lucru nu se poate spune că este realizat în Uniunea Europeană), obiectivele instituțiilor comunitare sunt o mai mare bunăstare individuală și socială, o mai mare justiție, integrare, anularea inegalităților, instrumentele pentru realizarea acestora sunt determinate de alegerile de politică economică. Acestea din urmă depind, la rândul lor, de modelele teoretice pe care știința le pune la dispoziția autorităților dar și, în funcție de orientările majorităților politice și de presiunile partenerilor sociali. Nimic nu trebuie să devină automat. Rezultatul trebuie să fie o consecință a unor demersuri

politice și a negocierilor. Cel puțin acesta este modelul care s-a impus în statele democratice după cel De-al Doilea Război Mondial, în care echitatea economică și socială prevalează, în principiu, asupra libertății de te mișca în câmpul economic.

Cu toate acestea, acest lucru nu se întâmplă în Uniunea Europeană. Diferitele tratate au stabilit că Uniunea va fi o economie socială de piață extrem de competitivă și, prin urmare, reformele economice care trebuie să o realizeze trebuie cu siguranță susținute de dialog social; dar, acesta din urmă are scopul nu de a determina conținutul acestor reforme, ci mai degrabă de a îmbunătăți înțelegerea și a facilita acceptarea. Un dialog fictiv, așadar, al cărui obiectiv este acela de a impune alegeri deja făcute, luate în afara mecanismului democratic care prevede determinarea unei direcții politice cu care Parlamentul (organul legislativ suprem, legitimat prin votul popular) definește sfera de acțiune prin intermediul Executivului. În diferitele tratate de constituire a Uniunii, s-a emis ipoteza unei politici economice precise – prezentată ca neutră, adică rezultatul unor alegeri tehnice, dar, în realitate, „pe deplin” politice –, de natură să nu lase loc unor opțiuni alternative de politică economică.

Așadar, o economie de piață competitivă este scenariul *a priori*, din care nu se poate scăpa, susținută de o politică monetară care are și un obiectiv predefinit, și anume stabilitatea prețurilor, a căror realizare este încredințată unui organism, Banca

Centrală Europeană, ce este plasat într-o poziție de autonomie totală față de Parlamentul European și, deci, în afara oricărei forme de control al organelor democratic-reprezentative. De fapt, cele ale BCE au fost politici monetariste tipice fazei neolibérale, care s-au constituit începând cu anii 1980 și care prezintă o înclinație antisocială atât de clară încât intenția realizării modelului social european să pară o pioasă iluzie. De altfel, politicile de muncă ce ar trebui să dea substanță modelului social european sunt ghidate de principiul că forța de muncă trebuie să fie calificată și adaptabilă la schimbare, ceea ce înseamnă, tradus din „limbajul birocratic” al organelor tehnice ale Uniunii, că condițiile de muncă sunt în întregime subordonate situației economice și nevoilor concurenței pieței.

În concluzie, este vorba de contrastul între logica pieței cu cea a

politicii. Dacă globalizarea determină statele să slăbească politicile de susținere a cererii și să demonteze bunăstarea – favorizând politicile care urmăresc promovarea competitivității sistemelor lor de producție, reducerea costurilor – trebuie să reacționăm prin politici care tind să creeze noi modele de stat, alte tipuri de structuri sociale, noi structuri de proprietate și noi forme de incluziune susținute de mișcări și partide care trebuie neapărat să se deplaseze la scară globală.

Trebuie depășită ideea că Uniunea Europeană poate fi realizată doar după schema care vede politica urmând mereu economia. Chiar dacă este adevărat că aceasta a fost istoria creării și structurării UE, nu este scris nicăieri că ar trebui să fie și destinul acesteia.

Traducere din limba italiană
de Sabin Drăgulin

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

AAVV, *Europa Cittadinanza Confini*, Pensa Multimedia, Lecce, 2006.
BALIBAR, E., *Europa paese di frontiere*, Pensa Multimedia, Lecce, 2007.
BIANCHI P.-LABORY, S., *Le nuove politiche industriali dell'Unione europea*, il Mulino, Bologna, 2009.
de GIOVANNI, B., *L'ambigua potenza dell'Europa*, Guida editore, Napoli, 2002.

FAURI, F., *L'integrazione economica europea 1947-2006*, il Mulino, Bologna, 2006.
HABERMAS, J., *La costellazione postnazionale*, Feltrinelli, Milano, 1999.
TRIGGIANI, E., *Spunti e riflessioni sull'Europa*, Cacucci editore, Bari, 2015.
U. VILLANI, U., *Istituzioni di diritto dell'Unione europea*, Cacucci editore, Bari, 2016.
V. ZAMAGNI, V., *Dalla rivoluzione industriale all'integrazione europea*, il Mulino, Bologna 1999.

Spațiul Schengen și restabilirea controalelor la frontierele interne. De la evenimentele austriece privind criza migrației din 2015 până la propunerile de reformă a Codului

[Schengen area and reintroducing internal border controls. From the 2015 migration crisis in Austria to the proposed Code reform]

Laura FABIANO

Abstract: *The Schengen area is widely regarded as one of the most significant achievements of European integration. However, the free movement area has faced numerous challenges in terms of managing migratory flows and security. Internal border controls have been partially or completely reinstated by some states over the years. Recently, through the linked reference to the various procedures envisaged, some States have been able to reiterate the restoration of internal borders for an extended period of time, circumventing the time limits set by the Schengen Code. Undoubtedly, the Austrian case is significant. The Austrian affair must be interpreted as a sign of a moment of tension that requires special attention from the European institutions and, obviously, the community of states.*

Keywords: *Schengen, border control, immigration, European Commission, Austria.*

Spațiul Schengen, Convenția de la Dublin și criza migrației din 2015

Spațiul Schengen este o zonă care include 27 de țări europene care au decis să desființeze controalele la frontierele interne pentru a permite mai bine circulația liberă a persoanelor pe teritoriul lor¹. S-a născut datorită *Acordului* semnat la 14 iunie 1985 în satul cu același nume din Luxemburg².

Principalele obiective urmărite prin acord au fost întotdeauna facilitarea circulației persoanelor pe teritoriul statelor care au aderat și îmbunătățirea cooperării dintre forțele de poliție ale țărilor care au semnat acordul. Odată cu eliminarea controalelor la frontierele interne, spațiul Schengen a creat și o politică comună privind vizele, azilul și imigrația: țările din zonă colaborează pentru a garanta securitatea în interiorul frontierelor lor și, în virtutea acestui obi-

ectiv, un sistem informatic comun. De asemenea, a fost înființat Sistemul de Informații Schengen (SIS)³.

Spațiul Schengen este considerat, cu siguranță, printre principalele succese ale integrării europene, deoarece, de la crearea sa, turismul, comerțul și mobilitatea muncii între țările membre a fost, fără îndoială, facilitată. Cu toate acestea, statele din zona liberei circulații s-au confruntat și cu numeroase provocări legate nu doar, evident, de excepția creată de pandemie, ci și de managementul fluxurilor migratorii și de securitate. Mișcarea în spațiul Schengen a făcut mai ușoară, de exemplu, planificarea atacurilor teroriste⁴; și, de fapt, însăși problematica terorismului în Europa în ultimii ani a stârnit diverse preocupări cu privire la capacitatea țărilor de a monitoriza teritoriul eficient.

O altă problemă legată de securitatea în spațiul Schengen a vizat gestionarea imigrației ilegale și primirea străinilor care solicită azil sau refugiați. În special, în 2015, criza migranților sirieni a reprezentat un test important pentru zona de liberă circulație. De fapt, în acel an, un număr mare de refugiați și migranți au trecut frontierele externe și acest lucru a determinat unele țări să reintroducă temporar controalele la frontierele interne pentru gestionarea fluxurilor migratorii și garantarea securității.

Criza migrației de la mijlocul anilor 2000 a fost una dintre urgențele umanitare majore cu care s-a confruntat UE în ultimele decenii. Afluxul masiv de migranți în Europa

în 2015 a fost cauzat de evenimente grave concomitente, în principal războiul civil siria, apoi criza afgană, conflictul din Irak și diverse situații de instabilitate din unele contexte africane (în primul rând Eritreea și Somalia).

În 2015, așadar, regulamentul european privind managementul migranților, care a fost calibrat la un prag de mai puțin de 300 000 de cereri de azil pe an, a trebuit să facă față unui număr de cereri care a urcat la 1 321 600⁵, declanșând o criză a spațiului Schengen și așa-numitului sistem Dublin. Se știe că tema este reglementată de Art. 13 din *Convenția de la Dublin* sau *Regulamentul (UE) nr. 604/2013* al Parlamentului European și al Consiliului din 26 iunie 2013 (așa-numitul Dublin III), care stabilește criteriile și mecanismele de determinare a statului membru responsabil cu examinarea unei cereri pentru protecție internațională prezentată de către un resortisant al unei țări terțe sau de către un apatrid. Se precizează că „Atunci când se stabilește, pe baza unor probe și împrejurări circumstanțiale..., că solicitantul a trecut ilegal granița unui stat membru, pe uscat, pe mare sau pe aer, provenind dintr-o țară terță, statul membru în cauză este responsabil de examinarea cererii de protecție internațională”, ținând cont că „această responsabilitate încetează la 12 luni de la data trecerii clandestine a frontierei”.

În fața afluxului enorm de migranți, în august 2015, Ungaria a amenințat că va suspenda complet

Convenția de la Dublin (și apoi și-a retractat declarațiile), în timp ce, într-o direcție cu totul diferită, Germania a suspendat acordul pentru solicitanții de azil sirieni (activând clauzele discreționare prevăzute la art. 17), permițându-le acestora să solicite azil în Germania, indiferent de țara de prima intrare în UE. Și Austria a suspendat temporar *Convenția de la Dublin*, permițându-le migraților să tranziteze către Germania fără a se înregistra în Austria ca țară de prima țară de intrare.

Criza migrației din 2015 a reprezentat o provocare importantă pentru spațiul Schengen, evidențiind fragilitatea principiului „solidarității” între statele membre (Art. 67 TFUE) ale Uniunii și a declanșat o saga jurisprudențială privind restabilirea controalelor la nivelul intern (în Austria), ceea ce a condus la exprimarea unei decizii de către Curtea de Justiție⁶.

Normele privind reintroducerea temporară a controalelor la frontieră în spațiul Schengen

Posibilitatea ca în anumite cazuri sau în legătură cu nevoi particulare, în special de securitate și de protecție a ordinii publice, statele să poată restabili controale la frontierele interne este prevăzută legal în *Codul frontierelor Schengen* (CFS)⁷. Capitolul II (articolele 30-35) este în întregime dedicat „Restabilirii temporare a controlului la frontierele interne”. În special Art. 25 stabilește: „În cazul unei amenințări grave la adresa ordinii publice sau a securității

interne a unui stat membru în zona fără control la frontierele interne, statul membru respectiv poate reintroduce în mod excepțional controlul la frontieră în toate părțile sau în anumite părți ale frontierele sale interne pentru o perioadă limitată de până la treizeci de zile sau pe durata previzibilă a amenințării grave, dacă aceasta depășește treizeci de zile. Amploarea și durata reintroducerii temporare a controlului la frontierele interne nu depășesc ceea ce este strict necesar pentru a răspunde amenințării grave. În cazul în care amenințarea gravă la adresa ordinii publice sau a securității interne în statul membru în cauză persistă dincolo de perioada menționată la paragraful 1 din prezentul articol, statul membru respectiv poate extinde controlul la frontierele sale interne, ținând seama de criteriile menționate la articolul 26 și în conformitate cu procedura menționată la articolul 27, din aceleași motive ca cele prevăzute la alineatul (1) din prezentul articol și, ținând cont de orice elemente noi, pentru perioade reînnoibile care nu depășesc 30 de zile. (4) Durata totală a reintroducerii controlului la frontierele interne, inclusiv orice prelungiri menționate la alineatul (3) din prezentul articol, nu depășește șase luni. În cazul în care există circumstanțe excepționale, cum ar fi cele menționate la articolul 29, această durată totală poate fi prelungită cu până la maximum doi ani, în conformitate cu alineatul (1) din articolul respectiv”. Restabilirea temporară a controlului la frontierele interne este însă definitivă, în regula-

mentul menționat anterior, ca o formă de ultimă instanță pentru protecția statelor în materie de securitate internă⁸.

Legislația distinge trei proceduri care pot fi activate de către statele solicitante: dacă motivele care stau la baza cererii statului sunt previzibile (art. 27), dacă necesită acțiune imediată (art. 28) sau, în sfârșit, dacă sunt circumstanțe excepționale care pun în pericol funcționarea globală a spațiului fără control la frontiera internă (art. 29). În ceea ce privește primul caz, al cărui exemplu tipic ar putea fi un eveniment sportiv programat în legătură cu care se așteaptă un aflus mai mare de persoane în țară sau o întâlnire politică de o importanță deosebită, statul membru este obligat să notifice celelalte state și disponibilitatea Comisiei de a reintroduce controalele la frontieră cu patru săptămâni înainte de reintroducerea planificată; timpii pot fi mai scurți atunci când nevoile legate de reintroducerea controalelor la frontieră sunt cunoscute cu mai puțin de patru săptămâni înainte de reintroducerea planificată. În ceea ce privește această procedură, termenele acordate sunt cele definite la Art. 25 din regulament și, deci, 30 de zile sau durata evenimentului care stă la baza cererii. Cu toate acestea, durata nu poate depăși șase luni.

Procedura specifică pentru cazurile care necesită acțiune imediată (gândiți-vă la un atac terorist grav într-o țară vecină) poate fi activată atunci când o amenințare gravă la adresa ordinii publice sau a securității

interne a unui stat membru necesită o acțiune imediată. În acest caz, statul membru în cauză poate, în mod excepțional, să reintroducă imediat controlul la frontierele interne pentru o perioadă limitată de o durată maximă de zece zile (fără să fie autorizat în prealabil în acest sens, dar sub rezerva aprobării ulterioare). În cazul în care amenințarea gravă la adresa ordinii publice sau a securității interne persistă după cele zece zile menționate anterior, statul membru poate decide prelungirea controlului la frontierele interne pentru perioade reînnoibile care nu depășesc douăzeci de zile. La prelungirea acestei perioade, statul membru în cauză trebuie să țină cont de unii parametri definiți la art. 26 din *Regulament*, inclusiv o evaluare actualizată a necesității și proporționalității măsurii precum și a oricăror elemente noi. Durata totală a restabilirii controlului la frontierele interne, pe baza acestei proceduri, nu poate depăși două luni.

În sfârșit, este prevăzută o procedură specifică în cazul unor circumstanțe excepționale care ar putea pune în pericol funcționarea generală a zonei fără control la frontierele interne. În acest caz, caracterizat prin deficiențe grave și persistente în controlul frontierelor externe, sau circumstanțe care pot constitui o amenințare gravă la adresa ordinii publice sau a securității interne (o stare de revoltă, aflusul în țară a unui număr masiv de imigranți din cauza unor circumstanțe neașteptate), controlul la frontierele interne poate fi reintrodus pentru o durată de maxi-

șase luni. Acest termen poate fi prelungit de cel mult trei ori, pentru încă șase luni, dacă circumstanțele excepționale persistă.

Particularitatea acestei proceduri constă în faptul că, pentru astfel de cazuri, inițierea acesteia revine Consiliului (și nu statului membru) care ia și decizia în ultimă instanță și ca măsură de protecție a intereselor comune. Recomandarea Consiliului se bazează pe o propunere a Comisiei și se prevede, de asemenea, că statele membre pot solicita Comisiei să prezinte o astfel de propunere de recomandare Consiliului. Statul în cauză nu poate pune în aplicare recomandarea Consiliului informând în scris Comisia cu privire la motivele sale. În acest caz, Comisia prezintă Parlamentului European și Consiliului un raport în care evaluează motivele invocate de statul membru în cauză și consecințele privind protecția intereselor comune în zona fără controale la frontierele interne.

Reînnoirile austriece repetate în restabilirea controalelor la frontierele interne

De-a lungul anilor, au apărut diferite situații în care unele state au solicitat și obținut reintroducerea unor forme parțiale sau totale de restabilire a controalelor la frontieră și, în ultimii ani, s-a întâmplat ca, prin reamintirea procedurilor stabilite, unele state au reușit să reitereze restabilirea frontierelor interne pentru o perioadă foarte lungă de timp,

ocolind astfel termenele stricte stabilite în CFS. Cazul austriac este, fără îndoială, emblematic⁹.

La 15 septembrie 2015, Austria și-a comunicat intenția de a reintroduce, începând cu ziua următoare, controale la frontierele interne cu Italia, Slovacia, Slovenia și Ungaria, invocând necesitatea unei acțiuni imediate pentru a face față fluxurilor uriașe de solicitanți pentru protecție internațională¹⁰. Problema, după cum s-a menționat deja, a vizat în principal intrarea cetățenilor din țări terțe care fugeau de conflictul sirian care, după ce au trecut granița dintre Turcia și Grecia și din cauza stării de deficit grav al sistemului de azil din această din urmă țară, au urmărit să ajungă, ca destinație finală, în statele din centrul și nordul Europei.

La 16 noiembrie 2015, după perioada maximă de două luni prevăzută de procedura care permite reintroducerea imediată a controalelor la frontierele interne (actualul art. 28 CFS), Austria a recurs la procedura generală (actualul art. 25 CFS) care permite restaurarea pe o perioadă totală care nu depășește șase luni. La 16 mai 2016, odată cu expirarea și a acestui termen, Austria a putut utiliza procedura aplicabilă în fața unor circumstanțe excepționale cauzate de deficiențe grave și persistente ale controalelor la frontierele externe și care pun în pericol funcționarea generală a spațiului Schengen, înțeles ca un spațiu fără controale la frontierele interne (actualul art. 29). Aceasta deoarece Consiliul Uniunii, cu *Decizia de punere în aplicare (UE) nr.*

2016/894 din 12 mai 2016, a recomandat ca statul austriac (precum și Danemarca, Germania, Norvegia și Suedia) să mențină controale temporare proporționale la frontieră pe o perioadă de maximum șase luni, pentru a putea răspunde într-un mod adecvat la amenințarea gravă la adresa ordinii publice și a securității interne legate de mișcările secundare ale migranților ilegali, cauzată de deficiențele semnificative constatate în controlul frontierelor externe de către Republica Elenă. Cu recomandări ulterioare (respectiv, al *Deciziilor de punere în aplicare (UE) nr. 2016/1989 din 11 noiembrie 2016, nr. 2017/246 din 7 februarie 2017 și nr. 2017/818 din 11 mai 2017*), Consiliul a prelungit apoi până la 10 noiembrie 2017 posibilitatea ca statul austriac să mențină controale la frontierele interne. Într-adevăr, deși Consiliul a remarcat o reducere a fluxurilor migratorii și progresul înregistrat de Grecia în gestionarea frontierelor sale externe, a considerat totuși că permanența unui număr semnificativ de migranți în Grecia a continuat să reprezinte o amenințare serioasă la adresa ordinii publice și a securității interne, ceea ce a rezultat un risc pentru funcționarea generală a spațiului Schengen.

Proape de expirarea termenului final al ultimei dintre recomandările menționate anterior adoptate de Consiliu, Austria a notificat apoi celorlalte state membre și Comisiei intenția sa de a recurge la procedura generală (prin urmare, din nou articolul 25 din CFS) pentru restabilirea

– începând cu 11 noiembrie 2017 – a controalelor la frontierele interne cu Slovenia și Ungaria, prezentând motive legate de situația de securitate din Europa și amenințările care decurg din continuarea unor mișcări secundare semnificative. Măsurile menționate au fost apoi reiterate, la fiecare șase luni, cu comunicări ulterioare, ultima dintre acestea dispunând menținerea controalelor până la 11 noiembrie 2022.

În ceea ce privește conținutul sesizărilor menționate anterior, este semnificativ faptul că acestea sunt substanțial identice între ele cu excepția prevederii, în unele dintre ele, a trimerii la amenințarea teroristă și la necesitatea combaterii crimei organizate. În sfârșit, trebuie adăugat că Austria a făcut noi notificări motivate în contextul pandemiei de Covid-19 și cu privire, din când în când – din martie 2020 până pe 15 iunie a aceluiași an –, la reintroducerea controalelor la frontieră cu Germania, Italia, Liechtenstein, Republica Cehă, Republica Slovacă și Elveția, iar ulterior – din ianuarie până în mai 2021 – doar la granițele cu Republica Cehă și Slovacia.

Prin urmare, din această evoluție reiese că, din septembrie 2015 până la sfârșitul anului 2022, Austria a folosit fără nicio întrerupere posibilitatea reintroducerii controalelor la frontierele (sau cel puțin la o parte a acestora) cu alte state membre sau state asociate cu *Spațiul Schengen*, cu rezultatul faptic al eludării naturii *extrema ratio* a acestei măsuri și al inversării, de fapt, a regulii liberei

circulații cu însăși excepția ei (restabilirea controalelor).

Litigii judiciare în fața Curții de Justiție

Exasperat de reînnoirea continuă a controalelor la frontieră, convins de nelegitimitatea comportamentului austriac, la 16 noiembrie 2019, un cetățean european, N. W., a trecut granița cu Austria venind din Slovenia și, în fața invitației autorităților de poliție austriece de a se identifica prin pașaport sau cartea de identitate, l-a întrebat în mod expres pe ofițerul de control dacă acea operațiune a constat într-un control la frontieră sau un control al identității. Informat că controlul a constituit un control la frontieră, acesta a refuzat să-și arate pașaportul (dar și-a furnizat permisul de conducere) și, prin urmare, a fost amendat cu 36 de euro. Întrucât problema se referă la principiul liberei circulații a persoanelor în spațiul Schengen și, în mod cert, nu la suma care trebuie plătită, N. W. a contestat în instanța de contencios administrativ atât controlul în sine, cât și amenda care a rezultat, dând astfel naștere unei litigii din care, prin hotărâre preliminară, a ajuns la Marea Cameră a Luxemburgului. Chestiunea a fost evaluată în termeni oarecum diferiți de către Ombudsmanul Saugmandsgaard Øe, în concluziile sale (prezentate la 6 octombrie 2021)¹¹ și de către decizia Curții¹². Avocatul general, în evaluarea legitimității unei cereri reînnoite de restabilire a frontierelor interne de

către un stat, s-a concentrat pe distincția dintre o nouă amenințare și o amenințare reînnoită¹³, considerând clar că, în fața unei noi amenințări, un stat își poate restabili propriile controale la frontierele interne, de asemenea, în mod repetat și, prin urmare, considerând că este necesar să se investigheze doar legitimitatea acestei posibilități în cazul unei amenințări reînnoite¹⁴.

Un prim set de considerații vizează necesitatea respectării competențelor statelor membre în materie de ordine publică și securitate internă, făcând referire în special la Art. 72 TFUE¹⁵; în al doilea rând, procurorul general subliniază modul în care însăși conceptul de amenințare prevăzut de Art. 25 din CFS nu este clar definit, argumentând că caracterul său dinamic poate însemna că există o anumită fluiditate între ceea ce poate fi considerat o nouă amenințare și ceea ce poate fi clasificat ca o amenințare reînnoită¹⁶.

Deși este în favoarea unei interpretări care să garanteze o anumită marjă de acțiune a statului pentru a-i proteja securitatea și ordinea publică, Ombudsmanul consideră totuși că cazurile de reînnoire a aplicării dispozițiilor care permit restabilirea frontierelor interne trebuie evaluate după criterii stricte: prin urmare, pe lângă criteriile care trebuie respectate pentru fiecare cerere de derogare (definite la Art. 26 CFS), în cazul reînnoirii „experiența dobândită obligă statul membru în cauză să evalueze și mai meticolos proporționalitatea riguroasă a măsurii pentru

ca să demonstreze că este strict necesară prelungirea controlului. Cu alte cuvinte, ținând cont de perioada în care controlul a fost deja reintrodus, un stat membru care intenționează să aplice din nou Art. 25 (1) din *Codul frontierelor Schengen* trebuie să explice în special, pe baza unor elemente concrete, obiective și detaliate, pe de o parte, încât reinnoirea controlului să fie adecvată, evaluând gradul de eficacitate al măsurii inițiale de restabilire a controlului. Pe de altă parte, statul trebuie să clarifice de ce acesta din urmă este încă un mijloc necesar, ilustrând motivele pentru care nicio altă măsură mai puțin coercitivă nu ar fi suficientă, cum ar fi, de exemplu, utilizarea controlului polițienesc, a informațiilor, a cooperării polițienești la nivelul Uniunii precum și cooperarea polițienească internațională¹⁷. Concluziile Ombudsmanului Saugmandsgaard Øe nu sunt împărtășite de Curtea de Justiție în decizia sa ulterioară.

Curtea, de fapt, profită de ocazie, în sentința adoptată la 26 aprilie 2022, pentru a oferi o interpretare riguroasă atât a excepțiilor prevăzute la capitolul II din *Codul Schengen*¹⁸, cât și Art. 72 TFUE¹⁹. În lumina acestei interpretări, optează pentru o exegeză substanțială a noțiunii de amenințare nouă și concluzionează că Art. 25 (4) din *Codul frontierelor Schengen* trebuie interpretat în sensul că exclude reintroducerea temporară de către un stat membru a controlului la frontierele interne în baza Aar. 25 și 27 din codul respectiv, dacă durata unei astfel de restabiliri depășește

durata maximă totală de șase luni, prevăzută de Art. 25 (4) menționat și nu există o nouă amenințare care să justifice o nouă aplicare a perioadele prevăzute la Art. 25. La încheierea deciziei, Curtea nu omite să formuleze o critică (nu atât de) voalată la adresa Comisiei, amintind că, în conformitate cu Art. 27 (4) din CFS, dacă, pe baza informațiilor conținute în notificarea primită de la un stat membru care intenționează să reintroducă controlul la frontierele interne, organismul respectiv are îngrijorări cu privire la necesitatea sau proporționalitatea reintroducerii intenționate, este obligat să emită un aviz în acest sens. În împrejurarea concretă, prin recunoașterea Comisiei însăși, această instituție nu a emis un asemenea aviz ca urmare a notificărilor pe care le-a primit din partea Republicii Austria, chiar dacă Comisia însăși a declarat, în cursul ședinței, că consideră că, începând cu din 2017, restabilirea controalelor austriece a fost incompatibilă cu prevederile *Codului frontierelor Schengen* și, în consecință, cu dreptul Uniunii.

În ciuda clarității sale extreme, decizia Curții de Justiție nu a oferit o concluzie definitivă cu privire la chestiune. De altfel, în timp ce inițial (în 2022) efectul deciziei părea a fi eliminarea controalelor la frontieră de către Austria, aceeași țară, în perioada aprilie-mai 2023, împreună cu Danemarca, Franța, Germania, Norvegia și Suedia, notificau Comisia pentru reintroducerea controalelor la frontierele interne timp de

șase luni (de la sfârșitul lunii aprilie/jumătatea lunii mai până la sfârșitul lunii octombrie/mijlocul lunii noiembrie 2023). Din acest motiv, Comisia a lansat un proces formal de consultare (în conformitate cu articolul 27 SBC) cu toate statele membre interesate. În cadrul acestui proces de consultare, la 26 aprilie 2023, Comisia a primit un aviz din partea Sloveniei privind reintroducerea controalelor la frontier cu Austria și a declarat că este pregătită să utilizeze instrumentele juridice de care dispune în cazul în care consultările ulterioare între cele două țările ar trebui să confirme că statele membre fac eforturi pentru extinderea controalelor la frontierele interne într-un mod inutil și neproportional și că acest comportament nu se bazează pe existența unei noi amenințări grave la adresa ordinii publice sau a securității interne²⁰.

În mod paradoxal, Italia, deși afectată de o astfel de măsură, nu s-a ferit de posibilitatea de a adopta o măsură funcțională care să restrângă sau, în orice caz, să limiteze intrarea cetățenilor străini în țara sa: la 18 octombrie 2023, ministrul de Interne Piantedosi a comunicat reintroducerea controalelor la frontierele terestre interne cu Slovenia²¹, în baza Art. 28 din *Codul frontierelor Schengen*, măsură implementată din 21 octombrie pentru o perioadă de zece zile și prelungită pentru prima dată până la 19 noiembrie și a doua oară până la 9 decembrie 2023. Decizia Italiei a fost justificată de intensificarea crizei israeliano-palestiniene, care „mărește

nivelul de amenințare cu acțiuni violente chiar și în cadrul Uniunii”, și de creșterea presiunii migratoare la care este supusă Italia²². Numărul tot mai mare de sosiri de migranți ilegali pe mare și pe uscat (în special de la granița de est), potrivit Ministerului de Interne, a confirmat necesitatea consolidării în continuare a instrumentelor de prevenire și control, subliniind că, în urma „măsurilor poliției italo-slovene frontiera nu a fost adecvată pentru a garanta securitatea necesară”.

În fine, o altă țară în raport cu care problema menținerii Schengen pare să fie în prezent în balanță este Franța, stat membru care a suspendat spațiul Schengen într-o manieră aproape sistematică în urma declarării stării de urgență emisă imediat după atentatele de la Paris (care a avut loc, după cum se știe, în seara zilei de 13 noiembrie 2015), iar apoi a continuat cu prelungirile din cauza sosirii masive de migranți, a riscului de pandemie și, din 2022, a războiului dintre Rusia și Ucraina²³.

Subiectul nu vizează, așadar, numai Austria, țară în legătură cu care s-a pus întrebarea în mod emblematic, dar nu exclusiv. Experiența austriacă pare în schimb interpretată ca testul de turnesol al unui moment mai generalizat de tensiune care necesită o atenție deosebită din partea instituțiilor europene, precum și, evident, a comunității statelor care au ales să împărtășească obiectivele spațiului liber de mișcare de aproape patruzeci de ani încoace.

Cele mai recente propuneri de modificare a Codului Schengen

Numeroasele deficiențe în gestionarea frontierelor interne și externe ale Uniunii au împins recent Parlamentul European și Consiliul să reevalueze *acquis*-ul și, prin urmare, să prezinte o propunere de regulament care conține unele modificări ale *Codului Schengen*. Majoritatea propunerilor de modificare se referă, de fapt, la articolele dedicate restabilirii controalelor la frontierele interne²⁴.

Propunerea, care se referă și la alte aspecte importante referitoare la spațiul Schengen (cum ar fi așa-numita „exploatare a migranților la frontierele externe”²⁵ sau problema așa-numitelor „readmisii informale”²⁶), sugerează de fapt modificarea multor articole privind restabilirea temporară a frontierelor interne și are originile în evenimentele critice din ultimii ani. De fapt, se preconizează o prelungire a duratelor totale disponibile statelor pentru reintroducerea controalelor la frontieră în zona de liberă circulație (până la maximum 2 ani – care poate fi prelungită în continuare în cazuri excepționale de către statele cu comunicare către Comisie) și se introduce posibilitatea ca statele să reinnoiască măsurile de

reintroducere a frontierelor interne dacă o amenințare anterioară nu a fost încă rezolvată.

Pe de altă parte, propunerea intervine asupra guvernantei Schengen sugerând consolidarea procedurilor de supraveghere ale Comisiei și ale altor state membre în situațiile de restabilire a frontierelor interne de către țările individuale și prevăzând că Comisia (sau orice stat membru) poate adopta, în orice moment, un aviz cu privire la necesitatea și proporționalitatea reintroducerii controalelor la frontierele interne. În cazul în care controalele interne sunt în vigoare pentru un total de 18 luni, Comisia va fi obligată să formuleze un aviz cu privire la proporționalitatea și necesitatea acestora și să lanseze un proces de consultare cu statele membre.

În lumina propunerilor de modificare a *Codului Schengen*, este imposibil să nu se considere aceste ultime evoluții ca un produs al problemelor critice din ultimii ani și al tensiunilor interne din domeniul liberei circulații a persoanelor în care, deși se lucrează energic spre extindere, se manifestă și momente de retragere *de facto* care nu trebuie niciodată subestimate.

Traducere din limba italiană
de Sabin Drăgulin

Note

¹ Până în prezent, spațiul Schengen are aproximativ 420 de milioane de locuitori și include 27 de țări plus 2. Printre cele 27 de țări se numără țările membre UE (exclusiv Irlanda

și Cipru) și membrii Asociației Europene a Liberului Schimb (Islanda, Lichtenstein, Norvegia și Elveția). La 1 ianuarie 2023, Croația a devenit a douăzeci și șaptea țară care a aderat la spațiul Schengen. La 30 decembrie 2023, Consiliul a con-

- venit să elimine controalele la frontierele interne și maritime și cu Bulgaria și România. Ambele state au aplicat integral *acquis*-ul Schengen începând cu 31 martie 2024. Cf. <https://www.consilium.europa.eu/it/policies/schengen-area/#members> și G. Cellamare, „Schengen (sistemi)”, în *Enciclopedia del Diritto*, Annali X, Milano, Giuffrè, 2017, pp. 841 și urm.
- ² Țările care au aderat inițial la acord au fost Belgia, Franța, Germania, Luxemburg și Țările de Jos. Italia a semnat acordul în 1990. Normele privind abolirea controalelor la frontierele interne, care implică extinderea liberei circulații pentru cetățenii țărilor semnatare, au fost perfecționate și definite în continuare prin convenția de implementare din 19 iunie 1990. *Acordul și Convenția* formează, prin urmare, *acquis*-ul Schengen care, odată cu *Tratatul de la Amsterdam* din 1997, a fost integrat în cadrul juridic al Uniunii. Cfr. https://www.esteri.it/it/politica-estera-e-cooperazione-allo-sviluppo/politica_europea/dossier/la-libera-circolazione-e-il-sistema-schengen/.
- ³ Pentru problemele legate de SIS, a se consulta F. Serini, „Il sistema europeo di cooperazione informativa per il contrasto alle minacce informatiche. Verso una definizione di cybersicurezza integrată?”, în *Media Law*, nr. 3, 2023, pp. 1-44.
- ⁴ Despre Schengen și terorism, vezi G. Preite, R. Zappatore, „Sicurezza e libera circolație: quali prospettive per l'area Schengen?”, în *Iconocrazia. Rivista di scienze sociali e filosofia politica*, nr. 23, vol. 1, 2023, pp. 107-128. În general, despre dimensiunea pe mai multe
- niveluri necesară luptei împotriva terorismului, a se vedea C. Graziani, „La sicurezza pubblica nella lotta al terrorismo internazionale: tra dimensione interna e spinte multilivello”, în *Istituzioni del Federalismo*, nr. special 1-2, 2002, pp. 99 și urm., și M. Pellingra Contino, „Terrorismo internazionale e applicazione delle misure di sicurezza vent'anni dopo l'11 settembre 2001”, în *Democrazia e Sicurezza – Democracy and Security Review*, nr. 1, 2022, pp. 79 și urm.
- ⁵ S. Mangiameli, „L'Unione europea e la crisi umanitaria”, în *Italian Papers on Federalism, Rivista giuridica on-line – ISSIRFA – CNR*, nr. 1, 2018.
- ⁶ Cu privire la restabilirea frontierelor interne în spațiul Schengen, vezi M. Borraccetti, „Schengen o dell'Unione europea: rafforzamento o dissolvimento?”, în *Quaderni costituzionali*, 2016, p. 127 și urm.; F. Ippolito, „La «tragedia» delle frontiere europee”, în *European Papers*, Vol. 1, 2016, Nr. 2, European Forum, Insight of 9 May 2016, pp. 653-664; G.M. Ruotolo, „Sulle recenti misure di ristabilimento dei controlli ad alcune frontiere interne alla luce del Codice Schengen 2016”, în *Diritto comunitario e degli scambi internazionali*, 2016, p. 375 și urm., mai ales p. 386 și urm.; C. Fijnault, „The Refugee Crisis: The End of Schengen?”, în *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 2015, p. 313 și urm.
- ⁷ *Regulamentul (UE) 2016/399* al Parlamentului European și al Consiliului din 9 martie 2016 de instituire a unui *Cod al Uniunii privind regimul de trecere a*

frontierelor de către persoane (Codul frontierelor Schengen).

⁸ Această definiție este reiterată de mai multe ori în regulamentul, atât în cadrul legislativ, cât și în numeroasele considerente care-l preced. A se vedea considerentele 22 și 29 și articolele. 25 c. 2, 26 c.1, 29 c. 2 și 30 c.1.

⁹ O reconstrucție fidelă a situației este oferită de S. Marinai, „La Corte di giustizia e la durata massima delle misure volte a reintrodurre i controlli alle frontiere interne”, în *I Post di AISDUE*, IV (2022), aisdue.eu Sezione “Articoli”, nr. 5, 6 giugno 2022, pp. 85 și urm. A se vedea și F.L. Gatta, „Enough is enough! La Corte di Giustizia interviene sull’(il)legittimità delle proroghe «a catena» dei controlli alle frontiere interne. Ma lo Spazio Schengen rimane a rischio”, în *Diritti Comparati, Comparare i diritti fondamentali in Europa*, 19 maggio 2022.

¹⁰ La momentul faptelor, era articolul 25 din Regulamentul nr. 562/2006 (acum articolul 28 din *Codul frontierelor Schengen*).

¹¹ <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=247108&pageIndex=0&doclang=IT&mode=req&dir=&occ=first&part=1>.

¹² CJUE, Marea Cameră, Hotărârea din 26 aprilie 2022, C-368/20 și C-369/20.

¹³ Punctele 43-44 concluziile procurorului general.

¹⁴ Punctul 42, Concluziile avocatului general.

¹⁵ Art. 72 TFUE prevede: „Prezentul titlu nu împiedică exercitarea responsabilităților care revin statelor membre pentru menținerea ordinii publice și apărarea securității in-

terne”. În acest punct vezi V. Nicoli, „Sensibilitatea politică în evaluarea ordinii publice europene”, în *DPCE* online, nr. 3, 2022, pp. 1673 și urm.

¹⁶ Punctele 60 și 61, Concluziile avocatului general.

¹⁷ Punctul 67 Concluziile avocatului general.

¹⁸ Punctele 64-66 din hotărârile C-368/20 și C-369/20.

¹⁹ La punctele 85 și 86 din hotărâre, Curtea precizează în mod explicit: „În ceea ce privește, mai precis, Arti. 72 TFUE, este adevărat că această dispoziție prevede că titlul V din Tratatul FUE nu se opune exercitării responsabilităților care revin statelor membre pentru menținerea ordinii publice și protejarea securității interne. Cu toate acestea, astfel cum a statuat Curtea, Tratatul FUE prevede aplicarea derogărilor exprese în situațiile susceptibile de a pune în pericol ordinea publică sau siguranța publică numai în articolele sale 36, 45, 52, 65, 72, 346 și 347, care privesc în mod clar ipoteze excepționale delimitate. Derogarea prevăzută la Art. 72 TFUE, potrivit jurisprudenței constante, trebuie interpretată restrictiv. Rezultă că Art. 72 nu poate fi interpretat în sensul că dă statelor membre competența de a deroga de la dispozițiile dreptului Uniunii, doar referindu-se la responsabilitățile lor în ceea ce privește menținerea ordinii publice și a securității interne”.

²⁰ Guvernul italian a reacționat scriind o scrisoare Comisiei UE pe această temă. Comisia a răspuns acceptând obiecțiile italiene și amenințând cu deschiderea unei proceduri privind încălcarea dreptului comunitar împotriva Austriei. Informații despre această problemă pot fi găsite pe

- site-ul web al Ministerului italian al Infrastructurii și Transporturilor la adresa <https://www.mit.gov.it/ricerca/brennero>.
- ²¹ Problema este comentată de L. Restuccia, *I confini dei diritti: la reintroduzione dei controlli alla frontiera italo-slovena, in Osservatorio sulle attività delle organizzazioni internazionali e sovranazionali, universali e regionali, sui temi di interesse della politica estera italiana*, www.osorin.it, (accesat 4.06.2024).
- ²² Vezi scrisoarea ministrului de interne Piantedosi din 18.10.2023, disponibilă la următorul link: <https://www.governo.it/it/articolo/reintroduzione-dei-controlli-delle-frontiere-interne-terrestri-con-la-slovenia-nota-di> (accesat 31.05.2024).
- ²³ Această situație a declanșat o confruntare vie între Curtea de Justiție a UE și Conseil d'État. Curtea Europeană, printr-o decizie din 26 aprilie 2022, a clarificat că în temeiul art. Art (4) din *Codul Schengen*, suspendarea liberei circulații nu poate fi dispusă pentru o perioadă care depășește durata maximă totală de șase luni, cu excepția cazului în care „există o nouă amenințare care justifică o nouă aplicare a termenelor prevăzute la articolul menționat” și cu toate acestea, la 27 iulie a aceluiași an, Conseil d'État a validat din nou prelungirea restabilirii controalelor la frontierele interne dispuse de guvernul francez, fără a se obosi să definească clar noua amenințare la care s-ar expune țara. Interpretarea oferită de CJUE rămâne. Tensiunile dintre Franța și UE au vizat și interpretarea și respectarea Directivei privind returnarea. Recomand F. Rondine, „Quale regime per l'attraversamento delle frontiere interne in caso di ripristino dei controlli di frontiera?”, în *Questione Giustizia*, 1/12/2023, <https://www.questionegiustizia.it/articoli/quale-regime-per-l-attraversamento-delle-frontiere-interne-in-caso-di-ripristino-dei-controlli-di-frontiera>.
- ²⁴ Propunere de regulament al Parlamentului European și al Consiliului de modificare a *Regulamentului (UE) 2016/399 de instituire a unui cod al Uniunii privind regimul de trecere a frontierelor de către persoane*, COM(2021) 891 final 2021/0428 (COD).
- ²⁵ „Exploatarea migranților este definită în Art. 1 din regulamentul propus ca „situația în care o țară terță instigă fluxuri migratorii neregulate către Uniune prin încurajarea sau favorizarea activă a deplasării către frontierele externe a resortisanților țărilor terțe deja prezenți pe teritoriul său sau care tranzitează pe teritoriul său, dacă acțiunile indică intenția țării terțe de a destabiliza Uniunea sau un stat membru și sunt de natură să pună în pericol funcții esențiale ale statului, cum ar fi integritatea sa teritorială, menținerea ordinii publice sau protejarea securității naționale”.
- ²⁶ Această expresie se referă la transferul de resortisanți ai țărilor terțe dintr-un stat membru în cel vecin fără nicio formalitate, întrucât părțile interesate sunt prinse fie la trecerea frontierei, fie la scurt timp după aceea și într-o localitate apropiată de aceeași frontieră, în lipsă a unui permis de ședere în statul în

care sunt oprite. După cum s-a observat, „Lipsa formalităților în transferuri este adesea însoțită de modalități foarte hotărâte ale autorităților locale, care conduc adesea la abuzuri și încălcări ale drepturilor fundamentale ale străinilor atât de către autoritățile care efectuează transferul, cât și de către cei care efectuează transferul” – E. Pistoia, „Verso la riforma del Codice Frontiere Schengen: le frontiere interne alla prova della nuova centralità delle riammissioni informali”, în *Diritto, Immigrazione e Cittadinanza*, nr. 3, 2022. Vezi, de asemenea, M. Astuti, C. Bove, A.

Brambilla, A. Lici, E.S. Rizzi, U. Stege, I. Stojanova, „«Per quanto voi vi crediate assolti siete per sempre coinvolti». I diritti umani fondamentali alla prova delle frontiere interne ed esterne dell’Unione europea”, în *Diritto, Immigrazione e Cittadinanza*, nr. 1.2022. ASGI (Asociația pentru Studii Juridice privind Imigrația) este foarte critică față de propunerile Consiliului și ale Parlamentului European cu privire la readmisia informală și exploatarea migranților la frontierele externe. Vezi <https://www.asgi.it/allontanamento-espulsione/riforma-del-codice-schengen/>.

Bibliografie

Articole și studii

ASTUTI, M., BOVE, C., BRAMBILLA, A., LICHI, A., RIZZI, STEGE, U., STOJANOVA, I., „«Per quanto voi vi crediate assolti siete per sempre coinvolti». I diritti umani fondamentali alla prova delle frontiere interne ed esterne dell’Unione europea”, în *Diritto, Immigrazione e Cittadinanza*, nr. 1/2022.

BORRACCETTI, M., „Schengen o dell’Unione europea: rafforzamento o dissolvimento?”, în *Quaderni costituzionali*, 2016.

CELLAMARE G., „Schengen (sistema di)”, în *Enciclopedia del Diritto*, Annali X, Milano, Giuffrè, 2017.

CONTINO, Pellingra M., „Terrorismo internazionale e applicazione delle misure di sicurezza vent’anni dopo l’11 settembre 2001”, în *Democrazia e Sicurezza – Democracy and Security Review*, nr. 1/2022.

FIJNAULT, C., „The Refugee Crisis: The End of Schengen?”, în *European Journal of Crime, Criminal Law and*

Criminal Justice, 2015.

GATTA, F.L., „Enough is enough! La Corte di Giustizia interviene sull’(il)legittimità delle proroghe “a catena” dei controlli alle frontiere interne. Ma lo Spazio Schengen rimane a rischio”, în *Diritti Comparati, Comparare i diritti fondamentali in Europa*, 19 maggio 2022.

GRAZIANI, C., „La sicurezza pubblica nella lotta al terrorismo internazionale: tra dimensione interna e spinte multilivello”, în *Istituzioni del Federalismo*, nr. special 1-2, 2002.

IPPOLITO, F., „La “tragedia” delle frontiere europee”, în *European Papers*, Vol. 1, 2016, Nr. 2, European Forum, Insight of 9 May 2016, pp. 653-664.

MANGIAMELI, S., „L’Unione europea e la crisi umanitaria”, în *Italian Papers on Federalism, Rivista giuridica online – ISSiRFA – CNR*, nr. 1/2018.

MARINAI, S., „La Corte di giustizia e la durata massima delle misure volte a reintrodurre i controlli alle frontiere interne”, în *I Post di AISDUE*, IV

- (2022), aisdue.eu Sezione “Articoli”, nr. 5, 6 giugno 2022.
- NICOLI, V., „Sensibilitatea politică în evaluarea ordinii publice europene”, în *DPCE* online, nr. 3, 2022.
- PISTOIA, E., „Verso la riforma del Codice Frontiere Schengen: le frontiere interne alla prova della nuova centralità delle riammissioni informali”, în *Diritto, Immigrazione e Cittadinanza*, nr. 3/2022.
- PREITE, G., ZAPPATORE, R., „Sicurezza e libera circolazione: quali prospettive per l’area Schengen?”, în *Iconocrazia, Rivista di scienze sociali e filosofia politica*, nr. 23, vol. 1, 2023, pp. 107-128.
- RUOTOLO, G.M., „Sulle recenti misure di ristabilimento dei controlli ad alcune frontiere interne alla luce del Codice Schengen 2016”, în *Diritto comunitario e degli scambi internazionali*, 2016.
- SERINI, F., „Il sistema europeo di cooperazione informativa per il contrasto alle minacce informatiche. Verso una definizione di cybersicurezza integrata?”, în *Media Law*, nr. 3/2023, pp. 1-44
- Resurse online**
<https://www.consilium.europa.eu>
<https://www.esteri.it>
<https://curia.europa.eu>
<https://www.mit.gov.it>
<https://www.asgi.it>
<https://www.governo.it>
- RESTUCCIA, L., *I confini dei diritti: la reintroduzione dei controlli alla frontiera italo-slovena, in Osservatorio sulle attività delle organizzazioni internazionali e sovranazionali, universali e regionali, sui temi di interesse della politica estera italiana*, www.osorin.it.
- RONDINE, F., „Quale regime per l’attraversamento delle frontiere interne in caso di ripristino dei controlli di frontiera?” în *Questione Giustizia*, 1/12/2023, <https://www.questionegiustizia.it>.

Hannibal ante portas.
Amânările aderării României la spațiul Schengen¹

[*Hannibal ante portas.*

The postponements of Romania's accession to the Schengen area]

Ciprian IFTIMOAEI

Abstract: *Like Hannibal ante portas, this is how Romania was viewed when it knocked on the doors of NATO and the EU and upon entering the Schengen area. Initially, the deadline assumed by the Romanian authorities for accession to the Schengen area was March 2011. More than 13 years have passed since Romania faced the refusal of some member countries of the Schengen Agreement to vote unanimously in the Council of Ministers of Justice and Internal Affairs (JAI) for effective accession to this area of free movement. During the European integration of Romania, France, Germany, Finland, the Netherlands and Austria, one after the other, invoked the fact that our country has problems with the independence of the judiciary system and the fight against corruption, with illegal migration and trafficking at the land borders. Starting from March 31, 2024, Romania was "partially" admitted to the Schengen area, eliminating air and sea border controls. The rise of parties with a sovereignist, populist, Eurosceptic discourse after the elections for the European Parliament in June 2024 discourages, to some extent, the prospects of the full accession of Romania and Bulgaria to the Schengen area. This study consists of qualitative and quantitative documentation on the moments, efforts (strategic, legislative, institutional) and costs (financial, logistical, human) of Romania to fully integrate into the Schengen area from the moment of accession to the European Union (2007) and until now.*

Keywords: *acquis, agreement, Schengen, borders, security, migration, postponement, Romania*

Expresia latină *Hannibal ante portas* („Hannibal la porțile Romei”) se referă la teama provocată românilor de generalul cartaginez Hannibal Barca (n. 247 î.Hr., Cartagina – d. 183 î.Hr., Gebze, Kocaeli, Turcia) atunci când s-a apropiat cu armata sa,

dotată cu elefanți pentru război, de zidurile Romei, îngrozind locuitorii cu faima sa de strateg cuceritor. Acest mare comandant militar al lumii antice s-a remarcat în timpul războaielor punico purtate între Roma și Cartagina (264-146 î.Hr.). În

al doilea Război Punic (218-201 î.Hr.) a traversat cu armata Spania, Pirineii, Galia și Alpii, obținând victorii răsunătoare la Trebia, lacul Trasimene și Cannae. Legenda spune că, chiar și după înfrângerea sa de către armata romană condusă de Scipio Africanul, romanii se alertau doar la azul numelui de Hannibal.

Precum Hannibal la porțile Romei, așa a fost privită România atunci când a bătut la porțile NATO, UE și la intrarea în spațiul Schengen. Istoria postcomunistă a țării noastre stă sub semnul paradoxului. Prăbușirea comunismului în România în urma revoluției cu morți și răniți din decembrie 1989 a impresionat o lume întreagă. La numai câteva luni de la fuga și execuția cuplului dictatorial Elena și Nicolae Ceaușescu, creditul de simpatie de care se bucura țara s-a evaporat sub bătele minerilor veniți la București să disciplineze „golani” din Piața Universității². România a trecut printr-o tranziție controversată de la comunism la capitalism, cu reforme politice, administrative și economice ezitante, cu întârzieri și restanțe. România și Bulgaria au făcut parte din cel de-al doilea val al extinderii NATO (2004) și tot în cel de-al doilea val al aderării la UE (2007). Cehia, Cipru, Estonia, Ungaria, Letonia, Lituania, Malta, Polonia, Slovacia și Slovenia au aderat la UE în anul 2004 și sunt de multă vreme în spațiul Schengen.

Termenul asumat de autoritățile române pentru a adera la spațiul Schengen a fost luna martie 2011. De atunci au trecut mai bine de 13 ani de

când România se confruntă cu refuzul unor țări membre ale *Acordului Schengen* de a vota cu unanimitate în Consiliul ministrilor de Justiție și Afaceri Interne (JAI) aderarea efectivă la acest spațiu de liberă circulație. Pe parcursul integrării europene a României, rând pe rând, Franța, Germania, Finlanda, Olanda și Austria au invocat faptul că avem probleme cu independența justiției și lupta împotriva corupției, cu migrația ilegală și traficul la frontierele terestre. Țara noastră îndeplinea criteriile tehnice prevăzute în *aquis*-ul Schengen, dar avea restanțe politice care țineau de voința guvernanților. Corupția din România era văzută de unii oficiali europeni ca o vulnerabilitate pentru securitatea frontierelor externe ale UE.

Începând cu 31 martie 2024, România a fost admisă „parțial” în spațiul Schengen, controalele la frontierele aeriene și maritime fiind eliminate. Saga aditerii (amânărilor și aditerilor parțiale) României la spațiul Schengen continuă până la eliminarea completă a controalelor la frontierele terestre interne și aditeria cu drepturi depline.

Inițiative europene premergătoare *Acordului Schengen*

De-a lungul timpului, autoritățile statelor europene au utilizat diverse documente de călătorie, deși controalele de identitate sistematice la frontierele de stat nu aveau caracterul unor misiuni constante. Instituțiile

specializate în supravegherea frontierelor statale aveau ca misiune principală avertizarea autorităților politice și militare cu privire la amenințările militare exercitate de țările vecine sau îndepărtate. Până la demararea construcției europene (1945), securitatea frontierelor statale avea o dimensiune preponderent militară și mai puțin civilă. Cu toate acestea, persoanele și mărfurile circulau între statele continentului european fără a fi supuse în mod expres reglementărilor naționale sau internaționale³.

Statele din Europa au început să elibereze documente de călătorie sub forma unor permise de trecere a frontierei sau pașapoarte înainte de Primul Război Mondial. Sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial a adus odată cu consecințele sale în planul geopoliticii și securității internaționale o mai mare sensibilitate în ceea ce privește problematica frontierelor. În era Războiului Rece, securitatea frontierelor dintre statele „lumii libere” (capitaliste și democratice) se dezvoltă și pe dimensiunile non-militare: economice, sociale, culturale, ecologice.

Libertatea circulației persoanelor între țările Uniunii Occidentale a Europei devenise o preocupare tot mai presantă pentru decidenții politici. Astfel, utilizarea pașapoartelor ca instrumente de atestare a identității persoanelor care doresc să circule liber a început să se extindă tot mai mult concomitent cu existența unor zone de liberă circulație. De exemplu, la scurt timp după crearea

Statului Liber Irlandez, în 1922, un acord informal a fost încheiat între guvernul britanic și cel irlandez pentru ca granița dintre cele două state să rămână deschisă traficului de călători și mărfuri.

O altă inițiativă în acest sens este consemnată în anul 1944, când guvernele Țărilor de Jos aflate în exil (Belgia, Olanda și Luxemburg) au semnat un acord pentru a elimina controalele la frontierele comune. Acordul astfel încheiat a intrat în vigoare în 1948. În mod similar, în anul 1952, a fost creat *Pașaportul Uniunii Nordice* pe baza căruia se putea călători în Danemarca, Finlanda, Islanda, Norvegia, Suedia și teritoriile asociate acestor țări. Controlul la frontierele comune ale acestor țări a fost eliminat în anul 1958.

Inițiative ca cele menționate anterior au condus la începutul anilor 1980, la nivelul cancelariilor țărilor vest-europene, la o discuție legată de importanța libertății de mișcare în cadrul unui spațiu comun. Primii pași concreți în această direcție au fost făcuți de Franța și Germania prin semnarea Acordului de la Saarbrücken, în anul 1984. Acest acord, cunoscut și ca *Declarația privind eliminarea controalelor polițienești și vamale la frontierele interne privitoare la circulația persoanelor și a mărfurilor*, prevedea eliminarea treptată a controalelor la frontiera dintre cele două state. La inițiativa franco-germană s-au alăturat în același an și Țările de Jos care au convenit asupra

Memorandumului guvernelor statelor Benelux din 12 decembrie 1985, înmânat guvernelor german și francez referitor la controlul trecerii frontierelor lor. Aceste înțelegeri dintre cele cinci state, cunoscute sub numele de *Grupul Schengen*, sunt precursori ale viitorului *Acord Schengen* deoarece se refereau la „procedul de control fără timpi de așteptare”, ceea ce însemna renunțarea la controalele sistematice asupra traficului la intrarea și ieșirea din țara respectivă.

Acordul Schengen și prevederile sale

Acordul Schengen a fost semnat la bordul navei „Princesse Marie-Astrid” aflat pe râul Moselle, lângă localitatea luxemburgheză Schengen (care a dat denumirea Acordului și ulterior a spațiului de liberă circulație) aflată la granița cu Franța și Germania. Scopul *Acordului între statele Uniunii Economice Benelux, al Republicii Federale Germania și al Republicii Franceze privind eliminarea graduală a controalelor la frontierele comune* era eliminarea controalelor la frontierele interne și armonizarea controalelor la frontierele externe.

Printre cele mai importante măsuri adoptate de către statele Schengen sunt următoarele:

- eliminarea controalelor la frontierele interne și stabilirea unui set de reguli pentru trecerea frontierelor externe;

- separarea fluxurilor de pasageri în porturi și aeroporturi;
- armonizarea regulilor referitoare la condițiile de acordare a vizelor;
- stabilirea unor reguli pentru solicitanții de azil;
- introducerea unor reguli referitoare la supravegherea și urmărirea transfrontalieră pentru forțele de poliție din statele Schengen;
- întărirea cooperării judiciare prin intermediul unui sistem rapid de extrădare și implementare a deciziilor judecătorești;
- crearea Sistemului Informatic Schengen (SIS).

Toate aceste măsuri, împreună cu *Acordul Schengen, Convenția de Implementare a Acordului Schengen*, deciziile și declarațiile adoptate de către Comitetul Executiv Schengen stabilit în 1990, precum și protocoalele și acordurile de aderare care au urmat constituie *acquis-ul* Schengen. Inițial, *acquis-ul* nu a făcut parte din cadrul legislativ comunitar. Acest lucru s-a schimbat odată cu semnarea *Tratatului de la Amsterdam*, la data de 2 octombrie 1997, intrat în vigoare la 1 mai 1999. Un *Protocol* atașat *Tratatului de la Amsterdam* încorporează *acquis-ul* Schengen în cadrul legislativ și instituțional al Uniunii Europene⁴. Aceste completări ale legislației europene au fost urmate și de schimbări instituționale. Astfel, Secretariatul Schengen a devenit parte integrantă a Secretariatului General al Consiliului Uniunii Europene⁵.

Spațiul Schengen este un teritoriu de liberă circulație a persoanelor și mărfurilor în cadrul teritoriului mai mare al Uniunii Europene. A călători în interiorul spațiului Schengen este ca și o călătorie în interiorul unei țări, cu precizarea că în porturi și aeroporturi sunt controale de securitate efectuate doar pentru verificarea identității persoanelor din statele UE. Alte controale mai amânunțite nu se pot efectua decât pentru motive întemeiate, legate de securitatea națională și europeană⁶.

În prezent, 27 de state europene sunt membre cu drepturi depline ale *Acordului Schengen*: Belgia, Franța, Germania, Luxemburg, Olanda, Cehia, Lituania, Slovacia, Elveția, Italia, Portugalia, Spania, Grecia, Austria, Estonia, Malta, Slovenia, Liechtenstein, Danemarca, Suedia, Finlanda, Islanda, Norvegia, Letonia,

Polonia, Ungaria, Croația. Dintre statele semnatare ale *Acordului Schengen*, 4 state nu sunt membre ale Uniunii Europene: Elveția, Liechtenstein, Islanda, Norvegia. Ultima țară admisă a fost Croația, care a devenit membră cu drepturi depline a spațiului Schengen la 1 ianuarie 2023, concomitent cu intrarea în Zona Euro.

La 28 mai 2019, Cipru și-a declarat disponibilitatea de a implementa *acquis*-ului Schengen și de a face obiectul evaluărilor, în conformitate cu prevederile Protocolul din Actul de aderare din 2003, ținând cont și de relația tensionată cu Turcia.

În momentul în care România și Bulgaria vor deveni țări membre cu drepturi depline, spațiul Schengen va avea o suprafață de 4,5 milioane de kilometri pătrați și o populație de 450 de milioane de locuitori⁷.

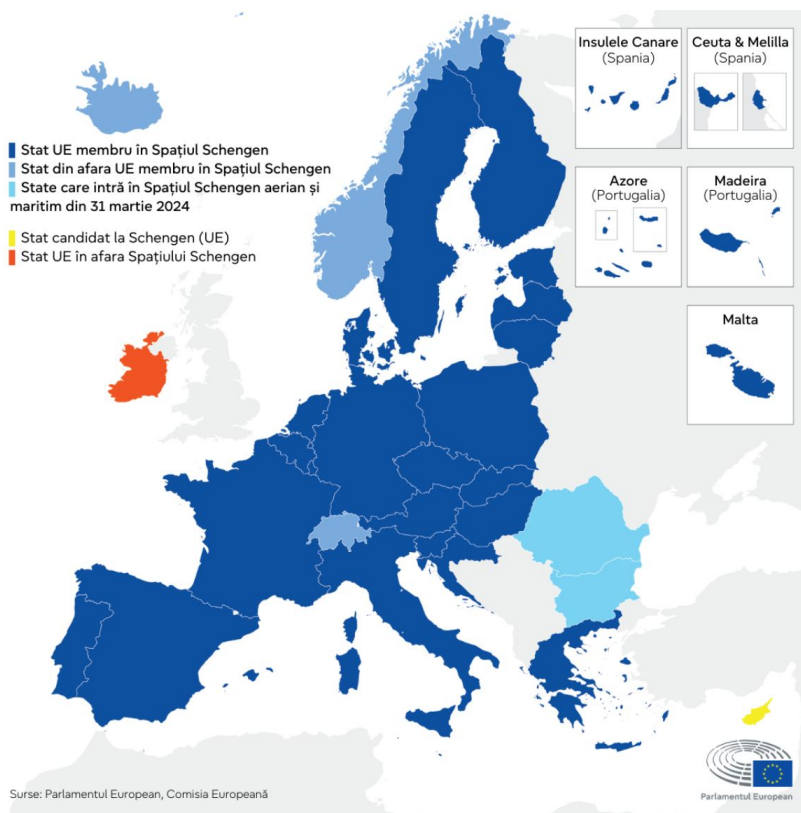

Figura 1. Harta statelor membre Schengen în 2024
(sursa: <https://schengenvisum.info>)

Aderarea la spațiul Schengen înseamnă libertate totală de mișcare pe teritoriul statelor semnatare ale *Acordului*. Practic, are loc ridicarea controalelor de la frontierele interne ale statelor membre Schengen concomitent cu crearea unei singure frontiere externe unde controalele se desfășoară conform unui set de reguli precise în materie de vize, migrație, azil etc. În interiorul spațiului Schengen, controalele interne nu pot fi reintroduse decât din rațiuni de ordine publică și siguranță națională, decizia fiind luată de fiecare stat

membru confruntat cu astfel de probleme.

Statisticile europene arată că peste 400 de milioane de persoane pot să călătorească liber în interiorul spațiului Schengen, fără a fi supuse controalelor la frontieră. În fiecare zi, aproximativ 3,5 milioane de persoane trec frontierele interne pentru a munci, pentru a studia, pentru petrecerea vacanțelor sau pentru vizite la familie și prieteni. Un număr de 1,7 milioane de persoane locuiesc într-o țară Schengen și lucrează în alta. Anual, în interiorul spațiului

Schengen, sunt efectuate circa 1,25 miliarde de călătorii, ceea ce înseamnă o contribuție însemnată la dezvoltarea economică, bunăstarea socială și la schimburile culturale la nivel european⁸.

Pregătirea României pentru aderarea la spațiul Schengen

Frontiera de stat a României are o lungime de aproximativ 3.150 de kilometri și acoperă toate tipurile de frontieră: terestră, maritimă și aeriană. Din lungimea totală a frontierei de stat, 2.070 km reprezintă frontiera externă a UE, 1.845 km fiind frontieră terestră, iar 225 km, frontieră maritimă. Un segment important din frontiera terestră a țării noastre este frontieră externă a UE (16% din lungimea frontierelor externe ale UE), fiind și frontieră de securitate NATO. Frontiera externă delimitează teritoriul statului român de teritoriul Ucrainei, Republicii Moldova și Republicii Serbia. Frontiera cu Ucraina este constituită din trei segmente distincte: un segment în nord, muntos și împădurit, în mare parte dificil de traversat, al doilea pe fluviul Dunărea și al treilea segment la frontiera maritimă. Frontiera cu Republica Moldova este constituită de râul Prut, iar frontiera cu Republica Serbia este compusă din două segmente distincte: frontieră terestră și fluvială pe Dunăre⁹.

Diversitatea și complexitatea formelor de relief traversate de frontiera țării noastre (litoral, munți, dealuri, câmpii, fluvii, deltă etc.) se

reflectă și în structura acesteia: 1085 km frontiera de uscat și 2064 km frontiera de apă. De asemenea, riscurile transfrontaliere prognozate ca urmare a poziționării geografice a țării și dublei calități de stat membru NATO și UE au impus necesitatea creării unui Sistem Integrat de Securizare a Frontierei (SISF) capabil să asigure supravegherea și controlul eficient al acesteia¹⁰.

Potrivit articolului 8 al *Protocolului Schengen*, România trebuie să pună în aplicare *acquis*-ul Schengen în integralitatea sa. Există două categorii de prevederi ale acestui document: prevederi care nu sunt legate de ridicarea controalelor la frontierele interne (Categorია I, etapa pre-aderare la UE) și prevederi legate de ridicarea controalelor la frontierele interne (Categorია II, etapa post-aderare la UE). Prevederile din prima categorie trebuie aplicate până la momentul aderării la UE și nu sunt supuse procesului de evaluare Schengen. Prevederile din a doua categorie trebuie implementate și aplicate simultan cu ridicarea controalelor la frontierele interne și sunt supuse procesului de evaluare Schengen¹¹.

Pregătirea României pentru aderarea la spațiul Schengen s-a realizat în paralel cu derularea activităților care au vizat integrarea în Uniunea Europeană. Acțiunile în acest domeniu au urmat cursul prevăzut de *Planul de acțiune Schengen*, document revizuit anual în cadrul Departamentului Schengen¹² și aprobat de Guvernul României.

Procesul de evaluare al României a fost finalizat din punct de evaluare tehnic prin adoptarea ultimului raport în domeniul SIS/SIRENE¹³ la data de 28 ianuarie 2011. Prin accesarea și interogarea SIS se obțin date relevante privind starea unei persoane căutate, protecția unei persoane dispărute vulnerabile, obiectele ilegale sau furate. În momentul de față, securizarea frontierelor externe și combaterea criminalității este asigurată și prin facilitățile oferite de Sistemul de informații privind vizele (VIS), Sistemul de intrare/ieșire (EES), Sistemul european de informații și de autorizare privind călătoriile (ETIAS)

Odată cu adoptarea *Strategiei naționale de management integrat al frontierei de stat în perioada (2004-2006)*, România a decis realizarea și implementarea Sistemului Integrat pentru Securitatea Frontierei (SISF). *Strategia națională privind aderarea la spațiul Schengen pentru perioada 2008-2011* și documentele similare

adoptate ulterior conțin direcțiile de acțiune pe care autoritățile cu responsabilități în domeniu le vor urma pentru îndeplinirea măsurilor și acțiunilor specifice în vederea aderării la spațiul Schengen, potrivit calendarului propus, obiectivelor strategice și specifice stabilite, ținând cont de resursele financiare, implicațiile juridice, procedurile de monitorizare și evaluare, riscurile identificate, precum și consecințele acestora¹⁴.

În scopul coordonării unitare a acțiunilor și măsurilor pentru securizarea frontierei de stat desfășurate de instituțiile cu atribuții în aria de acțiune a *Strategiei naționale de management integrat al frontierei de stat* s-a înființat Grupul Interministerial Român pentru Managementul Integrat al Frontierei de Stat a României (GIRMIFS), organism consultativ cu rol de fundamentare și coordonare a acțiunilor și măsurilor întreprinse pentru securizarea frontierei de stat.

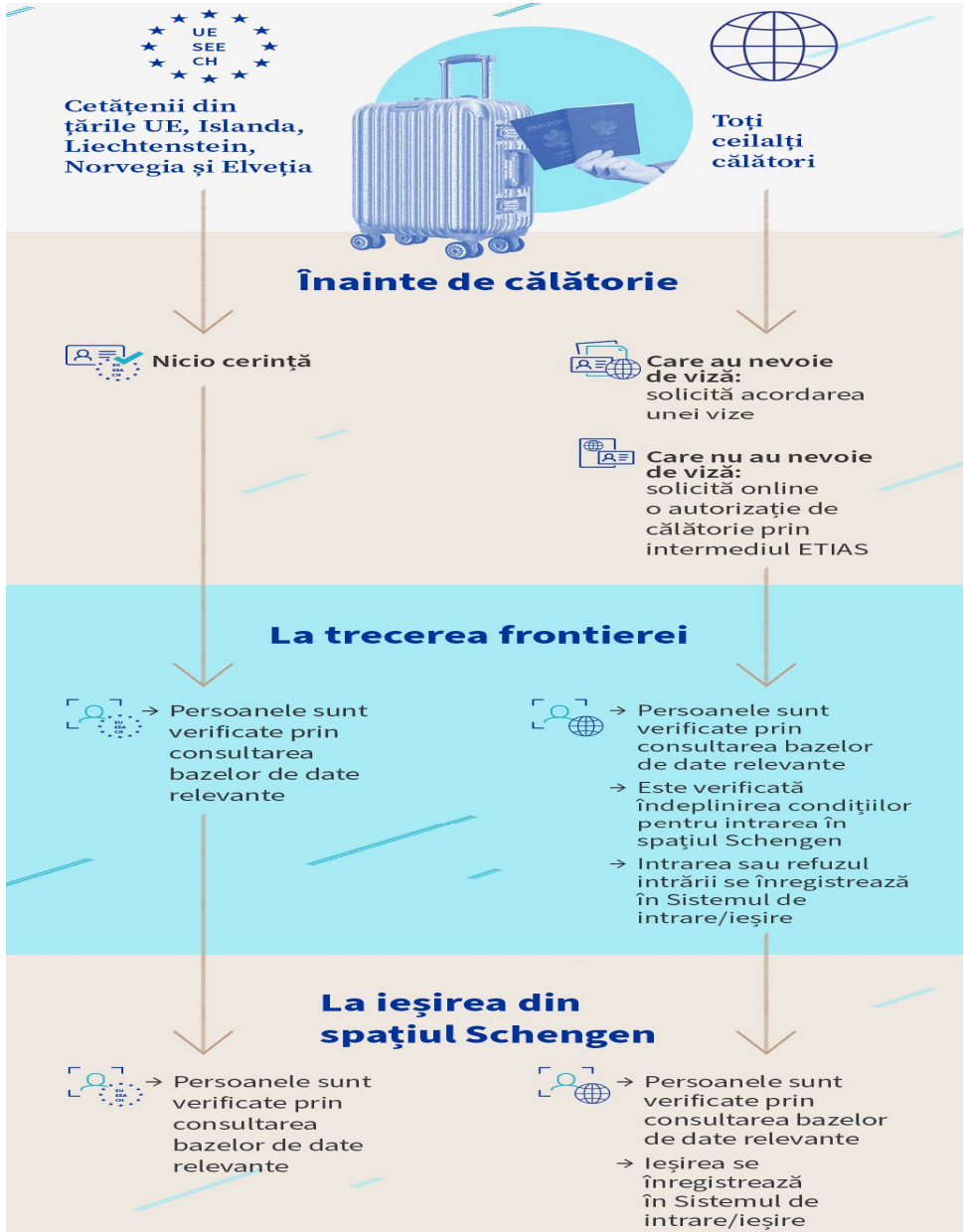

Figura 2. Controalele de securitate în spațiul Schengen
(sursa: <https://www.consilium.europa.eu>)

a. Măsuri de ordin strategic
Încă de la aderarea României la UE (1 ianuarie 2007), aderarea la

spațiul Schengen reprezintă unul dintre obiectivele importante asumate de Ministerului Administrației și

Internele. Cu ocazia Consiliului informal JAI de la Brdo, 24-25 ianuarie 2008, România și Bulgaria au semnat *Declarația comună România-Bulgaria privind aderarea la spațiul Schengen*. Pe baza acestui document a fost stabilit calendarul misiunilor de evaluare cu următoarele coordonate:

- transmiterea oficială a chestionarului Schengen primit în luna septembrie a anului 2008. Răspunsurile României la acest chestionar au fost transmise la începutul lunii noiembrie 2008;
- analizarea răspunsurilor furnizate de România la chestionarul Schengen a demarat în decembrie 2008;
- adoptarea programului detaliat al vizitelor de evaluare Schengen, acțiune derulată în lunile ianuarie-februarie 2009;
- organizarea vizitelor de evaluare în domeniile cooperare polițienească, protecția datelor personale și vize;
- derularea efectivă a vizitelor de evaluare în domeniile frontiere maritime, aeriene și terestre;
- organizarea vizitelor de evaluare a funcționalității Sistemului de Informații Schengen.

b. Măsuri de ordin instituțional

În anul 2006 a fost înființată Comisia Națională de Auto-evaluare Schengen (CNAS), organism consultativ, fără personalitate juridică, cu scopul coordonării interinstituționale

a politicilor naționale pentru aderarea efectivă la spațiul Schengen.

Pentru rezolvarea operativă a problemelor tehnice care țin de implementarea măsurilor prevăzute de Acordul Schengen s-a creat în anul 2007 Departamentul Schengen în cadrul Ministerului Internele și Reformei Administrative (Ministerul Afacerilor Interne), organism unic de coordonare a tuturor instituțiilor și autorităților implicate în procesul de aderare, precum și pentru a putea oferi celorlalte state Schengen un partener unic de discuție.

Departamentul Schengen răspunde de îndeplinirea tuturor condițiilor necesare pentru aderarea României la spațiul Schengen. Principala sarcină a Departamentului este coordonarea și monitorizarea tuturor acțiunilor întreprinse de România în plan legislativ și instituțional. Departamentul este condus de un șef de departament ministerial cu rang de secretar de stat, care îndeplinește în același timp și funcțiile de președinte al Grupului Interministerial Român pentru Managementul Integrat al Frontierei de Stat a României (GIRMIFS) și președinte executiv al Comisiei Naționale de Auto-evaluare Schengen.

c. Măsuri legislative

Strategia națională privind aderarea la spațiul Schengen conține direcțiile de acțiune pentru ducerea la îndeplinire a măsurilor și acțiunilor specifice organismelor abilitate ale statului român, în vederea aderării, conform calendarului propus. Prin

această Strategie s-au urmărit atingerea următoarelor obiective:

- identificarea, programarea și realizarea corelată a acțiunilor la nivel național, pentru asigurarea măsurilor premergătoare aderării la spațiul Schengen;

- crearea premiselor unei armonizări consecvente și coerente prin utilizarea unitară a resurselor avute la dispoziție pentru acest demers.

- implementarea procedurilor și mecanismelor care stau la baza procesului de evaluare Schengen, care va avea ca finalitate decizia Consiliului UE privind eliminarea controalelor la frontierele interne;

- etapele de urmat pînă aderarea cu drepturi depline a României la spațiul Schengen.

Obiectivele circumscrise fiecărui domeniu legat de cooperarea Schengen sunt detaliate în *Planul de Acțiune Schengen (PAS)*, document revizuit anual, care reprezintă instrumentul de implementare a *Strategiei naționale*. PAS-ul conține referiri clare la prevederile acquis-ului Schengen, precum și măsurile legislative, administrative și tehnice necesare pentru implementarea acestuia. Acest document include un calendar cu termene precise, instituții și resurse alocate pentru ducerea la îndeplinire măsurilor menționate.

Grupul Interministerial Român pentru Managementul Integrat al Frontierei de Stat stabilește concepția de ansamblu și asigură coordonarea unitară, pe baza *Strategiei naționale de management integrat al frontierei de stat a României*, a acțiunilor și măsurilor pentru realizarea managementului frontierei de stat, desfășurate de autoritățile și instituțiile publice cu atribuții în domeniu. Scopul acestui document de politică publică este realizarea unui management unitar, coerent și eficace al frontierei de stat a României, aliniat la cerințele comunitare, care să îndeplinească următoarele cerințe:

- creșterea gradului de securitate a cetățenilor, respectând drepturile și libertățile fundamentale ale acestora;

- fluidizarea traficului legal al persoanelor și mărfurilor la frontieră;

- îndeplinirea condițiilor necesare pentru aplicarea prevederilor acquis-ului Schengen în vederea aderării la acest spațiu de liberă circulație;

- combaterea traficului de ființe umane și lupta împotriva migrației ilegale, probleme care au scăzut în intensitate în ultimii ani, după cum arată și datele reprezentate în figura 2 – evoluția numărului de persoane traficate la 100.000 locuitori.

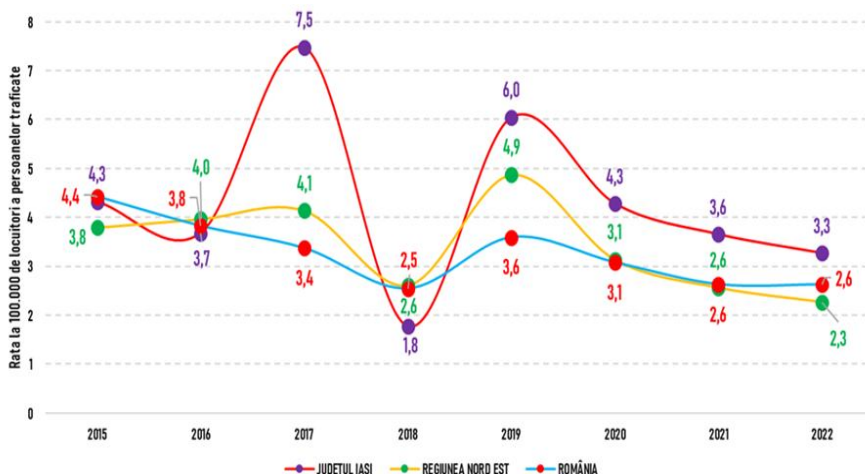

Figura 3. Evoluția traficului de persoane între anii 2015-2022
(sursa: Iftimoaei, 2023, <https://www.ziaruldeiasi.ro>)

În vederea armonizării legislației naționale cu acquis-ul Schengen s-a impus crearea Sistemului Informatic Național de Semnalări (SINS) compatibil cu Sistemul Informatic Schengen generația a II-a (SIS II). SINS permite autorităților competente ca prin intermediul unei proceduri de căutare automată în bazele de date să aibă acces la semnalările cu privire la persoane și bunuri, în scopul îndeplinirii atribuțiilor specifice în domeniile controlului trecerii frontierei de stat, al respectării regimului vamal, al eliberării vizelor și permiselor de ședere, precum și al celorlalte controale și activități specifice efectuate de poliție sau de către alte autorități în scopul asigurării ordinii și siguranței publice.

d. Măsurile de ordin financiar prin Facilitatea Schengen

Facilitatea Schengen este un instrument provizoriu pentru sprijinirea României și Bulgariei în perioada dintre data aderării la UE și sfârșitul anului 2009 în vederea finanțării acțiunilor la noile frontiere externe ale Uniunii, pentru punerea în aplicare a *acquis*-ului Schengen și controlul frontierelor.

În perioada 2007-2009, România a beneficiat de o sumă de 559.8 milioane de euro pentru Facilitatea Schengen și pentru Facilitatea pentru fluxuri monetare (*Cash-flow Facility*). Pentru a fi eligibile, acțiunile trebuiau să fie conforme *acquis*-ul Schengen și să aibă ca obiectiv întărirea controlului la frontierele externe. Rata de absorbție a proiectelor finanțate prin Facilitatea Schengen a fost de 97,71%¹⁵. Investițiile realizate au urmărit consolidarea infrastructurii de la punctele de trecere a

frontierei, achiziția de echipamente necesare pentru controlul la frontieră, formarea polițiștilor de frontieră, participarea la costurile operaționale.

Instrumentul financiar Facilitatea Schengen a fost continuat prin *Fondul pentru frontierele externe*, parte a Programului general Solidaritatea și gestionarea fluxurilor migratorii¹⁶. Fondurile utilizate pentru aderarea României la spațiul Schengen și securizarea frontierelor externe ale UE au fost folosite de mai multe instituții: Ministerul Afacerilor Interne, Poliția de Frontieră, Serviciul de Telecomunicații Speciale, Ministerul Afacerilor Externe. Cea mai mare parte din proiectele finanțate din această sursă au fost derulate de Ministerul Afacerilor Interne, beneficiar al majorității fondurilor europene destinate pregătirilor pentru aderarea la spațiul Schengen. Printre obiectivele urmărite se numără consolidarea controlului la frontierele externe, supravegherea zonei frontierelor externe și protecția împotriva criminalității transfrontaliere; creșterea capacității de control prin accesul la datele relevante pentru securizarea frontierelor.

În afara îndeplinirii criteriilor de ordin tehnic (legislație, instituții, proceduri) necesare eliminării controalelor la frontierele interne ale României cu statele membre ale *Acordului Schengen*, partenerii europeni au invocat adesea necesitatea respectării unor condiționalități de ordin politic, cum ar fi reforma justiției, lupta împotriva corupției, respectarea statului de drept. Toate

aceste condiționalități au fost reunite „simbolic” sub imperativul adoptării a două rapoarte consecutive în cadrul Mecanismului de Cooperare și Verificare (MCV) pe justiție și afaceri interne în vederea unei decizii finale de aderare la spațiul Schengen.

La data de 9 iunie 2011 au fost adoptate *Concluziile* Consiliului UE cu privire la finalizarea procesului de evaluare a stadiului de pregătire a României și Bulgariei. După această etapă, Consiliul UE în formatul Consiliului Justiție și Afaceri Interne (JAI) ar fi trebuit să voteze cu unanimitate (exclusiv statele membre UE care participă la Schengen) proiectul de Decizie. Apoi, urma publicarea în *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, intrarea în vigoare a Deciziei și în final aplicarea de către România a acesteia.

De atunci au trecut 13 ani de amânări și o aderare parțială (2023), cu eliminarea controalelor la frontierele aeriene și maritime, timp în care s-au petrecut o mulțime de evenimente în proximitatea frontierei de răsărit a țării noastre, UE și NATO. Războiul de agresiune a Ucrainei declanșat de președintele Federației Ruse, Vladimir Putin, are reverberații inclusiv asupra proiectului de aderare a României la spațiul Schengen.

Riscuri și amenințări la frontiera externă a României

Dublul statut al României de țară membră NATO și UE face ca frontiera răsărit să fie concomitent

granița externă a celor două organizații. Frontiera externă a UE care include și segmentele de frontieră ale țării noastre trebuie să facă față unui flux crescând de mână de lucru ilicită și de alte forme de trafic uman. O parte importantă a imigrației ilegale din Uniune provine din regiunea balcanilor, având ca poartă de intrare Turcia, Grecia, Serbia, Bulgaria, România.

Până la intrarea în UE, România era doar o țară de tranzit a migranților clandestini spre statele membre UE. În perioada de post-aderare la UE, țara noastră a devenit atât ținta unei părți din acești migranți clandestini, cât și poarta de acces a lor în Uniune¹⁷. Rețelele de criminalitate transfrontalieră utilizează așa numiții „facilitatori” pentru tranzitul ilegal al migranților și pentru traficul de persoane din și prin România. Potrivit Inspectoratului General pentru Imigări în anul 2022 au fost

desfășurate 22.000 de activități specifice de control la nivel național pentru prevenirea și combaterea șederii ilegale și a muncii nedecarate a străinilor pe teritoriul României. Au fost depistați în situații ilegale peste 5.000 de străini, aproximativ 4.300 de decizii de returnare au fost emise și 875 de persoane au fost îndepărtate sub escortă¹⁸.

După cum se poate observa în figura următoare, cel mai mare număr de treceri ilegale ale frontierelor externe UE provin de pe ruta „Centru-Mediterana” (157.479 treceri ilegale în anul 2023, o creștere de 49% față de anul anterior), din Africa de Nord spre sudul Italiei. La traversarea Mării Mediterane se petrec situații dramatice cu bărci pline de migranți care se își pierd viețile cel mai adesea din cauza precarității mijloacelor de transport, a vremii nefavorabile, nepricerii călăuzelor/traficantilor.

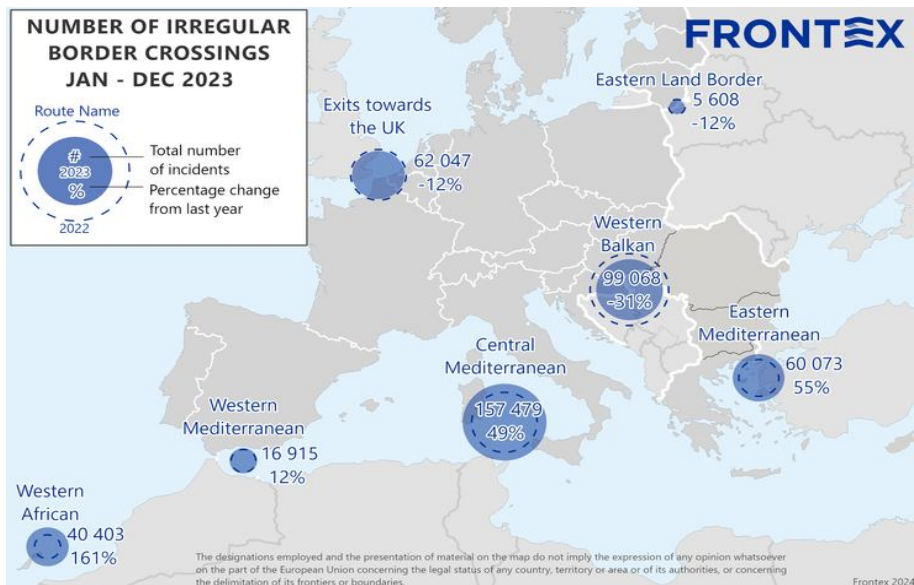

Figura 4. Numărul de treceri ilegale ale frontierelor externe UE 2023 vs. 2022 (sursa: <https://www.frontex.europa.eu>)

În luna iunie 2024, Direcția Națională Anticorupție (DNA) în colaborare cu Direcția de Investigare a Infrațiunilor de Criminalitate Organizată și Terorism (DIICOT) au anunțat că au un lucru un dosar penal având ca obiect constituirea unui amplu grup infracțional organizat, coordonat de un ofițer MAI, pentru traficul de migranți, facilitarea șederii ilegale în România, trecerea frauduloasă a frontierei de stat a României și spălarea banilor¹⁹. Aceste incidente în care sunt implicați angajați corupți din structurile de aplicare a legii arată că există încă vulnerabilități în rândul personalului care lucrează la securizarea frontierelor externe ale României.

Un alt risc la frontiera de răsărit a României îl constituie rețelele de criminalitate organizată, care

acționează în țările est-europene sau în imediata lor vecinătate și care operează pe teritoriul UE: grupuri de albanezi (trafic de droguri, imigrație ilegală, trafic de persoane); grupuri de chinezi (contrabandă cu produse chimice necesare fabricării drogurilor sintetice, producerea de droguri sintetice, imigrație ilegală, fraude cu cărți de credit); grupuri de ruși și grupuri constituite din etnici aparținând fostelor state sovietice (toate tipurile de crimă organizată, spionaj); grupuri de români (furturi de bunuri, prostituție, falsificări de carduri bancare); grupuri de bulgari (trafic de persoane, contrafaceri de euro, fraude cu cărți de credit); grupuri de turci și kurzi (comerț cu heroină); grupuri de nigerieni și de marocani implicați în trafic de droguri²⁰.

Tările care s-au pronunțat pentru amânarea aderării României și Bulgariei au invocat adesea problemele cu migrația ilegală și traficul la frontierele externe UE/Schengen. Îngrijorarea provine din faptul că Bulgaria este vecină cu Grecia și Turcia, care reprezintă o zonă majoră de risc pentru migrația ilegală provenită de pe rutele din China, Bangladesh, Afganistan, Orientul Mijlociu, Africa de Nord etc. Autoritățile elene s-au confruntat în ultimii ani cu o presiune mare din partea migrației ilegale, ceea ce a determinat luarea unei decizii controversate. Este vorba despre construirea unui zid de 10,5 km de-a lungul râului Evros (Maritsa) cu scopul de a opri intrările de migranți ilegali. Și Turcia, care dorește de multă vreme să adere la UE, se confruntă cu problema migranților ilegali și a dezvoltat un sistem de management integrat al frontierei similar cu cel al țărilor Schengen²¹.

Războiul din Ucraina declanșat de Federația Rusă la 24 februarie 2022 a generat o creștere a fluxului de persoane pe sensurile de intrare în România. Potrivit Agenției Națiunilor Unite pentru Refugiați, circa 5 milioane de ucraineni au tranzitat România de la începutul acestui război. Potrivit aceleiași surse, la sfârșitul anului 2023, peste 83.765 de refugiați ucraineni erau înregistrați în România, în scădere semnificativă față de maximum din februarie 2023, când erau înregistrați 112.967. Fluxul de refugiați ucraineni s-a redus considerabil față de primele luni ale războiului (așa cum se poate vedea în figura 5). Instituțiile guvernamentale, mediul academic, organizațiile neguvernamentale din România s-au implicat exemplar în ajutorarea refugiaților, oferind adăposturi, alimente, servicii medicale și sociale. În momentul de față, capacitatea de cazare a refugiaților în România este de 51.000 locuri, din care 43.500 sunt disponibile²².

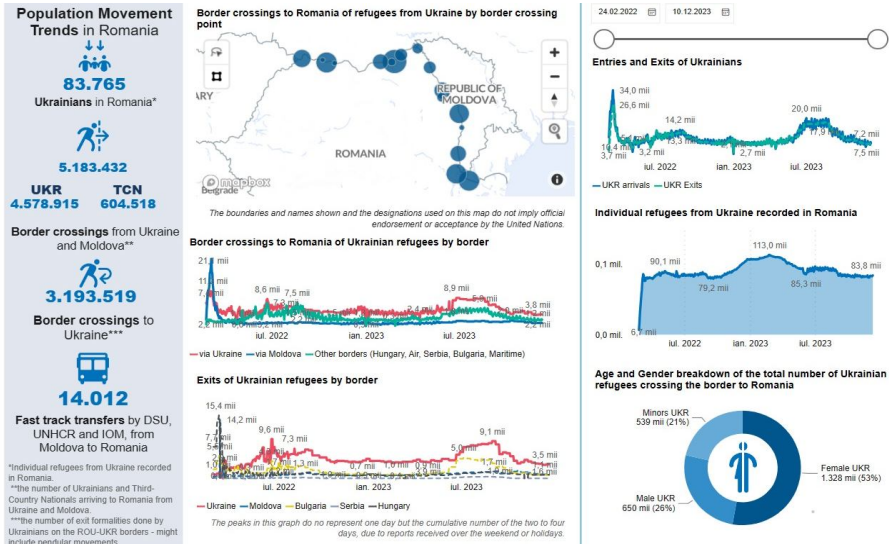

Figura 5. Fluxurile de ucraineni care au tranzitat România de la începutul războiului (sursa: Agenția Națiunilor Unite pentru Refugiați –UNCHR, 2023)

Comisia Europeană a asigurat sprijin financiar și tehnic pentru toate statele care au găzduit refugiați ucraineni, inclusiv pentru securitatea frontierelor Republicii Moldova și a celorlalte țări membre UE. La 4 martie 2022, UE a activat *Directiva privind protecția temporară*²³ a refugiaților ucraineni, iar la 27 septembrie 2023, miniștrii au ajuns la un acord politic privind prelungirea protecției temporare până la 4 martie 2025. Guvernul României are la dispoziție încă din 2022 aproape jumătate de miliard de euro pentru sprijinul refugiaților ucraineni²⁴.

Refugiații ucraineni nu constituie o problemă pentru securitatea națională, dimpotrivă au beneficiat de facilități de integrare socială, școlară și profesională în ideea că ar opta pentru stabilirea reședinței temporare

în România și ar acoperi în parte deficitul de forță de muncă cu care se confruntă țara noastră. Datele arată că cei mai mulți ucraineni (femei și copii) au preferat să tranziteze România spre țări mult mai atractive din punct de vedere economic sau cu care aveau afinități culturale: Polonia și Bulgaria pentru apropierea lingvistică, Cehia, Germania și Italia pentru facilitățile sociale oferite de autorități.

În legătură cu refugiații ucraineni, se pune problema măsurilor de prevenire și combatere a traficului de persoane. Cele mai multe dintre femeile traficate în UE provin din România, aspect semnalat și de Departamentul de Stat al SUA în rapoartele sale²⁵. Și Republica Moldova este afectată de acest fenomen. Există o îngrijorare reală

cum că multe femei refugiate din Ucraina ar intra în raza de acțiune a rețelelor de criminalitate organizată în scopul exploatării sexuale și economice prin prostituție și cerșetorie în care să fie implicați copiii acestora.

Traficul la frontiera moldo-română în contextul aderării României la spațiul Schengen

Pe data de 19 octombrie 2009, o delegație a Ministerului Afacerilor Externe din România s-a deplasat la Chișinău pentru a negocia condițiile în care poate fi parafat un acord privind micul trafic la frontiera dintre România și Republica Moldova. Ca instrument de cooperare economică bilaterală între un stat membru UE și un stat non-membru UE, acordul privind micul trafic la frontieră a apărut după extinderea spațiului european către Europa Centrală și de Est – parte a lagărului sovietic înainte de 1990. Acest document reprezintă o abordare europeană față de necesitatea consolidării cadrului legal al frontierelor externe statelor membre UE, dar și pentru încurajarea cooperării și schimbului economic din proximitatea unei frontiere externe europene²⁶.

Tratatul privind traficul la frontiere include prevederi clare în ceea ce privește procesul de facilitare a circulației persoanelor rezidente din zona de frontieră a UE, precum și prevenirea și combaterea criminalității transfrontaliere sub toate formele sale de manifestare: migrație ilegală,

trafic de mărfuri de contrabandă, comerț cu produse accizabile (țigări, carburanți), trafic de droguri, trafic de armament și vectori purtători etc.

Încheierea acordului privind micul trafic la frontieră între guvernele României și Republicii Moldova a fost un subiect intens disputat diplomatic și exploatat politic înainte de instalarea guvernului moldovean condus de Vlad Filat, după alegerile generale din 2009. Partea moldoveană, reprezentată de fostul președinte comunist Vladimir Voronin, clama încheierea unui tratat definitiv între România și Republica Moldova prin care să se reglementeze regimul frontierelor de stat dintre cele două țări, inclusiv clarificarea unor chestiuni diplomatice. Conducerea ex-comunistă de la Chișinău a exploatat politic și electoral amânarea semnării unui acord de către partea română, deși cunoștea foarte bine faptul că inițierea unui astfel de tratat reprezintă un drept exclusiv al statelor membre UE, realizat cu autorizarea instituțiilor europene și prin intermediul unui acord bilateral cu țările terțe riverane. Prin urmare, autoritățile din Republica Moldova nu puteau fi inițiatoarele unui astfel de document, ci doar beneficiarele reglementărilor juridice dezvoltate și aprobate de Bruxelles.

La inițiativa României, noul guvern de la Chișinău condus de Vlad Filat a fost de acord să parafeze un acord privind micul trafic la frontiera moldo-română, fapt consumat la 20 octombrie 2009. În conformitate cu *Regulamentul nr.*

1931/2006 emis de Parlamentul European și Consiliul UE, *aquis*-ul Schengen se modifică și se introduce un nou document de călătorie – *permisul de trecere a frontierei externe*. Prin urmare, locuitorii zonei de frontieră a UE, posesorii ai permisului de trecere au dobândit drept de ședere în zona de frontieră românească pe o perioadă de maximum trei luni de la data intrării în România. Conform legislației europene, zona de frontiera românească va fi de numai 30 de km, cu excepția unor cazuri speciale când poate extinsă la 50 de km. Cetățeni moldoveni care solicită permisul de trecere a frontierei trebuie doar să prezinte autorităților documentele de identitate sau, după caz, o viză de reședință într-una din localitățile zonei de frontieră, valabilă cel puțin un an de zile.

Ca replică la inițiativa diplomatică a Bucureștiului de a demara procedurile pentru semnarea acordului privind micul trafic la frontiera externă a României și UE, oficialitățile de la Chișinău au acceptat deschiderea a două noi consulate românești la Cahul și Bălți. Cele două inițiative diplomatice au contribuit în mod semnificativ la normalizarea relațiilor politice dintre România și Republica Moldova, deteriorate în timpul regimului Voronin, la bunăstarea economică, socială și culturală a cetățenilor de pe ambele maluri ale Prutului, inclusiv la securizarea frontierei dintre cele două țări.

Declanșarea războiului de agresiune a Rusiei împotriva Ucrainei a

accelerat demersurile de asociere la UE a Ucrainei și Republicii Moldova. Cele două state cooperau politic și economic prin facilitățile oferite de Parteneriatul Estic al UE. Ucraina a depus o cerere de aderare la UE în februarie 2022. Același demers a fost efectuat și de autoritățile din Republica Moldova în martie 2022. În prezent, ambele țări au statutul de „candidat la aderarea la UE”. Liderii Consiliului European au invitat Comisia Europeană să transmită un raport cu privire la îndeplinirea condițiilor prevăzute în avizele Comisiei privind cererile de aderare respective²⁷. Aceste evoluții politico-diplomatice sunt de natură să consolideze relațiile dintre Ucraina și Republica Moldova și partenerii europeni, inclusiv în domeniul securității regionale și la frontierele externe ale UE. Marea provocare pentru securitatea europeană rămâne războiul din Ucraina și susținerea eforturilor de apărare a acestei țări candidate la UE.

Scurt istoric al amânărilor aderării României la spațiul Schengen

În toate perioadele de preaderare la cele trei structuri (NATO, UE, Schengen), pe plan intern s-au declanșat controverse între guvernare și opoziție cu privire la dinamica progreselor înregistrate, la eficiența măsurilor implementate și la interpretarea „semnalelor” care parveneau de la partenerii strategici externi. Nu au lipsit întârzierile, blocajele politice

și administrative, reproșurile formulate în interiorul arcului guvernamental, în afara acestuia sau de către partenerii externi ai României.

Pe plan intern există o abordare consensuală a politicianilor cu privire la aderarea la *Spațiul Schengen* văzută ca „integrare reală și de profunzime în UE”, proiect ce începe cu momentul aderării la UE (2007) și se finalizează odată cu aderarea la Zona Euro. Această percepție cu valoare simbolică a aderării la Schengen se reflectă în analiza calitativă pe bază de interviuri cu politicieni din România pe tema amânării și costurile neaderării la spațiul Schengen efectuată de Alina Bârgăoanu²⁸.

Primele „semnale” politice privind amânarea aderării României la spațiul Schengen au fost recepționate de autoritățile române în vara anului 2010, când președintele francez Nicolas Sarkozy și ministrul de interne Pierre Lellouche au fost printre primii oficiali europeni care ne-au avertizat pe fondul scandalului generat de repatrierea romilor proveniți din România. Țara noastră era acuzată de corupție, în special la frontiere, ceea ce permitea un flux ilegal de emigranți. Vecinilor bulgari li se imputau eforturile modeste în lupta cu criminalitatea organizată care genera victime chiar printre oficialitățile de cel mai înalt rang.

La reuniunea Consiliului UE din 22 septembrie 2011, două state membre (Țările de Jos și Finlanda) au blocat adoptarea deciziei privind aderarea României și Bulgariei la spațiul Schengen, decizie amânată

atunci pe termen nedefinit. Luând act de absența unanimității unei decizii favorabilă pentru România și Bulgaria, președinția poloneză a Consiliului UE a propus o aderare „în două etape”²⁹. Prima etapă constă în eliminarea controalelor privind persoanele la frontierele interne maritime și aeriene cu și între Bulgaria și România, precum și aderarea cu drepturi depline la Sistemul de informații Schengen (SIS), iar cea de-a doua presupune adoptarea unei decizii privind ridicarea controalelor asupra persoanelor la frontierele interne terestre³⁰.

Pentru cele două țări învecinate, „lovitura de grație” a venit în toamna anului 2010 sub forma unei scrisori comune a miniștrilor francez și german de interne adresată Comisiei Europene în care se menționa că aderarea României și Bulgariei la Schengen ar fi „prematură”, deoarece persistau problemele cu independența și eficiența justiției, corupția și criminalitatea organizată. Din punct de vedere temporal, acesta este momentul în care aderarea la Schengen este legată de raportul privind Mecanismul de Cooperare și Verificare³¹ (MCV), o conexare pe care Bucureștiul și Sofia au contestat-o în repetate rânduri până la eliminarea acesteia în 2022.

Pentru a evita ratarea acestui obiectiv ambițios de politică externă, România s-a angajat într-un efort politico-diplomatic de convingere a partenerilor europeni în privința îndeplinirii certe a criteriilor tehnice conform *aquis*-ului Schengen și a

progreselor efective în lupta împotriva corupției. Descinderile forțelor speciale asistate de instituțiile anti-corupție în punctele de trecere a frontierei externe din primăvara anului 2012 păreau că vor convinge statele membre Schengen să re-evalueze performanțele României în materie de securitate a frontierei de răsărit. „Zarurile nu erau aruncate”. Mai rămânea un spațiu de negociere în relația cu statele care se poziționaseră public împotriva aderării celor două țări vecine. Franța își reevalua poziția după o vizită a premierului român Victor Ponta la Paris unde a avut o întrevvedere cu președintele François Hollande, din aceeași familie socialistă. Rămâneau doar Germania și Olanda pentru a fi convinse prin canalele diplomatice încă disponibile.

Când lucrurile păreau să fi intrat pe un făgaș normal, din nou Olanda și Finlanda s-au poziționat ferm pentru amânarea aderării la Schengen. Rapoartele MCV, pe alocuri negative, au fost invocate de Germania, Olanda și Finlanda în susținerea oficială a poziției de respingere. Neoficial, se discuta despre impactul evenimentelor politice din vara anului 2012 asupra percepției europene privind funcționarea statului de drept din România, cu accent pe respectarea deciziilor Curții Constituționale și asigurarea independenței justiției de ingerințele politicii.

În perioada amânărilor aderării României la spațiul Schengen (2011-2023), nu a existat un consens în

cadrul elitelor politice în legătură cu condiționarea cuplării MCV de îndeplinirea criteriilor tehnice prevăzute în *aquis*-ul Schengen. Autoritățile guvernamentale responsabile politic și tehnic de proiectul aderării la Schengen s-au situat pe poziții critice în raport cu partenerii europeni, dezavuând cuplarea MCV de Schengen, în timp ce elitele non-guvernamentale (opoziția parlamentară) au criticat guvernul în primul rând pentru ineficiența soluțiilor diplomatice în raport cu statele membre Schengen (Franța, Germania, Olanda, Finlanda) care s-au pronunțat public pentru amânarea aderării României și Bulgariei la acest spațiu de liberă circulație.

Actorii politici din România, indiferent de apartenența politică, s-au poziționat critic în raport cu țările europene care au refuzat aderarea țării la spațiul Schengen. Partea română susținea că în anumite țări europene se manifestă în mod pronunțat tendințe populiste extrem de sensibile la probleme ca migrația ilegală, situația romilor proveniți din România care populează zone aflate la periferia unor orașe europene generând infraționalitate și fenomene conexe. Prin urmare, se sugerează faptul că amânarea aderării României la spațiul Schengen răspunde unor așteptări din partea electoratului unor țări europene (Franța, Germania, Olanda) în raport cu problematica absenței locurilor de muncă, a migrației ilegale, a infraționalității generate de grupuri de romi etc.

Problemele migranților romi cu cetățenie română în unele state europene (Franța și Germania) a fost prezentă în dezbaterile europene legate de amânarea României și Bulgariei, fiind motiv de stigmat pe plan extern și de credibilitate a autorităților naționale³². Franța a insistat destul de mult pentru promovarea unor politici de integrare a grupurilor de romi în comunitățile din România prin măsuri de incluziune socială. Taberele de romi stabilite în apropierea Parisului au constituit o temă delicată în politica franceză mai ales în perioadele de campanie electorală. La un moment dat, aderarea României la spațiul Schengen a devenit o problemă legată de comunitatea romă³³.

La Consiliul JAI de pe 7-8 martie 2013, s-a amânat luarea unei decizii în privința aderării României și Bulgariei, aceasta fiind reprogramată pentru octombrie 2013 pentru frontierele terestre și maritime, iar în 2014 pentru frontierele aeriene. Deși, subiectul Schengen a fost introdus pe agenda Consiliului JAI, consensualizarea poziției Președinției și Guvernului României în virtutea „acordului de coabitare” semnat de președintele Traian Băsescu și premierul Victor Ponta a condus la evitarea unui vot din partea miniștrilor de interne a statelor membre ale *Acordului Schengen*. Un singur vot de respingere (deciziile în Consiliul JAI se adoptă cu unanimitate de voturi) ar fi însemnat o reevaluare a îndeplinirii criteriilor tehnice prevăzute în *acquis-ul Schengen*.

La 12 octombrie 2017, Consiliul a adoptat Decizia (UE) 2017/19085 privind punerea în aplicare a anumitor dispoziții ale *acquis-ului Schengen* referitoare la Sistemul de informații privind vizele (VIS) în Bulgaria și în România. La 25 iunie 2018, Consiliul a adoptat *Decizia (UE) 2018/9346* privind punerea în aplicare a dispozițiilor rămase ale *acquis-ului Schengen* referitoare la SIS în Bulgaria și în România. Totodată, Comisia Europeană și Parlamentul European au respins existența unor legături formale între procesul de evaluare pentru admiterea în Schengen și rapoartele MCV. Comisia Europeană a exprimat această poziție în raportul privind progresele înregistrate de țara noastră în cadrul MCV publicat la începutul anului 2017. Poziția exprimată de Parlamentul European pe tema (de)cuplării Schengen și MCV se regăsește exprimată în *Rezoluția din 11 decembrie 2018* referitoare la aplicarea integrală a dispozițiilor *acquis-ului Schengen* în Bulgaria și în România: eliminarea controalelor la frontierele interne terestre, maritime și aeriene în care a fost exprimată opoziția față de condiționarea aderării respectivelor țări la spațiul Schengen de îndeplinirea obiectivelor precizate în MCV.

Chiar dacă MCV a fost ridicat în 2022, corupția rămâne în continuare problematică în țara noastră. Potrivit organizației Transparency International, care calculează indicele percepției corupției, România (46 de puncte) rămâne printre cele mai

corupte țări din Uniunea Europeană, alături de Bulgaria (45 de puncte) și Ungaria (42 de puncte), media la nivelul UE fiind de 64 de puncte (pe

o scală de la 0-100 de puncte, unde 100 înseamnă nivelul maxim de percepție a corupției).

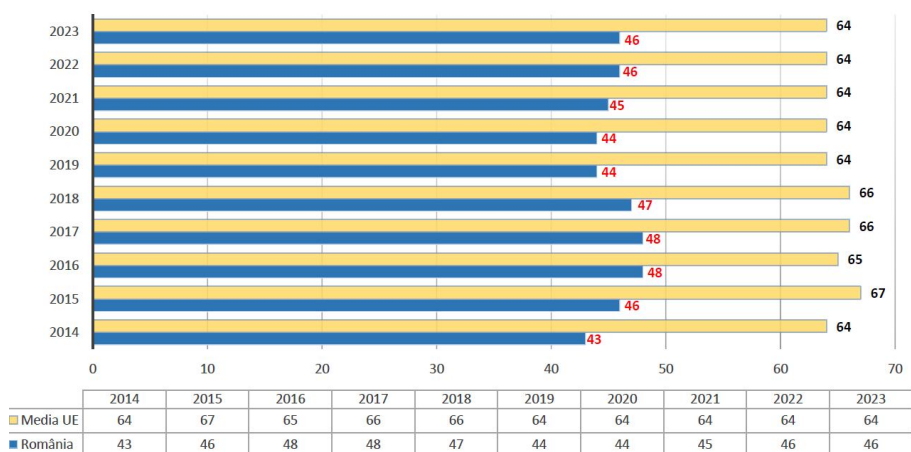

Figura 5. Indicele de percepție a corupției în România vs. UE (2014-2023)
(sursa: <https://www.transparency.org.ro>)

La 2 noiembrie 2022, Guvernul a aprobat proiectul de lege privind organizarea și funcționarea Sistemului Informatic Național de Semnalări și participarea României la Sistemul de Informații Schengen, precum și pentru modificarea și completarea *OUG nr.194/2002 privind regimul străinilor în România*. Actul normativ asigură cadrul juridic necesar participării României la schimbul de date cu statele membre ale spațiului Schengen, conform prevederilor cuprinse în cele trei regulamente care formează noua bază legală europeană a SIS referitoare la returnare, frontiere și cooperare³⁴.

În *Decizia Consiliului Uniunii Europene din 30 decembrie 2023*

privind aplicarea integrală a dispozițiilor *acquis*-ului Schengen în Bulgaria și România, se precizează că, începând cu 31 martie 2024, controalele asupra persoanelor la frontierele aeriene și maritime interne cu și dintre Bulgaria și România se elimină și dispozițiile *acquis*-ului Schengen menționate în anexă se aplică Bulgariei și României între ele și în raporturile acestora cu celelalte state membre ale *Acordului Schengen*. În cuprinsul aceluiași act normativ european se mai prevede că vizele naționale de scurtă ședere eliberate de Bulgaria și România înainte de 31 martie 2024 rămân valabile în cursul perioadei de valabilitate a acestora, în scopul tranzitului pe teritoriul altor state

membre sau al șederii preconizate pe teritoriile lor pentru o perioadă care nu depășește 90 de zile în orice perioadă de 180 de zile, în măsura în care acestea au recunoscut astfel de vize de scurtă ședere în scopurile respective, în conformitate cu *Decizia nr. 565/2014/UE*³⁵.

Activitatea de supraveghere și verificările sistematice la frontiere sunt apreciate la nivelul Comisiei Europene și Parlamentului European. Cooperarea polițienească internațională cu țările învecinate decurge fără probleme, la fel ca și cooperarea foarte activă cu Frontex și Europol, inclusiv în chestiunea gestionării migrației ilegale, a returnărilor și readmisia. România are un plan național operațional de contingență pentru situații extraordinare activat cu succes ca răspuns la criza din Ucraina. Sistemul de informații Schengen este operațional, iar automatizarea fluxului de lucru SIRENE este în curs de realizare.

Perspectivile aderării la spațiul Schengen după alegerile europarlamentare din 2024

În perioada 6-9 iunie 2024, în toate țările membre UE s-au desfășurat alegeri pentru Parlamentul European. În România, alegerile europarlamentare au fost comasate cu alegerile locale (alegerile primarilor, consilierilor locale, președinților de consilii județene, consilieri județeni). Guvernării au justificat comasarea celor două scrutine cu argumente

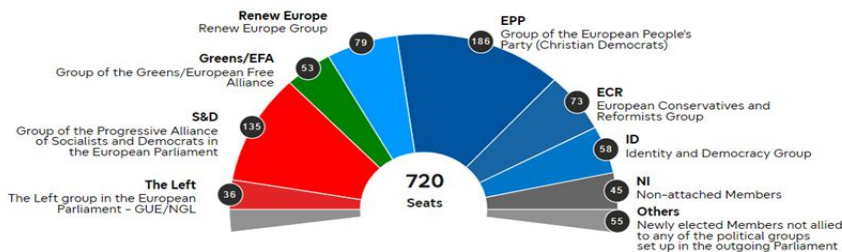
precum realizarea de economii la bugetul de stat, prevenirea ascensiunii extremismului pe plan național și la nivel european, creșterea participării la vot, sprijinul populației pentru ideea de comasare. Într-adevăr, un sondaj INSCOP³⁶ realizat în martie 2024 arată că 57,2% dintre români au o părere bună despre comasarea celor două tipuri de scrutine.

Desfășurarea ulterioară a evenimentelor a arătat că temele europene au lipsit din dezbaterea publică. Interesul crescut pentru alegerea primarilor a plasat în derizoriu problematica europeană: politica de mediu sau *green deal*-ul, politicile de energie, politica agricolă comună și protestele recente ale fermierilor din țările europene, migrația ilegală, extinderea spațiului Schengen, candidaturile Ucrainei și Republicii Moldova la UE, securitatea și apărarea la frontierele externe ale UE.

Analiza rezultatelor provizorii la scrutinul pentru PE desfășurat în țările membre, în intervalul 6-9 iunie 2024, arată că partidele cu un discurs suveranist, populist, pe alocuri extremist, și-au consolidat prezența în Legislativul european. Fără a pune o problemă pentru crearea unei majorități de centru, în jurul polului politic format din grupul Partidului Popular European, grupul Renew Europe și grupul Alianța Progresistă a Socialiștilor și Democraților, discursul suveranist și eurosceptic va fi tot mai consistent și va influența direcția politicilor europene.

European Parliament 2024 - 2029

Provisional results

Provisional

Composition of the European Parliament based on available provisional or final national results published after voting has finished in all Member States, based on the structure of the outgoing Parliament.

According to Parliament's rules of procedure, a political group shall consist of at least 23 Members elected in at least seven Member States.

Figura 6. Rezultatele provizorii la alegerile pentru Parlamentul European (PE) 2024 (sursa: <https://results.elections.europa.eu>)

Dacă ne vom uita pe rezultatele de la ultimele trei alegeri pentru PE, vom constata o creștere constantă a radicalismului de dreapta, a popularității partidelor cu un discurs extremist. Aceste forțe politice sunt mult mai rezervate în ceea ce privește proiectele de extindere a Uniunii Europene spre spațiul estic (Ucraina, Republica Moldova, Georgia, Azerbaidjan), inclusiv a spațiului Schengen prin acordarea statului de membru cu drepturi depline pentru România și Bulgaria.

Cancelarul austriac Karl Nehammer s-a pronunțat în repetate rânduri împotriva admiterii României în spațiul Schengen pe motivul migrației ilegale din țara noastră spre Austria, insistând pe întărirea controlului la frontierele externe. La alegerile interne din 2023, Partidul Popular Austriac din care face parte

și cancelarul Nehammer și-a diluat scorul electoral în anumite landuri, în contextul ascensiunii Partidului Libertății (FPÖ), de extremă dreapta, care nu agreează extinderea spațiului Schengen. La alegerile europarlamentare din 2024, Partidul Libertății a ieșit pe primul loc în Austria, fiind urmat de conservatorii austrieci (ÖVP) și de social-democrați (SPÖ). În atare condiții, este greu de imaginat că poziția Austriei în privința aderării depline a României și Bulgariei la spațiul Schengen se va modifica curând.

În urma alegerilor pentru PE din 2024, extrema dreaptă se consolidează și în Franța, unde formațiunea condusă de Marine Le Pen a obținut mai mult decât dublu față de partidul președintelui Emmanuel Macron. Partidul de extremă dreapta Alternativa pentru Germania (AfD) s-a

clasat pe locul al II-lea la alegerile europarlamentare, iar social-democrații cancelarului Olaf Scholz au suferit o înfrângere usturătoare. În Olanda, extrema dreaptă reprezentată de Partidul pentru Libertate (PVV) condus de Geert Wilders este în ascensiune încă de la alegerile parlamentare câștigate anul trecut, practicând un discurs instigator la ură anti-islam, xenofob, eurosceptic, care va alimenta extrema dreaptă în Parlamentul European.

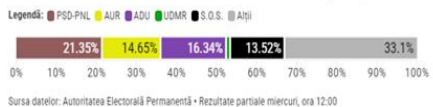
România are alocat un număr de 33 de europarlamentari din totalul de 720 pentru mandatul PE 2024-2029. Ultimele date furnizate de BEC (13

iunie 2024), după numărarea a peste 97% din voturi, arată că PSD a câștigat 11 mandate de eurodeputat, PNL – 8 mandate. Partidul lui George Simion a obținut 6 mandate, Alianța Dreapta Unită – 3 mandate, UDMR – 2 mandate, la egalitate cu partidul SOS România – 2 mandate. Nicu Ștefănuță este singurul candidat independent care reușește să intre în Parlamentul European. Prin urmare, suveraniștii din România vor deține 8 mandate de europarlamentari cu care vor contribui la îngroșarea vocii radicalismului de dreapta în Parlamentul de la Strasbourg.

REZULTATE ÎN ȚARĂ LA EUROPARLAMENTARE (2024)

REZULTATE ÎN DIASPORA LA EUROPARLAMENTARE (2024)

REZULTATE LA LOCALE - CJ (2024)

Figura 7. Rezultatele provizorii la alegerile locale și pentru reprezentanții României în PE 2024 (sursa: <https://alegeri.hotnews.ro>)

Chiar în zilele în care se defitivează rezultatele de la alegerile pentru PE în toate țările membre UE, la Bruxelles se desfășoară lucrările Consiliului JAI (13-14 iunie 2024), care are ca punct pe ordinea de zi

inclusiv problematica Schengen. La masa discuțiilor se vor prezenta prioritățile Pachetului Schengen pentru perioada 2024-2025. În perspectiva aniversării a 40 de ani de la crearea acestui spațiu de liberă

circulație (1985-2025), se pregătește adoptarea unei Declarații Schengen care va include referiri la provocările actuale și viitoare în materie de securitate la frontierele externe ale UE. În ceea ce privește măsurile concrete pentru consolidarea spațiului Schengen, se preconizează operaționalizarea unui sistem informatic automat pentru înregistrarea resortisanților țărilor terțe care călătoresc în scopul unei șederi scurte (Sistemul de intrare/ieșire EES) în toamna anului 2024. Sistemul de autorizare privind călătoriile (ETIAS) este programat să devină operațional în prima jumătate a anului 2025. Despre o dată certă privind aderarea deplină a României și Bulgariei încă nu se pomenește pe culoarele de la Bruxelles³⁷.

Concluzii

Precum *Hannibal la porțile Romei*, așa este în prezent și proiectul României de aderare la spațiul Schengen. Împreună cu aderarea la NATO (2004) și UE (2007), obținerea statutului de țară cu drepturi depline în Shengen face parte din proiectele strategice ale țării noastre. La acestea ar mai fi de adăugat aderarea la Zona Euro și obținerea statutului de membru cu drepturi depline în Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică (OCDE).

Aniversarea a 40 de ani de la intrarea în vigoare a *Acordului Schengen* reprezintă un prilej excelent pentru diplomația românească de a pregăti încă de pe acum obținerea unui consens în cadrul Consiliului JAI

pentru eliminarea controalelor la frontierele externe terestre, prin negocieri punctuale cu state ca Franța, Germania, Olanda, Austria, care s-au opus în trecut aderării României și Bulgariei. Ascensiunea partidelor cu un discurs suveranist, populist, eurosceptic tocmai în statele anterior menționate descurajează într-o oarecare măsură perspectivele aderării depline a României și Bulgariei la spațiul Schengen. Depinde de cum se vor comporta liderii acestor partide în forurile europene. În acest sens, există două scenarii: (1) scenariul reprezentat de prim-ministrul italian Georgia Meloni, care și-a diluat discursul de dreapta, devenind frecventabilă mai ales prin pozițiile pro-NATO și susținerea Ucrainei și (2) scenariul coalizării acestor forțe și amplificării tendințelor suveraniste și anti-europene cu lideri ca Marine Le Pen, Victor Orban, Geert Wilders și alți politicieni care momentan par doar excentrici în raport cu establishmentul european și discursul *mainstream* de consolidare a Uniunii Europene.

O prezență activă, unitară, coerentă a eurodeputaților din România la Bruxelles și Strasbourg, concomitent cu negocierile pentru obținerea unor poziții relevante în structurile de conducere ale Comisiei Europene și Parlamentului European, sprijinită de diplomația de la București în colaborare cu diplomația de la Sofia poate maximiza șansele celor două țări chiar în contextul unei scene politice internaționale agitată

de războiul din Ucraina și cel din Fâșia Gaza.

Poate că eforturile politicianilor și diplomaților care au contribuit la realizarea Unirii de la 1918, în condiții complicate pentru România după sfârșitul Marelui Război, ar putea inspira elita politică actuală în realizarea proiectelor de țară (cele trei

aderări: în Schengen, Zona Euro, OCDE). Aceste trei „aderări” reprezintă în mod simbolic integrarea deplină a României în structurile euro-atlantice, o consolidare a parcursului democratic și totodată o „plasă de siguranță” în cazul unor crize majore care pot amenința realizările politice, sociale și economice de până acum.

Note

¹ Acest articol valorifică într-o formă adăugită și revizuită contribuții anterioare ale autorului referitoare la tema aderării României la spațiul Schengen, menționate la punctele 7,8 și 9 din bibliografie.

² Fenomenul Piața Universității, denumit și *Golaniada*, se referă la protestele din țata Universității București, din perioada 22 aprilie-15 iunie 1999, declanșate ca urmare a nemulțumirii tinerilor, studenților, intelectualilor, a unei părți din societatea civilă, față de politica regimului Ion Iliescu. Titlul de „Golaniada” provine de la apelativul „golan” cu care președintele Iliescu s-a adresat studenților care protestau în fiecare seară în Piața Universității față de ritmul și calitatea reformelor pe drumul tranziției de la totalitarismul comunist la democrație, dar și față de prezența unor foști nomenclaturiști și membri ai politiei politice (Securitate) în structurile de conducere ale statului.

³ Ciprian Iftimoaei, „România și exigențele aderării la spațiul Schengen”, în *Anuarul Universității „Petre Andrei” din Iași / Year-Book „Petre Andrei” University from Iasi, Fascicula: Asistentă Socială, Sociologie, Psihologie / Fascicle:*

Social Work, Sociology, Psychology, vol. 1, issue 5. Iași, Editura Lumen, pp. 420-435.

⁴ Cf. Articolul 7 din Protocolul nr. 19 anexat la *Tratatul privind Uniunea Europeană și la Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene*, <https://eur-lex.europa.eu>.

⁵ Florinel Iftode, „Accession to the Schengen Area – a Further Delay for Romania”, *The 7th Edition of International Conference Proceedings "European Integration Realities and Perspectives"*, Vol 7 (2012), „Danubius” University of Galați, <https://proceedings.univ-danubius.ro>.

⁶ Nelu Niță, Adrian Lupașcu, „România și perspectivele aderării la spațiul Schengen”, în *Acta Universitatis George Bacovia. Juridica*, Volume 3. Issue 1/2014, <http://juridica.ugb.ro>.

⁷ Consiliul Uniunii Europene, *Spațiul Schengen pe înțelesul tuturor*, <https://www.consilium.europa.eu/ro/policies/schengen-area/#members>.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Cf. Guvernul României, *Strategia Națională de Management Integrat al Frontierei de Stat a României 2018-2020*, în conformitate cu prevederile art. 3 și 8 alin. (6) din *Regulamentul (UE) 2019/18961* al Parlamentului European și al

Consiliului din 13 noiembrie 2019 privind Poliția de Frontieră și Garda de Coastă la nivel european și de abrogare a *Regulamentelor (UE) nr. 1052/2013 și (UE) 2016/1624 și ale Comunicării Comisiei către Parlamentul European, Consiliul European și Consiliul COM (2018) 250 din data de 14.03.2018* referitoare la Raportul privind progresele înregistrate cu privire la punerea în aplicare a Agendei Europene privind Migrația și ale proiectului de *Concluzii ale Consiliului privind gestionarea europeană integrată a frontierelor (GEIF) nr. 9000/18*. Documentul strategic preia informațiile specifice și adaptează prevederile naționale la cele europene aferente Strategiei tehnice și operaționale privind managementul integrat al frontierelor UE (TO EIBM) aprobată prin *Decizia nr. 2/2019 din 27 martie 2019* a Consiliului de Administrație al Agenției Europene pentru Poliția de Frontieră și Garda de Coastă (FRONTEX). <https://sgg.gov.ro>.

¹⁰ Date obținute de pe site-ul oficial al Inspectoratului General al Poliției de Frontieră www.politiadefrontiera.ro.

¹¹ Cf. Art. 4 (1) și (2) din *Tratatul de Aderare al României la Uniunea Europeană* face distincția între prevederile care nu sunt legate de ridicarea controalelor la frontierele interne ale statelor membre aplicabile în România de la data aderării și prevederile direct legate de ridicarea controalelor la frontierele interne ale statelor membre, care se aplică numai în temeiul unei decizii adoptate de Consiliu în acest sens (<https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/>

[treaties/treaties-accession.html?locale=ro](https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/treaties/treaties-accession.html?locale=ro)).

¹² Departamentul Schengen din cadrul Ministerul Administrației și Internelor (MAI) a fost înființat prin *Hotărârea de Guvern nr. 1317 din 2007* pentru a funcționa ca autoritate națională în domeniu cu rol de coordonare și monitorizare a condițiilor necesare pentru aplicarea integrală a prevederilor *Acordului Schengen* privind eliminarea graduală a controalelor la frontierele comune, a Convenției de aplicare a acestuia, precum și a celorlalte prevederi specifice acquis-ului Schengen (<http://www.schengen.mira.gov.ro>).

¹³ SIRENE este acronimul pentru *Supplementary Information Request at the National Entries* („solicitare de informații suplimentare la intrarea pe teritoriul național”). Țările care utilizează *Schengen Information System* au trebuit să înființeze un birou național SIRENE, operațional 24 de ore pe zi, 7 zile pe săptămână, care este responsabil cu schimbul de informații și cu coordonarea activităților legate de semnalările SIS. Europol a înființat, de asemenea, un birou SIRENE (https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/schengen-borders-and-visa/schengen-information-system/sirene-cooperation_ro).

¹⁴ Cf. *Hotărârea de Guvern nr. 1540 din 25 noiembrie 2008* pentru aprobarea *Strategiei naționale privind aderarea la spațiul Schengen pentru perioada 2008-2011*.

¹⁵ *Schengen România, Aderarea la spațiul Schengen – Facilitatea Schengen*, <https://schengen.mai.gov.ro/index17.htm>.

- ¹⁶ Fondul pentru frontierele externe pentru perioada 2007-2013 a fost înființat potrivit *Deciziei nr. 574/2007/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 23 mai 2007*; decizia amintită a fost abrogată ulterior prin *Regulamentul (UE) nr. 515/2014 al Parlamentului European și al Consiliului din 16 aprilie 2014* de instituire, în cadrul Fondului pentru securitate internă, a instrumentului de sprijin financiar pentru frontiere externe și vize (<https://fed.mai.gov.ro/373/programul-general-solidaritatea-si-gestionarea-fluxurilor-migratorii>).
- ¹⁷ Organizația Internațională pentru Migrație (OIM) estimează că numărul migranților internaționali a crescut de la 84 milioane la nivel global în 1970 la 281 milioane în 2020; dacă se ia în considerare creșterea populației lumii, proporția migranților internaționali a crescut puțin, de la 2,3% la 3,6% din populația globală. Majoritatea persoanelor (96,4%) locuiesc în țara în care s-au născut. Numărul de migranți internaționali a fost mai mic cu aproximativ 2 milioane în 2020 din cauza Covid 19 (<https://romania.iom.int/news/iom-launches-2022-global-migration-report-romanian>).
- ¹⁸ Inspectoratul General pentru Imigrări (IGI), *Analiza polițiștilor de imigrări în anul 2022*, <https://igi.mai.gov.ro>, ultima accesare iunie 2024.
- ¹⁹ DIGI 24, *DIICOT și DNA anchetează ofițeri MAI implicați într-o amplă rețea de trafic de migranți organizată pe teritoriul României*, [https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/justitie/diicot-si-dna-ancheteaza-](https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/justitie/diicot-si-dna-ancheteaza-ofiteri-mai-implicati-intr-o-ampla-retea-de-migranti-organizata-pe-teritoriul-romaniei)
- ofiteri-mai-implicati-intr-o-amplaretea-de-traffic-de-migranti-organizata-pe-teritoriul-romaniei-2813753
- , ultima accesare iunie 2024.
- ²⁰ Ciprian Iftimoaei, „Riscuri și amenințări la frontiera de răsărit a României în perspectiva aderării la spațiul Schengen”, în vol. coord. Ion Talabă, Marilena Doncean, Dumitru Jijie, Georgiana Tacu, *Rolul Euroregiunilor în dezvoltarea durabilă în contextul crizei mondiale*, vol. XVIII, Editura Tehnopress, Iași, 2012, pp. 43-52.
- ²¹ European Policy Initiative (EuPI), *Perspectives for the Schengen Membership of Bulgaria and Romania: Between the Implementation of Criteria and the Changes in the European and International Context Synthesis report*, 2011, <http://www.eupi.eu>.
- ²² Alin Bărbăntan, *Câți refugiați ucraineni se aflau în România, la final de 2023. Câți sunt înscrși la școală și lucrează aici*, platforma *România Curată*, <https://www.romaniacurata.ro>, ultima accesare iunie 2024.
- ²³ Cf. Consiliul European, *Ce este protecția temporară*, <https://www.consilium.europa.eu/ro/policies/eu-migration-policy/refugee-inflow-from-ukraine>, ultima accesare iunie 2024. Directiva UE privind protecția temporară a fost adoptată în 2001, în perioada care a urmat strămutărilor la scară largă înregistrate în Europa din cauza conflictelor armate din Balcanii de Vest, în special din Bosnia și Herțegovina și Kosovo.
- ²⁴ Cf. Șefei Reprezentanței Comisiei Europene (CE) în România, Ramona Chiriac, interviu de Anca

- Grădinaru pe tema ajutoarelor oferite refugiaților ucraineni, <https://romania.europalibera.org/a/bani-europeni-pentru-ucraineni-interviu-one2one-ramona-chiriac/3241-5702.html>, ultima accesare iunie 2024.
- ²⁵ US Department of State, 2023 *Trafficking in Persons Report: Romania*, <https://www.state.gov/reports/2023-trafficking-in-persons-report/romania>, ultima accesare iunie 2024.
- ²⁶ Cf. *Regulation (EC) No. 1931/ 2006 of the European Parliament and the Council of 20 December 2006, laying down rules on local border traffic at the external land border of the Member States and amending the provisions of the Schengen Convention* (<https://eur-lex.europa.eu>).
- ²⁷ Consiliului European, <https://www.consilium.europa.eu/ro/policies/eastern-partnership>, ultima accesare iunie 2024.
- ²⁸ Alina Bărgăoanu, *Examenul Schengen În căutarea sferei publice europene*, Editura Comunicare.ro, București, 2011, <http://elibrary.snspa.ro>.
- ²⁹ Comunicatul de presă al Consiliului UE, septembrie 2021, <https://www.consilium.europa.eu>, ultima accesare iunie 2024.
- ³⁰ Mihai Constantin Banu, *Participarea României la Spațiul Schengen. Stadiul Actual*. Camera Deputaților – Departamentul pentru studii parlamentare și politici UE, Direcția pentru Uniunea Europeană, București, 2021, <https://www.cdep.ro>, ultima accesare iunie 2024.
- ³¹ La 13 decembrie 2006, Comisia Europeană a adoptat *Decizia 2006/928/CE* de stabilire a unui mecanism de cooperare și de verificare a progreselor realizate de România în vederea atingerii a patru obiective de referință specifice în domeniul reformei sistemului judiciar și al luptei împotriva corupției. Decizia respectivă prevede că aceasta trebuie abrogată atunci când toate obiectivele de referință au fost îndeplinite în mod satisfăcător. În *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, seria L 229/94 din 18 septembrie 2023 a fost publicată *Decizia (UE) 2023/1786 a Comisiei din 15 septembrie 2023* de abrogare a Deciziei 2006/928/CE de stabilire a unui mecanism de cooperare și de verificare a progresului realizat de România în vederea atingerii anumitor obiective de referință specifice în domeniul reformei sistemului judiciar și al luptei împotriva corupției.
- ³² Alina Stoica, Mirela Mărcuț, "Did the Roma Issue Impair Romania's Accession To the Schengen Area?", *Frontiere e immagini d'Europa/ Borders and Images of Europe*, Centro Editoriale Toscano, Firenze, 2015, <https://ssrn.com>.
- ³³ Claudia Anamaria Ion, Adrian Daniel Stan, Maria Mihaela Nistor, „Romania And The Schengen File: Between Immigration And Human Rights”, în vol. coord. Ramona Frunză, Gabriela Carmen Pascariu, Teodor Moga, *The EU as a Model of Soft Power in the Eastern Neighbourhood*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2023, pp. 769-789, <https://cse.uaic.ro/eurint/proceedings/eurint2013.htm>.
- ³⁴ Euronews, <https://www.euronews.ro/articole/tra-seul-romaniei-catre-schengen-cronologia-momentelor-cheie-in->

- procesul-aderării, ultima accesare iunie 2024.
- ³⁵ Cf. *Deciziei (UE) 2024/210 a Consiliului UE din 30 decembrie 2023* privind aplicarea integrală a dispozițiilor acquis-ului Schengen în Republica Bulgaria și în România, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-17132-2023-INIT/ro/pdf>.
- ³⁶ INSCOP Research, *Sondaj de opinie realizat la comanda News.ro* (Partea a II-a: Opinia populației privind comasarea alegerilor. Intenția de vot pentru alegerile europarlamentare și locale), <https://www.inscop.ro/martie-2024-sondaj-de-opinie-inscop-research-realizat-la-comanda-news-ro-partea-a-ii-a-opinia-populatiei-privind-comasarea-alegerilor-intentia-de-vot-pentru-alegerile-europarlamentare-si-locale>, ultima accesare martie 2024.
- ³⁷ Cf. Agenda legislativă a Consiliului JAI din 13-14 iunie 2024, <https://www.consilium.europa.eu>, ultima accesare 13 iunie 2024.

Bibliografie

- BANU, Mihai Constantin (2021). *Participarea României la Spațiul Schengen. Stadiul Actual*. București: Camera Deputaților – Departamentul pentru studii parlamentare și politici UE, Direcția pentru Uniunea Europeană, <https://www.cdep.ro>.
- BĂRBĂȚAN, Alin (2023). *Câți refugiați ucraineni se aflau în România, la final de 2023. Câți sunt înscriși la școală și lucrează aici*, platforma *România Curată*, <https://www.romaniacurata.ro>, ultima accesare iunie 2024.
- BĂRGĂOANU, Alina (2011). *Examenul Schengen În căutarea sferei publice europene*. București: Editura Comunicare.ro, <http://elibrary.snspar.ro>.
- DIGI 24, *DIICOT și DNA anchetează ofițeri MAI implicați într-o amplă rețea de trafic de migranți organizată pe teritoriul României*, <https://www.digi24.ro>.
- European Policy Initiative (EuPI) (2011). *Perspectives for the Schengen Membership of Bulgaria and Romania: Between the Implementation of Criteria and the Changes in the European and International Context Synthesis report*, <http://www.eupi.eu>.
- Euronews, *Traseul României către Schengen. Cronologia momentelor cheie*, <https://www.euronews.ro>.
- IFTIMOAEI, Ciprian (2023). „Traficul de persoane în județul Iași. O evaluare statistică”, în *Ziarul de Iași*, <https://www.ziaruldeiasi.ro>.
- IFTIMOAEI, Ciprian (2013). „Controversies Regarding the Security of Romania’s Eastern Border in the View of Joining the Schengen Area”, în vol. coord. Ramona Frunză, Gabriela Carmen Pascariu, Teodor Moga, *The EU as a Model of Soft Power in the Eastern Neighbourhood*. Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza”, pp. 762-780, <https://cse.uaic.ro>.
- IFTIMOAEI, Ciprian (2012). „Riscuri și amenințări la frontiera de răsărit a României în perspectiva aderării la spațiul Schengen”, în vol. coord. Ion Talabă, Marilena Doncean, Dumitru Jijie, Georgiana Tacu, *Rolul Euroregiunilor în dezvoltarea durabilă în contextul crizei mondiale*, vol. XVIII. Iași: Editura Tehnopress, pp. 43-52.
- IFTIMOAEI, Ciprian (2010). „România și exigențele aderării la spațiul Schengen”, *Anuarul Universității „Petre Andrei” din Iasi / Year-Book „Petre Andrei” University from Iasi*,

- Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie / Fascicle: Social Work, Sociology, Psychology*, vol. 1, issue 5. Iași: Editura Lumen, pp. 420-435.
- IFTODE, Florinel (2012). „Accession to the Schengen Area – a Further Delay for Romania”, *The 7th Edition of International Conference Proceedings "European Integration Realities and Perspectives"*, Vol 7 (2012), „Danubius” University of Galați, <https://proceedings.univ-danubius.ro>.
- ION, Claudia Anamaria; Stan, Adrian Daniel; Nistor, Maria Mihaela (2013), „Romania And The Schengen File: Between Immigration And Human Rights”, în vol. coord. Ramona Frunză, Gabriela Carmen Pascariu, Teodor Moga, *The EU as a Model of Soft Power in the Eastern Neighbourhood*. Iași: Editura Universității „A.I. Cuza”, pp. 769-789, <https://cse.uaic.ro>.
- INSCOP Research, *Sondaj de opinie realizat la comanda News.ro (Partea a II-a: Opinia populației privind comasarea alegerilor. Intenția de vot pentru alegerile europarlamentare și locale)*, <https://www.inscop.ro>.
- Inspectoratul General pentru Imigrări, *Analiza polițiștilor de imigrări în anul 2022*, <https://igi.mai.gov.ro>.
- Guvernul României (2023), *Strategia națională de management integrat al frontierei de stat a României în perioada 2023-2027*, <https://sgg.gov.ro>.
- Guvernul României (2018), *Strategia națională de management integrat al frontierei de stat a României în perioada 2018-2020*, <https://sgg.gov.ro>.
- Guvernul României (2011), *Strategia națională de management integrat al frontierei de stat a României în perioada 2011-2012*, aprobată prin Hotărârea de Guvern nr. 220 din 30 martie 2011, <https://legislatie.just.ro>.
- Guvernul României (2008), *Strategia națională privind aderarea la spațiul Schengen pentru perioada 2008-2011*, aprobată prin Hotărârea de Guvern nr. 1540 din 25 noiembrie 2008, <https://legislatie.just.ro>.
- Guvernul României (2018), *Strategia Națională de Management Integrat al Frontierei de Stat a României 2018-2020*, <https://sgg.gov.ro>.
- Guvernul României (2007), *Strategia națională de management integrat al frontierei de stat a României în perioada 2007-2010*, aprobată prin Hotărârea de guvern nr. 324 din 28 martie 2007, <https://sgg.gov.ro>.
- Ministerul Afacerilor Interne (MAI) (2008), *Catalogul Schengen al UE. Controlul la frontierele externe. Returnarea și readmisia. Recomandări și cele mai bune practici*, <https://schengen.mai.gov.ro>.
- Ministerul Afacerilor Interne (MAI) (2008), *Planul de acțiune Schengen*, <https://schengen.mai.gov.ro>.
- NIȚĂ, Nelu; Lupașcu, Adrian (2014), „România și perspectivele aderării la spațiul Schengen”, în *Acta Universitatis George Bacovia. Juridica*, Volume 3. Issue 1/2014, <http://juridica.ugb.ro>.
- Organizația Internațională pentru Migrație (2022), *Global Migration Report*, <https://romania.iom.int>.
- STOICA, Alina & Mărcuț, Mirela (2015). "Did the Roma Issue Impair Romania's Accession To the Schengen Area?", *Frontiere e immagini d'Europa/ Borders and Images of Europe*, Firenze, Centro Editoriale Toscano, <https://ssrn.com>.
- US Department of State, 2023 Trafficking in Persons Report: Romania, <https://www.state.gov>.

Naționalism, multiculturalism și condiționalitate europeană în Balcanii de Vest

[Nationalism, Multiculturalism and European Conditionality in the west Balkans]

Alda KUSHI

Abstract: *The purpose of this study is to address the issue of minority protection in the Balkans under the guidance and pressure of the European Union. This choice is mainly due to the fascinating complexity of the phenomenon and the wealth of content and events that highlight the Balkan region as a generator of conflicts and solutions for achieving the much sought after peace and stability. It is now well known that over the centuries the Balkans have been the place where West and East, Islam and Christianity, Orthodoxy and Catholicism, Latin and Slavic culture and European culture have met, clashed and often overlapped. This complex heritage explains, if not justifies (at least in part), the development of the various ethnic and national conflicts that have plagued its territory over the centuries. In order to restore peace and stability in the region, and to prevent the conflicts from spreading to the Old Continent, the European Union took advantage of these countries' aspirations to become members to make the protection of minorities, considered to be the main cause of instability in the region, one of the conditions for membership.*

Despite various attempts involving both the European Union and local governments, the objective has only been partially achieved, with the majority of progress occurring at the formal level. The objective of this study is to identify the reasons why, despite the existence of a comprehensive and robust legal framework for minority protection in the Balkan countries, the goal has not yet been fully achieved. It is therefore necessary to consider why the policy of European conditionality has not produced the desired results. In light of this, it is important to identify a possible effective prospect with regard to the protection of these groups and the development of peaceful coexistence as an essential basis for the political-economic development of the area and its progress towards democratisation.

Keywords: *Balkans, nationalism, multiculturalism, minorities, European conditionality principle.*

Introducere

„The dark side of Europe” este o expresie folosită frecvent pentru a prezenta Balcanii. Această definiție își propune să evidențieze două elemente esențiale: conotația negativă a regiunii și prezentarea acesteia ca pe o parte suplimentară și marginală a Europei de Vest bogată și democratică. Din punct de vedere geografic, este dificil să se determine cu precizie granițele dintre Balcani și Europa. De aceea, acest studiu se concentrează în principal pe studiul țărilor din fosta Iugoslavie ca principali generatori de conflicte etnice din peninsulă.

Pentru a înțelege mai bine realitatea Balcanilor, este necesară o scurtă notă istorică menită să explice modul în care s-au format și s-au consolidat treptat acele identități naționale individuale prezente astăzi în peninsulă, considerate ca fiind principalele responsabile pentru diferitele războaie care au sfâșiat Balcanii. În diverse perioade istorice și politice, s-a încercat reducerea acestei multiplicități a „totului” care caracterizează peninsula, s-a încercat identificarea unei căi a integrării prin intermediul educației, al înrolării obligatorii, prin aplicarea în mod exasperant a purificării etnice, prin transferuri de populație ca metode coercitive, prin expulzări, masacre până la eliminarea fizică a nedoriiților. S-a încercat asimilarea forțată, fără rezultate satisfăcătoare, și s-a văzut că identitățile naționale, etnice, lingvistice și religioase nu numai că nu s-au pierdut sau

topit, ci mai degrabă s-au consolidat și mai mult, găsind metode și instrumente de supraviețuire și de răspuns, adesea violente, la culturile dominante. În fine, în procesul de tranziție la democrație, ca raport extrem de reducere a conflictelor, s-a încercat recunoașterea diversității diferitelor grupuri etnice, naționale, religioase și lingvistice ca subiecți demni de protecție și actori demni de cooperare politică. Această ultimă încercare se profilează și alături de politica de condiționalitate europeană, conform căreia țările balcanice pot adera la Uniunea Europeană numai după ce au definit în mod adecvat toate instrumentele de protecție a minorităților, împreună cu alte cerințe prestabilite.

Elemente istorice ale naționalismului țărilor balcanice

De-a lungul secolelor, Balcanii au fost profund marcați de experiența de a trăi în sisteme multinaționale¹. Atât sub stăpânirea Imperiului Otoman, mai întâi, cât și a Imperiului Habsburgic, ulterior, în peninsulă au fost adoptate strategii politice și organizaționale bazate pe coexistență și autogestionare și dezvoltarea autonomă individuală a identităților comunităților. Extinderea vastă a acestor imperii a însemnat că ele erau compuse dintr-un amestec de grupuri etnice, făcând aproape imposibilă implementarea politicilor de omogenizare. Așadar, s-a optat pentru politica de respect și evoluție a tradițiilor altora, garantând drepturi și libertăți

egale tuturor popoarelor cucerite. Această politică de toleranță și auto-gestionare a contribuit, totuși, la întărirea diversității dintre diferitele comunități locale, marcând consolidarea progresivă a identităților individuale, închise și autarhice, care în lipsa unor infrastructuri adecvate de comunicare și comerț s-au izolat și mai mult și s-au maturizat în propriile lor limite de identitate într-o manieră rigidă².

Lăsând în urmă cele două imperii multinaționale, pentru statele din Balcanii de Vest experiența multinațională a continuat și după Primul Război Mondial cu Regatul sârbilor, croaților și slovenilor mai întâi, iar apoi cu Regatul Iugoslaviei. În timpul acestuia din urmă a avut loc prima încercare reală de unificare sub o singură identitate predominantă. Granițele regiunilor au fost trasate în mod specific cu intenția de a fragmenta etniile și de a inaugura o nouă politică, cea a fundamentalismului iugoslav³ și a întăririi poporului sârb. Dar diferitele identități etnice născute și înrădăcinate de-a lungul secolelor de conviețuire multiculturală nu au fost ușor de asimilat sau de umbrit.

După cel de-al Doilea Război Mondial, odată cu venirea lui Tito la putere, conviețuirea pașnică a fost restabilită într-un context multinațional bazat pe managementul autonom al diferitelor grupuri etnice. El a dorit să se distanțeze de sistemul politic anterior centrat pe omogenizarea și exaltarea unei singure conștiințe naționale, drept pentru care a ales un alt mod de a gestiona diversitatea prin

prezentarea unei noi structuri statale, cea a federalismului iugoslav⁴, care s-a structurat treptat ca o formă de confederație⁵. Viziunea sa asupra auto-gestionării, ca soluție la problema etnică și a abordării unitare pe arena internațională a fost destul de convingătoare și a văzut unite majoritatea populațiilor slave.

Prezentarea unită într-un stat federal pe arena internațională a fost fundamentală după cel De-al Doilea Război Mondial, întrucât, prin divizare, micile țări balcanice ar fi devenit pradă ușoară pentru cele două blocuri politice. În ceea ce privește identitățile individuale, Tito a ales calea autoguvernării pentru a evita conflictele și suprapunerile dintre diferitele comunități.

Iugoslavia de după cel de-al Doilea Război Mondial a fost structurată ca un stat federal⁶ format din șase republici: Slovenia, Croația, Serbia, Muntenegru, Macedonia și Bosnia-Herțegovina și două regiuni autonome, Voivodina și Kosovo. Reprezentarea diferitelor comunități în organele de conducere a fost destul de extinsă, împărțită și, în plus, garantată prin Constituția Federală⁷. La nivel intern, fiecare Republică se bucura de dreptul de a avea o Constituție proprie, care să reflecte originalitatea sa istorică și culturală, fără a se detașa însă de principiile fundamentale prevăzute în Constituția federală.

Odată cu dispariția lui Tito, părea că principiile conviețuirii și solidarității nu ar fi atins niciodată teritoriul și conștiința popoarelor slave, în timp

ce spiritul naționalist, care a rămas suspendat în fiecare identitate, părea să preia idealurile de fraternitate și unitate. Părea limpede că unitatea instaurată în timpul comunismului nu reușise să stingă complet flacăra naționalistă care însoțise comunitățile balcanice de-a lungul călătoriei lor, dând astfel naștere (pentru a *n*-a oară) unei adevărate furii către „independență”. Reînvierea unui set de fermenti naționali de mult neutralizați devenise primul punct pe agenda politică a fiecărui stat balcanic, stârnind o mare îngrijorare nu doar la nivel local (în special în ceea ce privește integritatea teritorială), ci și la nivel european⁸

Nașterea statelor naționale

Începutul conflictelor etnice în zona balcanică, la începutul anilor 1990, a creat mare îngrijorare, nu doar pe peninsulă, ci și pe continentul european. În această fază istorică, destinele celor două regiuni s-au atins, dar numai pentru a se împinge în direcții opuse. Europa începuse deja de ceva vreme să-și consolideze și instituționalizeze un grad mai mare de integrare, în timp ce în Balcani se producea contrariul, cursa nestăpânită spre afirmarea națională. Discordanța dintre cele două părți și-a gasit fundamentul în experiența istorică diferită și-n gradul diferit de certitudine și de securitate percepute pe teritoriul propriu. Balcanii, spre deosebire de statele europene, și-au consolidat identitatea în contexte multietnice cu fragilitate instituțională și flexibilitate

teritorială; în plus, au fost adesea supuși unor politici conflictuale menite să satisfacă poftelile altor puteri. Acești factori, care alimentaseră treptat un profund sentiment de nesiguranță și instabilitate, își găsiseră remediul firesc în certitudinile conținute în afirmarea statului național. Atașamentul față de sentimentul național a devenit astfel un instrument esențial pentru a evita dispariția și dispersarea, atât încât să justifice și oprimarea altor naționalități, acelea cu care aceeași ideologie socialistă și conștiința iugoslavă fuseseră împărțite timp de patru decenii⁹.

Valul de independență care a provocat ruperea teritoriului balcanic a dus, între 1990 și 1991, la înființarea a 5 noi state independente¹⁰: Slovenia, Croația, Bosnia și Herțegovina, Macedonia și „Noua Iugoslavie” formată din Serbia și Muntenegru (care au devenit două state separate începând din 2006). În aproape toate noile state a fost evidentă încercarea de a-și consolida independența prin afirmarea constituțională a conceptului de Stat național¹¹. Impulsul de a sculpta caracterul național în propriile carte constituționale a trebuit în curând să se ciocnească de realitatea caracterului multietnic al întregii regiuni, punând astfel statelor în fața responsabilitatea găsirii instrumentelor de protecție pentru grupurile minoritare prezente în teritorii.

Dintre statele nou formate, Slovenia se bucura de o legislație mai favorabilă în ceea ce privește protecția grupurilor minoritare. Catalogul de garanții a fost formal bine întocmit

și a recunoscut atât protecția drepturilor individuale, cât și colective pentru grupurile minoritare. Cu toate acestea, nivelul ridicat de protecție a vizat doar minoritățile naționale istorice, care includeau doar italieni și maghiari. Noile minorități care s-au format în urma dizolvării Iugoslaviei au fost complet excluse și li s-a refuzat statutul de minoritate și, în consecință, pachetul de drepturi și garanții.

În alte țări, instrumentele erau foarte rare, iar în cea mai mare parte s-a făcut referire la documente internaționale de protecție a grupurilor minoritare, care odată ratificate și-au găsit aplicare directă pe întreg teritoriul Statelor. Situația a fost mai complexă în Macedonia și Bosnia și Herțegovina și s-au caracterizat prin prezența unor grupuri etnice mari, ceea ce a făcut dificilă stabilirea caracterului național. În Macedonia, comunitatea albaneză, care constituia 25% din populația totală și în unele sate majoritatea, a refuzat cu insistență să fie plasată în situația minoritară ca și alte grupuri mici prezente în teritoriu. Prin urmare, a cerut să fie recunoscută ca popor constituent prin eliminarea caracterului național al statului macedonean din constituție. Bosnia și Herțegovina, însă, a fost imediat proclamată drept stat multi-național compus din trei popoare constitutive: bosniaci (populația musulmană din BiH), sârbi și croați. O mare parte din legislație s-a concentrat pe reglementarea relațiilor dintre cele trei comunități. Problema minoritară și aici a fost încredințată ratificării documentelor internaționale.

În „Noua Iugoslavie”, însă, formată din Serbia și Muntenegru, nu numai că nu s-au adoptat instrumente de protecție, ci, dimpotrivă, s-a intensificat politica de represiune și omogenizare. Abia spre sfârșitul anilor 1990 Muntenegru s-a disociat de politica de represiune a Serbiei și a început să revizuiască relațiile cu propriile sale grupuri minoritare.

Principiul condiționalității europene – încadrarea în pachetul de reglementare a țărilor balcanice

În urma apariției conflictelor etnice în Balcani, intervenția la nivel european a fost aproape imediată și larg răspândită din partea diferitelor părți, inclusiv a Consiliului Europei, OSCE și Uniunea Europeană. În special, acesta din urmă a făcut ca acordarea de stimulente economice și/sau politice să depindă de îndeplinirea unor condiții de către statele beneficiare. Prin urmare, obținerea de asistență financiară și/sau relații privilegiate cu statele Uniunii Europene a fost subordonată respectării drepturilor omului, inclusiv a protecției minorităților, și implementării reformelor politice, economice și instituționale care vizează democratizarea statelor nou formate și înființarea unei zone de piață liberă. Această strategie bazată pe crearea de relații politice și economice privilegiate și pe o intervenție substanțială a asistenței financiare a Uniunii Europene față de țările din sud-estul Europei nu s-a limitat doar la urmărirea obiecti-

vului de stabilizare și democratizare a zonei, ci și a avut în vedere un proiect de durată care includea perspectiva unei integrări complete a acestor țări în sistemul economic, politic și juridic al Comunității ca state membre ale acesteia.

În 1993, politica europeană de condiționalitate a avut un caracter foarte general și a vizat mai mult stabilirea unor relații de bună vecinătate, prevenirea conflictelor în zonă și tranziția democratică a țărilor balcanice. În 1999 însă, când cererea țărilor balcanice de aderare la Comunitatea Europeană¹² a fost acceptată oficial, intervenția a devenit mai concretă și mai decisivă și a dus la aprobarea Pactului de Stabilitate. Această intervenție a fost intensificată și mai mult odată cu promulgarea Procesului de Stabilizare și Asociere care a constituit programul fundamental pentru intrarea țărilor balcanice în Comunitatea Europeană.

Politica intervenționistă¹³ dezvoltată în cadrul acestui proces a vizat întărirea păcii, a democrației, a drepturilor omului și a economiei țărilor balcanice. Scopul intervenției a fost identificarea strategiilor pe termen lung pentru a promova integrarea regiunii în Comunitatea Europeană și pentru a asigura o stabilitate de durată și o cale protejată către democratizare. O Regiune instabilă, însă, ar putea crea condițiile pentru desfășurarea unor activități ilegale, crime și conflicte care riscau să copleșească întreaga macroregiune. Intervenția europeană, așadar, a fost dictată și motivată în principal din motive de

teamă: frica de contagiune, frica de acel efect de domino când s-au văzut toate țările din fosta Iugoslavie inflamate una după alta și apoi s-au răspândit și au explodat, subminându-și teritoriul și propriile principii democratice¹⁴.

Intervenția și perspectiva integrării au fost văzute ca un factor crucial, nu numai pentru stabilirea unei cooperări interregionale de durată, care ar fi condus la reducerea tensiunilor dintre țările balcanice, ci în principal pentru unda verde a Europei, încât Comunitatea să influențeze direct politicile interne ale regiunii. În spatele principiului condiționalității europene a început al doilea val de reglementare a țărilor din fosta Iugoslavie (primul a fost în anii 1990, imediat după declararea independenței). Prin urmare, pachetul de reglementare a tuturor țărilor a fost supus unor măsuri și constrângeri europene detaliate de control¹⁵.

Protecția grupurilor minoritare a fost consacrată în constituție pentru a imprima mai bine obligația statelor de a o respecta. Acest element nu este prezent în constituțiile țărilor membre ale Uniunii care reglementează materia prin dreptul comun. Pe lângă garanția de protecție prevăzută de constituție, toate țările (Kosovo a fost adăugat și ca stat independent în 2008) au adoptat un catalog de reglementări bogat în care sunt atât drepturile lingvistice, culturale și politice, cât și interzicerea discriminării pe motive de rasă, prevăzute, limbă, cultură, religie și naționalitate.

Din Constituția Macedoniei au fost eliminate toate referințele privind naționalitatea și grupurile minoritare, înlocuind ambele concepte cu un singur termen: „oameni”, care a creat condițiile dezvoltării principiului egalității între comunitățile prezente. O interdicție a oricărui act atribuit urii rasiale, xenofobiei și instigării la violență a fost introdusă în codurile penale ale tuturor țărilor, făcându-le pedepsite penal. O importanță considerabilă a fost acordată drepturilor politice, reprezentării și implicării grupurilor minoritare în organele statului.

Țările balcanice au fost dotate cu un catalog detaliat de reguli de protecție față de comunitățile minoritare, atât în context constituțional, cât și în legislația internă. Nivelul lor democratic înalt, caracterul detaliat și puternic orientat spre integrarea tuturor comunităților, oricât de pozitive, nu au reflectat fidel realitatea fragilă a noilor state ale peninsulei, făcând ușor de identificat gradul de condiționare europeană.

Văzând că statele balcanice, unul după altul, se dotează cu reguli detaliate de garanție care au spart limitele anterioare în materie, s-a trezit acea speranță naivă de pace. Pachetul de reglementare a țărilor din fosta Iugoslavie a fost în mare măsură îmbogățit cu reguli privind păstrarea culturii, identității, limbii minoritare și, în același timp, au fost incluse și drepturi mai incisive care prevedeau participarea grupurilor minoritare în organele guvernamentale și procesele de luare a deciziilor. Dar toate ace-

tea nu reflectau întocmai realitatea balcanică a acelor ani (poate nici măcar pe cea de astăzi), unde intenția de protecție efectivă și de conviețuire pașnică nu se maturizase încă și, în consecință, a dus la succesiunea unor conflicte dese interne și relații fragile și instabile între părți.

Implantarea democrației europene: fertilitatea vs. ariditatea terenului normativ balcanic.

În ciuda impactului inițial al unei noi ere de speranță și pace, moștenirea reglementară europeană nu a reușit încă să rezolve problema etnică din Balcani. Cu reguli bine elaborate și impuse de sus, este ușor de găsit lacune interne din partea claselor politice care au crescut și sunt marcate de ostilitate reciprocă și căutarea necondiționată a controlului teritorial. În aproape toate țările, statutul de minoritate este strâns legat de cetățenie (legile pentru adoptarea acestuia sunt adesea complicate și au proceduri lungi și confuze), creând astfel o lipsă de omogenitate a tratamentului în rândul minorităților: favorizarea celor indigene și istorice care satisfac criteriul cetățeniei și excluderea *a priori* a celor nou formate în urma migrațiilor forțate sau autonome între țările vecine.

Mai mult, legile limitează adesea implementarea măsurilor de protecție la procente din componența minorităților care nu corespund realității. Legile care se prezintă ca fiind în mare măsură promoționale, analizate pe baza realității teritoriului, sunt

reductive și uneori discriminatorii față de unele grupuri minoritare. Tipic este cazul Macedoniei care prezintă un pachet complex de drepturi pentru diferitele comunități care locuiesc pe teritoriul, dar limitează aplicabilitatea acestuia la un procent ridicat din populația minoritară rezidentă (20%, atins doar de albanezi). Ceea ce se prezintă ca o țară multietnică apare, după o analiză mai detaliată, ca un stat aproape național și uneori discriminator¹⁶. Sau cazul Muntenegrului, care prevede reguli detaliate cu privire la drepturile lingvistice ale grupurilor minoritare care în realitate sunt garantate doar albanezilor, întrucât doar limba albaneză satisface constrângerile lingvistice introduse de aceeași lege de protecție.

Chiar și în Serbia, prezența sterilă a mecanismelor de protecție este notabilă. Catalogul de reglementări îmbogățit cu legi europene nu reflectă realitatea contextului teritorial. Gândiți-vă la sistemul de reprezentare a grupurilor minoritare care pe hârtie este bine dezvoltat, dar în realitate este puternic împiedicat de un prag de barieră ridicat și de numărul mare de circumscripții care a dus la divizarea grupurilor minoritare și la dispersarea voturilor acestora¹⁷. O altă limitare remarcată (care este comună aproape tuturor țărilor luate în considerare) constă în tendința de a enumera grupurile minoritare cu drept de garanții în Preambulul Constituției, obligând astfel aplicarea prevederilor în favoarea doar acelor minorități în mod expres prevazute în document. Această tendință ajunge

întotdeauna să excludă noile minorități formate după adoptarea textelor constituționale¹⁸.

Observații similare sugerează că, în ciuda unei puternice tendințe interne în rândul statelor de a porni pe o cale democratică, pașnică și stabilă alături de țările europene, tendința de a pune deoparte ostilitățile reciproce este încă fragilă și compromisă. Conflictetele etnice încă există și, deși se manifestă sporadic și în zone limitate, ele au puterea de a trezi resentimente și ostilitate în comunitățile din jur.

Multiplele reguli de protecție și măsurile adoptate ca garanție a egalității de tratament nu s-au dovedit a fi în măsură să creeze o țesătură juridică și socială capabilă să elimine vechile ostilități și să diminueze povara asupra diversității pentru a oferi tuturor grupurilor minoritare oportunitatea de a se integra și de a se recunoaște în identitatea statului primitor. Minoritatea este încă percepută ca o boală care corodează statul național, iar integrarea efectivă a grupurilor minoritare nu pare încă a fi un obiectiv eficient al acestora.

Intervenția europeană, perspectiva integrării și catalogul detaliat al protecției minorităților au contribuit la atenuarea conflictelor, dar nu au prezentat o soluție eficientă la problema etnică. Lipsa unui nivel adecvat de conștientizare socială goleşte până și cel mai detaliat pachet de protecție de conținut, făcându-l incapabil de a interveni concret în teritoriu.

Concluzii

Din analiza efectuată a reieșit că protecția și includerea grupurilor minoritare în țările balcanice, în ciuda progreselor realizate (în principal la nivel formal), nu este încă pe deplin satisfăcătoare. Pare oportun să ne întrebăm de ce politica europeană de condiționalitate nu au reușit să producă rezultatele dorite în ceea ce privește protecția minorităților, în ciuda efortului depus de multe părți (diferitele organizații internaționale și europene) și a angajamentului necondiționat al țărilor balcanice de a adopta legislația propusă în cadrul politicii de condiționare.

În primul rând, este de remarcat lipsa voinței politice de a transpune întregul catalog juridic dobândit la nivel formal la un nivel substanțial sau de a-l eficientiza pe deplin prin implementarea sa concretă. Neajunsurile sunt, prin urmare, prezente în esență la un nivel substanțial, întrucât bogata legislație europeană nu corespunde unei înclinații concrete pentru protecție, ci, dimpotrivă, există lacune care vizează o interpretare restrictivă a acesteia. Acest element constituie o limită suplimentară în implementarea unei politici de protecție eficiente întrucât legislația europeană este foarte generală și abstractă și delegă multă putere statelor de a căror discreție depinde implementarea efectivă a unei politici de protecție și incluziune a acestor grupuri.

Reflecțiile privind neimplementarea legislației planificate conduc la convingerea că în zona balcanică nu

s-a dezvoltat încă o conștiință socială adecvată care să permită implementarea concretă a *acquis*-ului european adoptat formal. Cu toate acestea, fără a aduce atingere limitării fundamentale a lipsei de voință de a o pune în aplicare, ar fi oportun să evidențiem un alt factor limitativ privind implementarea acestei legislații: incapacitatea țărilor balcanice de a o implementa pe deplin. Dificultățile întâmpinate pe un teritoriu al unei democrații atât de fragile și recente în implementarea unei legislații atât de detaliate, specifice și ambițioase impuse de sus nu sunt de puțină importanță. Concepută și dezvoltată la nivel suprastatal în scopul exclusiv al exportului, această legislație nu numai că nu reflectă în niciuna dintre părțile sale concepția balcanică despre un grup minoritar și nici măcar nu ține cont de traseul său istoricopolitic ca element fundamental în dezvoltarea unei politici eficiente de protecție.

Lipsa voinței și/sau incapacitatea de a asigura implementarea concretă au determinat și ruptura profundă care separă legea în cărți și legea în acțiune: evidențierea modului în care sistemele care pe baza legii în cărți par promoționale sau multinaționale se dovedesc a fi în acțiune, deși în anumite circumstanțe și cu referire la grupuri minoritare specifice, repressive¹⁹. Limitele anunțate până acum sunt rezultatul consecvent al impunerii unor modele²⁰ venite de sus, care nu se maturizează împreună cu conștiința socială ci sunt exportate/importate din realități îndepărtate

și diferite de cea în care operează. Această operațiune de export/import de modele este întotdeauna un lucru destul de complicat și dificil de făcut, deoarece aceleași precondiții istorice, sociale și politice nu apar niciodată în diferite teritorii și este în general destinată să producă fie transformarea modelului în ceva nou, fie eșecul în urma „transplantului”. În zona balcanică situația este încă într-o stare de impas și nu se cunoaște calea care va fi urmată.

Mai degrabă decât eșecul, transformarea sau adaptarea modelului la condițiile istorico-politice ale terito-

riului și capacitatea reală a acestuia de a implementa un standard adecvat de protecție nu prea ambițios și puțin realizabil ar fi de dorit²¹. În loc să „impunem” modele abstracte de referință îndepărtate de concepția politică și de realitatea sistemelor în care acestea vor fi apoi aplicate, ar fi oportun să „însoțim” statele într-un proces de creștere, întemeind calea nu atât pe legi, ci pe noi căi de deschidere și incluziune.

Traducere din limba italiană de
Sabin Drăgulin

Note

- ¹ J. Woelk, *La transizione costituzionale della Bosnia ed Erzegovina. Dall'ordinamento imposto allo Stato multinazionale sostenibile?* Cedam, Padova, 2008, pp. 7-8.
- ² P.F. Sugar, „External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism”, în P. F. Sugar, I. J. Lederer (eds.), *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle – London, University of Washington Press, 1994, pp. 5-54.
- ³ I. J. Lederer, „Nationalism and the Yugoslavs”, în Sugar & Lederer, *op. cit.*, pp. 393-438; a se vedea și H. KHON, *Pans-Slavism: it's History and Ideology*, New York, Vintage Books, 1960.
- ⁴ D. Montalbetti, „L'organizzazione costituzionale della Jugoslavia 1918 – 1992”, în M. CERMEL (ediție îngrijită de) *La transizione della democrazia in Serbia e Montenegro. La costituzione della Repubblica*

- Federale di Jugoslavia 1992 – 2002*, Venezia, Marsilio, 2002, p. 48-61.
- ⁵ Ceea ce diferențiază statul federal de confederație este existența unei autentice „puteri comune” care reglementează relațiile dintre state în baza legii, evitând și excluzând folosirea forței pentru soluționarea conflictelor sau disputelor. Confederația, însă, nu este un stat, ci o sumă de state individuale care rămân suverane și care reglementează relațiile reciproce prin această structură, menținând puterea exclusivă asupra cetățenilor lor, spre deosebire de statul federal care are putere directă asupra tuturor cetățenilor care locuiesc în teritoriu. a federației. La rândul lor, cetățenii contribuie în mod egal la formarea acestui Stat.
- ⁶ P.B. Di Ruffia, *Introduzione al diritto costituzionale comparato*, Milano, 1988, p. 496.
- ⁷ Constituția a fost adoptată în ianuarie 1946 și proclamă, cu acordul și sprijinul populației, Republica Populară Federală Iugoslavia, stat federal compus din șase republici și

- doă provincii autonome. Articolele 1-5 subliniază natura Iugoslaviei (federală și populară), republicile și provinciile constitutive și drapelul reprezentativ. *Costituzione RFPJ 1946*. Despre sistemul constituțional al Republicii Federale Iugoslavia recomand D. Montalbetti, *L'organizzazione costituzionale della Jugoslavia 1918 - 1992*, op. cit. p. 48 și urm.
- ⁸ C. Diddi, V. Piatelli, *Dal mito alla pulizia etnica. La guerra contro i civili nei Balcani*. ECP, pp. 32-35.
- ⁹ J. Marco, „Processes of Ethnic Mobilization in the Former Yugoslav Republics Reconsidered”, în *Southeastern Europe*, Volume 34, Issue 1, 2010, pp. 1-15; J. Pirjevec, *Le guerre Jugoslave. 1991-1999*, Einaudi, 2006.
- ¹⁰ Despre organizare internă a statelor, a se consulta: L. MONTANARI, „Le nuove democrazie dell'Europa Centro-Orientale”, în P. Carroza, A. Di Giovine, G.F. Ferrari (ediție îngrijită de), *Diritto Costituzionale Comparato*, Laterza, Bari, 2014; Montanari, „Il principio di Rule of Law e la tutela dei diritti nei Balcani occidentali”, în Montanari, R. Toniatti, J. Woelk (ediție îngrijită de), *Il pluralismo nella transizione costituzionale dei Balcani: diritti e garanzie*, Lavis, Trento, 2010, pp. 203-234.
- ¹¹ Naționalismul etnic a fost folosit în această perioadă istorică cu scopul de a da legitimitate statelor nou înființate, identificând republicile ca patrie a unei singure națiuni. O identificare care a fost contrazisă curând de realitatea multietnică a regiunii. Pentru informații suplimentare, recomand: A. Marzo Magno (ed.), *La guerra dei dieci anni, Jugoslavia 1991-2001: i fatti, i personaggi, le ragioni dei conflitti*, Milano, 2001; J. Woelk, *La transizione costituzionale della Bosnia ed Erzegovina. Dall'ordinamento imposto allo Stato multinazionale sostenibile?*, ed. cit. pp.35-35; P. Nicolici, „La disgregazione della Jugoslavia Socialista. Formazione e sviluppo della nuova Jugoslavia e dei membri costitutivi della Federazione. Aspetti costituzionali”, în S. Gambino (ed.), *Europa e Balcani, Stati Culture Nazioni*, Cedam, Padova, 2001, pp. 195-214.
- ¹² La acel moment încă avea această denumire.
- ¹³ Despre tema condiționalităților impuse la nivel european recomand: M. Calamo Spechia, L. Fabiano, „Istituzioni e tecniche dei processi di democratizzazione nell'area balcanica (Sistemi elettorali, Partiti politici e Società civile)”, în L. Montanari, R. Toniatti, J. Woelk (eds.), *Il pluralismo nella transizione costituzionale dei Balcani: diritti e garanzie*. Lavis, Trento, 2010, pp. 172-201; A. Rizzo, „L'Unione europea e i paesi dei Balcani occidentali nella prospettiva dell'allargamento”, în Montanari, Toniatti & (eds.), *op. cit.*, pp. 49-92; Dicosola, „Transizioni costituzionali e condizionalità politica europea”, în A. V., *Le trasformazioni costituzionali del secondo millennio. Scenari e prospettive dall'Europa all'Africa*, Maggioli, 2016, pp. 59-87; F. Marcelini, „Le relazioni transfrontaliere nella Regione Adriatica: tra integrazione e condizionalità”, în *Diritto Pubblico Comparato ed Europeo*, 2008 – IV, pp. 1727-1735; R. Toniatti, „La transizione nei

- Balcani occidentali e il paradigma costituzionale europeo: il pluralismo delle fonti e delle identità”, în Montanari, Toniatti & Woelk (eds.), *op. cit.*, p. 337-408; P. Silvestri, „Le transizioni costituzionali nei Balcani occidentali e l’allargamento dell’Unione europea”, în M. Calamo Spechia, S. SUPPA (eds.), *Quaderni del dottorato* 2004, pp. 149-158.
- Despre Croația și Macedonia recomand M. Dicosola A, „Diritti delle minoranze e condizionalità in Croazia e nella ex Repubblica Jugoslava di Macedonia: implementation o compliance?”, în *Diritto Pubblico Comparato ed Europeo* 2008 – IV, pp. 1702-1716; P. Silvestri, „Le transizioni costituzionali nei Balcani occidentali e l’allargamento dell’Unione europea”, în M. Calamo Spechia, S. SUPPA (ediție îngrijită de), *Quaderni del dottorato* 2004, pp. 149-158.
- ¹⁴ G. Cucchi, „De-balkanizzare i Balcani”, în *I Balcani non sono lontani*, I quaderni speciali di Limes, Rivista italiana di geopolitica, L’Espresso, pp. 73-75.
- ¹⁵ A se consulta: L. Montanari, *La tutela dei diritti nelle nuove costituzioni dei Balcani Occidentali*, în M. Calamo Spechia, M. Carli, G. Di Plinio, R. Toniatti (eds.), *I Balcani Occidentali*, Le Costituzioni della Transizione, Giappichelli, Torino, 2008, pp. 162-202, autorul prezintă o analiză împărțită în trei perspective: scriere, conținut și garanții.
- ¹⁶ Z. Ilievski, *Macedonia*, în E. Lantshner, J. Marko, A. Petricusic (eds.), *European Integration and its Effect on Minority Protection in South Eastern Europe*, Baden-Baden, Nomos, 2008, pp. 189-209; M. Dicosola, *op. cit.*, pp. 262-263.
- ¹⁷ Art. 43 „Legge sull’elezione dei rappresentanti”, în *Gazzetta Ufficiale* nr. 10/2003, 12/2004.
- ¹⁸ M. Dicosola, *Beyond International conditionaly*, în B. Vizi, N. Tóth, E. Dobos (eds.), *Local Variations of Minority Representation in Central and South-Eastern Europe*, EuracResearch, Nomos, Bolzano, 2017, pp. 79-100.
- ¹⁹ R.M. Letschert, *The Impact of Minority Rights Mechanism*, Cambridge, University Press, 2006, p. 5.
- ²⁰ Despre implimentarea modelelor a se consulta: G. De Vergottini, *Diritto costituzionale comparato*, Padova, CEDAM, 7’ Edizione, 2007 și A. Torre (ediție îngrijită de), *Dalla circolazione dei modelli al dialogo tra i sistemi giuridici: le “vie di comunicazione” del costituzionalismo contemporaneo*, Giappichelli, Torino, 2011; G. Rolla, *Esportazione, Imposizione, sostituzione e circolazione di modelli costituzionali*, în R. Orrù, L.G. Scianella (ediție îngrijită de), *Limitazioni di sovranità e processi di democratizzazione*. Atti del convegno dell’Associazione di diritto pubblico comparato ed europea, Teramo, 27-28 giugno 2003, Torino, 2004, pp. 315-321.
- ²¹ Ar putea fi mai satisfăcător să se propună standarde minime de impus la care țările balcanice să se adapteze cu mai puțin efort și să păstreze pentru o perioadă ulterioară posibilitatea de a efectua intervenții mai incisive în cazuri specifice. Vă rugăm să consultați: M. Dicosola, *Stati, Nazioni e Minoranze; La ex Jugoslavia tra revival etnico e condizionalità europea*, Giuffrè, Milano, 2010, p. 273.

Bibliografie

Documente

Art. 43 *Legge sull'elezione dei rappresentanti*, in Gazzetta Ufficiale n. 10/2003, 12/2004

European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), *Opinion on the Constitutional Law on the Rights of National Minorities in Croatia*, n. 216/2002, CDL-AD (2003) 9, Punti 11-17.

Lucrări cu caracter general și special

CVIIC C., *Rifare i Balcani*, Il Mulino, Bologna, 1993.

DE VERGOTTINI G., *Diritto costituzionale comparato*, Padova, CEDAM, 7^a Edizione, 2007.

DI RUFFIA P.B., *Introduzione al diritto costituzionale comparato*, Milano, 1988.

DIDDI C., PIATELLI V., *Dal mito alla pulizia etnica. La guerra contro i civili nei Balcani*. ECP, Cultura della Pace, 1995.

KHON H., *Pans-Slavism: it'sHistory and Ideology*, New York, Vintage Books, 1960.

LETSCHERT R.M., *The Impact of Minority Rights Mechanism*, Cambridge, University Press, 2006.

MARZO MAGNO A. (ediție îngrijită de), *La guerra dei dieci anni, Jugoslavia 1991 – 2001: i fatti, i personaggi, le ragioni dei conflitti*, Milano, 2001.

PIRJEVEC J., *Le guerre Jugoslave. 1991-1999*, Einaudi, 2006.

TORRE A. (ediție îngrijită de), *Dalla circolazione dei modelli al dialogo tra i sistemi giuridici: le "vie di comunicazione" del costituzionalismo contemporaneo*, Giappichelli, Torino, 2011.

WOELK J., *La transizione costituzionale della Bosnia ed Erzegovina*.

Dall'ordinamento imposto allo Stato multinazionale sostenibile?, Cedam, Padova, 2008.

Studii și articole

CALAMO. SPECCHIA M., FABIANO L., *Istituzioni e tecniche dei processi di democratizzazione nell'area balcanica (Sistemi elettorali, Partiti politici e Società civile)*, în L. MONTANARI, R. TONIATTI, J. WOELK (ediție îngrijită de), *Il pluralismo nella transizione costituzionale dei Balcani: diritti e garanzie*. Lavis, Trento, 2010 .

CUCCHI G., „De-balkanizzare i Balcani, in I Balcani non sono lontani”, I quaderni speciali di Limes, Rivista italiana di geopolitica, L'Espresso, Roma, 2005.

DICOSOLA M., „Beyond International conditionality”, în B. VIZI, N. TÓTH, E. DOBOS (ediție îngrijită de), *Local Variations of Minority Representation in Central and South-Eastern Europe*, EuracResearch, Nomos, Bolzano, 2017.

IDEM, *Diritti delle minoranze e condizionalità in Croazia e nella ex Repubblica Jugoslava di Macedonia: implementation o compliance?*, în *Diritto Pubblico Comparato ed Europeo*, IV, 2008.

IDEM, „Transizioni costituzionali e condizionalità politica europea”, în AA.VV. *Le trasformazioni costituzionali del secondo millennio. Scenari e prospettive dall'Europa all'Africa*, Maggioli, 2016.

ILIEVSKI Z., „Macedonia”, în E. LANTSHNER, J. MARKO, A. PETRICUSIC (ediție îngrijită de), *European Integration and its Effect on Minority Protection in South Eastern Europe*, Baden-Baden, Nomos, 2008.

JANIC D., „Some Characteristics of the Legislative Protection of Minorities”, în *Yugoslavia La*, nr.1, 1993.

- LERDER I.J., „Nationalism and the Yugoslavs”, în F. SUGAR, I.J. LERDER, (ediție îngrijită de), *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle – London, University of Washington Press, 1994.
- MARCELLINI F., „Le relazioni transfrontaliere nella Regione Adriatica: tra integrazione e condizionalità”, în *Diritto Pubblico Comparato ed Europeo*, IV, 2008.
- MARKO J., „Processes of Ethnic Mobilization in the Former Yugoslav Republics Reconsidered”, în *Southeastern Europe*, Volume 34, Issue 1, 2010.
- MONTALBETTI D., „L’organizzazione costituzionale della Jugoslavia 1918 – 1992”, în M. CERMEL (ediție îngrijită de), *La transizione della democrazia in Serbia e Montenegro. La costituzione della Repubblica Federale di Jugoslavia 1992 – 2002*, Marsilio, Venezia, 2002.
- MONTANARI L., „Il principio di Rule of Law e la tutela dei diritti nei Balcani occidentali”, în L. MONTANARI, R. TONIATTI, J. WOELK (ediție îngrijită de), *Il pluralismo nella transizione costituzionale dei Balcani: diritti e garanzie*, Lavis, Trento, 2010.
- MONTANARI L., „La tutela dei diritti nelle nuove costituzioni dei Balcani Occidentali”, în M. CALAMO. SPECCHIA, M. CARLI, G. DI PLINIO, R. TONIATTI (a cura di), *I Balcani Occidentali*, Le Costituzioni della Transizione, Giappichelli, Torino, 2008.
- MONTANARI L., „Le nuove democrazie dell’Europa Centro-Orientale”, în P. CARROZZA, A. DI GIOVINE, G.F. FERRARI (ediție îngrijită de), *Diritto Costituzionale Comparato*, Laterza, Bari, 2014.
- NICOLIC P., „La disgregazione della Jugoslavia Socialista. Formazione e sviluppo della nuova Jugoslavia e dei membri costitutivi della Federazione. Aspetti costituzionali”, în S. GAMBINO (ediție îngrijită de), *Europa e Balcani, Stati Culture Nazioni*, Cedam, Padova, 2001.
- PANZERI L., „Minoranze nazionali e sistema formativo pubblico: l’esperienza della Slovenia nel contesto Europeo”, în *Diritto Pubblico Comparato ed Europeo*, Giappichelli, Torino, 2009.
- PETRIČUŠIĆ A., „Constitutional Law on the Rights of National Minorities in the Republic of Croatia”, în *European Yearbook of Minority*, vol. 2, Issues 2002/3.
- RIZZO A., „L’Unione europea e i paesi dei Balcani occidentali nella prospettiva dell’allargamento”, în L. MONTANARI, R. TONIATTI, J. WOELK (ediție îngrijită de), *Il pluralismo nella transizione costituzionale dei Balcani: diritti e garanzie*, Lavis, Trento, 2010.
- ROLLA G., „Esportazione, Imposizione, sostituzione e circolazione di modelli costituzionali”, în R. ORRÙ, L.G. SCIANNELLA (ediție îngrijită de), *Limitazioni di sovranità e processi di democratizzazione*. Atti del convegno dell’Associazione di diritto pubblico comparato ed europea, Teramo, 27-28 giugno 2003, Torino, 2004.
- SILVESTRI P., „Le transizioni costituzionali nei Balcani occidentali e l’allargamento dell’Unione europea”, în M. CALAMO. SPECCHIA, S. SUPPA (ediție îngrijită de), *Quaderni del dottorato* 2004.
- SUGAR P.F., „External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism”, în P.F. SUGAR, I.J. LEDERER (ediție îngrijită de), *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle – London, University of Washington Press, 1994.

- TONIATTI R., „La transizione nei Balcani occidentali e il paradigma costituzionale europeo: il pluralismo delle fonti e delle identità”, în L. MONTANARI, R. TONIATTI, J. WOELK (ediție îngrijită de), *Il pluralismo nella transizione costituzionale dei Balcani: diritti e garanzie*, Lavis, Trento, 2010.
- ZAGAR M., „Nationality, Citizenship, and Protection of Ethnic Minorities: The Case of the Republic of Slovenia”, în E. DECAUX, A. PELLET, *Nationalité, minorités et succession d'états en l'Europe de l'Est*, Actes du Colloque de Prague des 22 – 24 Septembre 1994, Paris, Montchrestien, 1996 .
- ZORN J., „The Politics of Exclusion During the Formation of the Slovenian State”, în J. DEVIČ, V. JALUŠIĆ, J. ZORN, (ediție îngrijită de), *The Erased. Organized Innocence and the Politics of Exclusion*, Ljubiana, Peace Institute for Contemporary Social and Political Studies, 2003.

Resurse on line

QUADRIO C., *Cittadinanza e nazionalità: il caso della Bosnia ed Erzegovina*, în: www.openstarts.units.it.

Convergența economică și instituțională a Balcanilor de Vest către Uniunea Europeană

[Economic and institutional convergence of western balkans on European Union]

Klodian MUÇO
Bardhe KARRA
Emiljan KARMA

Abstract: *This article analyses the economic convergence of GDP per capita of the Western Balkan countries (BO) towards the European Union (EU). The concept of economic convergence implies that a country is progressing along the path of integration, having established sound institutions and adopted effective macroeconomic and fiscal policies to support this process and facilitate business activities. The results of the analyses show that the BO countries, if they have an average growth of GDP per capita as in the period 2015-2020, will need between 65-90 years to reach the average GDP per capita of the EU. The regression results show that in Serbia good governance is negatively and significantly related to GDP growth. At the same time, the results show that in Kosovo and Montenegro, good governance is positively, but not significantly, correlated with GDP growth. However, for countries such as Albania, North Macedonia and Bosnia, good governance has no significant impact on GDP growth.*

Keywords: *Economic convergence, Western Balkans, good governance, economic growth*

Introducere

Convergența economică a Balcanilor de Vest către UE reprezintă unul dintre cele mai semnificative și complexe procese de integrare în UE. Această cale reflectă nu numai dorința de stabilitate politică și securitate economică, ci și o aspirație comună către prosperitate și dezvoltare durabilă¹. Țările din

Balcanii de Vest (Albania, Bosnia și Herțegovina, Kosovo, Muntenegru, Macedonia de Nord și Serbia) au trecut prin decenii de tulburări politice și dificultăți economice². Cu toate acestea, în ultimii ani, aceste țări au întreprins reforme semnificative pentru a se apropia de standardele economice și de reglementare ale UE³. Provocările pe această cale sunt multiple și complexe, inclusiv

necesitatea de a îmbunătăți guvernanta, de a lupta împotriva corupției, de a promova creșterea economică și de a asigura stabilitatea politică⁴. Progresele înregistrate până în prezent arată o dorință clară de a depăși aceste obstacole. După cum a subliniat Banca Mondială, „Creșterea economică în Balcanii de Vest s-a îmbunătățit în ultimii ani, dar continuă să fie fragilă și inegală. Cu toate acestea, cu sprijinul și politicile adecvate, aceste țări își pot realiza potențialul de creștere și convergență”⁵.

Un element crucial al acestui proces este consolidarea instituțiilor democratice și a statului de drept. Fără un cadru legal solid și transparent, eforturile de a atrage investiții străine și de a stimula creșterea economică riscă să fie subminate⁶. Comisia Europeană a subliniat în repetate rânduri importanța acestor aspecte, afirmând că „consolidarea statului de drept și a instituțiilor democratice este fundamentală pentru progresul economic și social al Balcanilor de Vest”.

Un alt aspect cheie este modernizarea infrastructurii. Balcanii de Vest suferă în continuare de lacune semnificative de infrastructură în comparație cu țările UE, care împiedică comerțul și mobilitatea. Investițiile în rețelele de transport, energie și telecomunicații sunt esențiale pentru a umple aceste lacune și a favoriza integrarea economică⁷. Inițiativa de transport din Balcanii de Vest, lansată de Banca Europeană de Investiții, reprezintă un pas important

în această direcție. În plus, cooperarea regională joacă un rol cheie în facilitarea convergenței economice. Prin inițiative precum Procesul de la Berlin, țările din Balcanii de Vest lucrează împreună pentru a aborda provocările comune și pentru a promova stabilitatea regională⁸.

Pornind de la aceste fapte, acest studiu va examina calea țărilor balcanice spre integrarea europeană, evaluând procesul de convergență economică și perioada aproximativă de timp în care țările în cauză vor ajunge la un PIB pe cap de locuitor ca media UE. În această contribuție ca metodologie propunem o analiză statistică descriptivă atât pentru a evidenția progresul de creștere pentru perioadele de cinci ani, cât și pentru a evidenția timpul de convergență economică pentru fiecare țară. După cum vom argumenta, rezultatele noastre statistice demonstrează că există diferențe semnificative între țările balcanice în corelația dintre buna guvernare și creșterea PIB-ului. Aceste rezultate confirmă parțial ceea ce indică literatura economică, că uneori corupția nu dăunează creșterii în țările balcanice⁹.

Am organizat acest studiu astfel: după introducere, prezentăm literatura de specialitate privind convergența economică și factorii care stimulează convergența economică, descriem metodologia și analiza statistică și prezentăm rezultatele împreună cu concluziile.

Literatura asupra convergenței economice

Țările balcanice au parcurs o cale lungă de reforme economice și politice pentru a se apropia de standardul european. Integrarea în UE reprezintă un obiectiv crucial pentru aceste țări pentru a asigura stabilitatea economică și politică¹⁰. Regiunea Balcanilor de Vest este caracterizată de o istorie de conflict și instabilitate politică, care a împiedicat progresul economic și convergența cu UE¹¹.

Într-un studiu realizat de Estrin și Uvalic¹², este analizat progresul țărilor balcanice către convergența economică cu UE și se constată că, deși au existat îmbunătățiri semnificative, disparități mari persistă încă din motive politice și economice. Și acești autori precum și Gashi și Avdulaj¹³ demonstrează că convergența economică dintre țările balcanice și Uniunea Europeană reprezintă un proces complex și plin de provocări.

Conceptul de convergență economică se referă la tendința economiilor mai puțin dezvoltate de a crește mai rapid decât ale celor mai dezvoltate, reducând inegalitatea veniturilor și dezvoltarea¹⁴. Baza acestor studii este economică, adică diferențele regiuni prezintă disparități notabile între creșterea economică și bunăstare. Potrivit lui Barro și Sala-i-Martin¹⁵, convergența economică poate fi împărțită în două categorii principale: convergența beta (convergența β) și convergența sigma (convergența σ). Prima se referă la

reducerea diferenței de creștere a PIB-ului pe cap de locuitor în economie, iar a doua se referă la reducerea inegalității veniturilor în economie.

Teoria convergenței susține că, pe o piață liberă și fără bariere, țările mai puțin dezvoltate ar trebui să crească mai repede decât cele dezvoltate datorită rentabilității marginale a capitalului¹⁶. Nivelul veniturilor celor mai sărace țări ar trebui să convergă spre cel al celor mai bogate¹⁷. Acest lucru stimulează într-un fel faptul că companiile din țările mai dezvoltate tind să absoarbă resurse din zonele învecinate sau din țările învecinate¹⁸. Referindu-ne la logica β -convergenței, țările cu un PIB pe cap de locuitor mai mic vor crește mult mai repede decât țările mai bogate, datorită și decalajului de salarii¹⁹.

Din studiul lui Stavvitsky și Kozub²⁰ reiese că convergența depinde de rata de creștere a unei țări, politicile publice, populația și structura economică în general. Convergența depinde și de nivelul de investiții, corupție și nivelul de emigrare a populației tinere dintr-o anumită țară²¹.

Alte studii leagă convergența de investițiile străine directe (ISD)²². Tondl și Vuksic²³ adaugă nu numai ISD, ci și resursele umane și aspectul geografic care ajută la convergența economică. Calitatea instituțională este un alt factor critic în dezbaterile privind convergența. Acemoglu, Johnson și Robinson²⁴ afirmă că instituțiile joacă un rol fundamental

în determinarea creșterii economice a unei anumite țări.

Pentru Balcanii de Vest, slăbiciunile instituționale, inclusiv corupția, statul de drept slab și administrația publică ineficientă, reprezintă obstacole semnificative în calea convergenței²⁵. Rodrik, Subramanian și Trebbi²⁶ subliniază că îmbunătățirea calității instituționale poate crește eficiența cheltuielilor publice, sporind investițiile eficiente pentru creșterea economică. Studiile empirice arată o corelație între indicatorii de bună guvernare și creșterea economică²⁷.

Studiind dezvoltarea economică a Coreei de Sud și Taiwan, Kim și Heo²⁸ indică faptul că politica industrială, inovația tehnologică și integrarea globală au facilitat convergența economică în această regiune, oferind lecții utile pentru alte țări în curs de dezvoltare. Petrakos, Rodríguez-Pose și Rovolis²⁹ indică, de asemenea, inovația ca un factor important pentru stimularea convergenței economice, adăugând totuși și activele infrastructurale care acționează ca factori determinanți ai creșterii pentru o anumită zonă.

Stavytskyi și Kozub³⁰ subliniază că convergența depinde de rata de creștere a unei țări, politicile publice, dinamica demografică și structura economică. Studiul lui Rodríguez-Pose și Fratesi³¹ demonstrează că mai mult decât investițiile sau alegerile politice privind convergența economică, impactul politicilor de dezvoltare, adică eficiența acestora, joacă un rol important.

Se poate spune că Balcanii de Vest au făcut progrese în îmbunătățirea guvernantei, dar rămân decalaje substanțiale față de media UE, așa cum evidențiază indicele de percepție a corupției al *Transparency International*³². Investițiile străine directe și integrarea comercială sunt văzute ca factori de creștere și convergență. Investițiile străine directe pot stimula creșterea prin transferul de tehnologie și competențe³³. Balcanii de Vest au atras intrări semnificative de ISD, în special din țările UE. Cu toate acestea, Bevan și Estrin³⁴ subliniază că aceste intrări sunt adesea concentrate în sectoare specifice, limitând impactul lor general. Adică, creșterea economică din ultimii ani nu a fost întotdeauna însoțită de dezvoltare economică.

Bartlet³⁵ subliniază problemele persistente ale șomajului ridicat, în special în rândul tinerilor, și nevoia de educație și dezvoltare a competențelor pentru a satisface cerințele pieței. Quah³⁶ a examinat modul în care distribuția venitului între țările mici se modifică în timp, folosind metoda statistică avansată pentru a analiza dinamica distribuției veniturilor globale, și a ajuns la concluzia că există o convergență puternică a veniturilor țărilor aflate în creștere. Vălsan și Druică³⁷ demonstrează că, pe lângă diferența de venituri între țări, un rol important în convergență joacă și mișcarea capitalului între regiuni.

Mashamba, Magweva și Gani³⁸, când vorbesc despre convergența economică, se concentrează pe pro-

gresul tehnic și IT, factori care duc la creșterea productivității și la reducerea costurilor. Acestea din urmă stimulează în cele din urmă creșterea salariilor și atragerea ISD.

Baldwin și Wyplosz³⁹ iau în considerare și variabile monetare, cum ar fi prețurile, ratele dobânzilor și ratele de schimb. Potrivit lor, convergența nominală este importantă pentru realizarea unui obiectiv monetar.

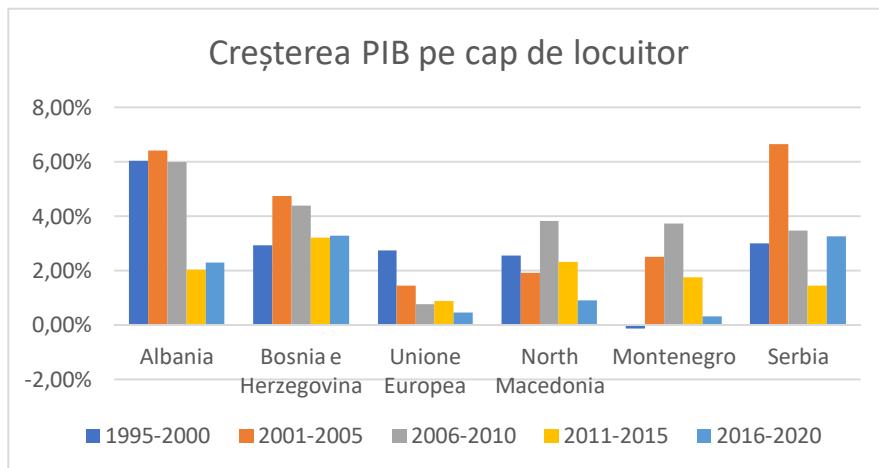
Nu în ultimul rând, Uniunea Europeană joacă un rol fundamental în procesul de convergență economică din Balcani. Prin instrumente precum Instrumentul de asistență pentru preaderare (IPA), UE oferă asistență financiară și tehnică pentru a sprijini reformele și dezvoltarea economică în regiune. Comisia Europeană subliniază importanța angajamentului continuu și a asistenței tehnice și financiare pentru a sprijini dezvoltarea durabilă a țărilor care doresc să adere la UE. Datorită fondurilor europene, producția din sectorul agricol și nu numai a fost modernizată în multe dintre țările din Balcanii de Vest. IPA-urile au fost importante pentru schimbarea structurii de producție și

a serviciilor în sectoare precum agricultura, alimentația și turismul.

Metodologie și analiză statistică

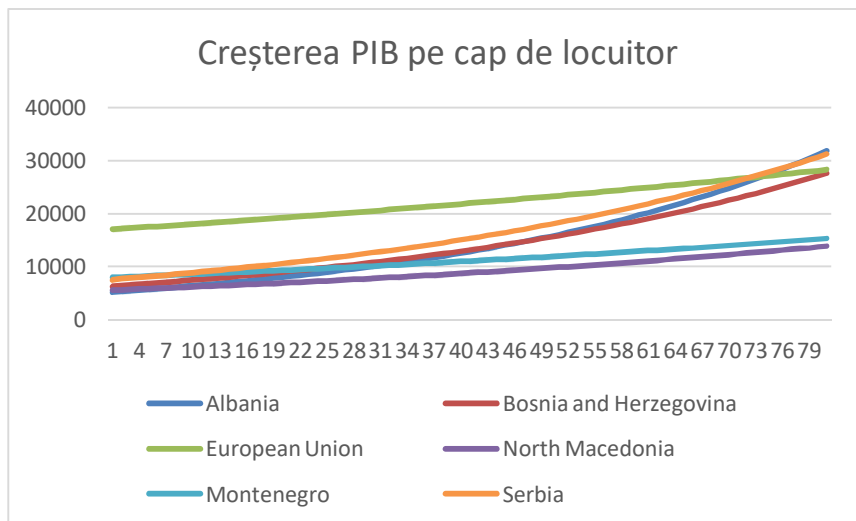
Referitor la graficul nr. 1 privind creșterea medie a PIB pe cap de locuitor timp pe cinci ani, pentru perioada 1995-2020, cea mai bună creștere pentru țările din Balcanii de Vest este cea dintre 2001-2005. În următorii ani, creșterea medie pe cinci ani tinde să se reducă și să se apropie din ce în ce mai mult de cea a creșterii medii europene. În anul pandemiei, creșterea PIB-ului a fost negativă pentru toate țările din zona balcanică, precum și pentru cele din UE. În ultimii doi ani, creșterea medie a PIB-ului pe cap de locuitor a țărilor balcanice a crescut în medie de la 3% în Macedonia de Nord la peste 6% în Kosovo; în schimb, creșterea medie a PIB pe cap de locuitor în UE este de aproximativ 3,5% în ultimii 2 ani. Reducerea creșterii PIB pe cap de locuitor în comparație cu cea a mediei europene reduce și convergența economică. Graficul nr. 2 arată că pentru țările din zona balcanică va dura 65-90 de ani pentru a ajunge la un PIB mediu pe cap de locuitor ca cel al UE.

Graficul 1. Creșterea PIB pe cap de locuitor pentru cincinalul 1995-2020

Sursă: Banca date a Băncii Mondiale (2024)

Graficul 2. Convergența economică a PIB-ului pe cap de locuitor al țărilor balcanice spre 50% din PIB-ul mediu pe cap de locuitor al UE

Sursă: Banca date a Băncii Mondiale (2024)

Tabelul 1 prezintă informațiile statistice utilizate de modelul de regresie OLS pentru a determina impactul guvernării asupra creșterii

economice în Balcanii de Vest din 2002 până în 2021. Datele utilizate în această analiză au fost preluate din baza de date a Băncii Mondiale.

Tabelul 1. Descrierea statistică a variabilelor.

Variabile	Oss	Media	St. Dezv	Minim	Maxim
PIB – Creșterea PIB (%)	141	3.05	3.45	-15.31	13.04
GOV – Eficiența guvernării (0 – 100)	119	44,75	11.54	11.89	64,42

Sursă: Banca date a Băncii Mondiale (2024)

Referindu-ne la cele 141 de observații luate în considerare pentru acest studiu, reiese că creșterea PIB-ului a atins cea mai mare valoare în 2021 în Muntenegru (13,04%) și cea mai scăzută valoare în 2020 în Muntenegru (-15,31%). În ceea ce privește eficiența guvernării, cea mai mare valoare a fost înregistrată în 2014 în Muntenegru (64,42) și cea mai scăzută valoare în 2002 în Bosnia și Herțegovina (11,89).

Analiza va fi realizată printr-un model de regresie obișnuit cu cele mai mici pătrate pentru fiecare țară în care variabila dependentă este creșterea PIB-ului țărilor BO în

perioada 2002-2022. Modelul econometric este următorul:

$$PIL_i = \beta_0 + \beta_1 Gov_i + u_i \quad (1)$$

unde β_1 indică elasticitatea PIB-ului la variabila explicativă eficiența guvernului; u este termenul de eroare cu ipoteze clasice.

Rezultate și concluzii

Rezultatele empirice ale impactului eficacității guvernării asupra creșterii PIB-ului în țările din Balcanii de Vest sunt prezentate în Tabelul 2.

Tabelul 2. Rezultatele regresiei MCO.

Var. Dip.: creștere del PIL	Coefficient	P > t
Albania	-0,083	0,236
Bosnia și Herțegovina	-0,050	0,502
Macedonia de Nord	-0,009	0,949
Muntenegru	0,06	0,861
Serbia	-0,205 *	0,07
Kosovo	0,009	0,975

Sursă: Elaborare realizată de autori

Rezultatele indică faptul că buna guvernare este corelată negativ, dar nu semnificativ, cu evoluția creșterii PIB-ului în Albania, Bosnia și Herțegovina și Macedonia de Nord. Referindu-ne la paradoxul asiatic,

reiese că corupția este văzută nu ca o problemă morală, ci ca o „funcționalitate” a sistemului social și politic.

Corupția este un fenomen natural în anumite faze ale dezvoltării economice și politice a unei țări:

corupția este așadar „disfuncție funcțională”. Corupția își are rădăcinile structurale în dezvoltarea socială, economică și politică și dispare atunci când dezvoltarea a fost realizată. În anumite stadii de dezvoltare economică, corupția poate avea un efect pozitiv, acționând ca un „lubrifiant economic”, permițând antreprenorilor să depășească obstacolele birocratice⁴⁰. Corupția poate dispărea spontan pe măsură ce fazele de dezvoltare economică și politică ale unei țări evoluează. În Serbia, buna guvernare este legată negativ și semnificativ de creșterea PIB-ului. În același timp, rezultatele indică faptul că buna guvernare este corelată pozitiv, dar nu semnificativ, cu creșterea PIB-ului din Kosovo și Muntenegru.

În concluzie, se poate spune că țările balcanice mai au un drum lung de parcurs până la îndeplinirea tuturor criteriilor de la Copenhaga și la dezvoltarea unei economii de piață sustenabile și competitive. Procesul de aderare la UE necesită, de

asemenea, un angajament continuu pentru adoptarea și implementarea *acquis*-ului comunitar, care include o gamă largă de reglementări și standarde europene. Cooperarea regională și dialogul politic sunt instrumente esențiale pentru a aborda problemele transfrontaliere și pentru a promova stabilitatea și securitatea în regiune.

În concluzie, se poate spune că convergența economică și instituțională a Balcanilor de Vest către UE este un obiectiv realizabil, dar necesită un angajament continuu atât din partea țărilor din regiune, cât și din partea UE însăși. Integrarea deplină și armonioasă nu numai că ar întări stabilitatea și prosperitatea Balcanilor de Vest, ci ar contribui și la consolidarea Uniunii Europene ca spațiu de pace, democrație și dezvoltare durabilă.

Traducere din limba italiană
de Sabin Drăgulin

Note

- ¹ S. F. Rivolta, „The Balkan conflict and its solutions: Creating conditions for peace, stability and development in the Western Balkan”. *Southeastern Europe*, 35 (1), 2011, pp.153-154; S. Estrin and M. Uvalic, *Foreign direct investment into transition economies: Are the Balkans different?*, LEQS paper, (64), 2013.
- ² G. Petrakos, and S. Totev, „Economic structure and change in the Balkan region: implications for integration, transition and economic

cooperation”, *International Journal of Urban and Regional Research*, 24(1), 2000, pp.95-113; S. Lorena, „Transition Process in the Western Balkans: How Much Successful Is This Story?”, *Intelligent Information Management*, 2, 2010, pp.243-252.

- ³ R. Belloni, „European integration and the Western Balkans: lessons, prospects and obstacles”, in *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 11(3), 2009, pp.313-331; F. Besim and V. Monastiriotis, „The Role of EU Integration in Accelerating Structural Reforms in the Western Balkans: Evidence, Theory and

- Policy”, in *LEQS Paper*, (140), 2019; F. Besim, *How structural reforms and European integration can help aid the convergence of Western Balkan states with the EU. LSE European Politics and Policy (EUROPP) Blog*; P. Mirel, „The Western Balkans: between stabilisation and integration in the European Union”, in *European Issues Policy Paper*, Foundation Robert Schuman, 2017, p. 459.
- ⁴ S. Lucarelli, K. Muço and E. Valentini, „Short Run and Long Run Effects of Corruption on Economic Growth: Evidence from Balkan Countries”, in *Economies*, 12(4), 2024, p. 86; I. Avdulaj, F. Merko and K. Muço, „The role of good governance in economic development: Evidence from eastern European transition countries”, in *Journal Transition Studies Review*, 28(1), 2021, pp. 67-76.
- ⁵ Conform raportului OECD 2023 (Economic Convergence Scoreboard for the Western Balkans 2023).
- ⁶ I. Avdulaj, F. Merko, and K. Muço, *op. cit.*
- ⁷ E. Golemi, and K. Muço, „Complementary currency as an instrument for economic development in the Western Balkans”, in *SEER: Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*, 23(1), 2020, pp.77-90; K. Muço, E. Valentini and S., Lucarelli, „The impact of foreign direct investment on the productivity of the Balkan countries”, *Journal Transition Studies Review*, 25(2), 2018, pp. 37-54.
- ⁸ E. Golemi and K. Muço, *op. cit.*; E. Duro and K., Mucó, „Analizë sasiore e tregtisë së mallrave në vendet e Ballkanit Perëndimor nën vizionin e «Open Balkans»”, *Revista Monitor*, 08.09.2021, accesibilă pe: <https://www.monitor.al/analize-sasiore-e-tregtisë-se-mallrave-ne-vendet-e-ballkanit-perendimor-nen-vizionin-e-open-balkans/>.
- ⁹ K. Muço and G. Balliu, „Crescita economica e corruzione: quale impatto nei paesi balcanici? (Growth and corruption: What impact in the Balkan countries?)”, in *Moneta e Credito*, 71(284)/2018, pp. 297-309; I. Avdulaj, F. Merko and K. Muço, *op.cit.*
- ¹⁰ K. Muço, E. Valentini and S. Lucarelli, *op. cit.*; S. Lucarelli, K. Muço and E. Valentini, *op. cit.*; K. Muço and E. Karma, „The Determining Factors of the Delocalization of Italian Companies to East European Countries”, in *Economies*, 11(11), 2023, p. 273.
- ¹¹ K. Muço, E. Valentini and S. Lucarelli, *op. cit.*
- ¹² S. Estrin, and M. Uvalic, „Foreign Direct Investment in the Western Balkans: What role has it played during transition?”, in *Comparative Economic Studies*, 58, 2016, pp. 455-483.
- ¹³ S. Gashi and I. Avdulaj, „Economic convergence of the Balkan countries towards the European Union”, *Journal of Governance and Regulation*, Vol. 13(1), 2024.
- ¹⁴ X. Sala-i-Martin, „Regional cohesion: evidence and theories of regional growth and convergence”, in *European Economic Review*, 40, 1996, pp. 1325-1352; C. Corrado, C. Hulten and D. Sichel, *Intangible capital and economic growth*, NBER Working Paper, 11948, 2005; R. Ezcurra, B. Iraizoz, and P. Pascual, „Total factor productivity, efficiency, and technological change in the

- European regions: a nonparametric approach”, *Environment and Planning A*, 41(5)/2009, pp. 1152-1170; Tselios et al. (2012). Income inequality, decentralisation, and regional development in Western Europe”, in *Environment and Planning A*, 44(6)/2012, pp. 1278-1301; M. Degl'Innocenti, R. Matousek and N. G. Tzeremes, „Financial centres' competitiveness and economic convergence: Evidence from the European Union regions”, *Environment and Planning A: Economy and Space*, 50(1)/2018, pp. 133-156; F. Stezano, „Approaches in the concept of convergence. A critical review of the literature. Innovation”, in *The European Journal of Social Science Research*, 2021, pp. 1-17; E. Duro, E., Kokaveshian and K. Muço, „Testing Pair-Wise Convergence of Western Balkan and European union Countries”, in *European Journal of Sustainable Development*, 12(4)/2023, pp. 455-455; S. Gashi and I. Avdulaj, *op. cit.*
- ¹⁵ R.J. Barro and X. Sala-i-Martin, „Convergence”, in *The Journal of Political Economy*, Vol. 100, n. 2/1992, pp. 223-251.
- ¹⁶ N.G. Mankiw, D. Romer and D. Weil, „A contribution to the empirics of economic growth”, *Quarterly Journal of Economics*, 107/1992, 407-437; X. Sala-i-Martin and R. J. Barro, *Technological diffusion, convergence, and growth*, No. 735/1995, Center discussion paper.
- ¹⁷ J. D. Sachs and A. Warner, „Economic convergence and economic policies. NBER Working paper series”, working paper No 5039/1995; R. J. Barro, and X. Sala-i-Martin, *op. cit.*
- ¹⁸ C. Longhi and A. Musolesi, „European cities in the process of economic integration: towards structural convergence”, in *The Annals of Regional Science*, 41/2007, pp. 333-351; G. Petrakos, D. Kallioras and A. Anagnostou, „Regional convergence and growth in Europe: understanding patterns and determinants”, in *European Urban and Regional Studies*, 18(4)/2011, pp. 375-391.
- ¹⁹ R. Vintrová, *What GDP does not Reveal in Analyses of Economic Growth and Real Convergence*, Working Paper CES VŠEM 1, 2005; S. K. Mathur, „Absolute convergence, its speed and economic growth for selected countries for 1961-2001”, in *Korea and the World Economy*, 6(2)/2005, pp. 245-273; K. Muço, E. Valentini and S. Lucarelli, *op. cit.*
- ²⁰ A. V. Stavtyskyy and M. B. Kozub, „Modeling of Economic Convergence Processes in Eastern Europe Countries”, in *Ekonomika*, 99(2)/2020, pp. 6-19.
- ²¹ S. Gashi and I. Avdulaj, *op. cit.*; K. Muço and G. Balliu, „Crescita economica e corruzione: quale impatto nei paesi balcanici? (Growth and corruption: What impact in the Balkan countries?)”, in *Moneta e Credito*, 71(284)/2018, pp. 297-309; Muço, K., „L'impatto della corruzione sulla crescita economia in Albania in confronto con l'Italia”, in *Euro-Balkan Law and Economics Review*, (2)/2023, pp. 12-26.
- ²² K. Muço, E. Valentini and S. Lucarelli, *op. cit.*; D. Völlmecke, B. Jindra and P. Marek, „FDI, human capital and income convergence – Evidence for European regions”, in *Economic systems*, 40(2)/2016, pp.

- 288-307; J. Ma and H. Jia, „The Role of Foreign Direct Investment on Income Convergence in China after Early 1990s from a Spatial Econometric Perspective”, in *Review of Development Economics*, 19(4)/2015, pp. 829-842; L. Maličká, „Convergence of EU countries according to economic complexity”, in *Journal of Infrastructure, Policy and Development*, 8(3)/2024.
- 23 G. Tondl and G. Vuksic, „What makes regions in Eastern Europe catching up? The role of foreign investment, human resources and geography”, in *ZEI Working Paper*, No. B 12/2003, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Zentrum für Europäische Integrationsforschung (ZEI), Bonn, 2003.
- 24 D. Acemoglu, J. Simon and J. A. Robinson, *An African Success Story: Botswana*, Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Department of Economics Working Paper Series, 2001.
- 25 K. Muço, *op. cit.*
- 26 D. Rodrik, A. Subramanian and F. Trebbi, „Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development”, in *Journal of Economic Growth*, volume 9, issue 2, 2004, p. 131-165.
- 27 S. Lucarelli, K. Muço and E. Valentini, *op. cit.*; I. Avdulaj, F. Merko and K. Muço, *op. cit.*; D. Kaufmann, A. Kraay and P. Zoido-Lobaton, „Governance matters”, in *A quarterly magazine of the PIMF*, Vol. 37, No. 2/2000.
- 28 H. Kim and U. Heo, „Comparative Analysis of Economic Development in South Korea and Taiwan: Lessons for Other Developing Countries”, in *Asian Perspective*, 41(1)/2017, pp.17-41.
- 29 G. Petrakos, A. Rodríguez-Pose and A. Rovolis, „Growth, integration, and regional disparities in the European Union”, in *Environment and Planning A: Economy and Space*, 37(10)/2005, pp. 1837-1855. A.V. Stavvitskyy, and M.B. Kozub, 2020, *op. cit.*
- 30 *Ibidem.*
- 31 A. Rodríguez-Pose and U. Fratesi, „Between development and social policies: The impact of European structural funds in objective 1 regions”, in *Regional studies*, 38(1)/2004, pp. 97-113.
- 32 <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>, corruption perceptions index by country.
- 33 E. Borensztein, J. De Gregorio and J.W. Lee, „How does foreign direct investment affect economic growth?”, in *Journal of International Economics*, 45(1)/1998, pp. 115-135; K. Muço, E. Valentini and S. Lucarelli, *op. cit.*
- 34 A. A. Bevan and S. Estrin, „The determinants of foreign direct investment into European transition economies”, in *Journal of Comparative Economics*, Vol. 32 No. 4/2004, pp. 775-787.
- 35 W. Bartlett. „Europe’s Troubled Region: Economic Development, Institutional Reform and Social Welfare in the Western Balkans”, New York: Routledge, 2008.
- 36 D. Quah (2024). Why Small Nations Surprisingly Succeed: Trade, Technology, and the Washington Consensus. Working paper, LKYSPP, Singapore.

- ³⁷ C. Vălsan, and E. Druică, „Corporate performance and economic convergence between Europe and the us: A cluster analysis along industry lines”, *Mathematics*, 8(3), 2020, Article 451.
- ³⁸ T. Mashamba, R. Magweva, and S. Gani, „Bank profitability and economic growth in the emerging markets: The mediating role of stability [Special issue]”, *Corporate & Business Strategy Review*, 4(2), 2023, pp. 386–401.
- ³⁹ R. Baldwin and C. Wyplosz, „The Economics of European Integration”, New York, McGraw Hill, 2004.
- ⁴⁰ N.H. Leff, „Economic development through bureaucratic corruption”, in *American Behavioral Scientist*, 8(3), 1964, pp.8-14; P. S. Huntington, „Political Order in Changing Societies”, New Heaven: Yale University Press, 1968; D. Acemoglu and T. Verdier, „Property rights, corruption and the allocation of talent: a general equilibrium approach”, in *The Economic Journal*, 108(450), 1998, pp.1381-1403; S. Bitterhout and B.D. Simo-Kengne, „The effect of corruption on economic growth in the BRICS Countries: A panel data analysis”, in *Economic and Well-being Research Group*, 2020, pp. 66-78.

Bibliografia

Lucrări cu caracter general și special

- ACEMOGLU, D., SIMON J. & ROBINSON, A. J., *An African Success Story: Botswana*, Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Department of Economics Working Paper Series, 2001.
- BALDWIN, R., WYPLOSZ, C., *The Economics of European Integration*, New York, McGraw Hill, 2004.
- BARTLETT, W., *Europe's Troubled Region: Economic Development, Institutional Reform and Social Welfare in the Western Balkans*, New York: Routledge, 2008.
- BITTERHOUT, S. & SIMO-KENGNE, B. D., *The effect of corruption on economic growth in the BRICS Countries: A panel data analysis. Economic and Well-being Research Group*, 2020.
- CORRADO, C., HULTEN, C. & SICHEL, D., *Intangible capital and economic growth*, NBER Working Paper, 11948, 2005.
- ESTRIN, S. & UVALIC, M., *Foreign direct investment into transition economies: Are the Balkans different?*, LEQS paper, (64), 2013.
- HUNTINGTON, Samuel P., *Political Order in Changing Societies*, New Heaven: Yale University Press, 1968.
- QUAH, D., *Why Small Nations Surprisingly Succeed: Trade, Technology, and the Washington Consensus*, Working paper, LKYSPP, Singapore, 2024.
- SACHS, J. D., & WARNER, A., *Economic convergence and economic policies*, NBER Working paper series, working paper No 5039, 1995.
- SALA-I-MARTIN, X. X., & BARRO, R. J., *Technological diffusion, convergence, and growth* (No. 735), Center discussion paper, 1995.
- TONDL, G. & VUKSIC, G., *What makes regions in Eastern Europe catching up? The role of foreign investment, human resources and geography*, ZEI Working Paper, No. B 12-2003, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Zentrum

- für Europäische Integrationsforschung (ZEI), Bonn, 2003.
- TSELIOS, V., RODRÍGUEZ-POSE, A., PIKE, A., TOMANEY, J. & TORRISI, G., „Income inequality, decentralisation, and regional development in Western Europe”, *Environment and Planning A*, 44(6), 2012, pp.1278-1301.
- VINTROVÁ, R., *What GDP does not Reveal in Analyses of Economic Growth and Real Convergence*, Working Paper CES VŠEM 1, 2005.
- VÁLSAN, C. & DRUICĂ, E., „Corporate performance and economic convergence between Europe and the us: A cluster analysis along industry lines. Mathematics”, 8(3), 2020, Article 451.
- Resurse online**
- DURO, E., MUCO, K., „Analizë sasiore e tregtisë së mallrave në vendet e Ballkanit Perëndimor nën vizionin e “Open Balkans””, *Revista Monitor*, accesibile in: <https://www.monitor.al>, 08.09.2021.
- PETRAKOS, G., RODRÍGUEZ-POSE, A., & ROVOLIS, „Growth, integration, and regional disparities in the European Union, *Environment and Planning A: Economy and Space*, 37(10), 2005, pp. 1837–1855. <https://doi.org/10.1068/a37348>.
- Studii și articole**
- ACEMOGLU, D. & VERDIER, T., „Property rights, corruption and the allocation of talent: a general equilibrium approach”, in *The economic journal*, 1998, 108(450), pp.1381-1403.
- AVDULAJ, J., MERKO, F. & MUÇO, K., „The role of good governance in economic development: Evidence from eastern european transition countries”, in *Journal Transition Studies Review*, 28(1), 2021, pp. 67-76.
- BARRO R. J. e SALA-I-MARTIN X., “Convergence”, in *The Journal of Political Economy*, volume 100, n. 2, 1992, pp. 223-251.
- BELLONI, R., „European integration and the Western Balkans: lessons, prospects and obstacles”, in *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 11(3), 2009, pp.313-331.
- BESIM, F., „How structural reforms and European integration can help aid the convergence of Western Balkan states with the EU”, in *LSE European Politics and Policy* (EUROPP) Blog, 2017.
- BESIM, F. & MONASTIRIOTIS, V., „The Role of EU Integration in Accelerating Structural Reforms in the Western Balkans: Evidence, Theory and Policy”, in *LEQS Paper*, (140), 2019.
- BEVAN, A. A. and ESTRIN, S., “The determinants of foreign direct investment into European transition economies”, in *Journal of Comparative Economics*, Vol. 32, No. 4, 2004, pp. 775-787.
- BORENSZTEIN, E., De GREGORIO, J. & LEE, J. W., „How does foreign direct investment affect economic growth?”, in *Journal of international Economics*, 45(1), 1998, pp. 115-135.
- Degl'INNOCENTI, M., MATOUSEK, R. & TZEREMES, N. G., „Financial centres' competitiveness and economic convergence: Evidence from the European Union regions”, in *Environment and Planning A: Economy and Space*, 50(1), 2018, pp.133-156.
- DURO, E., KOKAVESHI, E. & MUÇO, K., „Testing Pair-Wise Convergence of Western Balkan and European

- Union Countries”, in *European Journal of Sustainable Development*, 12(4), 2023, pp. 455-455.
- ESTRIN, S. & UVALIC, M., „Foreign Direct Investment in the Western Balkans: What role has it played during transition?”, in *Comparative Economic Studies*, 58, 2016, pp. 455-483.
- EZCURRA, R., IRAIZOZ, B. & PASCUAL, P., „Total factor productivity, efficiency, and technological change in the European regions: a nonparametric approach”, in *Environment and Planning A*, 41(5), 2009, pp.1152-1170.
- GASHI, S. & AVDULAJ, J., „Economic convergence of the Balkan countries towards the European Union”, in *Journal of Governance and Regulation*, Volume, 13(1), 2024.
- GOLEMI, E. & MUÇO, K., „Complementary currency as an instrument for economic development in the western Balkans”, in *SEER: Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*, 23(1), 2020, pp. 77-90.
- KAUFMANN, D., KRAAY, A. & ZOIDO-LOBATON, P., “Governance matters”, in *A quarterly magazine of the PIMF*, Vol. 37, No. 2, 2000.
- KIM, H. & HEO, U., „Comparative Analysis of Economic Development in South Korea and Taiwan: Lessons for Other Developing Countries”, in *Asian Perspective*, 41(1), 2017, pp. 17-41.
- LEFF, N. H., „Economic development through bureaucratic corruption”, in *American behavioral scientist*, 8(3), 1964, pp. 8-14.
- LONGHI, C. & MUSOLESI, A., „European cities in the process of economic integration: towards structural convergence”, in *The Annals of Regional Science*, 41, 2007, pp. 333-351.
- LORENA, S., „Transition Process in the Western Balkans: How Much Successful Is This Story?”, in *Intelligent Information Management*, 2, 2010, pp. 243-252.
- LUCARELLI, S., MUÇO, K. & VALENTINI, E., „Short Run and Long Run Effects of Corruption on Economic Growth: Evidence from Balkan Countries”, in *Economies*, 12(4), 2024, pp.86.
- MA, J. & JIA, H., „The Role of Foreign Direct Investment on Income Convergence in China after Early 1990s from a Spatial Econometric Perspective”, in *Review of Development Economics*, 19(4), 2015, pp. 829-842.
- MALIČKÁ, L., „Convergence of EU countries according to economic complexity. Journal of Infrastructure”, in *Policy and Development*, 8(3), 2024.
- MANKIW, N. G, ROMER, D, WEIL, D., “A contribution to the empirics of economic growth”, in *Quarterly Journal of Economics*, 107, 1992, pp. 407-437.
- MASHAMBA, T., MAGWEVA, R. & GANI, S., „Bank profitability and economic growth in the emerging markets: The mediating role of stability [Special issue]”, in *Corporate & Business Strategy Review*, 2023, 4(2), pp.386-401.
- MATHUR, S. K., „Absolute convergence, its speed and economic growth for selected countries for 1961-2001”, in *Korea and the World Economy*, 6(2), 2005, pp. 245-273.
- MIREL, P., *The Western Balkans: between stabilisation and integration in the European Union. European Issues Policy Paper*, Fondation Robert Schuman, 2018, p. 459.

- MUÇO, K., „L’impatto della corruzione sulla crescita economia in Albania in confronto con l’Italia”, in *Euro-Balkan Law and Economics Review*, (2), 2023, pp.12-26.
- MUÇO, K. & BALLIU, G., „Crescita economica e corruzione: quale impatto nei paesi balcanici? (Growth and corruption: What impact in the Balkan countries?)”, in *Moneta e Credito*, 71(284), 2018, pp. 297-309.
- MUÇO, K. & KARMA, E., „The Determining Factors of the Delocalization of Italian Companies to East European Countries”, in *Economies*, 11(11), 2023.
- MUÇO, K., VALENTINI, E. & LUCARELLI, S., „The impact of foreign direct investment on the productivity of the Balkan countries”, in *Journal Transition Studies Review*, 25(2), 2018, pp. 37-54.
- MUÇO, Klodian, *L’analisi del modello di sviluppo albanese nel periodo post-comunismo: Il cambiamento economico e la specializzazione*, Doctoral dissertation, Università degli Studi dell’Insubria, Varese, Italy, 2015.
- PETRAKOS, G. & TOTEV, S., „Economic structure and change in the Balkan region: implications for integration, transition and economic cooperation”, in *International Journal of Urban and Regional Research*, 24(1), 2000, pp. 95-113.
- PETRAKOS, G., KALLIORAS, D. & ANAGNOSTOU, A., „Regional convergence and growth in Europe: understanding patterns and determinants”, in *European Urban and Regional Studies*, 18(4), 2011, 375-391.
- RIVOLTA, S. F., „The Balkan conflict and its solutions: Creating conditions for peace, stability and development in the Western Balkans”, in *Southeastern Europe*, 35 (1), 2011.
- RODRÍGUEZ-POSE, A. & FRATESI, U., „Between development and social policies: The impact of European structural funds in objective 1 regions”, in *Regional studies*, 38(1), 2004. pp. 97-113.
- RODRIK, D., SUBRAMANIAN, A. & TREBBI, F., „Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development”, *Journal of Economic Growth*, volume 9, issue 2, 2004, pp. 131-165.
- SALA-I-MARTIN, X. „Regional cohesion: evidence and theories of regional growth and convergence”, in *European Economic Review*, 40/1996, pp. 1325-1352.
- STAVYTSKYY, A. V., & KOZUB, M. B., *Modeling of Economic Convergence Processes in Eastern Europe Countries*, *Ekonomika*, 99(2), 2020, pp. 6-19.
- STEZANO, F., „Approaches in the concept of convergence. A critical review of the literature”, in *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 2021, pp.1-17.
- VÖLLMECKE, D., JINDRA, B. & MAREK, P., „FDI, human capital and income convergence – Evidence for European regions”, in *Economic systems*, 40(2), 2016, pp. 288-307.

Anexe

Albania

. regress y x

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	21
Model	9.88168989	1	9.88168989	F(1, 19)	=	1.50
Residual	125.19887	19	6.58941421	Prob > F	=	0.2357
				R-squared	=	0.0732
				Adj R-squared	=	0.0244
Total	135.08056	20	6.75402799	Root MSE	=	2.567

y	Coefficient	Std. err.	t	P> t	[95% conf. interval]
x	-.0839113	.0685217	-1.22	0.236	-.2273288 .0595063
_cons	7.686691	3.207644	2.40	0.027	.9730142 14.40037

Bosnia ed Erzegovina

. regress y1 x1

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	21
Model	3.82879465	1	3.82879465	F(1, 19)	=	0.47
Residual	155.299443	19	8.17365487	Prob > F	=	0.5020
				R-squared	=	0.0241
				Adj R-squared	=	-0.0273
Total	159.128237	20	7.95641186	Root MSE	=	2.859

y1	Coefficient	Std. err.	t	P> t	[95% conf. interval]
x1	-.0503668	.0735905	-0.68	0.502	-.2043935 .1036599
_cons	4.353273	2.05124	2.12	0.047	.0599778 8.646569

Macedonia del Nord

. regress y2 x2

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	21
Model	.032839268	1	.032839268	F(1, 19)	=	0.00
Residual	149.533964	19	7.87020862	Prob > F	=	0.9492
				R-squared	=	0.0002
				Adj R-squared	=	-0.0524
Total	149.566803	20	7.47834015	Root MSE	=	2.8054

y2	Coefficient	Std. err.	t	P> t	[95% conf. interval]
x2	-.008633	.133647	-0.06	0.949	-.2883594 .2710934
_cons	3.174217	6.592936	0.48	0.636	-10.62496 16.97339

Montenegro

. regress y4 x4

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	21
Model	33.6084789	1	33.6084789	F(1, 19)	=	3.68
Residual	173.61712	19	9.13774316	Prob > F	=	0.0703
				R-squared	=	0.1622
				Adj R-squared	=	0.1181
Total	207.225599	20	10.3612799	Root MSE	=	3.0229

y4	Coefficient	Std. err.	t	P> t	[95% conf. interval]	
x4	-.2051079	.1069492	-1.92	0.070	-.428955	.0187393
_cons	13.64473	5.344007	2.55	0.019	2.459592	24.82986

Serbia

regress y5 x5

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	14
Model	.012869202	1	.012869202	F(1, 12)	=	0.00
Residual	154.356738	12	12.8630615	Prob > F	=	0.9753
				R-squared	=	0.0001
				Adj R-squared	=	-0.0832
Total	154.369607	13	11.8745852	Root MSE	=	3.5865

y5	Coefficient	Std. err.	t	P> t	[95% conf. interval]	
x5	.0088997	.2813651	0.03	0.975	-.6041421	.6219415
_cons	4.059497	11.25196	0.36	0.725	-20.45643	28.57542

Conceptul de „guvernare globală” din perspectiva imperiului

[The concept of "global governance" from the perspective of empire]

Mădălina Virginia ANTONESCU

Abstract: *According to our opinion, old concepts of political studies need to be re-considered from the perspective of XXIst century theories and realities generated by international changes. Within our study, we'll try to do a political-historical approach using the theories of international relations on two key-concepts, namely the "global governance" (comparatively to concepts as "global authority", "globalism", "globalization") and "the empire" concept, considered by academics (especially by the sovereigns one) as obsolete, prohibited by the inter-state order laying under the UN charter principles. If the first section of our article is a brief analysis about the concept of "global society" related to the traditional "state" concept, as well as about the "global governance" concept (especially using the complex interdependencies theory), in the second part of our article we'll look to different theoretic approaches given by the scholars to the "empire" term. Finally, in the third part of the study, we'll identify some types of links generated by the present international complex system regarding the "empires" and "global governance" concepts. At the same time with the non-state actors' proliferation, the "empire" concept is changing as well, generating new terms as "corporatist empires", "imperial economic-corporatist shapes", outside the control of a single state as in the past.*

Keywords: *global governance, empire, corporations, new global order, global empire, states*

Guvernare globală și societate globală

Așa cum remarcă specialiștii în teoria relațiilor internaționale, lumea secolului al XXI-lea diferă fundamental de structurile de organizare ale puterii politice din secolele anterioare; era expansiunilor teritoriale ale puterilor europene, care a început

odată cu sec. al XVIII-lea, marcată prin invocarea *res nullius* și *res derelictus*¹ ca argumente juridice cu care se realiza extinderea în mod liber la nivelul globului, s-a terminat, omenirea intrând în nouă eră, cea a „lumii mărginite”, caracterizată prin dezvoltarea și potențarea solidarităților între diferitele niveluri social-politice și nu numai². Pentru unii

autori precum Keohane and Nye, este vorba de o epocă a „interdependențelor complexe”, definite prin apariția *regimurilor*, adică a „acelor rețele de legi, norme și proceduri, a aranjamentelor cu caracter director acționând asupra relațiilor de interdependență, fără o relație de ierarhie între probleme și existând numeroase canale care conectează societățile”³. Din prisma altor autori, patternurile heterarhice definesc „structuri ale coexistenței dar și structuri ale conflictului între diferite cvasi-ierarhii mici și medii, aflate în competiție și care se întretaie nu doar la frontiere ci și în sectoare economic-financiare și în grupurile sociale, generând noi forme de medievalism”⁴.

Pentru alți autori (precum Willy Brandt) este preferabil pentru începutul sec. al XXI-lea să folosim conceptul de *guvernare globală*, odată cu intrarea în perioada post-război rece, „prin care s-a inițiat o dezvoltare a unor sisteme multilaterale de reglementare și a unor metode de management pentru încurajarea interdependenței globale, a dezvoltării durabile, a unor noi relații între Nord și Sud”⁵. Conform doctrinei, nu trebuie să confundăm autoritatea globală cu *guvernarea mondială* care ar implica o unică autoritate și care nu se concentrează exclusiv asupra relațiilor interguvernamentale, fiind mai degrabă vorba de o participare a ONG-urilor, a corporațiilor multinaționale, a piețelor globale de capital, ale mass-media mondiale, ale mișcărilor de cetățeni, luând forma unui complex proces decizional, dinamic,

fără a avea o structură precisă. Se insistă în doctrină asupra *caracterului vag* al unui astfel de concept politic, folosit ca o contra-pondere la sistemul centralizat, suveranist, bazat pe non-intervenție, westphalian, dezvoltat de state⁶.

Era contemporană s-ar caracteriza prin contracții masive ale timpului și spațiului, prin multiplicarea interdependențelor, mobilitatea activităților, prin transmisii accelerate ale informațiilor, printr-o globalizare a unui set de teme precum gestiunea păcii; toate acestea depășesc conceptul de „ordine inter-statală”, deschizând drumul spre o *societate mondială*, a cărei principală caracteristică ar fi post-westphalismul în sensul instaurării de sus, de la nivel global (cel al unor instituții globale noi, post-onusiene) a unui drept de ingerință în afacerile interne ale statelor, progresiv extins la mai toate domeniile decizionale statale⁷.

Este însă de remarcat controversa doctrinară asupra naturii reale a ordinii onusiene, care se schimbă odată cu perspectiva la care ne referim: pentru țările din Sudul ne-dezvoltat sau în curs de dezvoltare, aceasta pare a fi o ordine contestabilă, statică, anchilozată, supusă nevoii de reformă grabnică (presiunile de intrare a țărilor BRICS în structurile Consiliului de Securitate ONU; apelul pentru crearea unui consiliu de securitate economică), în care criteriul accesului la decizia internațională prin intermediul structurii ONU să fie deschis tot mai mult țărilor din Sud conform criteriului demografic ori prin-

cipiului cooperării pentru dezvoltare, avantajului mutual, egalității reale în drepturi între toate statele. Pentru țările din Nordul tehnologizat și industrializat, ordinea onusiană este deja o ordine egalitaristă, echitabilă, în care principiile consacrate de *Carta ONU* sunt respectate, asigurându-se o funcționare a mecanismelor ONU satisfăcătoare, dinamică, deschisă schimbărilor, care este îmbunătățită constant (prin documente precum *Declarația Mileniului, Agenda 2030*). Se reproșează faptul că, în politica economică internațională, Nordul a fost cel care a impus agenda globală și conducerea unor organisme interguvernamentale asociate acesteia precum G7, G8, OCDE.

De asemenea, trebuie să efectuăm distincția între conceptul de *globalizare* (definit ca un proces de dizolvare a agențiilor statale centriste în favoarea unor structuri de relații între diverși actori operând într-un context global), concept destul de vag, adesea asimilat unui domeniu de probleme trans-statale (economie globală, cultură globală, poluare globală, creșterea populației globului, conservarea mediului înconjurător etc.) scăpând controlului statal tradițional, și conceptul de *globalism* (însemnând un anumit tip de politică externă dusă de actorii statali în sensul intervenționismului în restul sistemului inter-statal), concept asimilat aici celui de hegemonism. Globalismul mai poate fi înțeles și ca un model de comportament pe plan internațional în care un actor cu o capacitate globală de

intervenție se consideră justificat să intervină militar, economic, în cadrul sistemului, într-un scop care face din interesul său național un interes global (extinderea democrației, protecția drepturilor omului, care sunt elemente ale politicii sale externe ca stat aflat într-o poziție de mare putere sau de super-putere în cadrul sistemului inter-statal, de exemplu), ceea ce ar duce la calificarea globalismului ca „universalism naționalist”⁸. În măsura în care o politică de globalism tinde a se ocupa de problema bunurilor comune ale omenirii, de conceptul de „patrimoniu comun al omenirii”, el se apropie de conceptul de „autoritate globală” însă exercitându-se ca expresie a intereselor naționale ale unui actor global devenite acum interese globale, conform viziunii acestuia și capacității sale de susținere globală a acestor interese, așa cum le percepe el.

Nivelurile regionale generează și ele regimuri politice distincte, care contribuie progresiv la formarea unui regim politic global, cu autorități supra-statale distincte de cele ale ordinii westphaliene, precum este cazul UE. În opinia doctrinei, la nivel regional observăm elemente de creare progresivă a *unui regim supra-național de politici publice* încredințate de state, prin tratate comunitare (specifice, distincte de cele internaționale supuse în întregime dreptului internațional public), unei entități considerate supranaționale, Uniunea Europeană⁹. Astfel, doctrina citează art. 148 din *Constituția României* reglementând aspecte normative și

instituționale dintre România și UE, articol calificat drept o „clauză comunitară generală” de delegare a atribuțiilor de la nivel statal la nivelul unei organizații supranaționale¹⁰.

Această parte a doctrinei consideră *Tratatul constituțional* de la Roma/2006 (transferat în întregime, cu excepția titlului său, sub forma tratatului de la Lisabona/2009 în cadrul european de integrare regională sub forma *unei noi UE*) a fi un simplu tratat internațional, care nu a reușit să schimbe nivelul specific UE (cel supranațional) într-unul de drept *constituțional european* (o transformare ce ar fi dus la un regim *constituțional public european, adică la un suprastat european*), dincolo de natura actuală a UE, cea de entitate supranațională ambiguă¹¹. Ideea unei constituții europene nu poate exista în absența unui *demos* european conferind mandatul său unei puteri constituționale europene desemnate prin proceduri democratice în cadrul unei entități politice europene mandatate să creeze o nouă ordine juridică europeană, consideră doctrina¹². Entitatea europeană supranațională instituită de statele membre nu are atribuții decizionale privind regimul juridic *de ansamblu* al ordinii juridice comunitare, consideră doctrina, respingând ideea unei ordini constituționale europene generate de puterile decizionale *proprie ale UE*¹³.

Un punct contrar de vedere cu privire la ordinea juridică comunitară este aceea a dobândirii calității de „actor global” pentru UE doar prin adoptarea unei constituții europene,

fiind vorba de acordarea către UE a unei capacități de a construi o „veritabilă politică unitară și coerentă” în fața provocărilor internaționale; pentru aceasta s-ar impune întărirea dimensiunii diplomatice a structurilor decizionale *ale UE* în defavoarea celor politice, spre a sprijini creșterea nivelului de supranaționalitate a politicii din UE¹⁴.

Evoluția conceptului imperial presupune și o adaptare la o ordine neo-medievală regional-europeană, caracterizată prin „interdependențe multiple și loialități suprapuse”, dar și printr-o „statalitate incipientă a UE” care, în unele opinii, ar duce la calificarea unor state ca fiind „state parțiale” sau „state incomplete”, plecând de la accepțiunea lui G. Jellinek asupra sintagmei „fragmente de state” (*Staatsfragmente*) descriind trăsături ale provinciilor sau ale teritoriilor dotate cu o puternică autonomie politică¹⁵. În opinia noastră, Uniunea Europeană se poate defini inclusiv ca imperiu post-statal sau ca imperiu-rețea, așa cum am arătat într-un studiu din 2005, calificând UE ca fiind o rețea transnațională post-statală de tip neo-imperial¹⁶.

Pentru alți autori, societatea post-corporatistă ce caracterizează începutul sec. al XXI-lea trebuie modificată în sensul formării unei *structuri sociale globale* bazată pe unități decizionale *mici* (întreprinderile de producție deținute de acționari locali, mini-firmele infra-locale); stimularea cooperării comunitare la nivelurile infra-local și local duce la crearea unei lumi articulate în jurul modelu-

lui biofil asemănător organismelor vegetale capabile de regenerare și de specializare, de ajutor reciproc; accentul s-ar pune aici pe redarea unui rol central satelor și orașelor regionale, aglomerărilor de cartier și sătești, în locul corporațiilor și marilor metropole¹⁷. Pentru alți autori, scena politică globală are o natură *poliarhică*, la care participă actori non-statali, corpuri transnaționale, asociații sindicale și profesionale transnaționale, mișcări sociale, corporații multinaționale precum și actori infra-locali¹⁸. Creșterea numărului de noi forme de organizare și acțiune politică, reflectând expansiunea rapidă a conexiunilor transnaționale care să se ocupe de problemele politice colective cât și o presiune crescândă a ONG-urilor pentru dezvoltarea unor noi forme de responsabilitate internațională politică¹⁹ sunt alte elemente specifice noilor forme de regimuri politice globale.

Ordinea globală de azi, care începe să ia locul ordinii clasice onusiene specifice unei lumi dominate de statele-națiuni, este un tip de structură caracterizată prin inter-conexiuni, prin niveluri intermediare de decizie și prin autorități mixte care se intercalează cu nivelurile clasice de autoritate (naționale, locale, internaționale), tinzând să le substituie, să le înlocuiască și să le disipeze, în favoarea unor mini-modele tot mai dificil de controlat de către statele-națiuni; putem vorbi de ceea ce doctrina califică drept „ordine heterarhică”²⁰, descriind-o în sens opus

ierarhiei globale (spre care ar tinde structura clasică a unui imperiu).

După Pierre Hasner²¹, interdependența este similară cu puterea asimetrică, apropiindu-se de politica hegemonică (impunând „o ordine inegală a interdependențelor, mai ales economice, a unei reciprocități imperfecte, a unei dominații incomplete”), permițând unui stat puternic să obțină din partea partenerilor săi necesitatea de a se supune unor ingerințe, în numele ordinii internaționale²². Pentru alți autori²³, guvernarea globală ar fi, de fapt, capacitatea economică a unui actor statal de a-și proiecta puterea în termeni de forță economică, prin intermediul unor actori non-statali precum corporațiile; se ajunge astfel, la conceptul de „corporații imperiale” ale unei structuri *economice* globale asimilate unui imperiu în sensul controlării sale de către un singur actor sau un grup de actori statali aflați într-o poziție de putere regională sau globală (super-putere în context unipolar).

În cazul societății globale „a modernității lichide”, dacă statul își pierde monopolul violenței (trăsătura sa definitorie dar și un atribut al civilizației), violența se va difuza de la nivelul statului spre nivelul neo-tribal, urban, al comunităților locale, multe din ele metropolitane, generând o nevoie de instituții infra-locale specifice și recunoscute ca legitime de populația metropolitană și rurală spre a gestiona noile forme ale violenței pe care statul se arată incapabil de a le mai controla. Lipsa cadrelor instituționale ale „societăților

arborescente” (Deleuze, Guattari) duce la apariția unui social exploziv răspândit la nivel infra-local, dezvoltând formațiuni contestate, instabile, ducând la comunități ocazionale numite „de garderobă”²⁴ care, pentru a păstra liniștea și cooperarea comunitară, au nevoie de o apărare comun convenită, pentru a se organiza împotriva unei violențe exterioare²⁵.

Guvernarea globală are în vedere preeminența conceptului de „societate” față de cel al „statului” deoarece, așa cum atrag atenția unii autori, societatea are un grad de complexitate mult mai ridicat decât statul, prima având organizații, identități sociale mai întinse decât granițele statelor și putând avea o anumită putere de control asupra statelor prin actori non-statali; statul nu poate controla toate grupurile sociale care există în cadrul teritoriului său²⁶. Cu toate acestea, statul și societatea nu ar trebui privite ca două concepte opuse ci aflate în interdependență; doctrina observă însă o depășire a concepției lui Michael Mann²⁷ despre cele două puteri cu care statul ar controla societatea (puterea despotică, prin care statul acționează arbitrar asupra societății, în afara constrângerilor constituționale; puterea infrastructurală, prin care statul are abilitatea de a pătrunde în societate și de a organiza relațiile sociale). Societatea este, în pragul mileniului al III-lea, un *concept complex*, cu numeroși actori non-statali având capacități culturale, organizaționale, economice *de facto* mult mai puternice decât aparatele de stat ineficiente, greoaie, complicate,

ale căror structuri instituționale, proceduri și modalități de a reacționa prompt la nevoile și schimbările societății (aflate în stadiul de „modernitate lichidă”) sunt caduce. Cu alte cuvinte, dacă „societatea globală” aparține unei epoci a fluidului, a ușurinței de adaptare, a schimbărilor profunde și multi-dimensionale, fiind o arenă decizională pentru actori non-statali, „statul” rămâne înțepenit într-un concept specific epocii birocratice și primei industrializări, propriu sf. sec. al XIX și începutului de sec. XX.

Prăpastia dintre societate și stat la nivel global, în ceea ce privește modelul lor bazic de funcționare, duce la o realitate turbulentă, haotică, conflictuală, cu numeroase puncte de presiune socială care scapă capacității statelor de a le controla (conceptul de „societate a turbulențelor” pare unul adaptat acestui timp al contrastelor aflat în căutarea unei paradigme noi). O altă parte a doctrinei folosește conceptul de „suveranitate modulată”, aceasta rămânând încă una controlată de state într-un sistem multilateralist privit ca un sistem regional sau mondial de cooperare interstatală – prudent, generând „o mondializare reținută”²⁸. Este introdus conceptul *gubernării pe multiple nivele*, produs al unei „societăți globale difuze, dificil de definit, un tărâm al necunoscutului, depărtat de spațiul familiar westphalian”²⁹, ilustrând „un sistem caracterizat prin multiple interdependențe ale politicilor publice, prin integrare regională și guvernare mondială, conducând la re-gândirea conceptului de aparat supradimensionat,

birocratic, de stat (*Leviathanul* lui Hobbes)”.

O altă caracteristică a societății globale este reîntoarcerea în forță a determinismelor sociale, combinată cu scăderea autonomiei și a importanței politicilor externe ale statelor, o lume care deja a abolit suveranitatea, o societate globalizată cu un număr crescând de fluxuri și rețele transnaționale în care apelul identitar de clan, de trib, etnic, identitar-religios, cultural creează formule noi de mobilizare socială față de care „statul nu mai este singura entitate capabilă să le satisfacă cerințele”³⁰. Pentru alți autori³¹, guvernarea globală are la bază două forțe contrarii, anume globalizarea (constând în transnaționalizare, până la supranaționalizare, în principal vizând domeniile comerțului, finanțelor și tehnologiilor de vârf) și descentralizarea (transmiterea de către guvernul național către comunitățile locale a tot mai multor atribuții bugetare, administrative, sociale, educaționale).

Perspective teoretice în relațiile internaționale asupra imperiului și conexiunea cu guvernarea globală

În concepția doctrinei³² noțiunea de „imperiul” trimite la puterea împăratului asupra teritoriului constituind obiectul acestei puteri personale; modalitatea de constituire a unui imperiu clasic se face *manu militari*, prin cuceriri, prin anexare teritorială dar și prin alianțe matrimoniale între diferite dinastii imperiale; specifică

imperiului este îndeosebi puterea militară și economică a unui centru decizional exercitată asupra unor teritorii extinse și populate cu numeroase neamuri, comunități politice. Pentru imperiul clasic, *continuitatea* operațiunilor de cucerire teritorială ar garanta câștigurile economice, teritoriale în termeni de acces la resurse naturale, strategice ale teritoriilor ocupate cu forța sau obținute prin alianțe, negocieri și schimburi sau cesiuni teritoriale cu alte imperii sau mari puteri; cucerirea se revelează mereu ca o opțiune de asigurare a securității centrului. Pierderea periferiei printr-o reacție în lanț va duce la punerea în pericol a centrului și va conduce la decăderea acestuia, sunt de părere specialiștii³³. Controlul exercitat de nucleul imperial decizional asupra periferiei, a entității subordonate, se poate exercita prin forță, prin colaborare sau prin dependență economică, socială și culturală; este de remarcat rolul-cheie al imperiilor pentru istoria umanității, ca factori esențiali de ridicare, de impunere și de distrugere a civilizațiilor.

Guvernarea globală, din perspectiva descrisă mai sus, dacă ar fi apropiată de accepțiunea clasică asupra imperiului, ar trebui să fie concepută după un model autoritarist, definit de către și în jurul unei persoane (împărat) exercitând puterea sa personală asupra unor teritorii vaste, asupra a numeroase popoare și seminții, definind continuu și aplicând printr-un aparat imperial eficace și prin instrumente economice, culturale și militare adecvate un set de politici

grandioase, de strategii specifice de dominație asupra periferiilor și de lărgire constantă a marginilor imperiilor către noi orizonturi. *A guvernarea global* înseamnă în acești termeni a deține și a exercita puterea politică imperială în temeiul unei legitimități personale sau de grup, justificate în mod diferit (prin raportare la un argument religios, de descendență divină precum Alexandru Macedon sau Fiul Cerului/Imperiul chinez antic; ca locțiitor temporar/reprezentant al unei divinități pe pământ precum Sargon sau Hammurabi, preferații sau favoriții zeilor protectori ai cetății-nucleu imperiale; ca tehnocrați, prin raportare la meritocrație ori ca plutocrați – prin raportare la argumentul deținerii unor resurse financiare acumulate la nivelul unui grup etnic, familial-dinastic, profesional sau organizațional; prin raportare la o ideologie precum democrația, drepturile omului monopolizată de un grup de putere politică și invocată împotriva grupurilor rivale considerate autoritare etc.). Guvernarea globală poate avea multiple sensuri și forme de exercitare, însă interesante de analizat sunt modalitățile de influențare ale acestui concept de către paradigma imperială, în formele sale vechi și în cele moderne și post-moderne (organizaționale, regionale, colective, tehnocratice sau birocratice de azi).

Așa cum remarcă unii autori³⁴, nu este suficientă doar voința expansionistă în a defini imperiul ci și o politică de integrare progresivă a anumitor regiuni într-o economie în

expansiune dar și o repartitie inegală a resurselor care sunt cumulate și folosite de centrul imperial decizional în detrimentul periferiilor sau teritoriilor cucerite. Pentru alți autori³⁵, fenomenul imperialismului se remarcă prin generarea unor practici și instituții specifice de organizare a dominației exercitate de nucleul decizional imperial asupra periferiilor și teritoriilor cucerite: protectoratul, teritoriile sub mandat sau sub tutelă, condominiumul, uniunile personale, regimul concesiunilor și regimul capitulațiilor, cesiuni de administrare a unor teritorii, vasalitatea, dominiioanele (ele ilustrând o largă paletă de intervenționisme și modalități de control teritorial *lărgind sfera imperialismelor clasice și influențând sfera fenomenelor „de asociere” și a reglementărilor echilibrului între marile puteri*).

Utilizând sursele de informații virtuale, observăm încercări de realizare a unor liste de imperii trans-continente³⁶ incluzând și o enumerare a unor imperii pre-coloniale cuprinzând cel puțin două continente (precum imperiul asirian/671-612 î.e.n., imperiul neo-babilonian/567-539 î.e.n., imperiul achemenid, imperiul lui Alexandru Macedon/334-323 î.e.n. și lista continuă până la perioada națiunilor erei coloniale cu posesiuni teritoriale peste mări; a treia categorie menționată este cea a țărilor cu posesiuni transcontinentale ocazionale (de tipul uniunii Rusia-Belarus care acoperă împreună două continente, Europa și Asia) sau a Argentinei (America de Sud,

Antarctica) sau a Federației Republicilor Arabe (1972-1977) ocupând porțiuni din Asia și Africa etc. Statele formează imperii ca să captureze resurse importante aflate la distanțe mari care, fără înființarea imperiului și fără asumarea sa ca politică de către nucleul decident, nu ar fi putut fi accesate (nici prin alianțe cu mari puteri sau cu alte state)³⁷. Justificarea existenței unui imperiu se regăsește în perioada de excedență a beneficiilor exercitării puterii și legii imperiale asupra popoarelor străine, față de costurile de a realiza această politică de dominație în ochii cetățenilor imperiali și atâta vreme cât beneficiile de a accepta dominanța de către periferiile subordonate exced costurile rezistenței față de norma imperială în ochii supușilor (calcul care țin seama și de potențialele costuri ale opțiunii de conectare la un alt imperiu), consideră cercetători precum Niall Ferguson³⁸.

Unii dintre specialiști au încercat să explice fenomenul ascensiunii imperiilor prin dorința rațională de a învinge și printr-o particulară energie și agresivitate a politicianilor săi; atrofierea birocrăției și dezmembrarea sistemelor sociale viabile nu duc la disiparea voinței de a învinge (Gibbon, Spengler, Toynbee), căci imperiile sunt asemenea unor organisme vegetale, în care moartea și renașterea urmează procesul ciclic al vieții animale (Marx, Hegel). În calculul extinderii imperiilor contează și tendința liderilor de a calcula greșit costurile întreținerii unei dimensiuni

enorme teritoriale a imperiilor în raport cu câștigurile concrete și de a aprecia acele câștiguri obținute de pe urma imperiului ca fiind mult mai valoroase decât sunt ele în realitate³⁹. Pentru unii autori, este de remarcat apariția spontană a imperiilor în istorie, mai degrabă decât cea datorată unui plan sau strategii anumite; în general există o anumită așteptare din partea imperiilor ca statele vecine și cele dependente să accepte puterea lor și să se conformeze acesteia⁴⁰.

Puterea imperială, chiar și în secolul democrațiilor (sec. XX-XXI) este tentată să acționeze după alte reguli decât cele aplicabile statelor obișnuite, constituindu-și motivări specifice și pretinzând că are drepturi și responsabilități unice față de restul statelor, deci creându-și o poziție particulară în comunitatea statelor, bazată pe o combinație de factori precum persuasiunea politică, avantajul economic, influența culturală coercitivă, în ultimă instanță⁴¹. În alte opinii, perioada post-renascentistă (modernă) care a impus un „sistem transoceanic, global, de state, sub o hegemonie de cinci secole a Vestului”, în baza unor noi relații între economie și strategie militară conform voinței de putere a statelor din fruntea acestui sistem de a-și spori avuția, puterea, de a deveni sau de a rămâne deopotrivă prospere și puternice, este o perioadă a combinării între hard și soft power⁴². Triumful oricărei puteri din această perioadă nu este datorat doar lungilor lupte pentru putere purtate în noul sistem, *manu militari*, dar este și efectul uti-

lizării eficiente sau nu a resurselor economice ale statelor imperiale pe timp de război (constatându-se un ritm inegal în dezvoltarea statelor imperiale ale acestui sistem). Așa cum s-a remarcat în doctrina studiilor de securitate, puterea militară a unei entități se apreciază în funcție de relația dintre nivelul cheltuielilor militare și cel al creșterii economice (perspectiva neoclasică axată pe partea de furnizare sugerând o influențare a activităților economice ale entității politice – putere regională sau superputere – de către cheltuielile militare, prin factori de producție precum externalitățile din infrastructură, schimbările în capitalul uman, tehnologiile)⁴³. Din perspectiva contrară, keynesiană, axată pe cerere, se are în vedere influențarea prin cheltuielile militare, a creșterii economice prin sănătate, export etc⁴⁴. În privința structurilor imperiale postmoderne, axate pe forme de guvernare capitaliste, începând cu sec. al XIX-lea se evidențiază importanța sectorului public în a oferi stabilitate economică întregii structuri prin autoritatea de a face legi și de a utiliza forța, de a evita crizele economice care ar slăbi structura superputerii; controlul de către guvern asupra pieței în astfel de sisteme (dacă doresc să păstreze și să-și extindă puterea economică, soft power) trebuie să includă nu doar reglementarea pieței dar și furnizarea deplină a bunurilor publice și a serviciilor semi-publice, prevenirea corupției și a conflictelor interne⁴⁵. După alți autori, instituțiile eficiente nu doar că trebuie să încurajeze sec-

torul privat pentru a crește investițiile dar trebuie și să se asigure că resursele publice vor fi cheltuite eficient; instituțiile politice ale unei structuri capitaliste de putere sunt elemente principale care influențează alocarea resurselor, precum și rezultatele economice⁴⁶ ale unei astfel de structuri (putere economică neo-imperială).

Imperiul poate fi înțeles și ca ordine supranațională nouă, reprezentată de ONU (aducându-se ca argument măsurile de poliție și de prevenție ale unei ordini legale internaționale bazate pe valori umane universale⁴⁷). Aparatul imperial se bazează pe o auto-justificare și pe utilizarea legitimă a forței dar și pe forme de intervenție juridice, ideologice, militare imperiale; se remarcă prevalența imperiului asupra funcțiilor guvernamentale cât și monopolul imperiului de a stabili starea de urgență și înlăturarea ei, consideră autori ca Michael Hardt și Antonio Negri într-o abordare teoretică incluzând perspectivele marxiste asupra imperialismului. Imperiul devine o forță centrală în istoria lumii pentru multe milenii, desemnând interacțiunea dintre entități statele dominante și subordonate, dezbateră istorică și sociologică focalizându-se pe natura acestei relații – dacă implică suveranitatea formală prin anexare sau suveranitatea efectivă prin control⁴⁸. Pentru alți autori, conceptul de „imperiul” implică o aplicare a teoriei dependenței periferiilor subordonate unui centru decizional și generează fenomene specifice precum colonialismul. Extinderea sistemului capita-

list în afara Europei prin intermediul acțiunilor coloniale a dat naștere și unei tendințe de separație⁴⁹, de independență față de metropola dominatoare (din care se naște ulterior dreptul la autodeterminare consacrat în *Carta ONU* ca expresie a unui tip specific post-colonial, universal denunțat, de ordine juridică internațională, conectat la principiul egalității în drepturi între toate statele).

La începutul sec. al XXI-lea, odată cu proliferarea actorilor non-statali (precum organismele supranaționale, de integrare regională și multilaterale), se conturează un tip de guvernare globală exercitată în mod combinat, atât de state (prin aparate birocratice clasice, dacă nu cade, precum ministerele de externe) dar mai cu seamă prin actorii non-statali tot mai depărtați de controlul tradițional statal (indivizi, corporații, asociații profesionale, sindicate transnaționale, entități de integrare regională economică precum Uniunea Africană, Mercosur, băncile de dezvoltare regională etc.). Apare astfel, treptat, un *tip de ordine globală mixtă*⁵⁰, compusă *dintr-un nivel* de guvernare globală (organisme, entități precum WTO, OCDE, G7, G8, International Monetary Fund, World Bank etc.) și niveluri de guvernare regională (Asian Development Bank, SCO, Southern African Development Council, Gulf Cooperation Council, NAFTA, Inter-American Development Bank, African Development Bank, European Bank for Reconstruction and Development etc.), care realizează politici supranaționale și

regionale *proprie*, arătând o voință *proprie decizională*, dincolo de nivelul statal al membrilor lor și care se impune statelor membre.

Convertirea guvernării globale într-un nou tip de imperiu

Unii autori sunt de părere că la sfârșitul sec. al XX-lea imperiile, altă dată principala formă de guvernare și organizare politică mondială, dispar, lăsând locul unui sistem mondial de state acoperite de sisteme multilaterale, regionale și globale de reglementare și guvernare. Dispariția URSS ar marca deschiderea căii spre un sistem de state-națiune și sfârșitul uneia dintre ultimele structuri imperiale ale lumii⁵¹. Treptata globalizare a regimului drepturilor omului care scapă reglementărilor naționale, impunându-se acestora în mod prioritar față de normele juridice interne (cf. art. 20 din Constituția României), duce la afirmarea unei protecții juridice a drepturilor omului asigurate *direct și de sus în jos*, prin instituții globale, regionale, ființei umane, *peste sau împotriva* voinței statelor. Putem vorbi în acest domeniu deja globalizat de o guvernare globală constituită dintr-o rețea de instituții și convenții suprapuse, activând nu doar la nivel global ci și la nivel regional, național, inclusiv prin numeroase organizații non-guvernamentale internaționale, creind împreună o rețea globală de organizații ale drepturilor omului, putând acționa transnațional, cu evitarea guvernelor, convertindu-se în adevărate mișcări sociale trans-

naționale⁵². Conform opiniei lui Armando Marques Guedes, actuala ideologie hegemonică a valorilor Vestului începe să influențeze asupra restului lumii folosindu-se de un fond conflictual creat de globalizare, ceea ce este posibil ca parte a unei forme de „globalizare imperială”⁵³.

Un adevărat regim juridic global în materia drepturilor omului⁵⁴ se conturează marcând societatea internațională în curs de globalizare și formând ceea ce putem denumi „o structură imperială” (cu mecanisme, instituții, organizații non-guvernamentale, asociații profesionale, sindicate transnaționale și infra-locale, conectate între ele printr-un set de reguli normative comune – convenții regionale, internaționale, acte normative locale privind drepturile omului). Acest *imperiu al drepturilor omului* poate genera, în opinia noastră, noi instituții și mecanisme de protecție a drepturilor omului, de astă dată la nivel global, precum un *Consiliu de Securitate Umană la nivelul ONU*, securitatea omului depinzând de condițiile cotidiene de viață oferite concret de state, precum hrana, locul de muncă, adăpostul, sănătatea, ordinea și siguranța publică, accesul la educație gratuită, dreptul la independență financiară etc.⁵⁵, care alcătuiesc adevărata putere a unui stat (*human security power*, dincolo de *hard* și *soft power*) și care devine termenul ce va defini conceptul de „imperiu global al drepturilor omului” în societatea globală a sec. al XXI-lea.

În concepția lui Antonio Negri, imperiul se definește într-un sens

economic, mai degrabă decât într-unul politic. Optica asupra imperiului este cea funcționalistă, acesta fiind caracterizat printr-un proces de constituire a suveranității noi asupra pieții globale, pe care o controlează (fiind respinsă teoria auto-reglementării pieței globale). Globalizarea pieței duce la nevoia de norme globale care să o controleze iar aceasta impune existența unei *puteri imperiale globale de control*, consideră autorul citat⁵⁶. Datorită presiunii proletariatului de a contesta capitalismul (tendința contra-imperială), imperiul este forțat să ia ființă. Un imperiu global care se opune „multitudinii” (sau contra-imperiului) este un tip de structură gigantică, politico-economică, în care formele, intensitatea, dimensiunile, consistența transformărilor au o forță cosmopolită (un principiu al egalității și al libertății aplicat tuturor). Este depășită faza aranjării protestelor în clase sociale și proletariate, fiind preferat conceptul novator de „multitudine”. Natura imperială este descrisă de acest autor ca fiind una eclectică, în era globalizării: ea este o combinație de aristocrați (elitele imperiale capitaliste globale), de suveranitate și de democrație⁵⁷.

Guvernarea globală ar fi, deci, o *fază avansată* a exercitării globale a unei puteri de dominație prioritar *economice* și apoi politice, militare, culturale, de către o elită globală capitalistă (respectând cadrele paradigmei în care operează autorul), opunându-se efortului *multitudinii* de a o contesta tot la nivel global. Această nouă elită nu este una gene-

rată de vreun stat aflat temporar într-o fragilă poziție de superputere militară sau economică (mereu sub presiunea rivalilor săi care ar căuta să doboare o ordine unipolară considerată a fi una tiranică sau hegemonică politic), ci este una generată de dominația informală a unui sistem monetar sau financiar global, dominat la rândul său de un stat sau grup de state. Această situație generează un efect de domino în opinia noastră: căderea unei piese din acest șir aparent complicat duce la prăbușirea automată a întregului model în care sunt înșiruite piesele. *Multitudinea* (ca și contra-imperiu, în accepțiunea lui Antonio Negri) nu trebuie confundată cu guvernarea multi-nivel. Contestarea imperiului global ar necesita noi forme de exprimare decât cele prezente propuse de partidele de stânga și privite ca fiind inevitabil caduce. Propunerea unei cetățenii globale ce ar putea controla democratic mecanismele unui imperiu global inclusiv sub aspectul răspunderii actorilor non-statali (bănci, corporații multinaționale), adică al eșalonului al doilea imperial care nu-și asumă niciodată răspunderea pentru politici de tip imperial impactând asupra popoarelor și cetățenilor, ar fi o soluție⁵⁸.

Pentru Susan Strange, relevant spre a defini realitățile societății globale ale sec. al XXI-lea este conceptul de „putere structurală”, propus în locul celui clasic, al „puterii relaționale”. Într-o societate puternic interconectată, puterea devine *difuză* în privința originii sale (nemaifiind controlată și emisă de stat ca singurul

deținător al puterii internaționale), cât și din prisma efectelor sale, fiind o putere subiectivă, părtinitoare, non-intențională precum cea generată de stat. Puterea structurală, pătrunzând global, la toate nivelurile societății, este una non-teritorială, exercitată direct asupra oamenilor și formând ceea ce Strange numește *un imperiu transnațional*, al unei clase transnaționale noi, non-teritoriale, care nu este legată de stat sau de conceptul de cetățenie, ci de firme, bănci, corporații transnaționale, puterea statelor trebuind a fi evaluată în funcție de capacitatea lor de a controla acest nou tip de imperiu⁵⁹.

Guvernarii globale i s-ar putea aplica *diferite teorii* definind fenomenul imperialismului⁶⁰: teoria metroucentrică (focalizată asupra trăsăturilor dispoziționale ale statelor imperiale); teoria sistemică (revelând competiția între marile puteri) și teoria pericentrică (subliniind condițiile din statele periferice și din teritoriile ocupate). Din perspectiva ultimei teorii, așa cum arată autori precum John Gallagher & Ronald Robinson (1953), nucleele imperiale decizionale sunt tentate să înființeze imperii *formale* atunci când elitele locale nu au abilitatea de a îngriji de interesele statului dominant sau au preferințe politice diferite de cele ale nucleului imperial (ceea ce duce la abandonarea unei strategii de tip *alianțe* și la decizia de impunere a imperiului *formal* pentru securizarea periferiilor imperiale considerate vulnerabile pentru securitatea centrului imperial).

Pentru alți autori, guvernarea este definită ca un proces de luare a deci-

ziilor constrângătoare în sfera publică, recunoscându-se faptul că epoca contemporană este caracterizată prin *noi forme* de guvernare marcate de dispersia deciziei departe de centrul statal, formând multiple centre de autoritate, o combinație între condominium și fragementarea autorității, o guvernare policentrică, multi-perspectivală⁶¹. Conceptul *guvernării multi-nivel* este privit ca fiind una din formele pe care le poate lua guvernarea globală în sec. al XXI-lea, dându-se ca exemplu construcția Uniunii Europene (atât înainte cât și după Tratatul de la Lisabona/2009, care preia aproape în întregul conținutul Tratatului constituțional de la Roma/2006). În această concepție, *guvernarea multi-nivel* poate fi descrisă și prin două setări instituționale, precum organele interguvernamentale, având ca sarcină producerea de legi cvasi-legislative, și curțile de justiție supranaționale, care consolidează drepturi transnaționale, ambele tipuri de instituții producând legitimități *în afara celor* statale clasice⁶². În concepția unor autori⁶³, guvernarea multi-nivel inițial descrie un sistem de negocieri continue între guverne locale la diferite nivele teritoriale – supranațional, național, regional și local –, ceea ce apare ca o particularitate a politicilor UE; pentru alții, accentul în calificarea acestui concept s-ar pune pe difuzia procesului decizional către rețele politice informale și suprapuse sau a mai fost folosit conceptul de „consortio și condominium” pentru a

descrie noi posibilități pentru o ordine europeană non-statală⁶⁴.

Carta albă a guvernării UE din 2001, emisă de Comisia Europeană, descrie UE în termeni referitori la conceptul de „guvernare multi-nivel”, o structură în care „fiecare actor contribuie conform capacităților și cunoștințelor sale la reușita întregului exercițiu; în sistemul multi-nivel, adevărata provocare este de a stabili reguli clare pentru o competență comun exercitată, nu separată”⁶⁵. Așa cum s-a arătat, intrarea în sec. al XXI-lea a creat progresiv, prin globalizare, *un nou tip de imperiu, anume imperiul global sau Epoca Imperiului*, în care procesele sunt ireversibile, asimilându-se aici conceptul de „imperiu” cu cel de „globalizare” (și considerându-se că nu mai există nicio posibilitate de a face reversibile dinamicile globale care ar fi, implicit și unele imperiale); din acest moment, crizele, sciziunile, contestările au loc *în interiorul* Imperiului, privit ca o structură globală nu doar politică, efect al globalizării, ci ca o multitudine ținută în cadre delimitate și sub comandă imperială⁶⁶. Poate fi vorba de „imperiu global” ca o definitivă și ultimă etapă a capitalismului dar poate fi vorba și de o formă temporară a globalizării (cea ierarhică) înainte de a se converti într-un model mult mai suplu (*heterarhia*, ca fiind opusă ierarhiei generate de modelul clasic al imperiului).

Pentru alți autori, globalizarea economică generează *o formă imperială globală de politică economică* exprimând dominația unor actori

non-statali asupra lumii, prin pârghii economice, anume corporațiile aflate la începutul sec. al XXI-lea într-o neașteptată poziție de control *de facto*, indiferent de poziționarea statelor în raporturile de forță politice pe eșichierul ordinii politice internaționale. Se folosește expresia de *leviathan corporatist* pentru a ilustra un tip de elită globală alcătuită nu doar din corporații transnaționale, dar și din organizații interguvernamentale precum WTO, OCDE, ajunse într-un status de dominație economică la nivel global, manifestat prin două dimensiuni: monopol decizional în politicile economice, ce a substituit statele și a supus clasele politice democratice de la nivel național; culegerea roadelor generate de dominația economică globală exprimată prin deciziile lor⁶⁷. Este vorba de o *ordine post-onusiană, prioritar economică* dar care influențează indirect procesele decizionale politice de la sub-nivelele sale (național, regional, infra-local), printr-un monopol decizional *supra-statal și corporatist* ce se impune chiar și superputerilor politice, indiferent de aliniamentele statelor și de alianțele lor clasice.

În loc de concluzii

După cum am încercat să arătăm în studiul de față, departe de a fi un

termen caduc, conceptul de „imperiu” este asociat de teoriile din domeniul relațiilor internaționale unor sintagme noi, definind noi realități ale sec. al XXI-lea (precum autoritate mondială, guvernare globală, globalism, ierarhie, interdependențe complexe, integrare regională) putând fi re-analizat din perspectiva unor teorii post-moderne sau generate de societatea post-modernă contemporană (teoria drepturilor omului, a regimurilor globale, a heterarhiei, a structuralismului, teoria „human security power” ca fiind distinctă de conceptele *hard* și *soft power*, teoria globalizării etc.).

Conceptul de „imperiu” se interconectează cu activitatea globală sau regională – în termeni de dependență centru-periferie – până la a da contur *economiilor-lume* într-un sens neomercantilist postmodern, plecând de la concepția lui Wallerstein, a noilor actori (corporații, asociații, ONG-uri, mișcări sociale, religioase, profesionale etc.). Secolul al XXI-lea rămâne deschis unor teorii și concepte politice noi, prin însăși extinderea sferei materiale a conceptului de „politică” dar și prin ingerința în cadrul politicii a unor domenii noi și a unor actori non-statali.

Note

¹ Începuturile expansiunii europene marcate de formarea imperiilor coloniale prin încorporarea noilor teritorii a fost justificată prin teoria ocupației, considerându-se aceste

bunuri ca fiind fără stăpân sau abandonate, cf. Grigore Geamănu, *Drept internațional public*, vol. I, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1981, p. 412.

² Paul Valery, „Regards sur le monde actuel”, 1931, în *L'ordre mondial*,

- Philippe Moreau Defarges, Armand Colin, Paris, 2000, p. 153.
- ³ Keohane și Nye, în *Dicționar de relații internaționale*, Graham Evans; Jeffrey Newnham, trad. Anca Irina Ionescu, ed. Universal Dalsi, s. l., 2001, pp. 266-267.
- ⁴ Philip G. Cerny, „Neo-medievalism, Civil War and the New Security Dilemma: Globalisation as Durable Disorder”, în *Civil Wars*, vol. 1, no. 1 (Spring), 1998, pp. 36-64.
- ⁵ Graham Evans; Jeffrey Newnham, *Dicționar...*, ed. cit., pp. 209-210.
- ⁶ *Idem*.
- ⁷ Philippe Moreau Defarges, *op. cit.*, p. 153.
- ⁸ G. Evans, J. Newnham, *op. cit.*, pp. 201-211.
- ⁹ Simina Tănăsescu, „Despre autoritatea constituțională a unui tratat european”, în *Sfera Politicii*, nr. 120-121-122/2006, p. 21.
- ¹⁰ F. Mayer, „The European Constitution and the Courts”, în *Jean Monnet Working Paper*, no. 9/2003.
- ¹¹ Simina Tănăsescu, *op. cit.*, p. 20.
- ¹² *Idem*, p. 19.
- ¹³ Simina Tănăsescu, *ibid*.
- ¹⁴ Paul Duță, „Tratatul constituțional de la Roma”, în *Sfera Politicii*, nr. 120-121-122/2006, pp. 11-15.
- ¹⁵ Michael Keating, „Plurinational democracy and the European order”, paper presented at the conference *Transformations of Statehood in European Perspective*, Austrian Academy of Sciences, Vienna, 23-25 January 2003. Michael Keating, *Plurinational democracy*, Oxford University Press, 2001, citat în Rainer Bauböck, „Multilevel Citizenship and Territorial Borders in the EU Polity”, *Osterreichische Akademie der Wissenschaften*, Wien, IWE-Working Papers Series, no. 37, Janner (2003): 2.
- ¹⁶ M. V. Antonescu, „La nature impériale de l'Union Européene: entre le modèle étatique et le réseau transnational” (I), in Constantin Bușe, *Euro-Atlantic Studies*, Centre for Euro-Atlantic Studies, University of Bucharest, nr. 9, 2005, pp. 79-95.
- ¹⁷ David Korten, *Lumea post-corporatistă. Viața după capitalism*, trad. Nicolae Năstase, ed. Antet, s.l., 1999, pp. 120-121.
- ¹⁸ R. W. Mansbach, Y. H. Ferguson, D. E. Lampert, *The Web of World Politics*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1976; James Rosenau, *Along the Domestic-Foreign Frontier*, Cambridge University Press, 1997, în David Held; Anthony McGrew; David Golblatt; Jonathan Perraton, *Transformări globale. Politică, economie și cultură*, trad. de Ramona-Elena Lupașcu, Adriana Ștraub, Mihaela Bordea, Alina-Maria Turcu, Polirom, Iași, 2004, p. 74.
- ¹⁹ E. Luard, *International Agencies: The Framework of Interdependence*, Londra, Macmillan, 1977; S. Krasner, *International Regimes*, Ithaca, Cornell University Press, 1983, în David Held *et alii*, *op. cit.*, p. 74.
- ²⁰ Philip G. Cerny, „Neomedievalism, Civil War and the New Security Dilemma: Globalisation as Durable Disorder”, *Civil Wars*, vol. 1, no. 1 (Spring), 1998, pp. 36-64; Philip G. Cerny, Rosalba Belmonte, „Heterarchy Towards paradigm shift in world politics, in the changing faces of power”, special issue of the *Journal of political*

- power, vol. 14, no. 1, February, 2021, pp. 235-257.
- ²¹ Pierre Hasner, 1974, pp. 1261-1266, citat în Marie Claude Smouts, Dario Battistella, Pascal Vennesson, *Dictionnaire des relations internationales*, Dalloz, Paris, 2006, p. 297.
- ²² Marie Claude Smouts *et alii*, *op. cit.*, p. 297.
- ²³ David Korten, *Marea cotitură. De la Imperiu la Comunitatea Terestră*, trad. Mihnea Columbeanu, Antet XX Press, Prahova, 2007, pp. 161-165.
- ²⁴ Zygmunt Bauman, *Modernitatea lichidă*, trad. Diana Grad, Antet XX Press, Prahova, 2000, pp. 186-187.
- ²⁵ Idem, *Modernitatea...*, pp. 180-181; Bertrand Badie et alii, *Qui a peur du XXIe siècle? Le nouveau système international*, col. Etat du monde, La Découverte/Poche, Paris, 2005, p. 15.
- ²⁶ John A. Hall; John, Ikenberry, *Statul*, trad. de Oana Suciu, CEU & Du Style, București, 1998, p. 28.
- ²⁷ Oana Suciu, *Prefață*, în Hall & Ikenberry, *op. cit.*, pp. 16-17.
- ²⁸ B. Badie, *op. cit.*, p. 11.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 13.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 99.
- ³¹ Constantin Moisuc; Luminița Pistol; Elena Gurgu, *Economie internațională, probleme globale ale economiei mondiale*, Editura Fundației România de Măine, București, 2001, pp. 206-207.
- ³² Marie-Claude Smouts *et alii*, *op. cit.*, pp. 190-192.
- ³³ *Idem*, p. 191.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 191.
- ³⁵ Claude-Albert Colliard, *Institutions des relations internationales*, Dalloz, Paris, 1985, pp. 120-123.
- ³⁶ Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_transcontinental_empires_and_countries_in_history (accesat la 09.21.2007)
- ³⁷ David A. Lake, „Anarchy, hierarchy, and the variety of international relations”, in *International Organization*, 50, no.1, Winter 1996, pp. 1-33, 1996, The IO Foundation and the Massachusetts Institute of Technology, p. 4.
- ³⁸ Niall Ferguson, „Empires with Expiration Dates”, *Foreign Policy*, September-October 2006, www.foreingpolicy.com (accesat la 23.03.2007).
- ³⁹ William H. Riker, „Reflections on Empires”, in *Alliances: Latent War Communities in the Contemporary World*, edited by BEER, A. Francis, University of Texas, 1970, pp. 305-325, from the *Theory of Political Coalition*, by William Riker, Yale University Press, 1962, by Yale University, p. 306.
- ⁴⁰ Dimitri K., Simes, „The Reluctant Empire”, *Foreign Affairs*, November-December 2003, www.foreignaffairs.com (accesat la 10.11.2004).
- ⁴¹ Dimitri Simes, *op. cit.*
- ⁴² Paul Kennedy, *Ascensiunea și decăderea marilor puteri*, trad. de Laurențiu Ursu, Teodora Moldovanu, Lucia Dos, Ramona Lupu, Polirom, Iași, 2011, p. 15.
- ⁴³ Mirza Huskic, Elma Satrovic, Adnan Muslija, „Revisiting the military expenditure – growth nexus for the sample of mist countries”, in *Selected Topics on Defense economics and terrorism*, ed. Olcay Colak, Sevilya Ece

- Gümüş Özuyar, Ekin, Basim Yayin Dağitim, 2020, Bursa, p. 36.
- 44 J. Yildirim; S. Sezgin and N. Ocal, „Military Expenditure and Economic Growth in Middle East Countries; A Dynamic Panel Data Analysis”, *Defence and Peace Economics*, 16 (4):283-295, 2005, citați în Mirza Huskic, Elma Satrovic, Adnan Muslija, *op. cit.*, p. 36.
- 45 Pinar Cuhadar, Fela Özbey, „An Empirical Assessment with Mixed Data for Institutional determinants of military spending”, in *Selected Topics on Defense economics and terrorism*, ed. cit., p. 56.
- 46 D. Acemoğlu, 2006, Chapter 9, *Modeling Inefficient Institutions*, Cambridge, Cambridge Collection Online, Cambridge University Press, pp. 341-380, citat în Pinar Cuhadar, Fela Özbey, *op. cit.*, p. 56.
- 47 Steve Loyal, „On Empire and its Instantiations”, *Irish Journal of Sociology*, vol. 15.1. 2006, pp. 106-107.
- 48 S. Loyal, *ibid.*
- 49 Arnault Jacques, *Procesul colonialismului*, trad. de I. Băluș, Ed. Științifică, s.l., 1960, p. 213.
- 50 Allen Geoffrey Pigman, *Contemporary Diplomacy*, Polity, UK, 2010, pp. 54-55.
- 51 David Held *et alii*, *op. cit.*, pp. 472-473.
- 52 *Ibidem*, p. 91
- 53 Armando Marques Guedes, „Local Normative Orders and Globalization: Is There Such a Thing as Universal Human Values?”, in *Estudos sobre Relações Internacionais*, Coordenação Editorial, IDI – MNE, Edição, Coleção Biblioteca Diplomática do MNE, Ministério dos Negócios Estrangeiros, Portugal, 2005, p. 145.
- 54 *Ibidem*, pp. 89-91
- 55 Philippe Moreau Defarges, *op. cit.*, p. 156.
- 56 Antonio Negri, *Empire and beyond*, translated by Ed Emery, Polity Press, UK, 2008, p. 8.
- 57 *Idem*, p. 11.
- 58 *Ibidem*, p. 36.
- 59 Strange, S., „Towards a Theory of Transnational Empire”, in Ernst-Otto Czempiel and James Rosenau (eds), *Global Changes and Theoretical Challenges: Approaches to World Politics for the 1990s*, Lexington, MA: D.C. Heath and Co, pp. 161-177, 1989, p. 170. Strange, Susan, „The future of the American Empire”, *Journal of International Affairs* 42, pp. 1-19, 1988, p. 7, citată în Stefano Guzzini, *Realism și relații internaționale*, trad. Diana Istrățescu, Institutul European, Iași, 2000, pp. 340-341.
- 60 David Lake, *op. cit.*, p. 4.
- 61 Christoph Möllers, „Steps to a Tripartite Theory of Multi-Level-Government”, Jean Monnet Working Paper 5/03, 2003, *The Jean Monnet Program*, NYU School of Law, NY
- 62 *Idem*.
- 63 Marks 1993, 392; Hooghe, 1996 in Liesbet Hooghe; Gary Marks, „Unraveling the Central State, but How? Types of Multi-Level Governance”, March 2003, *Political Science Series*, 87, Institute for Advance Studies, Vienna
- 64 Philippe Schmitter, 1996, in Hooge & Marks, *op. cit.*.
- 65 European Commission, *White Paper of Governance*, 2001, pp. 34-35.
- 66 Antonio Negri, *op. cit.*, p. 5.
- 67 David Korten, *Marea cotitură...*, p. 19.

Bibliografie

- ANTONESCU, M.V., „La nature impériale de l'Union Européenne: entre le modèle étatique et le réseau transnational” (I), in Constantin Bușe, *Euro-Atlantic Studies*, Centre for Euro-Atlantic Studies, University of Bucharest, nr. 9, 2005: 79-95.
- ACEMOĞLU, D., 2006, Chapter 9, *Modeling Inefficient Institutions*, Cambridge, Cambridge Collection Online, Cambridge University Press, pp. 341-380.
- ARNAULT, Jacques, *Procesul colonialismului*, trad. de I. Băluș, Ed. Științifică, s.l., 1960
- BADIE, Bertrand et alii, *Qui a peur du XXI^è siècle? Le nouveau système international*, col. Etat du monde, La Découverte/Poche, Paris, 2005.
- BAUMAN, Zygmunt, *Modernitatea lichidă*, trad. Diana Grad, ed. Antet XX Press, Prahova, 2000.
- BAUBÖCK, Rainer, „Multilevel Citizenship and Territorial Borders in the EU Polity”, *Osterreichische Akademie der Wissenschaften*, Wien, IWE-Working Papers Series, no. 37, Janner (2003).
- CERNY, Philip, „Neomedievalism, Civil War and the New Security Dilemma: Globalisation as Durable Disorder”, *Civil Wars*, vol. 1, no. 1 (Spring), 1998: 36-64.
- CERNY, G. Philip; BELMONTE, Rosalba, „Heterarchy Towards Paradigm Shift in World Politics, in the Changing Faces of Power”, special issue of the *Journal of Political Power*, vol. 14, no. 1, February (2021): 235-257.
- COLLIARD, Claude-Albert, *Institutions des relations internationales*, Dalloz, Paris, 1985.
- CUHADAR, Pinar; ÖZBEY, Fela, „An Empirical Assessment with Mixed Data for Institutional determinants of military spending”, in *Selected Topics on Defense economics and terrorism*, ed. Olcay Çolak, Sevilay Ece Gümüş Özuyar, Ekin, Basim Yayın Dağıtım, Bursa, 2020.
- DUȚĂ, Paul, „Tratatul constituțional de la Roma”, în *Sfera Politicii*, nr. 120-121-122/2006.
- EVANS, Graham; NEWNHAM, Jeffrey, *Dicționar de relații internaționale*, trad. Anca Irina Ionescu, ed. Universal Dalsi, s. l., 2001.
- GEAMĂNU, Grigore, *Drept internațional public*, vol. I, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1981.
- GUEDES, Armando Marques, „Local Normative Orders and Globalization: Is There Such a Thing as Universal Human Values?”, in *Estudos sobre Relações Internacionais*, Coordenação Editorial, IDI – MNE, Edição, Coleção Biblioteca Diplomática do MNE, Ministério dos Negócios Estrangeiros, Portugal, 2005.
- GUZZINI, Stefano, *Realism și relații internaționale*, trad. Diana Istrățescu, Institutul European, Iași, 2000.
- HALL, John A.; IKENBERRY, John, *Statul*, trad. de Oana Suciuc, ed. CEU și Du Style, București, 1998.
- HELD, David; MCGREW, Anthony; GOLBLATT, David; PERRATON, Jonathan, *Transformări globale. Politică, economie și cultură*, trad. de Ramona-Elena Lupașcu, Adriana Ștraub, Mihaela Bordea, Alina-Maria Turcu, ed. Polirom, Iași, 2004.
- HOOGHE, Liesbet; MARKS, Gary, „Unraveling the Central State, but How? Types of Multi-Level Governance”, March 2003, *Political Science Series*, 87, Institute for Advance Studies, Vienna.

- HUSKIC, Mirza; SATROVIC, Elma; MUSLIJA, Adnan, „Revisiting the military expenditure – growth nexus for the sample of mist countries”, in *Selected Topics on Defense economics and terrorism*, ed. cit.
- KEATING, Michael, „Plurinational Democracy and the European Order”, paper presented at the conference: *Transformations of Statehood in European Perspective*, Austrian Academy of Sciences, Vienna, 23-25 January 2003.
- KEATING, Michael, *Plurinational Democracy*, Oxford University Press, 2001.
- KENNEDY Paul, *Ascensiunea și decăderea marilor puteri*, trad. de Laurențiu Ursu, Teodora Moldovanu, Lucia Dos, Ramona Lupu, Polirom, Iași, 2011.
- KEOHANE, R. O.; NYE, J., *Power and interdependence*, Boton, Little Brown, 1977.
- KHANNA, Parag, *Lumea a doua. Imperii și influență în noua ordine globală*, trad. Doris Mironescu, Polirom, Iași, 2008.
- KORTEN, David, *Lumea post-corporatistă. Viața după capitalism*, trad. Nicolae Năstase, ed. Antet, s.l., 1999.
- KORTEN, David, *Marea cotitură. De la Imperiu la Comunitatea Terestră*, trad. Mihnea Columbeanu, ed. Antet XX Press, Prahova, 2007.
- KRASNER, S., *International Regimes*, Ithaca, Cornell University Press, 1983.
- LAKE, David A., „Anarchy, hierarchy, and the variety of international relations”, in *International Organization*, 50, no.1, Winter (1996): 1-33, The IO Foundation and the Massachusetts Institute of Technology.
- LOYAL, Steve, „On Empire and its Instantiations”, *Irish Journal of Sociology*, vol. 15.1. 2006: 106-124.
- LUARD, E., *International Agencies: The Framework of Interdependence*, Londra, Macmillan, 1977.
- MANSBACH, R.W.; FERGUSON, Y.H.; LAMPERT, D.E., *The Web of World Politics*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1976.
- MAYER, F., „The European Constitution and the Courts”, in *Jean Monnet Working Paper*, no. 9/2003.
- MÖLLERS, Christoph, „Steps to a Tripartite Theory of Multi-Level-Government”, *Jean Monnet Working Paper* 5/03, *The Jean Monnet Program*, NYU School of Law, NY.
- MOISUC, Constantin; PISTOL, Luminița; GURGU Elena, *Economie internațională, probleme globale ale economiei mondiale*, Ed. Fundației România de mâine, București, 2001.
- MOREAU DEFARGES, Philippe, *L'ordre mondial*, Armand Colin, Paris, 2000.
- NEGRI, Antonio, *Empire and beyond*, translated by Ed Emery, Polity Press, UK, 2008.
- PIGMAN, Allen Geoffrey, *Contemporary Diplomacy*, Polity, UK, 2010.
- RIKER, William H., „Reflections on Empires”, in *Alliances: Latent War Communities in the Contemporary World*, edited by BEER, A. Francis, University of Texas, 1970, pp. 305-325, from the *Theory of Political Coalition*, by William Riker, Yale University Press, 1962, by Yale University
- ROSENAU, James, *Along the Domestic- Foreign Frontier*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- SCHMITTER, Philippe (1996), in HOOGHE & MARKS, *op. cit.*

- SMOUTS, Marie-Claude;
BATTISTELLA, Dario;
VENNESSON, Pascal, *Dictionnaire des relations internationales*, Dalloz, Paris, 2006.
- STRANGE, Susan, „Towards a Theory of Transnational Empire”, in Ernst-Otto Czempiel and James Rosenau (eds), *Global Changes and Theoretical Challenges: Approaches to World Politics for the 1990s*, Lexington, MA:D.C. Heath and Co, pp. 161-177, 1989.
- STRANGE, Susan, „The future of the American Empire”, *Journal of International Affairs* 42, pp. 1-19, 1988.
- TĂNĂSESCU, Simina, „Despre autoritatea constituțională a unui tratat european”, *Sfera Politicii*, nr. 120-121-122/2006.
- VALERY, Paul, *Regards sur le monde actuel*, 1931, în MOREAU DEFARGES, *op. cit.*
- YILDIRIM, J.; SEZGIN, S.; OCAL, N. (2005), „Military Expenditure and Economic Growth in Middle East Countries; A Dynamic Panel Data Analysis”, in *Defence and Peace Economics*, 16 (4):283-295.

Resurse electronice

- EUROPEAN COMMISSION, White Paper of Governance, 2001.
- Evolution of the Empire. The New World Order after Michael Hardt, Antonio Negri*, <http://home.t-online.de>.
- FERGUSON, Niall, „Empires with Expiration Dates”, *Foreign Policy*, September-October 2006, www.foreingpolicy.com.
- SIMES, Dimitri K., „The Reluctant Empire”, *Foreign Affairs*, November-December 2003, www.foreignaffairs.com.
<http://en.wikipedia.org>.

INTERVIU

E. S. Sorin-Dan Mihalache, Ambasadorul României în Republica Cipru: „Spațiul Schengen, în viitorul apropiat, nu va mai avea aceleași caracteristici pe care le are astăzi”

Ioana Cristea Drăgulin: *Domnule Ambasador Dan Mihalache, vă invit să răspundeți la câteva întrebări pe tema spațiului Shengen, dialogul nostru urmând a fi publicat în Revista de Științe Politice „Polis”, editată de Facultatea de Științe Politice și Administrative din cadrul Universității „Petre Andrei” din Iași.*

Sorin-Dan Mihalache: Doamnă Ioana Cristea Drăgulin, în primul rând vă mulțumesc pentru oportunitatea de a răspunde la o serie de întrebări pentru Revista *Polis*, care privesc teme actuale ce au o foarte

mare importanță pentru poziția României în interiorul Uniunii Europene. Subiectul intrării României în spațiul Schengen este unul vechi și se pare că încă va mai persista.

I. C. D.: *Ce a însemnat aderarea „parțială” la acest spațiu: o atenționare a României sau o umilire?*

S.-D. M.: Nu cred că acest stadiu intermediar al accederii României în spațiul Schengen poate fi citit în cheia unei atenționări sau a unei sancționări. Este un pas, până la urmă foarte rațional, care ține cont pe de o parte de interesul României de a grăbi acest proces, pe de altă parte de rezistența care există, nu neapărat din cauza României, ci dintr-un complex de factori care țin de arhitectura europeană în general, de contextele de politică internă, de presiunea imigraționistă care se exercită asupra unor state și de care guvernele acestora trebuie să țină cont.

I. C. D.: *Care este cel mai important adversar al intrării României în Schengen: Austria sau Olanda?*

S.-D. M.: Trebuie să gândim într-o perspectivă mai largă, să nu considerăm că cineva are ceva neapărat cu România. Trăim într-o lume în care există interdependențe relativ complexe, apar situații de politică internă, există competiții de politică internă în care tema imigrației, spre deosebire de România unde noi nu o percepem atât de acut, joacă un joc decisiv. Eu nu cred că putem vorbi de adversari care au motive istorice sau chestiuni țintite spre România, vorbim de o situație conjuncturală în care guverne ce au de apărut în diferite moduri această chestiune a rezistenței împotriva migrației au găsit în tema aderării României la Schengen un subiect foarte bun pentru propria lor politică internă. Cu toate acestea, în cazul Austriei nu s-a verificat faptul că rezistența cancelarului Neehamer la aderarea României la Schengen ar fi produs efecte electorale pozitive pentru partidul său, deși estimările probabil că erau în acest sens. Demersul a avut scopul să contracareze mișcarea de extremă dreapta prin a arăta că guvernul său manifestă o rezistență importantă față de tema unui nou stat care aderă la Schengen. Rezultatele electorale din Austria, după respingerea României, au demonstrat că nu a fost o strategie politică eficientă.

Undeva există și o vinovăție a noastră. Noi ar fi trebuit să presăm pe această temă, imediat ce condiții-

le tehnice, pe care UE le-a stabilit împreună cu autoritățile române, au fost îndeplinite și sunt ani buni de atunci. Noi am întârziat acest proces și am regăsit în acest moment o conjunctură politică ce nu ne mai este atât favorabilă; poate că dacă am fi făcut acest lucru acum 5 ani sau 7 ani, ne plasam într-o altă conjunctură politică.

I. C. D.: *Războiul din Ucraina are efect asupra procesului de intrare a României în Spațiul Schengen?*

S.-D. M.: Nu cred că situația din Ucraina și vecinătatea României cu aceasta are o legătură directă cu aderarea României la spațiul Schengen. Datele ce privesc fluxul migrației dinspre Ucraina spre Occident demonstrează acest lucru. Același lucru este valabil și pentru Republica Moldova.

I. C. D.: *Există cauze ce au blocat intrarea în Schengen despre care nu se vorbește sau se vorbește insuficient?*

S.-D. M.: Să ne fie foarte limpede că există o diferență între condițiile tehnice de aderare la spațiul Schengen a unei țări, pe care statul nostru le îndeplinește de mai mulți ani, iar pentru îndeplinirea acestora s-au investit foarte mulți bani și contextul politic. Repet, problema nu este neîndeplinirea condițiilor tehnice, noi suntem victima unei conjuncturi politice, pe care noi o percepem destul de greu deoarece nu

este încă de actualitate în România, dar care va deveni, și ține de imigrație și de presiunea pe care aceasta o exercită asupra sistemelor politice ale statelor membre ale UE.

I. C. D.: *Vor aduce alegerile din acest an modificări în procesul de aderare a României la Schengen?*

S.-D. M.: Este posibil ca după alegerile europarlamentare, după instalarea unei noi Comisii, să se deschidă o dezbatere foarte serioasă la nivelul întregii UE asupra politicii de imigrație. Probabil că ne confruntăm cu cea mai mare provocare pe care continentul european o are de gestionat. Pe de o parte, avem o creștere demografică negativă la nivelul UE ce are efecte grave asupra găsirii forței de muncă; pe de altă parte, suplinirea acestui deficit implică apelul la imigrație. Aceasta are consecințele ei asupra echilibrului societăților europene din punct de vedere politic, cultural, economic, social. În acest moment, suntem în faza în care fiecare stat a încercat să gestioneze această provocare în mod individual. Probabil că într-o perspectivă de timp apropiată se va realiza o gestiune colectivă a acestei teme. Vom vedea cum se va structura această politică.

I. C. D.: *Deja vom vorbi în curând de alte condiții ale spațiului Schengen.*

S.-D. M.: Da. Trebuie să fim conștienți că, deși România dorește să finalizeze procesul de aderare, este posibil ca în doi sau mai mulți ani Schengen să nu mai fie în forma actuală. Este posibil să se declanșeze mai multe tipuri de acțiuni politice în interiorul UE, în politica statelor, care vor conduce la o rearanjare a conceptului Schengen ca o componentă a libertății de mișcare în interiorul Uniunii.

I. C. D.: *În acest context trebuie să ne ne întrebăm ce ne va rezerva viitorul.*

S.-D. M.: România trebuie să fie un participant la această dezbatere. Desigur, este foarte important ca într-un timp foarte scurt să aderăm și pe a treia componentă, nu doar pe componentele aero și naval, ci și terestru. Integrarea terestră este foarte importantă sub aspectele schimburilor economice și reducerii cheltuielilor în domeniul transporturilor, dar în același timp trebuie să înțelegem că spațiul Schengen, în viitorul apropiat, nu va mai avea aceleași caracteristici pe care le are astăzi.

I. C. D.: *Domnule Ambasador, vă mulțumesc pentru disponibilitatea de a-mi acorda acest interviu!*

Interviu realizat
de Ioana Cristea Drăgulin

VARIA

Raportul dintre inteligența artificială și drepturile fundamentale

[The relationship between Artificial Intelligence and fundamental rights]

Carlo BOSNA

Abstract: *Artificial Intelligence and its widespread pervasion which is recorded in all areas, from the economic-productive one to the juridical-social one, has also raised important questions of an ethical nature, which inevitably reverberate on the constitutional values of individual national and supranational systems, inducing the Institutions to reinterpret them and to underline the need to introduce new principles and criteria that regulate the relationship between Artificial Intelligence and the sphere of human rights. This is an impact that takes on a "double face" nature as, if on the one hand the development of enabling technologies can lead to the birth of new values and rights worthy of constitutional protection, on the other the phenomenon of AI can constitute a threat to previously existing constitutional rights and values such as, for example, the principle of equality, the right to work and fair pay, the right to vote, as well as the right to the full development of the human personality. An important impact also concerns the management and processing of data which are managed by increasingly innovative intelligent systems capable of clearly or covertly penetrating people's lives, violating certain freedoms such as privacy and the protection of one's identity. Intelligent systems find themselves dealing with and managing an ever-increasing amount of information and data more commonly known as big data, therefore their proliferation has given rise, from a legal perspective, to issues relating to the regulation of privacy and the implementation of its rules. European and supranational in order to regulate important issues concerning personal identity and privacy.*

Keywords: *privacy, artificial intelligence, diritti, Europa.*

Utilizarea sistemelor de Inteligență Artificială (AI) în diverse domenii a dat naștere la nivel internațional și

național nevoii de a defini și echilibra relația dintre aceste sisteme, răspândite acum în toate domeniile vieții

umane, și drepturile fundamentale. Demne de reținut din punct de vedere juridic și economic sunt lucrările lui John McCarthy care, în 1956, a inventat termenul de „mașini inteligente” cu ocazia unei conferințe pe această temă organizată la Dartmouth College din Hanovra¹. În acel context, a fost formulat un prim concept, conform căruia AI „indică sisteme care manifestă un comportament inteligent analizându-și mediul și desfășurând acțiuni cu un anumit grad de autonomie pentru atingerea unor obiective specifice”².

O altă definiție importantă este cea formulată de „High-Level Expert Group on Artificial Intelligence”, înființat la inițiativa Comisiei Europene, în *Report Study* din 8 aprilie 2019: „Sistemele de Inteligență Artificială sunt *software* concepute de oameni care, având în vedere un scop complex, acționează în dimensiunea fizică sau digitală prin perceperea mediului lor prin achiziția de date, interpretarea datelor structurate sau nestructurate, raționarea despre cunoașterea și prelucrarea informațiilor care derivă din datele menționate anterior, pentru a decide cele mai bune acțiuni ce trebuie să fie luate pentru a atinge obiectivul stabilit”³.

În legislația SUA, o definiție relevantă este dată de Actul de autorizare a apărării naționale John S. McCain, *National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2019* (NDAA 2019), care în secțiunile 2384⁴, lit. g) și 10515⁵, lit. f), descrie „Definiția inteligenței artificiale”⁶, ca pe o noțiune care se bazează în esență pe cinci

elemente, dintre care primele patru se referă la caracteristicile mașinilor inteligente, în timp ce al cincilea se referă la tehnica utilizată pentru desfășurarea activităților relevante legate de sistemele inteligente (F1-IT-MAIN-PART-1.PD).

O altă definiție dată de IA este cea a Comisiei Europene în *Draft of Ethic Guidelines for trustworthy AI*, din 8 aprilie 2019: „Inteligența artificială (AI) se referă la sistemele concepute de oameni care, având în vedere un obiectiv complex, acționează în lumea fizică sau digitală prin perceperea mediului înconjurător, interpretarea datelor structurate sau nestructurate colectate, raționând pe baza cunoștințelor derivate din aceste date și hotărând cea mai bună cale (sau căi) pe care să o parcurgă (pe baza unor parametri predefiniți) pentru a atinge cele mai indicate obiective. Sistemele AI pot fi, de asemenea, proiectate pentru a învăța să-și adapteze comportamentul analizând modul în care mediul este afectat de acțiunile lor anterioare. Ca disciplină științifică, AI include diferite abordări și tehnici, cum ar fi învățarea automată (din care învățarea profundă și învățarea prin consolidare sunt exemple specifice), raționamentul automat (care include planificarea, programarea, reprezentarea și raționamentul cunoștințelor, căutarea și optimizarea) și robotica (care include controlul, percepția, senzorii și actanții, precum și integrarea tuturor celorlalte tehnici în sistemele cibernetice)”⁷. Încă din titlul de *Draf*, se poate observa cum a fost împrumu-

tată paradigma „obiect-știință” care caracterizează această noțiune din NDAA 2019.

Definiția *guide lines* europene a fost, printre altele, extinsă în anexa relevantă care le însoțește, care, pe lângă examinarea în profunzime a principalelor profiluri, a oferit un cadru sectoarelor care constituie AI. Concomitentă cu formularea conceptuală propusă în *Draft of Ethic Guidelines for trustworthy AI* este cea a *Cartei etice europene privind utilizarea inteligenței artificiale în sistemele judiciare*, cuprinsă în Anexa III la paragraful *Glosar*: „Inteligența Artificială: un set de metode, teorii și tehnici științifice al căror scop este reproducerea, printr-o mașină, a abilităților cognitive ale ființelor umane. Evoluțiile actuale vizează mașini care îndeplinesc sarcini complexe efectuate anterior de oameni”⁸. Conceptul cuprins în aceasta este diferit de noțiunile adoptate de legislatorii americani și europeni, întrucât se eliberează de schema „obiect-știință”, punând un accent mai mare pe natura unei discipline științifice atribuite AI.

În contextul italian, legiuitorul nu a formulat încă o definiție univocă, în ciuda atenției semnificative pe care instituțiile italiene au acordat-o disciplinei și sectorului. Acest lucru este confirmat în *Cartea albă despre inteligența artificială în serviciul cetățenilor*, publicată de Agenția Digitală Italiană, care citează noțiunea de inteligență artificială formulată de Universitatea Stanford ca un simplu exemplu⁹.

Explorarea modelelor conceptuale duce la confirmarea multidimensionalității disciplinei Inteligenței Artificiale, care se intersectează cu diferite domenii științifice unde abordează studiul unor probleme complexe caracterizate de profiluri diferite precum etic, filozofic și juridic. Un exemplu al acestei complexități este multiplicitatea problemelor referitoare la posibilitatea omului de a crea un subiect artificial, *hardware* sau *software*, dotat cu propria sa autonomie și capacitate intelectuală¹⁰.

Explorarea diferitelor noțiuni de IA formulate de diverși legiuitori, organisme supranaționale și doctrine oferă o idee despre dimensiunea complexă a fenomenului și a unei discipline în care se intersectează diferite subiecte și abilități. Această eterogenitate conceptuală nu exclude însă încercarea de a clasifica noțiunile după diferite criterii, precum sursele din care provin, în funcție de arhetipurile și elementele pe care se bazează.

Importanța acestor noi tehnologii a atras, mai presus de toate, interesul legiuitorului comunitar care, pe de o parte, a evidențiat oportunitatea reală a utilizării lor, iar pe de altă parte a observat că utilizarea lor greșită poate constitui o potențială amenințare pentru societatea modernă. Acest interes a dat naștere la diverse inițiative, promovate la diferite niveluri, care au fost inițial dezvoltate după o perspectivă sectorială, și au fost orientate substanțial spre susținerea activității de cercetare științifică¹¹. Acesta este însă un subiect foarte

complex, având în vedere imprevizibilitatea care caracterizează evoluția bruscă a sistemelor inteligente și care nu-i permite legiuitorului să prevadă toate posibilele interferențe dăunătoare ale AI în sfera drepturilor omului¹². În același timp, problema este de o importanță enormă și nu poate fi amânată, deoarece pandemia a accelerat procesul de răspândire a acesteia în domeniile vieții umane odată cu accelerarea proceselor de digitalizare, răspândirea bruscă a muncii inteligente și dezvoltarea tuturor elementelor dinamice care facilitează implementarea AI în diferite zone ale societății¹³.

Concret, dacă luăm în considerare contextul european, este necesar să se evalueze dacă principalele surse care protejează drepturile fundamentale, care sunt *Carta de la Nisa*¹⁴ și *CEDO*¹⁵, constituie un sistem de protecție a acestor drepturi adecvat pentru a face față riscului de prejudiciu care decurge dintr-o dezvoltare sau o utilizare necorespunzătoare a tehnologiilor abilitate menționate mai sus. Având în vedere ansamblul de valori protejate și prevăzute de sursele menționate mai sus, se poate observa cum dezvoltarea AI cu aplicarea asociată a algoritmilor săi trebuie să aibă loc cu respectarea demnității umane, care capătă natura unei valori cheie alături de celelalte principii avute în vedere în *Carta de la Nisa*¹⁶ și de către *CEDO*¹⁷, care constituie o specificație a acesteia. De exemplu, un asemenea principiu este cel al nediscriminării, care are ca scop prevenirea actelor discriminatorii împo-

triva individului sau ale grupurilor de indivizi săvârșite ca urmare a utilizării IA. Dezvoltarea inteligenței artificiale ar putea submina, de asemenea, sfera drepturilor colective, în care unele tehnologii precum recunoașterea biometrică și facială sunt utilizate pentru a comprima principiile democratice și unele libertăți, cum ar fi libertatea presei, de întrunire sau de asociere¹⁸.

Prin urmare, este clar că ponderea dintre IA și drepturile fundamentale depinde nu numai de reglementarea de tip normativ, ci și de modul în care aceste tehnologii de sprijin sunt concepute și dezvoltate din punct de vedere tehnic. Deci, regulile ar trebui să vizeze reglementarea metodelor de programare, proiectare și dezvoltare.

Dezvoltarea enormă și rapidă a AI și riscul unor potențiale prejudicii aduse drepturilor omului, care fac obiectul *Convenției Europene a Drepturilor Omului*, au împins Consiliul Europei să intervină cu diverse inițiative, dintre care relativ mai recent și cel mai important este studiul *Algorithms and Human Rights*¹⁹, din 2017, realizat de Comitetul de experți în inteligența artificială. Importanța acestui act se datorează faptului că el evidențiază o serie de probleme critice legate de dezvoltarea sistemelor inteligente care pot periclita și submina protecția drepturilor omului, abordând în același timp problematica responsabilității și a diferenței substanțiale între decizia umană și cea algoritmică. Această abordare a subiectului examinat a condus la observația că, dacă pe de o

parte indivizii au acum experiența procesului care caracterizează deciziile umane, ei sunt aproape complet lipsiți de o asemenea experiență în cazul limitelor care caracterizează decizia automatizată, cu efectele sale consecvente și reale.

În lumina celor de mai sus, Consiliul Europei, spre deosebire de instituțiile comunitare, are îndoieli cu privire la posibilitatea de a configura un cadru unitar de reglementare care să vizeze utilizarea sistemelor algoritmice care caracterizează AI, asta pentru că multe dintre aceste tehnologii sunt într-un starea primordială de dezvoltare. Deci, stadiul tehnic în care se regăsesc nu permite legiuitorului să prevadă problemele critice care pot apărea în urma dezvoltării ulterioare a acestor tehnologii din perspectiva protecției drepturilor omului.

Un alt și important document elaborat în cadrul Consiliului Europei este cel creat de Comisia Europeană pentru Eficiența Justiției (CEPEJ), anume *Carta etică europeană privind utilizarea inteligenței artificiale în sistemele judiciare și în domeniile conexe*²⁰. Această sursă capătă și natura *soft law* și oferă o serie de principii substanțiale și criterii metodologice care trebuie implementate în configurarea și aplicarea sistemelor AI în domeniul judiciar²¹. Acesta este un act destinat unui grup mare de subiecți, care nu include doar organele legislative ale statelor individuale implicate în crearea unui cadru disciplinar privind AI, ci și alți subiecți implicați în dezvoltarea unor

modele algoritmice din ce în ce mai avansate²². De asemenea, trebuie precizat că acest document nu are scopul de a interzice sau împiedica dezvoltarea sistemelor inteligente în cadrul sistemelor judiciare, ci de a promova acele modele care permit îmbunătățirea justiției din punct de vedere al calității și eficienței în conformitate cu normele și drepturile prevăzute și protejate de CEDO și de *Convenția nr. 108 a Consiliului Europei*.

În esență, CEPEJ, referindu-se la unele valori care caracterizează de ceva timp dreptul UE, promovează dezvoltarea AI în domeniul judiciar care, pornind de la faza de concepere și programare a algoritmului, se bazează pe un așa-numit *ethical-by-design* sau *human-rights-by-design*²³. Carta elaborată de CEPEJ este însoțită de două studii care evidențiază problemele critice inerente diferitelor aplicații ale AI și care pot pune în pericol protecția drepturilor omului. Concret, organismul evidențiază necesitatea de a identifica standardele minime pe care sistemele inteligente trebuie să le respecte în mod obligatoriu pentru a asigura realizarea unor obiective fundamentale, constând în calitatea datelor prelucrate, în protecția autonomiei persoanelor în luarea deciziilor și în pregătirea mijloacelor specifice de plângere împotriva deciziilor considerate nedrepte sau incorecte. Cu alte cuvinte, potrivit acestui Comitet, este necesară promovarea difuzării acelor sisteme inteligente care întăresc și consolidează protecția drepturilor omului, democrației și

statul de drept.

Pe lângă Parlament, Comisia Europeană s-a ocupat de AI prin promovarea, în 2018, a *Strategiei privind inteligența artificială*²⁴ și prin numirea unui comitet de experți pentru a facilita implementarea acesteia. Strategia constă în configurarea unui program de măsuri care să cuprindă politici și investiții care vizează dezvoltarea echilibrată a economiei digitale în perioada de cinci ani care urma anunțării strategiei. Abordarea acestei inițiative se bazează pe conceptul european de AI și, prin urmare, în conformitate cu valorile etice, de securitate și inovare, se bazează pe următorii piloni:

- promovarea și difuzarea AI de către sectorul public și privat;
- managementul schimbărilor socio-economice generate de AI;
- garantarea unui cadru juridic și etic definit, care să respecte valorile care inspiră UE.

Strategia privind inteligența artificială a necesitat, de asemenea, implicarea directă a unui grup mare de subiecți, incluzând atât simpli cetățeni, cât și profesioniști și părți interesate în diferite capacități, prin consultări pe această temă și dezbateri online în cadrul *Alianței Europene AI*²⁵.

De-a lungul timpului, Comisia Europeană și-a asumat și rolul de coordonare a intervențiilor europene și naționale în sectorul AI, ceea ce i-a permis să emită așa-numitul *Plan coordonat privind inteligența artificială*²⁶. Acesta conține obiective ambițioase, constând în transformarea

UE într-o entitate de vârf, precum cea a Chinei și a Statelor Unite, în sectorul în cauză. Acest scop este conectat la direcția importantă de îmbunătățire și utilizare a tehnologiei AI într-un mod etic, sigur și consecvent cu drepturile omului²⁷. Această perspectivă cuprinsă în plan a impulsionat Grupul de experți la nivel înalt al inteligenței artificiale pentru a crea un document intitulat *Artificial Intelligence High-Level Expert Group*, pe care Comisia l-a implementat prin comunicarea *Crearea încrederii în inteligența artificială antropocentrică*²⁸. În acest document, accentul este pus pe importanța generării unui context în care utilizarea AI să se desfășoare în condiții echitabile menite să garanteze companiilor un avantaj competitiv și cetățenilor un climat etic, de încredere, în conformitate cu drepturile omului.

În februarie 2020, a avut loc o nouă intervenție a Comisiei cu privire la AI, prin emiterea unui set de acte care reprezintă sinteza perspectivei programatice a UE privind reglementarea acestui domeniu. Setul este format dintr-un document principal, *Cartea albă despre inteligența artificială*²⁹, însoțit de un raport explicativ și două comunicări. *Cartea albă* proiectează o strategie născută din combinarea a două obiective importante, constând în „ecosistemul excelenței” și „ecosistemul încrederii”, care îmbrățișează o perspectivă de dezvoltare a AI ce trebuie să se desfășoare cu respect absolut pentru drepturile omului³⁰.

În 2022, Comisia Europeană a intervenit din nou pe această temă, printr-o propunere adresată Parlamentului și Consiliului, intitulată *Declarația europeană privind drepturile și principiile digitale pentru deceniul digital*³¹. Acesta este un act mai larg care nu se ocupă doar de problemele legate de AI, ci are ca scop definirea politicilor comune pentru a aborda problema inovației tehnologice și guvernarea schimbării, care se aliniază perfect cu actele anterioare, cum ar fi *Declarația de la Tallinn privind e-Guvernul*, *Declarația de la Berlin privind societatea digitală și guvernarea digitală bazată pe valori*, *Busola digitală: Planul european pentru deceniul digital și Declarația de la Lisabona – Democrație digitală cu un scop*³². În același timp, *Declarația* își propune să fie și un ghid pentru a orienta factorii de decizie politică spre dezvoltarea unei politici de tranziție digitală orientată spre om, adică bazată pe valori certe și esențiale precum sustenabilitatea, solidaritatea, libertatea și autonomia în alegeri, participarea și incluziunea, protecția și responsabilitatea. În ceea ce privește tema specifică AI, *Declarația* ia în considerare problemele libertății de alegere și relația dintre om și sistemele algoritmice, pentru care solicită în mod continuu respectarea drepturilor omului.

În aprilie 2021, Comisia Europeană a prezentat proiectul final de regulament care reiterează necesitatea ca generarea și implementarea tehnologiilor să aibă loc cu respectarea absolută a drepturilor fundamentale.

Pentru Comisie, această ipoteză constituie o condiție *sine qua non* pentru configurarea unui sistem european de reglementare pentru AI fiabilă, care să devină un punct de referință pentru alți legiuitori din întreaga lume³³.

Proiectul de regulament propune o abordare transversală a reglementării AI, care este echilibrată și proporțională și care prevede trei clase de sisteme inteligente:

- incompatibil cu dreptul european și, prin urmare, interzis;
- „risc ridicat”, a cărui utilizare este supusă unor constrângeri și condiții stricte;
- forme de AI care interacționează cu oamenii³⁴.

Acest proiect confirmă abordarea bazată pe risc, care demonstrează poziția puternică a Comisiei Europene ce intenționează să îmbunătățească și să confirme sistemul de protecție personală și garanțiile fundamentale asociate, chiar și în detrimentul posibil al competitivității și al investițiilor.

În lumina acestor considerații, remarcăm continuitatea activității Comisiei Europene, care vizează consolidarea „dimensiunii centrate pe om” printr-o reglementare care să conducă la utilizarea corectă a AI pentru a proteja drepturile fundamentale și libertățile aferente³⁵. Din perspectiva relației dintre AI și drepturile fundamentale, proiectul de regulament pune un accent deosebit pe necesitatea menținerii și păstrării echilibrului între dezvoltarea sistemelor inteligente și protecția valorilor inerente drepturilor omului. Totuși, această echili-

brare trebuie să fie asigurată prin monitorizarea continuă a utilizării acestor sisteme inteligente pentru a sancționa conduita care aduce atingere drepturilor menționate anterior³⁶. În plus, el evidențiază faptul că AI – având caracteristici specifice precum opacitatea, complexitatea, dependența de date, precum și autonomia comportamentală – ar putea submina diferite drepturi fundamentale prevăzute atât în *Carta de la Nisa*, cât și în *CEDO*. De aceea, proiectul își propune să dezvolte, să mențină și să păstreze un nivel ridicat de protecție a acestor drepturi care poate fi asigurat, potrivit Comisiei, doar prin stabilirea și dezvoltarea legislației inspirată de o abordare bazată pe riscuri³⁷. Acestea trebuie identificate în mod explicit prin elaborarea unui catalog de cerințe pe care trebuie să le posede o AI de încredere, precum și o serie de obligații pe care dezvoltatorii de tehnologie inteligentă trebuie să le respecte pentru a concepe modele algoritmice ale căror utilizarea merge chiar la îmbunătățirea sistemului predefinit de protecție a drepturilor omului, realizându-se astfel trecerea de la o protecție statică a acestor valori la o protecție proactivă.

Regulamentul propus prevede, de asemenea, o serie de obligații referitoare la managementul și monitorizarea riscurilor de către oameni pentru a reduce probabilitatea deci-

ziilor luate cu ajutorul mașinilor inteligente care ar putea fi incorecte sau modificate de o reprezentare falsă a realității și, prin urmare, ar putea pune în pericol unele activități importante care privesc sectoare delicate precum educația, piața muncii, lupta împotriva criminalității și sistemul judiciar³⁸. În cazul în care apar încălcări ale drepturilor fundamentale, propunerea este ca celor afectați să li se garanteze o despăgubire efectivă, posibilă prin asigurarea transparenței și trasabilității sistemelor AI, împreună cu controale stricte *ex post*.

În raportul care însoțește proiectul de regulament, Comisia precizează că obligațiile de transparență care revin operatorilor nu aduc atingere dreptului de proprietate intelectuală întrucât se limitează la obligația de a comunica informații minime care permit, pe de o parte, persoanelor fizice să facă apel la foruri adecvate în ipoteza în care un drept este încălcat sau permit autorităților responsabile să efectueze verificările necesare. Propunerea de regulament a fost aprobată de Parlament în iunie 2023, cu modificări care nu numai că extind domeniul de aplicare al intervenției de reglementare pentru protecția drepturilor fundamentale ale Uniunii Europene, dar oferă garanții mai mari pentru acestea³⁹.

Traducere din italiană
de Sabin Drăgulin

Note

- ¹ Conferința în care a fost prezentat *Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence* este considerate în mod oficial evenimentul care a dat naștere AI ca un nou sector de cercetare.
- ² Comunicazione della Commissione al Parlamento Europeo, al Consiglio, al Comitato Economico e Sociale Europeo e al Comitato delle Regioni, “L’Intelligenza Artificiale per l’Europa”, Bruxelles, docn. COM (2018) 237 del 25 aprilie 2018 in <https://ec.europa.eu/transparency/reg/doc/rep/1/2018/IT/COM-2018-237-F1-IT-MAIN-PART-1.PDF>.
- ³ Comisia Europeană, *Una definizione di IA: principali capacità e disciplina. Definizione elaborata ai fini dei documenti del gruppo*, 8 aprilie 2019, in <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/ethics-guidelines-trustworthy-ai>.
- ⁴ Secțiunea 238 al NDAA 2019 se referă la un complex de activități care țin de competența Departamentului Apărării care va finaliza și implementa sistemele IA în <https://www.congress.gov/committees-print/115th-congress/house-committee-print/30025>.
- ⁵ La Sezione 1051 del NDAA 2019 ha istituito una commissione indipendente che ha la funzione di monitorare “*gli avanzamenti dell’Intelligenza Artificiale, sviluppi relativi ai processi di machine learning, e tecnologie associate*” con lo scopo di assicurare agli USA adeguati livelli di competitività inerenti l’IA., in <https://www.congress.gov/committees-print/115th-congress/house-committee-print/30025>.
- ⁶ <https://www.congress.gov/committees-print/115th-congress/house-committee-print/30025>
- ⁷ Commissione Europea, Draft of Ethic Guidelines for trustworthy AI, a cura del High-Level Expert Group on Artificial Intelligence, Glossario, 8 aprile 2019, in <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/ethics-guidelines-trustworthy-ai>
- ⁸ Commissione europea per l’efficienza della giustizia, *Carta etica europea sull’uso dell’Intelligenza Artificiale nei sistemi giudiziari*, adottata dalla CEPEJ nel corso della sua 31^a Riunione plenaria (Strasburgo, 3-4 dicembre 2018), in <https://rm.coe.int/carta-etica-europea-sull-utilizzo-dell-intelligenza-artificiale-nei-si/1680993348>.
- ⁹ Libro Bianco sull’Intelligenza Artificiale al servizio del cittadino, 10 Marzo 2018, realizzato con il contributo della task force AGID, pp. 24 și următoarele, in www.agid.gov.it.
- ¹⁰ M. Costanza, „L’Intelligenza Artificiale e gli stilemi della responsabilità civile”, În Enrico Gabrielli e Ugo Ruffolo (ediție îngrijită de), „Intelligenza Artificiale e diritto”, Giurisprudenza italiana, luglio 2019 p. 1686.
- ¹¹ A. Adinolfi, „L’unione europea dinanzi allo sviluppo dell’Intelligenza Artificiale: la costruzione di uno schema di regolamentazione europeo tra mercato unico digital e tutela dei diritti fondamentali”, în S. Dorigo (ediție îngrijită de), *Il ragionamento giuridico nell’era dell’Intelligenza Artificiale, op. cit.*, pp. 14 și următoarele.
- ¹² L. Floridi, *Etica dell’Intelligenza Artificiale. Sviluppi, opportunità, sfide*, Varese, 2022, p. 48.

- ¹³ A. Zilli, „Il lavoro agile per Covid-19 come “accomodamento ragionevole” tra tutela della salute, diritto al lavoro e libertà di organizzazione dell’impresa”, în *Labor*, n. 4/020 pp. 533-542.
- ¹⁴ Concret, art. 1 din Carta de la Nisa prevede că demnitatea umană este o valoare inviolabilă și merită să fie respectată și, prin urmare, demnă de protecție. Pentru studiul acestei valori și implicațiile ei în drept, vă rugăm să consultați A. Barak, *Human dignity as a framework right (motherright)*, în BARAK A., *Human Dignity: The Constitutional Value and the Constitutional Right*, Cambridge, 2015, pp. 156-169.
- ¹⁵ Chiar și în convenția drepturilor omului protecția demnității este prevăzută la art.1.
- ¹⁶ C. Schepisi, „Le “dimensioni” della regolazione dell’Intelligenza Artificiale nella proposta di regolamento della Commissione”, în *Quaderni AISDUE*, Sezione “Atti convegni AISDUE”, nr. 16, 2022, pp. 330-356.
- ¹⁷ C. Schepisi, „Le “dimensioni” della regolazione dell’Intelligenza Artificiale nella proposta di regolamento della Commissione”, în *Quaderni AISDUE*, Sezione “Atti convegni AISDUE”, nr. 16, 2022, pp. 330-356.
- ¹⁸ C. Schepisi, „Le “dimensioni” della regolazione dell’Intelligenza Artificiale nella proposta di regolamento della Commissione”, în *Quaderni AISDUE*, Sezione “Atti convegni AISDUE”, nr. 16, 2022, pp. 330-356.
- ¹⁹ Committee of expert of Internet Intermediaries, Algorithms and Human Rights. *Study on the Human Rights dimensions of automated data processing techniques (in particular algorithms) and possible regulatory implications*, Council of Europe, 2017 în <https://ec.europa.eu/futurium>.
- ²⁰ C. Barbaro, „Cepej, adottata la prima carta etica europea sull’uso dell’Intelligenza Artificiale (AI) nei sistemi giudiziari”, în *Questione Giustizia*, 7 dicembre 2018, https://www.questionegiustizia.it/articolo/cepej-adottata-la-prima-carta-etica-europea-sull-uso-dell-intelligenza-artificiale-ai-nei-sistemi-giudiziari_07-12-2018.php.
- ²¹ S. Quattrocchio, „Intelligenza Artificiale e giustizia: nella cornice della carta etica europea, gli spunti per un urgente discussione tra scienze penali ed informatiche”, în *Legislazione penale*, 18 dicembre 2018, în <https://www.lalegislazionepenale.eu/intelligenza-artificiale-e-giustizia-nella-cornice-della-carta-etica-europea-gli-spunti-per-unurgente-discussione-tra-scienze-penali-e-informatiche-serena-quattrocchio/>.
- ²² M. Gialuz, „Quando la giustizia penale incontra l’Intelligenza Artificiale: luci ombre dei risk assessment tools tra Stati Uniti ed Europa”, în *Diritto Penale Contemporaneo*, 2019, în <https://archiviodpc.dirittopenaleuom.org/d/6702-quando-la-giustizia-penale-incontra-l-intelligenza-artificiale-luci-e-ombre-dei-risk-assessment-too> pp. 3 e ss.
- ²³ C. Grieco, *Intelligenza Artificiale e diritti umani. Alla ricerca di un delicato equilibrio*, în *Ordine internazionale e diritti umani 2022*, p. 794.
- ²⁴ Comunicazione della Commissione al Parlamento europeo, al Consiglio europeo, al Consiglio, al Comitato economico e sociale e al Comitato delle regioni – L’Intelligenza Artificiale per l’Europa, 25 aprile

- 2018, COM(2018) 237 final.
- 25 C. Grieco, *Intelligenza Artificiale e diritti umani. Alla ricerca di un delicato equilibrio*, op. cit. p. 798.
- 26 Comunicazione della Commissione al Parlamento europeo, al Consiglio, al Comitato economico e sociale europeo e al Comitato delle regioni, *Creare fiducia nell'Intelligenza Artificiale antropocentrica*, Bruxelles, 8.4.2019 COM(2019).
- 27 E. Triggiani, *Spunti e Riflessioni sull'Europa*, in *Collana di Studi sull'Integrazione europea*, Bari, 2021, p. 16 și urm.
- 28 Comunicazione della Commissione al Parlamento europeo, al Consiglio, al Comitato economico e sociale europeo e al Comitato delle regioni, *Creare fiducia nell'Intelligenza Artificiale antropocentrica*, Bruxelles, 8.4.2019 COM(2019).
- 29 Libro Bianco sull'Intelligenza Artificiale, *Un approccio europeo all'eccellenza e alla fiducia*, 19 februarie 2020, COM(2020) 65 final, <https://ec.europa.eu/info/publications/white-paper-artificial-intelligence-european-approach-excellence-and-trust-en>.
- 30 A., Zanichelli *Ecosistemi, opacità, autonomia: le sfide dell'Intelligenza Artificiale in alcune proposte recenti della Commissione europea*, in D'ALOIA A. (a cura di) *Intelligenza Artificiale e diritto. Come regolare un mondo nuovo*, Milano 2021, pp. 56 ss.
- 31 Dichiarazione europea sui diritti e i principi digitali per il decennio digital del 26 gennaio 2022, COM(2022) 28 final.
- 32 C. Grieco, *Intelligenza Artificiale e diritti umani. Alla ricerca di un delicato equilibrio*, op. cit., p. 802.
- 33 M. Ebers, *Regulating AI and Robotics: Ethical and Legal Challenges*, în M. Ebers, S.Navas Navarro (ediția îngrijită de), *Algorithms and Law*, op. cit. p. 61.
- 34 Propunerea de reguament, op. cit., p. 3.
- 35 C. Daelman, „AI through a human rights lens. The role of human rights in fulfilling AI's potential”, în J. de Bruyne, C. Vanleenhove, (ediție îngrijită de), *Artificial Intelligence and the Law*, op. cit. p. 149.
- 36 C. Casonato, B. Marchetti, „Prime osservazioni sulla proposta di regolamento dell'Unione Europea in materia di Intelligenza Artificiale”, în *BioLaw Journal*, nr. 3/2021, p. 416.
- 37 G. Resta, „Cosa c'è di 'europeo' nella Proposta di Regolamento UE sull'intelligenza artificiale?”, in *Diritto dell'Informazione e dell'Informatica*, nr. 2/2022, p. 324.
- 38 A., Alaino, *Il regolamento sull'Intelligenza Artificiale: dalla proposta della Commissione al testo approvato dal Parlamento. Ma ha ancora senso il pensiero pessimistico? in federalismi.it*, 18 ottobre 2023 p. 133.
- 39 *Ibidem*.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

- BRADFORD A., *Effetto Bruxelles. Come l'Unione europea regola il mondo*, Milano, 2021.
- CARLONI E., „I principi della legalità

algoritmica. Le decisioni automatizzate di fronte al giudice amministrativo”, în *Diritto amministrativo*, nr. 2/2020.

CASONATO C., „Intelligenza Artificiale e diritto costituzionale: prime considerazioni”, în *Diritto pubblico com-*

- parato ed europeo*, Rivista trimestrale" Numero Speciale/2019.
- FLORIDI L., *Etica dell'Intelligenza Artificiale. Sviluppi, opportunità, sfide*, Varese, 2022.
- GROSSI P.F., *I diritti di libertà ad uso di lezioni*, Giappichelli, Torino, 1991.
- LEPAGE A., *Libertés et droits fondamentaux à l'épreuve de l'internet*, Litec, Paris, 2002.
- Studii și articole**
- ADINOLFI A., *L'unione europea dinanzi allo sviluppo dell'Intelligenza Artificiale: la costruzione di uno schema di regolamentazione europea tra mercato unico digitale e tutela dei diritti fondamentali*, in DORIGO S. (edite îngrijită de) *Il ragionamento giuridico nell'era dell'Intelligenza Artificiale*, Pisa 2020.
- ALAINO A., *Il regolamento sull'Intelligenza Artificiale: dalla proposta della Commissione al testo approvato dal Parlamento. Ma ha ancora senso il pensiero pessimistico?* in *federalismi.it*, 18 ottobre 2023.
- ALPA G., RESTA G., *Le persone fisiche e i diritti della personalità*, Torino, 2006.
- BARAK A., *Human dignity as a framework right (motherright)*, în BARAK A., *Human Dignity: The Constitutional Value and the Constitutional Right*, Cambridge, 2015.
- BARBARO C., „Cepej, adottata la prima carta etica europea sull'uso dell'Intelligenza Artificiale (AI) nei sistemi giudiziari”, în *Questione Giustizia*, 7 dicembre 2018.
- BARRA CARACCILO F., „La tutela della personalità in Internet”, in *Il diritto dell'Informazione e dell'Informatica*, n.2/2018, nr. 2.
- CAINES S., *The many faces of facial recognition*, în R. VOGL (coord), *Research Handbook on Big Data Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2021.
- CASONATO C., MARCHETTI B., *Prime osservazioni sulla proposta di regolamento dell'Unione Europea in materia di Intelligenza Artificiale*, in *BioLaw Journal*, n. 3/2021.
- CHEN V.L. CHEN, P., Z. LIN Z., *Artificial Intelligence in Education: A Review*, in *IEEE Access*, n. 8/2020.
- CIRONE E., *Big Data e tutela dei diritti fondamentali*, in DORIGO S. (edite îngrijită de) *Il ragionamento giuridico nell'era dell'Intelligenza Artificiale*, Pisa, 2020.
- CORNELI V., *Sovranità tecnologica: Intelligenza Artificiale e valori costituzionali*, in *Forum di Quaderni Costituzionali*, nr.2/2023.
- COWGER A., *The Threats of Algorithms and AI to Civil Rights, Legal Remedies, and American Jurisprudence: One Nation Under Algorithms*, Lanham, 2020.
- D'ALOIA A. <<Il diritto verso “il mondo nuovo”. Le sfide dell'Intelligenza Artificiale”>> în *BioLaw Journal –Rivista di BioDiritto*, n. 1/2019.
- D'AVANZO W., „Lotta alla pandemia e tutela della privacy” în *Tigor: rivista di scienze della comunicazione e di argomentazione giuridica – XIV* n.2/2022.
- DAELMAN C., *AI through a human rights lens. The role of human rights in fulfilling AI's potential*, in DE BRUYNE J., VANLEENHOVE C., (a cura di), *Artificial Intelligence and the Law*, Cambridge, 2022.
- FASAN M., *Intelligenza Artificiale e pluralismo: uso delle tecniche di profilazione nello spazio pubblico democratico*, in D'ALOIA A., (a cura di), *Intelligenza Artificiale e diritto*.

- Come regolare un mondo nuovo*, FrancoAngeli, Milano, 2020.
- FROSINI V., „L’orizzonte giuridico dell’Internet”, in *Il dritto dell’Informazione e dell’informatica*, n. 2/2000.
- GLESS S., „AI in the Courtroom: A Comparative Analysis of Machine Evidence in Criminal Trials”, in *Georgetown Journal of International Law*, vol. 51 n. 2/2020.
- GORLA L., „L’atto di disposizione dei diritti”, *Annali della R. Università di Perugia*, Perugia, 1936.
- MESSINA D., „Le prospettive del diritto all’oblio nella società dell’informazione e della comunicazione”, in *Informatica e diritto*, XXXV annata, Vol. XVIII, 2009, nr. 1/2009.
- MEYER V.A., WESSELS M., *Predictive policing review of benefits and drawbacks*, in *International Journal of Public Administration*, nr.12/2019.
- MEYSTRE S. M., FRIEDLIN F. J., SHOUTH B. M., SHEN S., - SAMORE M. H., *Automatic dei dentification of textual documents in the electronic health record: a review of recent research*, 2010.
- PAGALLO U. DURANTE M. -. MONTELEONE S., „What is new with the Internet of things in Privacy and Data Protection? Four Legal Challenges on Sharing and Control in IoT”, in LEENES R., VAN BRAKEL G., GUTWIRTH S., DE HERT P. (ediție îngrijită de), *Data Protection and Privacy; (In)visibilities and Infrastructures*, Springer, 2017.
- PERRY W. et al., *Predictive policing. The role of crime forecasting in law enforcement operations*, RAND Corporation, Washington, 2013.
- PIZZETTI F., *Privacy e il diritto europeo alla protezione dei dati personali. Il Regolamento europeo 2016/679*, II, Torino, 2016.
- RESTA G., „Cosa c’è di ‘europeo’ nella Proposta di Regolamento UE sull’Intelligenza Artificiale?”, in *Diritto dell’Informazione e dell’Informatica*, nr. 2/2022.
- RINALDI L., *Intelligenza Artificiale, diritti e doveri nella Costituzione italiana*, in *DPCE online*, nr.1/ 2022.
- ROSPI M., *Gli strumenti ICTs, la Bubble democracy e le consultazioni referendarie. Rileggendo Alessandro Pizzorusso*, in *DPCE online*, numero speciale, 2021.
- SAMUELSON P., *Privacy as Intellectual Prosperity*, in *Stanford L Rev.*, nr. 52, 2000.
- SCHEPISI C., „Le “dimensioni” della regolazione dell’Intelligenza Artificiale nella proposta di regolamento della Commissione”, in *Quaderni AISDUE, Sezione “Atti convegni AISDUE”*, nr. 16, 2022.

Resurse online

- BOLDRINI N., *Intelligenza Artificiale: Europa “terza incomoda” tra Cina e Usa?*, in *AI4Business*, 26 febbraio 2019, in <https://www.ai4business.it>.
- BONANSINGA G., *Privacy e rispetto dei dati sensibili ai tempi dei big data*, in <http://www.labcd.unipi.it> ;
- CAIANELLO M., *Potenzialità e rischi derivanti dall’interazione tra I.A. e giustizia penale preventiva*, in RUFFOLO U. (ediție îngrijită de), *XXVI Lezioni di Diritto dell’Intelligenza Artificiale*, Torino, 2021.
- CERRINA FERONI G., *Libertà di espressione, Garante privacy: “Troppo potere alle big Tech, ecco come intervenire*, 11 maggio 2021, in <https://www.garanteprivacy.it>.
- FAINI F., *Intelligenza Artificiale e regolazione giuridica: il ruolo del*

- diritto nel rapporto tra uomo e macchina*, in federalismi.it.
- TANZARELLA P., *L'accesso a Internet è fondamentale, ma è davvero un diritto (fondamentale)?* in <https://www.medialaws.eu>
- VAN SEVEREN S., VANDER MAELEN C., „Killer Robots: Lethal Autonomous Weapons and International Law”, în *Artificial Intelligence and the Law, – Impact on Fundamental Rights*, luglio 2020, in: <https://www.europarl.europa.eu>
- ZANICHELLI A., *Ecosistemi, opacità, autonomia: le sfide dell'Intelligenza Artificiale in alcune proposte recenti della Commissione europea*, in D'ALOIA A. (ediție îngrijită de) *Intelligenza Artificiale e diritto. Come regolare un mondo nuovo*, Milano, 2021.

Bridging marginalization: the political imperative of inclusive digital futures in elderly empowerment

Monica Eliza MOTORGA

Abstract: *In an era of fast technological breakthroughs, the integration of information technology into educational frameworks has become critical. This research uses a political perspective to examine the critical role of technology information and communication in improving educational possibilities for the elderly. This paper seeks to understand the consequences of ITC activities on policymaking, social inclusion, and community empowerment by examining the convergence of technology and elder education within the larger sociopolitical context. The COVID-19 pandemic is a harsh reminder of the value of technology in everyday life, particularly in overcoming isolation and sustaining social relationships. As technology advances, it becomes increasingly important for the elderly to have access to digital education in order to stay connected to modern culture and successfully traverse the digital terrain. This article is based on a review of secondary literature, which confirms the primary research hypothesis that digital education for older people is critical for improving their lives and lowering levels of social exclusion, discrimination, and low-quality everyday services. This article examines case studies and policy frameworks to illustrate ITC's revolutionary potential in supporting lifelong learning and active citizenship among the elderly, contributing to the development of a more inclusive and equitable society.*

Keywords: *social isolation, lifelong learning, policies, ICT.*

Introduction uction

The enormous growth of information technology (IT) has transformed many aspects of human life, including education. While the benefits of IT integration in educational settings are generally recognized, its potential to meet the special needs and issues of the elderly remains unexplored, particularly from a political aspect.

This research attempts to close this gap by investigating the role of information technology and communication (ITC) in supporting educational possibilities for the elderly within the larger framework of political discourse and policymaking.

Many people have been excluded from reaping the benefits of digital technology, as digital dividends coincide with digital divides, with more than half of the global population

either lacking affordable internet access or utilizing only a fraction of its potential despite being connected, disproportionately impacting marginalized groups such as women, elderly people, those with disabilities, indigenous communities, and residents of poor, remote, or rural areas¹ (UN Secretary-General, 2020). Under a political context, in recent years, governments and stakeholders have increasingly recognized the necessity of meeting the educational requirements of the aging population. The aging demographic, together with technological improvements, has highlighted the importance of implementing creative methods to elder education. From a political standpoint, investing in ITC aspects for the elderly has important consequences for social welfare, healthcare, and economic growth. Policymakers might encourage active aging and reduce the societal and economic costs associated with population aging by encouraging older persons to obtain digital literacy and skills. The political implications are felt that the policies which support the integration of ITC in elder education must be developed and implemented for technology-driven learning initiatives to reach their full potential. Policymakers have an important role in building an environment that promotes digital inclusion and equal access to educational resources for the elderly, particularly those from underserved regions. Furthermore, by engaging older people's views and opinions into the policymaking pro-

cess, economic and political actors may guarantee that ITC efforts are suited to the aged population's unique needs and preferences. While the potential benefits of incorporating ITC into elder education are significant, numerous hurdles must be overcome to provide fair access and meaningful engagement among older persons. The digital gap, technology literacy, and socioeconomic inequities all represent substantial challenges to the adoption of ITC among the elderly, particularly in low-income and rural areas. On the other hand, simply having access to technology does not guarantee effective usage, as individuals may lack skills or face obstacles in efficiently accessing digital content, emphasizing the importance of developing adaptive literacy skills for proficient navigation of new technologies, particularly for disadvantaged and marginalized users who face additional barriers when interacting with the internet² (Charleson, 2012). More than that, concerns about data privacy, cybersecurity, and digital exclusion highlight the need for robust regulatory frameworks to safeguard the rights and interests of the elderly in the midst of the digital revolution; however, despite these challenges, there exists significant potential for widespread innovation and cooperation within the sector, allowing policymakers to develop tailored solutions that cater to the diverse learning needs and preferences of older people.

The paper's hypothesis is that using a political perspective to emphasize inclusive digital futures for senior empowerment through targeted policy interventions and efforts could help to bridge marginalization, promote social inclusion, and improve older persons' quality of life. The research questions are going to explore what structural elements contribute to the marginalization of elderly people in the digital age? By investigating these aspects, the paper aims to identify the systemic hurdles and inequities that impede older individuals' access to and use of digital technology, compounding social exclusion and restricting prospects for economic, social, and political engagement. How can policymakers use targeted policy measures to alleviate structural imbalances and promote inclusive digital futures for older adults? This topic emphasizes the necessity of proactive legislation in removing obstacles and building enabling settings that enable older persons' digital inclusion and empowerment, therefore improving their quality of life and of course their well-being. What role does digital education play in enabling elderly people to successfully traverse the digital realm and encourage social inclusion? Here, the article aims to explore the transformational potential of digital skills training in increasing older individuals' confidence, autonomy, and connectedness in the digital age by investigating the relevance of digital literacy and education programs. How can policymakers use a

political perspective to prioritize the creation and execution of policy routes that promote senior empowerment through digital education? Taking a political approach allows policymakers to more effectively advocate for and prioritize policies and initiatives that bridge the digital divide and promote age-friendly engagement, continuous education, and social inclusion among older adults, fostering a more equitable and inclusive society for all generations. The objectives are to critically analyze the structural elements that contribute to the marginalization of aged people in the digital era, providing light on the intricate interplay of societal, economic, and technological variables that define older individuals' digital experiences and possibilities, hence to examine policymakers' roles in resolving structural disparities and building inclusive digital futures for older persons, including identifying viable policy initiatives and interventions that can enhance digital inclusion and empowerment among older populations. More than that, another scope is to investigate the importance of digital education in enabling senior people to efficiently traverse the digital world and promote social inclusion, highlighting best practices and solutions for improving digital literacy and skill development among older persons. Additionally, the last objective is to propose actionable policy pathways and recommendations for policymakers to prioritize inclusive digital futures for elderly

empowerment through digital education, we will use research findings and stakeholder engagement to inform evidence-based policy development and implementation efforts.

Lastly, the paper is divided into three sections: introduction, main body, and conclusion. The first part introduces the reader to essential concepts and words, noteworthy data, and a summary of the topic being studied. This part also discusses the critical role of digital education in improving the quality of life for the elderly, fostering social inclusion, and eliminating prejudice against this vulnerable and disadvantaged community. The study concludes by emphasizing the need of comprehending the demographic aging issue in combination with technology improvements. It highlights education's critical function as a link between these two phenomena, promoting societal cohesiveness, lifelong learning, intergenerational and intragenerational connectedness, and sustainability.

Status

In today's world, technological development and population aging are two of the most pressing issues affecting humanity. The significance of technical advancement stems from its central position as the foundation of contemporary civilization. Indeed, the current period is marked by an exceptional rate of technological advancement, with what was formerly deemed outlandish or just hypothetical just two decades ago now constituting the concrete fabric of our

daily existence. Currently, population aging offers a tremendous challenge to nations globally, prompting the urgent investigation and implementation of feasible solutions. People all throughout the globe are living longer lives. In 2020, 727 million people were 65 or older, and the number of people 65 and over is expected to double to nearly 1.5 billion by 2050, representing a 16.3% rise (Akinola, 2021). According to the latest WHO research, all nations have significant hurdles ensuring that their health and social systems are prepared to capitalize on the demographic transformation, because by 2050, 80% of the elderly will live in low and middle income nation, in 2020 the number of persons aged 60 and more will outweigh youngsters under the age of five, and between 2015 and 2050, the fraction of the global population over the age of 60 will nearly double, from 12% to 22%³ (World Health Organization, 2022). Moreover, basic ICT education is one of the most important elements for a good quality of life for everybody. Education is a significant predictor of active aging, and the recent studies aims the life quality of life is directly influenced by the level of education of the individuals. Given the increasing digitalization of mankind and the increasing number of tech-savvy (and those with some ICT abilities) nearing old age, older people are expected to utilize ICTs much more in the future and it is understandable that the internet clearly has the potential to be immensely useful to the elderly (Eurostat, 2019):

Table 1:

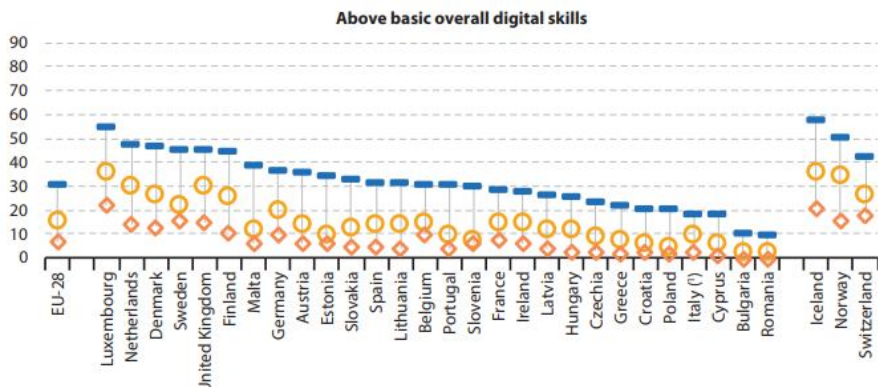

Chart source: Eurostat, 2019

Before getting farther into the debate, it is critical to have a solid awareness of the language associated with elderly people. The concept of "old", "senior", or "elderly" varies greatly from nation to country and is influenced by cultural, social, and institutional norms. While some jurisdictions may include people of working age as part of the older population, others may make distinctions based on retirement status. The World Health Organization defines the elderly as people aged 60 and up. Similarly, in Romania, where retirement usually occurs between the ages of 60 and 65, people in this age range are frequently referred to as seniors. This shift is a watershed event in their life, indicating their departure from the working and entry into retirement. The main ideas which derives from here is that it is critical to recognize these differences in defining older age because they have substantial consequences for policy

formulation, resource allocation, and social programs targeted at meeting the needs and well-being of older people in various circumstances. Furthermore, "education is often seen as an important tool to increase the participation and quality of life of older people"⁴, meaning that low levels of education and illiteracy, even digital literacy is linked to an increased risk of disability and mortality in older people as well as greater rates of unemployment, social exclusion, marginalization and physical disorders like depression and Alzheimer's. Older people are sometimes believed to be fragile or reliant, as well as a drain on society. Even senior people themselves frequently believe that the current and modern technology and the digital tools are difficult to operate, that they are lack self-confidence, and of course they are unable to learn anything new at their silver age. Hence, as a result, senior citizens are

vulnerable to social exclusion, because they are aging naturally, and it can be difficult for them to reconcile with the current era, being concerned about failing behind, which may result in further societal disadvantages⁵. Due to knowledge and practice gaps, disparities in technology uptake, complicated product designs, and other obstacles such as a lack of motivation and intergenerational communication, the elderly are one of the most socioeconomically disadvantaged groups in this regard. But "seniors hey are eager learners and take real pleasure in lifelong-learning activities"⁶. Questions such as which are the limits of elderly in learning technology, which is the interest of civil society to engage them with it and which is the level of relevance of technology to seniors are only a few questions that may be addressed further. The essential question still arises: why is it this gap between younger and older generations? Heaggans aims that it appears that seniors are trained to be afraid of what they do not know; that is, technology, and that this lack of understanding is affecting seniors socially, physically, and cognitively⁷. So, for a homogeneous society, good quality of marginalized people and the respect of human right and connection to the modern society, the most crucial issue is raising and enhancing the level of competency across all educational and training levels, as well as across all demographic groups.

Global crisis

The COVID-19 epidemic has revealed huge obstacles and serious concerns that have been simmering for decades. Two important innovations have emerged throughout the epidemic period. To begin, as the world's population ages, there has been a significant increase in social isolation among the elderly, which has serious consequences for their well-being and quality of life. Second, older persons have had less access to modern technology, notably the internet, than the general population. The epidemic has increased existing vulnerabilities in older persons, amplifying the negative impacts of social isolation on their mental, emotional, and physical health. With constraints on social gatherings and movement, many elderly people have been increasingly isolated from their social support networks, aggravating feelings of loneliness and reducing their sense of belonging to the larger society. Furthermore, the pandemic has exacerbated the digital divide, as dependence on digital tools for communication, access to services, and information distribution has increased. Older persons, who may already face challenges such as low digital literacy or access to technology, have been further alienated by their inability to successfully utilize online platforms. These developments highlight the critical need for extensive and targeted interventions to address the interconnected issues of social isolation and digital

exclusion among older people. Based on that, as society deals with the pandemic's long-term consequences, it is critical to prioritize strategies that promote social connectivity, digital literacy, and equitable access to technology for older adults, ensuring that they can stay connected, engaged, and empowered in an increasingly digital world.

Structural inequities

Economic inequities exacerbate uneven access to digital technology and educational resources among the elderly. Low-income older people are less likely to be able to afford internet access, digital gadgets, and formal digital education programs, aggravating social exclusion and digital disparities. Policymakers must address poverty gaps through targeted financial assistance programs, broadband access subsidies, and low-cost technology efforts to guarantee that all older individuals have equal access to digital learning and empowerment. Educational achievement has a substantial impact on digital literacy and skill acquisition among the elderly. Those with lesser levels of education are less likely to have the skills and confidence needed to successfully traverse the digital world. Policymakers could encourage educational initiatives that respond to varied learning needs and preferences, such as adult education. By addressing educational gaps, authorities may help older persons achieve crucial digital abilities and participate

more fully in the digital economy, knowing the fact that digital infrastructure disparities, especially in rural and disadvantaged regions, deepen older marginalization. Limited access to high-speed internet, insufficient technological infrastructure, and geographic remoteness are all significant impediments to digital inclusion and empowerment, hence policymakers must invest in increasing broadband infrastructure, boosting digital access in rural locations, and strengthening digital literacy training programs in marginalized groups. Nevertheless, policymakers can bridge the digital gap and boost senior citizens' engagement in the digital economy and society by emphasizing infrastructure development and fair access to digital resources.

Policy Solutions

Policymakers should create comprehensive digital inclusion policies that target senior empowerment while addressing structural impediments to digital access and engagement. These policies should include activities like digital literacy training, inexpensive internet access programs, community-based learning, and targeted outreach to underprivileged people. By taking a multifaceted approach to digital inclusion, authorities may encourage social cohesion and solidarity across generations while also empowering the elderly. Technology developers and manufacturers should use age-

friendly design principles when creating digital products and services, because this involves creating user interfaces that are straightforward, accessible, and adaptive to the various requirements and preferences of older persons. Policymakers may encourage age-friendly technology design through legislative frameworks, industry standards, and financing incentives for enterprises that emphasize accessibility; they could improve the digital experience for older persons and help them integrate into digital society by advocating age-friendly technology design. Advocates prioritize three core aspects, namely universality, affordability, and reliability, in efforts to enhance internet connectivity, emphasizing the need for all residents, irrespective of their neighborhood, economic status, legal standing, or racial/ethnic background, to have access, affordable pricing options including discounts and free accounts for low-income individuals, and consistent, high-speed Internet, which should constitute central objectives for any digital inclusion advocacy initiative⁸. Vacek & Rybenska stated that understanding ICT may also make it easier for people to participate in modern society, because it suddenly makes it feasible for elderly people who may not otherwise could visit in person with distant relatives to communicate. One method to raise the standard of living for seniors is to improve their ICT abilities because an active lifestyle improves the quality of life for elderly persons;

family relationships, avoidance of mental skill degeneration, the ability to cope with adverse conditions, and not giving up on life⁹. A research study made in Germany, Austria and Finland aims that the most important senior's reasons for using the technology are achieving independence, staying physically and mentally fit, as a hobby and maintain social relationships¹⁰. The pandemic has also highlighted seniors' social and physical vulnerability, as stated in the precedent subchapter, and more seniors used ICT, learned, or improved their ICT skills, those will become increasingly important in ensuring healthy aging¹¹ (ICT for Seniors' Social Inclusion, 2018). The health of older persons was influenced by their age and the sorts of internet services they used, so it is critical to aggressively encourage older individuals to use the internet¹².

Although Romania performs well in terms of internet speed and connections, the fundamental issue is that it performs poorly in terms of connectivity and internet access for a large part of its inhabitants. Firstly, the access to the internet and to the digital tools is a main issue for Romanian citizens. According to one of the most important studies, the Digital Economy and Social Index data, Romania ranks often on the last places in the charts. DESI is the digital progress of the European Countries, form a human capital, connectivity, integration of digital technology and digital public services point of view. Romania ranks last

among EU Member States in the 2022 Digital Economy and Society Index (DESI), with the country also ranking last in the human capital component, indicating a significant deficit in fundamental digital capabilities compared to the EU average, particularly in basic and above-basic digital skills, as well as digital content creation abilities, emphasizing the need for improvement in digital literacy and competencies within the country¹³. Secondly, sometimes, it could be wrong understood that senior's interest for technology is not as develop as people may expect. This aspect could appear maybe because their earlier experiences may not entail a willingness for them to learn new technologies and perhaps their experiences of life have not required to know how to use technology. Many older people have never used a computer but have heard about the internet and its potential use. Many of them would like to learn more about digital technology, but may believe that is too difficult or too late for them to learn. In fact, today's older individuals are more open to new technologies and eager to learn new skills, such as through participation inside of an online learning community¹⁴. In the technological sector, the elderly frequently have lower qualifications. As a result, they are unable to compete in the labor market; they are also unable to fully utilize public services and telecommunication technologies. As an outcome, their standard of living suffers¹⁵ (Lapiniene,

2021). The Covid-19 epidemic, as well as the ensuing social distance restrictions and travel limitations, have drastically transformed the environment, emphasizing the risk of digital, and hence social, marginalization of older people¹⁶. According to Eurostat data 2021, in Romania, the Sud-Vest Oltenia region had the lowest proportion of persons aged 16-74 years using the internet daily in 2021. It is also well-known that active aging entails growing older in good health, playing an active role in society, and finding career fulfillment, but also having autonomy in everyday life and participating in civic activities. In seniors' efforts to employ new technologies, people frequently encounter several challenges stemming from demographic variables such as poverty, education, geographical location, potential impairments, lack of incentives, economic barriers, digital skills, and improper training¹⁷. Furthermore, aging is typically associated with a decrease in activity or the onset of inactivity, a high reliance on health and social services and in some cases dementia, all of these being connected with how society is organized and operated¹⁸. Of course, we must address the following question: what would be beneficial for old people to use a computer? We first must mention all the changes that occur as a person age. Changes such as sensory and motor changes (vision, hearing, motor abilities), cognitive, social, and economic changes, all those transform seniors' life¹⁹. The beneficial

impact of adult learning given the literature's evidence on the importance of adult learning as a realistic strategy to retain mental and social independence in old age²⁰. Well-being, both cognitive and physical, social contact and emotional well-being are the most important effects of technology in elderly's life²¹.

In terms of internet usage patterns, younger age groups prioritize privacy protection, whereas older age groups face technical difficulties and feel unsafe online, with gender differences indicating that men are more likely to avoid certain apps and social media for privacy reasons, and targeted ads raise concerns among internet users of all ages about the potential sale of personal data to commercial and political organizations²². According to the research literature, seniors are interested in learning about tools and way to keep in touch with family and friends, in artificial intelligence such as virtual reality and of course phishing method and how to stay safe online. Fostering digital skills is essential for encouraging active aging as it expands learning opportunities for older individuals in formal and informal contexts, while also serving to bridge the generational gap by facilitating intergenerational learning and bridging the digital divide²³. Digital obstacles can become a source of marginalization for the elderly, limiting their ability to engage in the present²⁴. By creating more adaptable learning environments tailored to the demands of a more mobile culture,

digital technologies get an effect on education, training, and learning²⁵. In some countries, for example, Germany, the education offer for adults of all types is primarily provided by private providers, whereas in others (for instance, Denmark, Finland, and Sweden), public authorities are significant investors in adult education, particularly for disadvantaged groups of the population. In Norway, both the public and private sectors invest in non-professional adult education, or by pasting something here and then pressing the button²⁶. Being digitally and technology literate is essential for participation in modern society, but not every person has the requisite tools and resources to develop these abilities, knowing the idea that the relationship between inclusion, digital technology, and education is deep and transversal²⁷. Digital abilities are becoming increasingly important for executing instrumental activities such as looking for connections, seeking medical assistance, paying bills, and participating in democratic processes, of course to guarantee that no one falls behind in today's fast-changing world, it is vital for global citizens of all ages to have a collection of digital skills to live, learn, and engage in contemporary society²⁸. The amount of formal education of subjects has a substantial link with receptivity to the use of digital technologies in old age, although it should be highlighted that a more modest beginning education is not a true barrier to training or use of digital technologies²⁹. The advan-

tages of the digital literacy for seniors' investment are the involvement in the internet society, increasing self-confidence and self-esteem, more effective and pleasant life, and work³⁰.

A major impediment to new digital adoption and utilization is a lack of digital skills. The first most important program in Romania for this direction was the *Digital Citizen Program*, with an appropriate curriculum for seniors to begin to utilize technology correctly and actively, allowing them to integrate into the digital world³¹. Smart shopping online, transferring money, video calling, email essentials, using devices, online banking are just a few of the most important and useful tools which seniors could learn to use. In a digitally changed Europe, the European Commission's European Pillar of Social Rights Action Plan, published in March 2021, considers basic and advanced digital skills to be a prerequisite for inclusion and engagement in the labor market and society³². As part of the *Biblionet Program 2009-2014*, public libraries in Romania began offering free E-Skills training to older people and other "hard-to-reach" citizens³³. To achieve equitable access to digital technology and capitalize on its potential for promoting active and healthy aging, senior well-being, and empowerment, policymakers must prioritize actions such as leveraging digital communications to reduce social isolation and loneliness, as well as establishing ethical, legal, and

technological standards to protect older people's human rights in the digital age³⁴.

Conclusions

Finally, the function of information technology and communication in senior education extends beyond mere technological integration; it is fundamentally political. Recognizing the political implications of ITC projects for the elderly allows policymakers to use technology's transformational capacity to promote social justice, democratic engagement, and human rights for older people. Moving forward, concerted efforts are required to integrate elder education into political agendas and prioritize investments in ITC infrastructure, capacity training, and legislative reforms that enable the elderly to survive in an increasingly digital society. All of us could create a more inclusive and equitable society by collaborating with governments, civic society, academia, and the corporate sector to empower older individuals to live satisfying and meaningful lives in the digital era. According to the *ICT for Elderly Report* some policymakers in the fields of adult literacy could increasing financial and institutional support for active aging and digital inclusion policies and activities across society improve adult learning policies, a broad and holistic approach to adult learning and education-anyone, regardless of age or experience, can learn, raise awareness

about the advantages of increasing digital skills among older persons, assist educators engaged in digital education programs for older persons with pedagogical and digital upskilling, good practices in care home digitalization that go beyond digitalization of healthcare services and help older people to stay in contact and active should be scaled up³⁵. The educational framework for senior digital literacy should prioritize providing valuable ICT information that meets the elderly's personal and social needs, emphasizing collaborative and interactive teaching methods to foster proactive learning, and aiming to improve social inclusion by allowing older people to expand their communication networks with family and friends via the internet, fostering greater independence³⁶. The findings of this paper emphasize the significance of providing a high-quality learning environment for older persons who want to live more productive and happy lives using mobile devices. Because of the difficulties that come with aging, they may require assistance in learning how to use such devices. Instructors must consider the unique characteristics of older adults when developing a technology course for them in order to provide a supportive learning environment; improve senior digital literacy, learn how to use mobile devices and apps, stay connected with family, friends, and communities, and become an informed information consumer³⁷.

It is critical that public health experts, institutions, communities, and society confront the numerous obstacles that older people encounter, since these concerns have far-reaching consequences for discrimination, policy formation, and the elderly's capacity to age properly. The necessity for government engagement to help older citizens integrate into the fast-changing technology world is especially important. This may be accomplished through focused campaigns and projects that raise awareness and provide chances for older people to learn and participate with technology. The importance of technology in determining the future is apparent. Access to the internet and digital resources is not only necessary for keeping connected to modern culture, but it also improves the quality of life for older persons by simplifying everyday routines and encouraging social participation. As a result, authorities have the possibility to guarantee that technology innovation and digital education efforts are available to everyone, regardless of background, gender, social position, financial resources, or age. In essence, emphasizing technology inclusion for elderly is more than just convenient; it is a critical component of promoting social fairness, encouraging active involvement in society, and improving overall well-being. Recognizing the value of digital literacy and access to technology may assist policymakers in creating a more inclusive and equitable society in which

individuals of all ages may thrive in the digital age.

To summarize, the marginalization of elderly people in the digital era is a complex and diverse issue that needs specific governmental interventions and institutional changes. Policymakers may empower older persons through digital education and participation by tackling structural inequities such as financial inequality, educational attainment, and digital infrastructure. Policymakers have an important role in reducing structural disparities and building inclusive

digital futures for older persons via targeted policy measures. Strategies may include measures to enhance digital infrastructure, offer digital literacy training, and encourage affordable access to technology for the elderly. Policymakers can pave the way for a more equitable and inclusive digital society in which older adults can fully participate in social, economic, and political life by implementing comprehensive digital inclusion policies, age-friendly technology design standards, and cross-sector collaboration.

Notes

¹ UN Secretary-General, *The age of digital interdependence*, 2020, p. 6 (accessed on 15.04.2024)

² Charleson, Diane, *Bridging the Digital Divide: Enhancing Empowerment and Social Capital*, *Journal of Social Inclusion*, 2012 (accessed on 20.04.2024)

³ World Health Organization report, *Ageing and Health*, 2022, p. 24.

⁴ Kirsti Ala-Mutka; Malanowski, Norbert; Punie, Yves; Cabrera, Marcelino, *Active Ageing and the Potential of ICT for Learning*, 2008.

⁵ Vacek, Pavel; Rybenska, Klara *Research of interest in ICT education among seniors*, *Elesvier Journal*, 2015, p. 1044.

⁶ Błachnio, Aleksandra ; Maliszewski, Wojciech, *Need for ICT Education Among Older Adults*, 2017, p. 170.

⁷ Heaggans, Raphael, *The 60's are the new 20's: Teaching older adults technology*, *SRATE Journal*, 2012.

⁸ Sanders K. Cynthia & Scanlon Edward, *The Digital Divide Is a Human Rights Issue: Advancing Social Inclusion Through Social Work Advocacy*, *PubMed Central Journal*, 2021.

⁹ Vacek, Pavel ; Rybenska, Klara, *Research of interest in ICT education among seniors*, 2015, p. 1039.

¹⁰ Pihlainen, Kaisa; Ehlers, Anja; Rohner, Rebekka; Cerna, Katerina; Karna, Eija; Hess, Moritz; Hengl, Lisa; Aavikko, Lotta; Frewer-Graumann, Susanne; Gallistl, Vera; Muller, Claudia, *Older adults' reasons to participate in digital skills learning: An interdisciplinary, multiple case study from Austria, Finland, and Germany*, 2022.

¹¹ *ICT for Seniors' Social Inclusion*, Report on Positive Impact of ICT on Seniors' Social, 2018, p. 2.

¹² Lee, Jakyung; Jang, Soong-nang, *Have changes in Internet use during the COVID-19 pandemic affected older adults' self-rated health? A cross-sectional study of*

- young-old and old-old populations in Korea*, 2022, p. 141-145.
- ¹³ European Commission, *Digital Economy and Society Index (DESI)*, 2022.
- ¹⁴ Fong, Ben Y. F.; Yee, Hilary H. L.; NG, Tommy K. C.; Law, Vincet T. S., *The use of technology for online learning among older adults in Hong Kong*, 2022, p. 389-407.
- ¹⁵ Lapiniene, Laima, *Development of Elderly's Digital Skills Through Family Learning*, 2021.
- ¹⁶ ICT4Elders, *Promoting ICT knowledge for the elderly people*, 2021.
- ¹⁷ Roupa Zoc; Nikas Marios; Gerasimou Elena; Zafeiri Vasiliki; Giasyrani Lamprini; Kazitori Eunomia; Sotiropoulou, Pinelop, *The use of technology by the elderly*, Health Science Journal, 2010.
- ¹⁸ Stoiciu Victoria, *Social inclusion and on the labor market*, 2015.
- ¹⁹ Van de Watering, Marek, *The Impact of Computer Technology on the Elderly*, Semantic Scholar, 2005.
- ²⁰ Brenna Elenka; Gitto Lara, *Adult education, the use of information and communication technologies and the impact on quality of life: A case study*, Department of Economics and Finance Journal, 2018, p. 19.
- ²¹ Grossia Giuliano; Lanzarottia Raffaella; Napoletano Paolo; Noceti Nicoletta; Odone Francesca, *Positive technology for elderly well-being: A review*, Elsevier Journal, 2020, p. 61-70.
- ²² Gültekin Nur, *Bridging the Digital Disparities in Sweden*, 2023, p. 82 (accessed on 16.04.2024).
- ²³ European Commission, *ICT For Seniors and Intergenerational Learning*, 2012.
- ²⁴ Ordonez Tiago Nascimento; Sanches-Yassuda Mônica; Cachioni Meire, *Elsevier Journal, Elderly online: Effects of a digital inclusion program in cognitive performance*, 2011, p. 216-219.
- ²⁵ Official Journal of the European Union, *European Council Recommendations*, 2018.
- ²⁶ Eurydice, *Adult education, except vocational training in Europe*, 2007, p. 32 (accessed on 15.11.2022).
- ²⁷ International Training Center, *Digital Inclusion In Adult Learning*, 2021.
- ²⁸ DSM, *ICT 4 the Elderly, Digital Skills Map*, 2022 (accessed on 23.11.2022).
- ²⁹ Popescu, Dorin; Pitic, Diana; Dragomir, Diana, *Elderly training for using digital technologies: a literature review and an empirical research in north western Romania*, 2022 (accessed on 23.11.2022).
- ³⁰ ECDL Romania, *Digital Literacy for Seniors*, 2013 (accessed on 23.11.2022).
- ³¹ ECDL Romania, *The first Digital Citizen program for digital education of the elderly. Digitalization must leave no one behind!*, 2021 (accessed on 04.11.2022).
- ³² UNECE, *Policy brief-Ageing in the Digital Era*, 2021 (accessed on 18.11.2022).
- ³³ European Commission, *Biblionet - Global Libraries Romania*, 2022.
- ³⁴ UNECE, *Ageing in the Digital Era*, 2021 (accessed on 18.11.2022).
- ³⁵ ICT for Elderly, *Policy Recommendations*, 2021.

- ³⁶ Martínez-Alcalá, Rosales-Lagarde , Alonso-Lavernia, Ramírez-Salvador, Jiménez-Rodríguez, Cepeda-Rebollar, López-Noguerola, Bautista-Díaz, Agis-Juárez, *Digital Inclusion in Older Adults: A Comparison Between Face-to-Face and Blended Digital Literacy Workshops*, *Frontiers Journal*, 2018, p. 12.
- ³⁷ Hyeon , Jean Yoo, American Association for Adult and Continuing Education 2020 Conference, *Empowering Older Adults: Improving Senior Digital Literacy*, 2020, p. 283, (accessed on 18.11.2022).

Bibliografie

- AKINOLA, S. *How can we ensure digital inclusion for older adults?* Retrieved 11 25, 2022, from World Economic Forum: <https://www.weforum.org>.
- ALA-MUTKA, K., Malanowski, N., Punie, Y., & Cabrera, M. (2008). *Active Ageing and the Potential of ICT for Learning*. JRC Scientific and Technical Reports, Institute for Prospective Technological Studies, Joint Research Centre. doi:10.2791/33182.
- BŁACHINO, A., & Maliszewski, W., „Need for ICT Education Among Older Adults”, in *Kultura i Edukacja*, 170. doi:<http://dx.doi.org/10.15804/kie.2017.02.12>.
- BRENNNA, E., & Gitto, L, „Adult education, the use of information and communication technologies and the impact on quality of life: A case study”, *Department of Economics and Finance Journal*, 19. Retrieved 11 19, 2022, from <https://www.econstor.eu>.
- CHARLESON, D., „Bridging the Digital Divide: Enhancing Empowerment and Social Capital”, *Journal of Social Inclusion*. doi:10.36251/josi.52.
- DSM, *ICT 4 the Elderly*. Retrieved from Digital Skills Map, 17.11.2022, <https://digiskillsmap.com/en/projects/ict-4-the-elderly>.
- EC, *Biblionet - Global Libraries Romania*. Retrieved from European Commission, 18.11. 2022, <https://epale.ec.europa.eu>.
- ECDL, *The first Digital Citizen programme for digital education of the elderly. Digitalisation must leave no one behind!* Retrieved 14.11.2022, from ECDL Romania: <https://ecd.ro>.
- ECDL Romania, *Digital Literacy for Seniors*. Retrieved, 23.11.2022, from ECDL Romania: <https://www.ecdl.ro>.
- EUROPEAN COMMISSION, *ICT For Seniors and Intergenerational Learning*. Retrieved 20.11.2022, from <https://www.detales.net>.
- EUROPEAN COMMISSION, *Digital Economy and Society Index (DESI) 2022*, 14.11.2022, from <https://digital-strategy.ec.europa.eu>.
- EUROSTAT, *Ageing Europe*. 2019, EU. Retrieved 28.11.2022, from <https://ec.europa.eu>.
- EURYDICE (2007), *Adult education, except vocational training in Europe*. Retrieved 15.11.2022, from <http://publications.europa.eu>.
- FRONG, B. Y., Yee, H. H., NG, T. K., & Law, V. T., „The use of technology for online learning among older adults in Hong Kong”, *SpringerLink*, 15.07.2022, 389-407. doi:<https://doi.org/10.1007/s11159-022-09957-7>.
- GROSSIA, G., Lanzarottia, R., Napoletano, P., Noceti, N., & Odone, F., (2020, 09), „Positive technology

- for elderly well-being: A review”, *Elesvier*, 137, 61-70. doi:<https://doi.org/10.1016/j.patrec.2019.03.016>.
- GÜLTEKIN, N. (2023), *Bridging the Digital Disparities in Sweden A Discursive Analysis of Swedish Policy Reports on Digital Inclusion*. Retrieved 04 16, 2024, from <https://lnu.diva-portal.org>.
- HEAGGANS, R. C. (2012), „The 60’s are the new 20’s: Teaching older adults technology”, *SRATE Journal*, 21(2). Retrieved 11 14, 2022, from <https://files.eric.ed.gov>.
- HYEON, J. Y., (2020, 10 27-30), „Empowering Older Adults: Improving Senior Digital Literacy. In A. University (Ed.), *American Association for Adult and Continuing Education 2020 Conference*, p. 283), Retrieved 11 18, 2022, from <https://files.eric.ed.gov>.
- ICT for Elderly (2021), *Policy Recommendations*. Retrieved 21.11.2022, from <https://ict4theelderly.com>.
- ICT for Seniors’ Social Inclusion (2018), *Report on Positive Impact of ICT on Seniors’ Social*. Retrieved 23.11.2022, from <http://www.ictseniors.org>.
- ICT4Elders (2021), *Promoting ICT knowledge for the elderly people*, Retrieved 18.11.2022, from <https://www.ict4elders.eu>.
- INTERNATIONAL TRAINING CENTER (2021), *Digital Inclusion In Adult Learning*. Retrieved 17.11.2022, from <https://www.itcilo.org>.
- LAPINIENE, L. (20.05.2021, „Development of Elderly’s Digital Skills Through Family Learning”, Retrieved 10.11.2022, from <https://epale.ec.europa.eu>.
- LEE, J. & Jang, S.-n. (12.11.2022), „Have changes in Internet use during the COVID-19 pandemic affected older adults’ self-rated health? A cross-sectional study of young-old and old-old populations in Korea”, *Science Direct/Elesvier*, 48, 141-145. doi:<https://doi.org/10.1016/j.gerinurse.2022.09.012>
- MARTÍNEZ-ALCALÁ CI, R.-L. A.-L.-S.-R.-R.-N.-D.-J. (18.08.2020), „Digital Inclusion in Older Adults: A Comparison Between Face-to-Face and Blended Digital Literacy Workshops”, *Frontiers*. doi:<https://doi.org/10.3389/fict.2018.00021>
- NASH, S. (2021), *Stanford Center on Longevity*, Retrieved 16.11.2022, from „The pandemic has accelerated the need to close the digital divide for older adults”, <https://longevity.stanford.edu>.
- OFFICIAL JOURNAL OF THE EUROPEAN UNION (2018), *Council Recommendations*. Retrieved 21.11.2022, from <https://eur-lex.europa.eu>.
- ORDONEZ, T. N., Sanches-Yassuda, M., & Cachioni, M. (9.10.2011), „Elderly online: Effects of a digital inclusion program in cognitive performance. *Elesvier*, 53(2), 216-219. Retrieved 11 21, 2022”, from <https://www.sciencedirect.com>.
- PIHLAINEN, K., Ehlers, A., Rohner, R., Cerna, K., Karna, E., Hess, M., Muller, C. (20.10.2022), „Older adults’ reasons to participate in digital skills learning: An interdisciplinary, multiple case study from Austria, Finland, and Germany”, doi:<https://doi.org/10.1080/02660830.2022.2133268>
- POPERSCU, D., Pitic, D., & Dragomir, D. (2020), „Elderly training for using digital technologies: a literature review and an empirical research in north

- western Romania. Bucharest. doi:10.24818/IMC/2020/02.01.
- ROUPA, Z., Nikas, M., Gerasimou, E., Zafeiri, V., Giasyrani, L., Kazitori, E., & Sotiropoulou, P. (2010), „The use of technology by the elderly”, *Health Science Journal*, 4(2). Retrieved 15.11.2022, from <https://www.researchgate.net>.
- SANDERS, C. K., & Scanlon, E. (2021), „The Digital Divide Is a Human Rights Issue: Advancing Social Inclusion Through Social Work Advocacy”, *PubMed Central*. doi:10.1007/s41134-020-00147-9.
- STOICIU, V. (2015), *Social inclusion and on the labor market*, Bucharest: Friedrich Ebert Stiftung. Retrieved 15.11.2022, from <https://library.fes.de>.
- UN SECRETARY-GENERAL (2020) *The age of digital interdependence*. Report of the UN Secretary-General's High-level Panel on Digital Cooperation. Retrieved 15.04.2024, from <https://www.un.org>.
- UNEC (2021), „Ageing in the Digital Era, *Policy Brief*”, Retrieved 30.11.2022, from <https://unece.org>.
- UNECE (2021), *Policy brief-Ageing in the Digital Era*, Retrieved 18.11.2022, from <https://unece.org>.
- VACEK, P., & Rybenska, K. (2015), „Research of interest in ICT education among seniors”, *Elesvier*, 1044. doi:10.1016/j.sbspro.2015.01.276
- VACEK, P., & Rybenska, K. (2015), „Research of interest in ICT education among seniors”, *Elesvier*, 1039. Retrieved 22.11.2022, from <https://pdf.sciencedirectassets.com>.
- VAN de WATERING, M. (2005), „The Impact of Computer Technology on the Elderly”, *Semantic Scholar*. Retrieved 18.11.2022, from <http://marekvandewatering.com>.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION (2022), *Ageing and health*, Retrieved 14.11.2022, from <https://www.who.int>.

Beyond GDP: Reassessing Economic Success and Quality of Life through the Human Development Index

Bian Al-QASSEM

Abstract: *The endeavor to holistically measure societal progress has evolved significantly from its philosophical origins in the Enlightenment era, through Maslow's psychological frameworks, to the development of comprehensive indices like the Quality-of-Life Index. Central to this evolution has been the predominant use of Gross Domestic Product (GDP) per capita as a proxy for living standards, a metric increasingly scrutinized for its inadequacies in capturing the full spectrum of societal well-being. This paper explores the historical journey and transformation of GDP per capita as a quality-of-life measure, juxtaposed against the backdrop of economic turbulences such as the 2008 financial recession, which have catalyzed a critical reevaluation of GDP's efficacy. Through an examination of GDP's origins, methodological evolution, and the critique led by eminent economists and social commentators, the paper argues for a paradigmatic shift towards more nuanced and holistic instruments of assessment. It delves into alternative metrics, notably the Human Development Index (HDI), which incorporates health, education, and income, providing a more comprehensive representation of human progress beyond mere economic output. Despite the HDI's advancements, the paper critically assesses its limitations and the ongoing quest for a measurement that accurately reflects the complexities of modern societies, technological advancements, and the quality of life. The conclusion underscores the necessity of transcending traditional metrics like GDP in favor of more inclusive and representative measures of economic success and societal progress, highlighting the HDI's role as a significant, yet imperfect, step toward redefining development economics.*

Keywords: *GDP, Quality of Life, HDI, Limitation, Alternatives.*

Tracing the Evolution of Quality-of-Life Metrics: From Philosophical Roots to Economic Indicators

The endeavor to quantify the quality of life within nations and societies is an intellectual tradition that

dates to the start of contemporary democratic thought, tracing its origins to the philosophical inquiries of the Enlightenment era. Jean Francois's 1774 proclamation underscored the fundamental objective of governance as the augmentation of societal happiness, setting a precedent for the

consideration of well-being as a central metric of societal progress. This philosophical foundation was further elaborated upon by Abraham Maslow's hierarchy of needs in 1954, which introduced a psychological dimension to understanding human welfare, and was quantitatively advanced by Ferrans and Powers' Quality of Life Index in 1985.

The Gross Domestic Product (GDP) per capita has been ubiquitously employed by economists as an indicative proxy of a nation's quality of life, predicated on the assumption that an increment in GDP per capita inherently signifies an amelioration in the overall societal well-being. This assumption has guided economic policy in developed nations for over half a century, championing GDP growth as a primary objective to elevate the quality of life. Nonetheless, the advent of economic turbulences, exemplified by the 2008 financial recession, has precipitated a critical reassessment of this doctrine. Critics contend that GDP's capacity to accurately reflect the economic health and societal welfare is fundamentally flawed, necessitating the exploration of alternative metrics that encapsulate a more comprehensive understanding of well-being¹.

Despite its longstanding utilization as a benchmark for measuring standard of living, the ascendancy of GDP per capita as a sacrosanct and unassailable metric is a relatively recent phenomenon. The evolution of GDP per capita as a measure has been marked by significant transforma-

tions, reflecting the dynamic and multifaceted nature of economic and social progress. This historical context and the ensuing critique underscore the imperative for a methodological paradigm shift towards more holistic and nuanced instruments of assessing quality of life, beyond the narrow confines of economic output².

Gross Domestic Product (GDP): A Comprehensive Indicator of National Economic Health and Growth Dynamics

The Gross Domestic Product (GDP) serves as a comprehensive metric for evaluating the aggregate market value of all goods and services produced and exchanged within the territorial confines of a nation over a specified period, typically one year. This metric functions as a pivotal economic indicator, delineating the cumulative income and output of a nation. It affords a dual modality of assessment: either as a per capita measure, offering insights into individual economic contribution and well-being, or as a percentage indicator of national economic growth³.

GDP's utility extends beyond mere economic quantification; it acts as a barometer of a nation's financial health and developmental trajectory, enabling comparisons of wealth and prosperity across global entities. Moreover, it is instrumental in gauging the temporal dynamics of a nation's economy, tracking phases of growth or decline. Concomitantly, GDP measurements are intrinsically linked

to evaluations of living standards within a nation, underpinned by the rationale that an escalation in GDP is typically synonymous with an upliftment in the populace's standard of living.

Among the methodologies employed to calculate GDP, the expenditure approach is predominant. This method encapsulates the totality of domestic consumption, investment expenditures, government spending, and net exports. Such a framework is crucial for dissecting the economic growth narrative, enabling an analysis of the proportionate contribution of production enhancements attributable to inflationary pressures versus genuine economic expansion. Furthermore, it elucidates the distribution of gross national income across consumption, investment, and savings, thereby providing a nuanced understanding of economic health and potential for future growth⁴.

Origins and Evolution of GDP: Historical Contexts and Critical Perspectives on Economic Measurement

The genesis of the Gross Domestic Product (GDP) as a metric of economic prosperity can be traced back to the interwar period, a time marked by global economic instability and the quest to comprehend and mitigate the repercussions of the Great Depression. This era witnessed the pioneering efforts of economists, notably Simon Kuznets and John Maynard Keynes, in conceptualizing

and operationalizing GDP as a systematic measure to evaluate national income and production capacities across nations. Kuznets, in his seminal work of 1932, embarked on an ambitious project to quantify the United States' national income, aiming to grasp the magnitude of the Great Depression's economic impact. His endeavors culminated in the formulation of GDP during the 1940s, employing a methodology that harnessed the sparse market data then available to produce a coherent metric of economic output⁵.

The pivotal moment for GDP's ascension to prominence occurred in the 1940s with Keynes's advocacy for a comprehensive method to gauge the British economy's productive potential, particularly highlighted in his publication "How to Pay for the War". This advocacy led to the establishment of the first national accounts in Britain in 1941, and subsequently, the adoption of the System of National Accounts by the United Nations in 1953, thereby institutionalizing GDP as a cornerstone of economic analysis and policy formulation. Initially conceived as a tool for wartime economic assessment, GDP rapidly evolved into a universally endorsed barometer of national output and living standards⁶.

Keynes's methodology for GDP calculation, which encompassed private consumption, investment, and government expenditure, diverged from Kuznets's original model by integrating government spending into the aggregate national income. This

approach, developed out of wartime exigencies, gained widespread acceptance internationally, reshaping the landscape of economic measurement well beyond the war's conclusion⁷.

Despite the widespread adoption of GDP, Kuznets, a pivotal figure in transforming economics into an empirical discipline post-war, persistently cautioned against the oversimplification of equating GDP growth with well-being. He underscored the limitations of GDP as a mere indicator of market transactions, which inherently overlooked non-market activities crucial to social and economic well-being, such as unpaid domestic work and community services.

The critical perspectives offered by Kuznets gained traction over the subsequent decades, culminating in a call for a fundamental reevaluation of national accounting systems. He advocated for a more nuanced approach that distinguished between the qualitative and quantitative aspects of growth, costs and return and between the short and long term, addressing the broader implications of economic activities on societal well-being and environmental sustainability⁸.

Kuznets's critique extended to the misrepresentation of economic health by GDP, as it failed to differentiate between productive and destructive activities, nor did it account for the sustainability of resources used in consumption or the preservation of environmental and social cohesion.

In light of recurring economic downturns, exemplified by the 2008

recession, the limitations of GDP as a solitary measure of societal progress have become increasingly apparent. These crises have intensified the scrutiny of GDP-centric policies, propelling a discourse that distinguishes between economic expansion and the holistic well-being of a society. This critical examination underscores the imperative to transcend traditional metrics like GDP in favor of more comprehensive indicators that genuinely encapsulate the multifaceted dimensions of human and ecological well-being.

Gross Domestic Product (GDP): Evaluating Its Role and Efficacy in National Development Assessment

The Gross Domestic Product (GDP) index stands as a cornerstone in assessing a nation's development due to its multifaceted advantages. Firstly, it serves as a broad indicator of development, encapsulating the overall economic performance of a country. Its simplicity lies in the ease of measuring growth in percentage terms, facilitating straightforward comparisons over time and across borders. This cardinal ranking attribute allows for direct comparisons between countries by quantifying disparities as multiples or fractions. Moreover, its cost-effectiveness and universal applicability make it an accessible and reliable indicator, as it is calculated using a standardized formula adopted by all nations. Governments find GDP indispensa-

ble in gauging the efficacy of economic policies, offering insights into the success or shortcomings of interventions. Furthermore, GDP can be dissected into GDP per capita, accounting for population differences and providing a nuanced understanding of economic well-being⁹.

The accessibility and simplicity of GDP data, coupled with its universal applicability, make it a preferred tool for assessing quality of life. Despite critiques highlighting its narrow focus on economic output, GDP's positive correlations with life expectancy, literacy rates, healthcare access, and communication infrastructure underscore its significance in reflecting societal welfare.

American economist Stiglitz in his Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress summed the issue saying: "GDP is not wrong as such but is wrongly used"¹⁰.

However, a nuanced approach is warranted to distinguish between activities genuinely enhancing standards of living and those merely sustaining them¹¹.

Beyond Gross Domestic Product: A Critical Analysis of GDP's Efficacy as a Sole Indicator of Economic and Social Advancement

The Gross Domestic Product (GDP) has become the preeminent benchmark for gauging both economic and social advancement across nations. This metric, extensively en-

dorsed due to its comprehensive assessment of a nation's economic performance, serves as a critical tool for governmental entities to evaluate policy effectiveness. Despite its widespread application and the positive correlation observed between higher GDP figures and improvements in societal markers such as life expectancy, literacy rates, nutrition, healthcare, and communication infrastructure, the metric's ability to accurately reflect the welfare and qualitative aspects of life remains under scrutiny.

The GDP framework, while facilitating an easy comparison across countries and providing a cardinal means for economic ranking, inherently lacks the capacity to capture the multi-dimensional changes on human capital and societal well-being. Its methodology, heavily reliant on monetary transactions, systematically excludes non-market activities crucial to the socio-economic fabric, such as informal sector contributions, distribution of goods, home production, black market activity and barter exchanges prevalent in developing economies. This exclusion not only distorts the economic portrayal of such societies but also overlooks the distributional aspects of income and wealth, thereby masking the disparities within and across nations¹².

Furthermore, the intrinsic limitations of GDP, lie in its materialistic orientation and failure to account for the societal, environmental, adjustment for leisure time and technological nuances that constitute the mo-

modern socio-economic landscape, The failure to indicate whether the nation's rate of growth is sustainable or not and treating the replacement of depreciated capital the same as the creation of new capital.

The GDP metric, by equating all expenditures as beneficial, disregards the adverse impacts of certain economic activities on social welfare and environmental sustainability¹³.

As the British social commentator George Monbiot puts it: The problem with gross domestic product is the gross bit. There are no deductions involved: all economic activity is accounted as if it were of positive value. Social harm is added to, not subtracted from it.

For instance, expenditures arising from environmental degradation or social discord are treated as positive contributions to economic growth, thus obscuring the true cost of such activities on societal health and ecological balance¹⁴.

This critique extends to the incapacity of GDP to integrate the advancements in technology and the quality of life that do not directly transact through market mechanisms. These omissions can mask the adverse effects of economic growth on social equity and environmental degradation. Critics like George Monbiot and Joseph Stiglitz argue that GDP's indiscriminate inclusion of all economic activities—regardless of their societal impact—presents a grossly materialistic and distorted picture of societal progress, suggesting that it reinforces materialistic

values and overlooks factors like technological advancement and quality of life during peaceful times. In essence, GDP's narrow focus on economic transactions fails to capture the complexities of modern societies, leading to an overemphasis on material wealth at the expense of broader measures of well-being and progress.

More so, GDP's reliance on aggregate economic activity can be misleading, particularly in populous nations where high GDP figures may simply reflect the sheer volume of people rather than an indication of individual prosperity or economic efficiency. This superficial measure fails to account for the distribution of wealth and the ensuing socioeconomic disparities within a country. Moreover, traditional GDP calculations ignore crucial developmental goals and societal values, such as cultural diversity and ecological sustainability¹⁵.

To sum it up, and as Senator Robert Kennedy famously said: In truth, "GDP measures everything," "except that which makes life worthwhile"¹⁶.

The misapplication of GDP as a singular measure of national prosperity and well-being has led to calls for a reevaluation of economic indicators that more holistically represent human development, social equity, and environmental integrity. This necessitates the adoption of a more nuanced approach to economic measurement, one that transcends the conventional GDP paradigm to embrace a broader spectrum of indica-

tors reflective of the true quality of life and sustainable development.

As International Monetary Fund head Christine Lagarde, Nobel prize-winning economist Joseph Stiglitz and MIT professor Erik Brynjolfsson noted at the 2016 World Economic Forum in Davos, Switzerland, "GDP is a poor way of assessing the health of our economies and we urgently need to find a new measure"¹⁷.

In summation, the reliance on GDP as the primary indicator of economic success and societal progress is increasingly recognized as a flawed approach, given its disregard for critical dimensions of human and ecological well-being. The challenge lies in evolving beyond GDP to adopt more inclusive and representative metrics that accurately capture the complexity of contemporary societies and the multiplicity of factors contributing to genuine human development and environmental sustainability.

Reevaluating Economic Metrics: Toward a Comprehensive Framework Beyond GDP for Measuring Societal Progress and Quality of Life

The scholarly discourse underscores a critical reassessment of the Gross Domestic Product (GDP) as the predominant framework for gauging economic and societal progression. A robust body of research advocates for a refined paradigm, one that better aligns with the multifaceted objectives nations aspire towards, namely the enhancement of the quali-

ty of life for their constituents. This reconsideration is precipitated by the acknowledgment that while GDP per capita has historically served as a benchmark for economic health, its correlation with the broader spectrum of community well-being remains tenuous.

Recent empirical investigations, particularly over the past decade, have endeavored to delineate a more accurate portrayal of national welfare, revealing a striking divergence from the narrative traditionally inferred through GDP metrics. For instance, a notable study by Cole (2006) illuminates the paradox of industrialized nations experiencing marked increases in GDP per capita yet observing no commensurate rise in the perceived happiness among their populations¹⁸. Such findings underscore the inadequacy of GDP per capita as a solitary measure of societal well-being and challenge the conventional wisdom that equates economic expansion with enhanced quality of life¹⁹.

Despite the global advancements in living standards attributed to economic growth, the recognition that GDP fails to encapsulate the essence of national welfare has catalyzed the search for alternative methodologies. These methodologies aim to furnish a more nuanced understanding of an economy's health, incorporating dimensions beyond mere financial prosperity to encompass societal well-being and environmental sustainability.

The knowledge gained from the many attempts to find a viable alternative measure of quality of life begins to form an outline of a measurement system that should be aspired to. First, this method must put more emphasis on net measures, accounting for movement of profits and depreciation of capital. Second, this method must widen its scope to include indicators that cannot be directly translated into monetary terms. Finally, this method should allow for the input of whomever is using it to weight different factors of quality of life according to their preference²⁰.

Considering these insights, there has been a growing consensus among economists, including those associated with the United Nations Development Programme, to pivot from the conventional focus on national income accounting towards a more people-centric approach in policy formulation.

The discourse identifies several promising candidates for transcending the traditional GDP model, including the application of synthetic indicators such as the Human Development Index (HDI), the Genuine Progress Indicator (GPI), and the Happy Planet Index (HPI). Each of these indices endeavors to amalgamate both income and non-income variables such as life expectancy, literacy rates, environmental indicators, measures of inequality and so on., offering a more comprehensive measure of life quality. Nonetheless, the quest for an optimal metric that fully accounts for the impact of tec-

hnological advancements and the intangible benefits they confer remains ongoing²¹.

The exploration of alternative indicators, notably the synthetic indicators capability approach and adjusted GDPs, reflects a concerted effort to reconcile the limitations inherent in GDP-centric assessments. These alternatives, while promising, also encounter challenges. As such, the pursuit of a more refined economic measure that faithfully reflects the complexities of modern societies and the diverse facets of human development necessitates ongoing scholarly inquiry and policy innovation.

This paradigm shift is encapsulated in the development of the HDI, a composite metric designed to provide a holistic assessment of a country's progress by integrating indicators of health, education, and living standards.

In summation, the prevailing reliance on GDP as the principal indicator of economic and social progress is increasingly contested within the academic and policy-making communities. The imperative to develop and implement measurement tools that encapsulate a broader spectrum of human and environmental well-being represents a critical frontier in the evolution of development economics.

Only one metric has successfully challenged the dominance of growth-centric thinking. This is referred to as the Human Development Index. Mahboob-ul-Haq, a Pakistani economist, international development

theorist, and politician developed it in the early 1990s based on developmental notions introduced by Amartya Sen.

Revisiting Development Metrics: The Human Development Index (HDI) as a Holistic Alternative to GDP

The United Nations progress Programme (UNDP) website defines the Human Development Index (HDI) as a tool that prioritizes people capabilities as the main factors for evaluating a country's progress, rather than just focusing on economic growth.

The Human Development Index (HDI), conceived as a comprehensive measure for assessing the multifaceted aspects of a nation's progress beyond mere economic growth, encapsulates the essence of economic development through its nuanced approach²².

Recognized for its capability to provide a holistic view of development, the HDI integrates critical dimensions—education, health, and income—into a unified indicator, thus offering a more rounded perspective on the developmental status of countries on a scale from zero to one. This scalar representation, as elucidated in the Human Development Report²³, signifies the extent of development, where zero implies no development and one denotes full development. Notably, the HDI's methodology and components have undergone refinements, as detailed in the Human Development Report

(2010), to better reflect the evolving dynamics of global development²⁴.

The construction of the HDI involves three primary indices: the Life Expectancy Index, the Education Index, and the Income Index. These indices collectively furnish a composite measure that transcends the traditional GDP metric by accounting for the broader aspects of human welfare and potential. The Life Expectancy Index, reflecting health and longevity, ranges between 20-85; the Education Index quantifies educational attainment through mean years of schooling and projected learning; and the Income Index gauges economic prosperity²⁵.

The HDI criteria are crafted to encompass a wide range of social, political, and economic factors in different nations, serving as an indicator of their quality of life. It prioritizes human development above the Gross Domestic Product (GDP) and considers both a country's standard of living and its ability to produce goods and services. A nation's education and health are considered as significant as its economic strength. GDP is considered a tool to achieve a goal, rather than the goal itself. GNP per capita, representing the typical person's purchasing power, is a crucial element in the calculation of the Human Development Index, but not the sole one. This composite measure, underpinned by Amartya Sen's capacities approach first proposed in 1985, emphasizes the expansion of individual freedoms and capabilities as the core of deve-

lopment. The HDI, thus, aligns with a paradigm that values human development over GDP's narrow focus on economic output. This reorientation towards a capabilities-based assessment was further strengthened by the contributions of Martha Nussbaum (2011) and Noorbaksh (1998) to the pioneering work of Amartya Sen alongside Mahbub ul Haq (1995), leading to the HDI's introduction in 1990²⁶.

The HDI's application extends beyond academic discourse, serving as a practical tool for policymakers and development practitioners to identify areas requiring targeted interventions and to craft policies that foster holistic human development.

In contrast to GDP, which predominantly captures economic transactions, the HDI offers a more comprehensive account of a nation's development, taking into consideration several aspects of human well-being. As such, the HDI emerges as a superior metric for gauging true development, advocating for a shift in focus from economic output to enhancing human well-being and freedom.

Through its nuanced approach, the HDI not only challenges the primacy of GDP in development discourse but also illuminates the path towards more equitable and sustainable development paradigms. It underscores the imperative for development strategies that are inclusive and attentive to the diverse aspects of human progress, thereby contributing to a more equitable global society.

Enhancing Policy and Development Monitoring: The Advantages of the Human Development Index in Policy Formulation and Developmental Assessment

The paramountcy of the Human Development Index (HDI) in the domain of policy formulation and developmental monitoring cannot be overstated. As a quintessential instrument, the HDI empowers policymakers to longitudinally track progress and juxtapose their nation's developmental trajectory against global counterparts. This index is instrumental in identifying areas necessitating significant enhancements, thereby facilitating targeted intervention strategies that prioritize the well-being and quality of life of the populace.

Engaging with the HDI reveals both the potential benefits and inherent limitations of employing this metric for international comparisons of living standards. On the beneficial side, the HDI provides a predictive lens into future living standards by incorporating pivotal factors like education, life expectancy and income levels. These indicators, notable for their accessibility and simplicity in collection, underscore the HDI's utility in offering a comprehensive assessment of human development. Beyond economic metrics alone, the HDI's inclusion of social indicators, health status, and educational attainment furnishes a layered understanding of societal well-being and liber-

ty. This multifaceted approach lends the HDI enhanced credibility over GDP-centric assessments, positioning it as a more reliable gauge of a country's developmental status²⁷.

Moreover, the HDI, distilled into a singular value ranging from 0 to 1, simplifies the comparative analysis across nations, thereby enabling a streamlined evaluation of global development disparities (human, n.d.). This metric not only highlights areas of immediate concern for policymakers but also provides a precision tool for measuring the interplay between health, education, and income levels—facets central to the socio-economic fabric of any nation.

Critically, the HDI's methodology, which encompasses GDP per capita measures, shifts the focus from aggregate economic output to the average individual's contribution to economic well-being and development. This nuanced approach permits a more granular analysis of a nation's socio-economic landscape, prompting policy reevaluation and the formulation of initiatives aimed at holistic improvement²⁸.

The scholarly discourse acknowledges the HDI as a paradigm shift from traditional income-centric models towards a more comprehensive understanding of growth. Despite acknowledged challenges concerning the index's components and statistical robustness, the HDI is lauded for its capacity to encapsulate complex developmental dimensions, urging a reoriented focus towards constituent factors of human progress²⁹.

While the HDI may not encapsulate the entirety of a country's economic advancement, its role in delineating pathways for enhancing population living conditions remains indubitable. By transcending mere economic indicators, the HDI heralds a more nuanced, inclusive approach to development, underscoring the intricate interdependencies of health, education, and income in fostering societal advancement and human flourishing.

Critical Assessment and Evolutionary Challenges of the Human Development Index in Reflecting Developmental Complexities

The Human Development Index (HDI), while serving as a seminal metric in the evaluation of developmental progress across nations, is subject to inherent limitations that necessitate a nuanced understanding of its application and interpretation. It is subject to ongoing debate and revision to reflect the complexities of development more accurately, including the integration of environmental and technological advancements.

As a composite measure amalgamating data across health, education, and income dimensions, the HDI potentially masks intranational disparities and overlooks several critical facets of human advancement such as environmental sustainability and gender equality. The augmentation of the HDI with supplementary indicators is imperative for a holistic appra-

isal of a nation's developmental landscape.

Critiques of the HDI underscore the metric's inadequacy in fully capturing the distributive characteristics of development and its propensity to convey misleading representations of perpetual GDP per capita growth in affluent nations. The methodological underpinnings of the HDI, including the selection and weighting of its components, invite subjectivity, thus raising questions regarding its comprehensive reflectiveness of well-being³⁰.

The metric's inability to consistently incorporate data across countries and over time introduces variability and inconsistency, diminishing its utility as a reliable longitudinal measure. Critics argue that the homogeneity of HDI values among industrialized nations and the potential for inaccuracies in measurement further diminish its comparative relevance³¹.

Notably, Hicks (1997)³² highlighted the HDI's omission of distributional effects, suggesting that while it enumerates achievements in health, education, and income, it fails to account for the dispersal of these benefits across the populace. This oversight extends to the disregard for societal valuations of well-being, which may prioritize material possessions over educational attainment, thereby questioning the HDI's universal applicability³³.

Moreover, the HDI does not reflect the dynamic nature of development, leading to potential disparities

within nations, and lacks consistency in data collection across time, rendering it a less reliable tool for policy evaluation and the identification of areas needing improvement.

Further critique points to the HDI's constrained scope, emphasizing its focus on quantifiable achievements in education rather than the substantive quality or utility of educational outcomes. This limitation, coupled with the HDI's static nature and lack of responsiveness to evolving economic and social dynamics, constrains its efficacy as a dynamic tool for policy formulation.

Moreover, the HDI's reliance on a limited set of metrics neglects crucial dimensions of development such as gender equality, mortality rates, poverty, and income inequality, thus providing an incomplete picture of a nation's well-being. The methodology's lack of granularity, evident in the uniform application of indicators across diverse educational systems and the arbitrary establishment of benchmarks, further dilutes its diagnostic value.

In summation, while the HDI represents a significant advancement in conceptualizing and measuring development, its limitations, and the critiques it faces underscore the necessity for continuous refinement and the integration of additional dimensions to accurately reflect the complexities of human progress. This evolution towards a more inclusive and adaptive metric is essential for informing policy decisions that genuinely en-

hance the quality of life and well-being of populations globally.

Conclusion

In conclusion, the reliance on GDP as the primary indicator of economic success and societal progress is increasingly recognized as a flawed approach, given its disregard for critical dimensions of human and ecological well-being. The limitations of GDP, including its narrow focus on economic output, its failure to account for non-market activities, and its inability to capture the quali-

tative aspects of life, have prompted a critical reassessment of this metric. As a result, alternative indicators such as the Human Development Index (HDI) have emerged as more comprehensive measures of quality of life. The HDI incorporates dimensions beyond economic growth, such as education, health, and income, to provide a more holistic assessment of human development. While the HDI has its own limitations and challenges, it represents a paradigm shift towards a more inclusive and nuanced understanding of development.

Notes

- ¹ Carr, T, *Directed Study: A Critique of GDP Per Capita as a Measure of Wellbeing*, Massachusetts: Northeastern University, 2016, p. 1; Giannetti, B.F. et al, *A Review of Limitations of GDP and Alternative Indices to Monitor Human Wellbeing and to Manage Eco-System Functionality*, Journal of Cleaner Production, 87(1), 2015, p. 11.
- ² Carr, *op. cit.* p. 2.
- ³ Jordan, J, *Human Development Index: The new GDP?*, Medium, 2017; Gertner, J, *The Rise and Fall of the G.D.P.*, The New York Times Magazine, 2010, p. 1.
- ⁴ *What are the advantages and disadvantages of Gross Domestic Product?* (no date). Cliffsnotes.
- ⁵ Kapoor, A. and Debroy, B, *GDP Is Not a Measure of Human Well-Being*, Harvard Business Review, 2019; Stiglitz, J.E, *GDP Is the Wrong Tool for Measuring What Matters*, Scientific American, 2020.

- ⁶ Killelea, S, *The Problem with GDP*, Vision of Humanity, no date.
- ⁷ Kapoor, *op. cit.*
- ⁸ McNeill, J, *GDP Growth and Human Wellbeing: A Brief Look at Why We Need a Better Measure of Progress*, (Prepared for Higher School Certificate Students by) University of New England, Armidale, 1999, pp. 4-5.
- ⁹ Lashmar, H, *The Human Development Index – a better indicator for success?*, SDG Action, 2018; Pros and Cons of GDP (2013). *Economics blog*, 26 September.
- ¹⁰ Stiglitz, J.E. et al, *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress (CMEPSP)*, Paris, 2009, p. 8.
- ¹¹ McNeill, *op. cit.* p. 7.
- ¹² McNeill, *op. cit.* p. 5; Giannetti, *op. cit.* p. 12.
- ¹³ McNeill, *op. cit.* pp. 1-2; Pros, 2013, *op. cit.*
- ¹⁴ McNeill, *op. cit.* p. 3.
- ¹⁵ Giannetti, *op. cit.* p. 12.

- ¹⁶ Jordan, *op. cit.*; Stiglitz, 2020, *op. cit.*
- ¹⁷ Thoma, M, *Why GDP fails as a measure of well-being*, CBS News, 2016.
- ¹⁸ Cole, A, *The Politics of Happiness*, AQ: Australian Quarterly, vol. 78, no. 5, 2006, p. 22.
- ¹⁹ Stiglitz, J.E. et al, *Mismeasuring our lives : why GDP doesn't add up*, New York: New Press, 2010.
- ²⁰ Carr, *op. cit.* pp. 2-4.
- ²¹ What, *op. cit.*; Thoma, *op. cit.*
- ²² George, A, *Why Human Development Index is the New GDP? Why is India ranked so low in the Human Development Index (HDI)?*, Medium, 2023.
- ²³ UNDP (1999). *Human Development Report*. New York: Oxford University Press, pp. 159-160.
- ²⁴ Ivy Panda, *Human Development Index: Limitations and Benefits Essay*, 2023; Al-Hilani, H, *HDI as a Measure of Human Development: A Better Index than the Income Approach?*, IOSR Journal of Business and Management, 2(5), 2012, p. 24.
- ²⁵ George, *op. cit.*; Jordan *op. cit.*; Lashmar, *op. cit.*
- ²⁶ Gertner, *op. cit.* pp. 6-7; Benjamin, D. et al, *Measuring the Essence of the Good Life*, Finance & Development, 58(4), 2021, pp. 33-34.
- ²⁷ Ivy Panda, *op. cit.*
- ²⁸ *Pros and Cons of Human Development Index (HDI)*, Pros and Cons, 2018.
- ²⁹ Al-Hilani, *op. cit.* p.25.
- ³⁰ Benjamin, *op. cit.* P.34.
- ³¹ Pros, 2018, , *op. cit.*
- ³² Hicks, D.A. (1997). *The Inequality Adjusted Human Development Index: A Constructive Proposal*. World Development. 25 (8), 1283-1298.
- ³³ Al-Hilani, *op. cit.* p. 25.

Bibliography

- AL-HILANI, H., *HDI as a Measure of Human Development: A Better Index than the Income Approach?*, IOSR Journal of Business and Management, 2(5), 2012, pp. 24-28. DOI: 10.9790/487X-0252428.
- BENJAMIN, D. et al, *Measuring the Essence of the Good Life*, Finance & Development, 58(4), 2021, pp. 32-36. <https://www.imf.org/en>.
- CARR, T., *Directed Study: A Critique of GDP Per Capita as a Measure of Wellbeing*, Massachusetts: Northeastern University, 2016. <https://www.academia.edu>.
- COLE, A, *The Politics of Happiness*, AQ: Australian Quarterly, vol. 78, no. 5, 2006, pp. 21-40. JSTOR, Available at: <https://doi.org/10.2307/20638424>. (Accessed: 12 Apr. 2024).
- GEORGE, A., *Why Human Development Index is the New GDP? Why is India ranked so low in the Human Development Index (HDI)?*, Medium, 2023.
- GERTNER, J., *The Rise and Fall of the G.D.P.*, The New York Times Magazine, 2010, pp. 1-15. The Rise and Fall of the G.D.P. - The New York Times (nytimes.com)
- GIANETTI, B. F. et al, *A Review of Limitations of GDP and Alternative Indices to Monitor Human Wellbeing and to Manage Eco-System Functionality*, Journal of Cleaner Production, 87(1), 2015, pp. 11-25. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.10.051>.

- HICKS, D. A., *The Inequality Adjusted Human Development Index: A Constructive Proposal*. World Development. 25 (8), 1997, pp. 1283-1298.
- IVYPAMDA, *Human Development Index: Limitations and Benefits Essay*, 2023. Available at: <https://ivypanda.com>.
- JORDAN, J., *Human Development Index: The new GDP?*, Medium, 2017. Available at: <https://medium.com>.
- KAPOOR, A.; Debroy, B., *GDP Is Not a Measure of Human Well-Being*, Harvard Business Review, 2019. Available at: <https://hbr.org>.
- KILLELEA, S., *The Problem with GDP*, Vision of Humanity, no date. Available at: <https://www.visionofhumanity.org>.
- LASHMAR, H., *The Human Development Index – a better indicator for success?*, SDG Action, 2018. Available at: <https://sdg-action.org>.
- McNEILL, J., *GDP Growth and Human Wellbeing: A Brief Look at Why We Need a Better Measure of Progress*, (Prepared for Higher School Certificate Students by) University of New England, Armidale, 1999. Available at: <https://www.une.edu.au>.
- Pros and Cons of GDP*, Economics blog, 2013. Available at: <https://drakesbb.wordpress.com>.
- Pros and Cons of Human Development Index (HDI)*, Pros an Cons, 2018. Available at: <https://prosancons.com>.
- NOORBAKSH, F., *A modified Human Development Index*. World Development. 26 (3), 1998, pp. 517-528.
- NUSSBAUM, Martha, *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011.
- SEN, Amartya, *Commodities and Capabilities*. Oxford, UK: Oxford University Press, 1985.
- STIGLITZ, J. E., *GDP Is the Wrong Tool for Measuring What Matters*, Scientific American, 2020. Available at: <https://www.scientificamerican.com>.
- STIGLITZ, J. E. et al, *Mismeasuring our lives : why GDP doesn't add up*, New York: New Press, 2010.
- STIGLITZ, J. E. et al, *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress (CMEPSP)*, Paris, 2009. <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/en/index.htm>.
- THOMA, M., *Why GDP fails as a measure of well-being*, CBS News, 2016. Available at: <https://www.cbsnews.com>.
- UL HAQ, Mahbub. *Reflections on human development*. oxford university Press, 1995.
- UNDP (1999). *Human Development Report*. New York: Oxford University Press, *What are the advantages and disadvantages of Gross Domestic Product?* (no date). Cliffsnotes. Available at: <https://www.cliffsnotes.com>.

O istorie culinară a exilului românesc. Început și sfârșit de comunism, între Franța și România

[A culinary history of the Romanian exile. Beginning and end of communism, between France and Romania]

Adelina BOCANCEA

Abstract: *As a political weapon, but also as part of identity construction, food has played an important role during the Cold War. This research focuses on the culinary memory of the Romanian anti-communist exile in Paris, during the first and last decade of the regime. Our aim is thus to approach the history of exile from the perspective of everyday life, shedding light on the place occupied by food in the process of leaving one's country. This text was written as part of the Ierunca-Lovinescu research scholarship (2023-2024), awarded by the Romanian Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Culture.*

Keywords: *food, culinary memory, Romanian exile, France.*

Introducere

La fel ca madlena lui Proust, ceea ce mâncăm ascunde amintiri din vremuri de mult apuse, și leagă memoria individuală de cea colectivă. Sursă a construcției identitare, bucatele naționale capătă, de asemenea, o dimensiune traumatică atunci când sunt asociate cu evenimente bulversante precum exilul¹. Înțelegerea unui regim totalitar cum a fost comunismul românesc trece, astfel, și prin reconstituirea istoriei sale culinare. Este ceea ce își propune cercetarea noastră, având ca punct de pornire două perioade-cheie ale regimului: deceniul 1944-1954, pe de o parte, și anii 1980, pe de altă parte.

Aceste două extremități temporale se întâlnesc într-un punct esențial, fir roșu al demersului nostru: în ambele cazuri, mâncarea apare paradoxal ca o lipsă. Penuria specifică anilor de după război este, vom vedea, trăită diferit de românii rămași în țară și de cei care au luat calea exilului. În atmosfera de teroare și de cenzură a epocii, alimentele trimise prin poștă reprezintă, uneori, unica legătură între familiile separate de Cortina de Fier². Anul 1954 marchează oficial sfârșitul acestei penurii în Est: Republica Populară Română suprimă cartelele de alimente³. În ceea ce privește ultimii ani ai regimului, aceștia se caracterizează printr-o întoarcere la raționali-

zare și printr-o lipsă a produselor de bază pe piața comunistă, ceea ce va avea ecouri până la Paris, în special prin *Radio Europa Liberă*.

Delimitarea temporală pe care am ales-o pentru cercetarea de față corespunde, de asemenea, și celor două mari valuri de emigrare din timpul regimului comunist. Primul începe în a doua jumătate a anilor 1940, și se încheie cu înăbușirea revoluției maghiare din 1956, când devine clar faptul că sovietizarea va fi un proces de lungă durată, pe care Occidentul nu-l va opri⁴. Această primă etapă de exil îi privește cu precădere pe intelectuali, pe foști oameni politici și pe studenți, pentru care Parisul se impune ca destinație finală firească. Deși românii pleacă din țară și în anii 1960-1970, numărul acestora scade față de primul deceniu postbelic, fapt care se datorează, printre altele, liberalizării regimului și imaginii pozitive de care se bucură Ceaușescu în această perioadă. Prin urmare, al doilea val semnificativ de emigrare începe în a doua jumătate a anilor 1970 și continuă pe toată durata ultimului deceniu comunist⁵.

O istorie culinară a exilului românesc nu ar putea fi reconstituită, însă, fără a lua în calcul și situația alimentară de cealaltă parte a Cortinei de Fier. Demersul nostru va fi astfel un du-te-vino constant între Franța și România comunistă de la acea epocă. Bazându-ne cu precădere pe memoriile intelectualilor români publicate după 1989, vom încerca, așadar, să recompunem o par-

te din memoria culinară a exilului românesc la Paris, memorie din care, inevitabil, fac parte și realitățile cotidianului comunist lăsat în urmă.

Alegerea de a ne concentra pe experiențele elitei românești emigrate în Franța se justifică, în primul rând, prin rolul semnificativ pe care l-au jucat acestea în opoziția anti-comunistă. Dacă activitatea literară, jurnalistică și politică a exilului a făcut obiectul multor cercetări, aspectele ce țin de cotidianul disidenților români din Paris nu sunt aprofundate în literatura de specialitate. Demersul nostru constituie, așadar, o contribuție în acest sens. Dincolo de acțiunile de opoziție anticomunistă, cum arăta cotidianul unor personalități precum Monica Lovinescu, Neagu Djuvara sau Virgil Tănase? Mâncarea, sau lipsa acesteia, ocupă, așa cum vom vedea, o parte esențială a memoriei exilului.

Textul nostru este, astfel, organizat în patru părți principale. Mai întâi, vom trasa starea cercetărilor deja existente asupra alimentației în comunism și în exil, înscriind cazul românesc în contextul mai larg al țărilor din fostul bloc sovietic. Ne vom concentra, apoi, pe primul deceniu postbelic: vom vedea, în acest sens, o evoluție a obiceiurilor alimentare, care acompaniază schimbarea de regim în România. Atât în țară, cât și în exil la Paris, mâncarea oscilează între spațiu afectiv și subiect de îngrijorare din cauza lipsurilor. Cea de-a treia parte a cercetării va recompune o frântură din această memorie culinară, axându-se în tota-

litate pe amintirile Monicăi Lovinescu și pe corespondența cu mama acesteia. În final, textul se va concentra asupra locului pe care îl ocupă mâncarea în ultimul deceniu comunist, atât în cotidianul celor rămași în țară, cât și al celor exilați în Franța, la Paris.

1. Starea literaturii

1.1. Între politic și cotidian – alimentația în perioada comunistă

Din a doua parte a anilor 1990, studiul vieții cotidiene în comunism capătă amploare în fostele țări din blocul sovietic. Consumul, privit ca unul din principalii factori declanșatori ai căderii regimurilor comuniste, devine imediat un punct central de analiză⁶.

Majoritatea cercetărilor în acest sens se axează pe problema penuriei, atât din perioada imediat următoare celui De-al Doilea Război Mondial, cât și din ultimul deceniu comunist. Astfel, o întreagă literatură analizează rețelele alternative de consum prin care cetățenii țărilor socialiste își procurau alimente și alte bunuri inexistente pe piața oficială⁷. Cazul românesc nu face decât să se înscrie în aceeași logică de consum prezentă și în celelalte țări din Europa de Est⁸. Fenomenul cozilor este, de asemenea, amplu documentat, atât în spațiul academic⁹, cât și în memorii¹⁰, jurnale sau producții cinematografice¹¹. Statul la coadă rămâne, astfel, profund ancorat în imaginarul colectiv al fostului bloc sovietic, chiar și după 1989¹².

Lipsei alimentelor din cotidianul oamenilor de rând li se opune abundența restaurantelor, hotelurilor și magazinelor special rezervate turiștilor străini. Mâncarea contribuie în acest sens la crearea unei „utopii gastronomice”, parte integrantă a punerii în scenă a socialismului¹³.

Alte perspective nuanțează problema penuriei, concentrându-se pe evoluția practicilor alimentare, cu precădere în mediul rural. Schimbarea dietei țăranilor poate fi interpretată în lumina industrializării și urbanizării din timpul regimurilor comuniste. Trecând de la mâncarea făcută exclusiv din produse naturale, la produse industriale, gusturile oamenilor se schimbă și se „urbanizează” în anii 1960¹⁴. Astfel, ieșind din logica dominantă a penuriei, mâncarea poate fi asociată, în anumite perioade, și cu un standard de viață îmbunătățit. Produsele de „lux” sau micile plăceri se înscriu, la rândul lor, în practicile culinare din timpul comunismului, atent controlate de regim¹⁵. După 1989, se conturează o nostalgie paradoxală a lipsei mâncării: amintirea foamei din anumite perioade este compensată de mândria obținerii unor produse rare, cum ar fi ciocolata sau portocalele¹⁶.

Un alt unghi de abordare al mâncării din epoca socialistă îl reprezintă educația alimentară a populației. Dieta cetățenilor devine, încă de la începutul regimurilor comuniste, o preocupare științifică. În acest sens, revistele și cărțile de bucate devin vectori de transmitere a ideologiei partidului. Rețetele și sfaturile pre-

zente în acest tip de publicații participau la construcția unui consumator conform ideologic, modelând imaginea ideală a cetățeanului socialist și a nutriției acestuia¹⁷. În contextul românesc, faimoasa carte de bucate a Sandei Marin a făcut, la rândul său, obiectul cenzurii și al adaptării ideologice. Astfel, ediția originală din anii 1930, considerată prea cosmopolită pentru regimul comunist, a fost republicată pentru a se potrivi gusturilor epocii: felurile de mâncare cu nume străin au fost scoase sau redenumite (*charlotte* devine, de exemplu, șarlotă), în timp ce ingredientele unor rețete sunt reduse sau înlocuite cu produsele care se puteau găsi pe piață (peștele proaspăt este înlocuit cu cel la conservă etc.)¹⁸. Dacă primele ediții ale cărții Sandei Marin aveau o dimensiune poetică, gastronomia fiind asociată artei, cele din timpul regimului comunist adoptă un ton pur educațional, instruind cetățeanul asupra unei diete raționale și echilibrate, devenită o „datorie socială”¹⁹.

1.2. Memorie culinară și exil

Deși exilul românesc din timpul regimului comunist a constituit adesea un subiect de cercetare, aspectele ce țin de alimentație nu au fost suficient explorate în acest context specific. În literatura de specialitate, mâncarea și exilul sunt studiate cu precădere din perspectiva Revoluției din 1989. Retorica ce apare atunci în jurul celor care „nu au mâncat salam cu soia” marchează durabil raportu-

rile dintre românii plecați din țară și cei rămași²⁰.

Și în celelalte țări comuniste problematica mâncării în exil apare mai degrabă în cercetările asupra perioadei de după căderea regimurilor. Exilul devine, astfel, „diaspora”, iar memoria culinară oscilează între nostalgie și (re)definire identitară²¹. Mâncarea se regăsește în centrul acestor societăți post-comuniste marcate de un puternic val de migrații, conturând raporturile dintre familiile rămase în țară și cei plecați peste hotare²². De asemenea, în cazul Iugoslaviei și al Uniunii Sovietice, rolul bucatelor tradiționale este analizat din perspectiva războaielor și al construcțiilor identitare din noile state create după destrămarea celor două federații²³.

Totuși, memoria culinară e exilului este amplu explorată în alte contexte istorice sau geografice. Cel De-al Doilea Război Mondial declanșează o întreagă resemantizare a mâncării în rândul valurilor de refugiați. Obiceiurile culinare și strategiile de procurare a hranei fac parte integrantă din studiile asupra cotidianului în exil²⁴. Mâncarea capătă, de asemenea, și o dimensiune traumatică, mai ales în cazul minorităților afectate de pogromuri sau alte violențe de război. Unii autori vorbesc astfel despre o „nostalgie culinară traumatică” (*traumatic culinary nostalgia*), referindu-se la eforturile evreilor deportați pentru a conserva o memorie culinară în fața dispariției celor apropiați și a violenței exterminării. A vorbi despre felurile de

mâncare care ne sunt familiare devine atunci un mecanism de adaptare și rezistență, asemenea umorului²⁵.

2. Madlena lui Proust

În memoriile unora dintre exilații români, publicate după 1989, amintirile din perioada premergătoare regimului comunist se împletesc necondiționat cu savoarea și tihna meselor luate împreună cu familia. Mâncarea devine, astfel, un spațiu de refugiu într-un trecut al siguranței și al familiarului²⁶. Odată cu sosirea tancurilor sovietice, locul pe care îl ocupă alimentele se schimbă: spațiul afectiv este invadat de corvoada procurării celor necesare pentru supraviețuirea de zi cu zi. Exilul vine la rândul său cu preocupări legate de hrană și bunuri de primă necesitate, atât pentru sine, cât și pentru cei rămași acasă.

Așadar, în această primă parte a cercetării, vom recompune imaginarul care se conturează în jurul mâncării în primii ani ai regimului, trăiți atât în țară, cât și în exil la Paris.

2.1. De la ospețe la cantină

Autori precum Simona Vrăbiescu Kleckner revin în detaliu și deseori asupra felurilor de mâncare care le-au punctat copilăria și adolescența în perioada interbelică. Însă, începând cu anii 1940 și, mai ales, după căderea monarhiei, referințele culinare devin tot mai rare în memoriile acestora. Plăcerea mâncării rămâne suspendată în timp, definitiv legată de

un spațiu al tinereții lipsite de griji, care se destramă treptat în fața schimbărilor politice.

În primii ani de după război, „în București noi eram asigurați, deoa-rece primeam merinde de la Genu-ne²⁷, dar mulți cetățeni, din lipsă de alimente, mâncau doar marmeladă, vândută în lădițe din lemn, și pâine neagră”²⁸. Pentru o perioadă, obiceiurile tinerei Simona Vrăbiescu rămân, astfel, aceleași ca înainte de 1944: „mergeam la cofetăria Nestor la o înghețată”²⁹, „în grădina restaurantului Flora (...) unde mâncam cornuri calde și beam lapte bătut rece”³⁰ sau „la restaurantul La Berbec”³¹. Înainte de colectivizare și de suprimarea proprietății private, vizitele la conacele familiei extinse revin în amintire strâns legate de bucatele tradiționale, pe care autoarea le descrie în detaliu: „(...) la masă era o baterie cu gheață, cu roșii gustoase cu pielea subțire, ardei iuți și o sticlă de țuică. Invariabil primul fel era salata de vinete cu ardei copti și telemea, urmate de o supă sau ciorbă și apoi de friptură de vită, de porc sau de pește cu cartofi preparați în diverse feluri. (...) Pe noi, Tan Natalica ne trata cu șerbet de trandafiri sau dulceață făcută de ea și apă rece de la cișmea (...). (...) pe la șapte seara, masa începea cu un sufleu dintr-o legumă de sezon și pui fripți la frigare cu salată și castraveți de curând murați. În încheiere, erau fructe de sezon, de preferință pepeni galbeni sau lubeniță. Totul mergea astfel fără nicio întrerupere de la rutina zilnică. (...) Normalitate, bu-

năvoință, niciun fel de agitație nu se simțea și nu dădea semne că ar fi putut apărea la orizont [în 1946]³².

La finalul anilor 1940 și începutul anilor 1950, procurarea alimentelor devine o preocupare centrală a familiei, făcând-o să se strângă în jurul unui nucleu redus: „Socrii [Simonei Vrăbiescu] nu invitau, din cauza dificultăților aprovizionărilor, alți musafiri în afară de tata”³³. Pierderea poziției sociale vine, astfel, la pachet cu schimbarea obiceiurilor alimentare: neputându-și valorifica diploma în Drept, Simona Vrăbiescu devine normatoare, mâncând la cantină, „dar după muncitori, care lăseau în urma lor un miros de transpirație greu de suportat, tăindu-mi pofta de mâncare (...)”³⁴. Apoi, „după căsătorie (...) a fost prima dată în viața mea când a trebuit să gătesc. Deci preocuparea mea era să aflu rețete de bucătărie și să capăt sfaturi culinare”³⁵. La rândul său, tatăl acesteia, George Vrăbiescu, fost profesor la Facultatea de Drept, este nevoit să-și caute o altă slujbă, devenind în 1952 director al cantinei PLAFAR, unde „săracul, era acum la curent cu toate prețurile de pe piață și cu alimentele necesare pentru meniurile zilnice, ce nu-l interesaseră în viața lui...”³⁶.

Cu trecerea anilor, mâncarea nu mai este un spațiu al bucuriei și al familiei, ci unul al corvezilor. În acest sens, tonul autoarei se schimbă treptat pe măsură ce schimbările politice o plonjează în contexte și relații cu totul altele decât cele de care s-ar fi bucurat în baza statutului

său social dinainte de război, făcând-o să afirme că „beneficiam de hrană, dar nu de cea sufletească”³⁷. Nostalgia ospetelor de odinioară, contrastând cu traiul zilnic din regimul comunist, trimite astfel nu doar la lumea pierdută a copilăriei, ci și la un spațiu în care mâncarea exprima putere, abundență și statut social privilegiat³⁸.

Tot în Bucureștiul acelor vremuri, Annie Bentoiu trăiește experiențe asemănătoare. Născută într-o familie de intelectuali, și petrecându-și copilăria între capitală și Oltenița, perioada dinainte de război apare ca „un tărâm binecuvântat”³⁹, în care timpul se scurgea după „un program de viață înțelept și liniștit”⁴⁰. Începând cu a doua jumătate a anilor 1940, însă, destinul familiei se schimbă. Contactul cu noul regim este unul brutal. Căutând să se angajeze, dar refuzând să se decică de trecutul politic al tatălui și socrului (fost deputat țărănist, respectiv, fost ministru liberal), lui Annie Bentoiu i se răspunde cinic că noua putere își dorește ca elitele interbelice „să moară de foame”⁴¹. Penuria devine, într-adevăr, un subiect central în cotidianul tinerei, transformându-se într-un „coșmar grotesc”⁴² în contrast cu amintirea încă vie a comerțului liber dinaintea comunismului.

Deși începuse să studieze dreptul, la fel ca Simona Vrăbiescu, Annie Bentoiu ajunge să se angajeze tot într-o fabrică, pe post de dactilografă. Pentru ea, însă, prânzul servit la cantină apare ca o eliberare: „acea masă era cea principală și mi se pă-

rea minunat ca ea să-mi fie asigurată fără efort sau cheltuială de timp din parte-mi”⁴³. La mai bine de jumătate de secol distanță, meniul de la cantină, mereu același, rămâne proaspăt în amintirile autoarei: „o ciorbă acrită cu oțet, pe care muncitorii de cele mai multe ori o refuzau (pe ei îi aștepta acasă nevasta, cu o cină mai consistentă); apoi o «tocăniță», adică un sos de ceapă cu bulion în care fierseseră bucăți mici de carne cu zgârciuri, pielețe, oase și alături de care se aflau pe farfurie, fierte în apă, rând pe rând cartofi, varză, paste făinoase sau «brizură de orez». (...) «Brizura» conținea deci și ceva orez, dar și multe impurități, între care foarte mult mei. Socoteam cu toții că nu mâncasem probabil, în toată viața de până atunci, cantitatea de mei pe care o ingurgitam acum la o singură masă, dar de îmbolnăvit nu s-a îmbolnăvit nimeni. Cât despre desert, el apărea cam de două ori pe săptămână sub forma unor mere de soi prost sau a unor covrigi umezi care, în schimb, erau foarte apreciați”⁴⁴.

Pentru a face față foamei, țigările Mărășești, fumate până la douăzeci pe zi, devin parte integrantă a cotidianului, fiind asociate unei senzații de lux și fericire⁴⁵. Annie Bentoiu nu se numără printre românii exilați la începutul regimului, astfel că lipsa hranei continuă să facă parte din viața familiei până târziu în anii 1950. Aceste lipsuri, însă, sunt privite aproape ca o pedeapsă a destinului, o restabilire a dreptății cu privire la traiul fără griji dinainte de război:

„îmi amintesc cu o precizie surprinzătoare senzația de foame și cea de slăbiciune care-i era asociată. Luașem obiceiul s-o socotesc un fel de compensație binemeritată pentru anii de copilărie, în care n-o îndurasem. (Toată propaganda vremii sublinia suferințele prin care trecuseră, în regimurile trecute, cei nevoiași și infiltra un sentiment de culpabilitate celor care nu le cunoscuseră)”⁴⁶.

2.2. „Cu sudoarea frunții tale îți vei mânca pâinea”

Dincolo de strategiile de supraviețuire, penuria devine și subiect de revoltă și critică deschisă față de regim, de data aceasta, însă, exprimată din exil. În celebrele sale cuplete anticomuniste, Jean Moscopol atacă dur situația din țară. Plecat inițial în 1947 la Paris, și instalat mai târziu la New York, cântărețul își înregistrează piesele în anii 1970, în America. Majoritatea dintre ele, însă, vorbesc despre primii ani ai regimului comunist, lipsa alimentelor fiind asociată furtului deliberat de către guvernul considerat ilegitim:

„Foaie verde de cartelă
Cică toți mâncăm franzelă
(...)
Cică azi in RPR
Liber poți mânca orice
Căci viața e mult mai bună.
Și opt zile de-ai mâncat
După noul-vechi la stat
Ți-ai dat leafa pe o lună.
(...)
Statul hoț și porc de câine

De ce ia de la țărani
Grâu pe 28 de bani
Și ne ia doi lei pe-o pâine?”⁴⁷

Totuși, în anii de după al Doilea Război Mondial, peste tot în Europa mâncarea rămâne o preocupare semnificativă, atât în rândul populației cât și pentru guverne și responsabili politici. În acest context, refugiații sunt cu atât mai expuși precarității alimentare. Românii exilați la Paris, plecați odată cu instalarea regimului comunist în țară, se regăsesc în aceeași situație. Dimensiunea culinară a exilului este, astfel, una care se exprimă cu precădere prin lipsa mâncării. Această absență afectează considerabil cotidianul celor exilați, determinându-i, de exemplu, să suporte o muncă sub-calificată, sau expunându-i chiar riscului depresiei nervoase. Cazul lui Serge Moscovici este sugestiv, printre alții: „Se spune: «Cu sudoarea frunții tale îți vei mânca pâinea». Am lucrat până în 1950 în ateliere de confecții și încălțăminte. Statut mizerabil. Astăzi, oamenii consideră că un astfel de început este aproape amuzant: viața la hotel, în camere mobilate jalnice, atelierele din Marais, frigul mai rău decât foamea, sărăcia, proletariatul cantinelor, statutul de «metec» (...) Ei nu-și dau seama cât era de zdruncinată încrederea noastră în lume. «Cunoașterea prin punerea la încercare», despre care vorbea Eschil, noi am experimentat-o din interior și tot ce am înțeles, am înțeles prin luptă încrâncenată. Sosirea la Paris rămâne to-

tuși evenimentul fondator din existența mea. Un exil se termina, altul începea. Însă exilul este o artă care se învață”⁴⁸.

Mai multe organisme, precum Comitetul Român de Asistență (CAROMAN) caută, prin urmare, să găsească soluții pentru numeroasele cazuri sociale din acele timpuri⁴⁹. Mărturia lui Neagu Djuvara este, în acest sens, sugestivă: el însuși preocupat de a-și hrăni familia, istoricul consemnează precaritatea în care se găseau și ceilalți români din Paris, fapt care a contribuit, probabil, la sinuciderea unora dintre ei⁵⁰.

Asigurarea nevoilor vitale odată ajunși în Franța nu le înlătură câtuși de puțin refugiaților grija pentru cei rămași în țară. În aceleași memorii ale lui Djuvara, pachetele cu mâncare reprezintă, timp de ani întregi, singura legătură directă cu familia: „După un an sau doi, cunoscând în ce sărăcie trăia [mama], am început, din sărăcia mea relativă, să-i trimit lunar un pachetel cu puțină cafea, ceaiuri, supe și alte bunătăți, din care am știut că vindea o parte, întâi ca să plătească vama, apoi ca să mai rămână un ban”⁵¹. Coletele care ajung în țară reprezintă, astfel, o sursă importantă de supraviețuire în primii ani ai comunismului, unii exilați venind constant în ajutor familiei extinse și chiar prietenilor rămași acasă, în ciuda distanței care se instalează între cele două lumi separate de Cortina de Fier. Într-o scrisoare din 1954, adresată lui Radu Pleșia, diplomat român rămas la Paris după război, fratele său, Dan, îi mărturi-

sește: „Contăm pe tine ca pe Dumnezeu, fiindcă, ți-o spun sincer, pachetele tale sunt aproape unica noastră resursă”⁵². În schimb, cei apropiați nu își imaginează întotdeauna greutățile financiare pe care acesta le întâmpină la Paris, crezându-l „în paradis fiindcă a scăpat din infern”⁵³.

Însă chestiunea mâncării apare ca preocupare și de cealaltă parte a Cortinei de Fier. Grija maternă, cu precădere, se îndreaptă spre ajutorul pe care copiii rămași în exil îl dau familiei din țară. Astfel, mama lui Radu Pleșia îl asigură constant, în corespondența dintre cei doi, că „nu ai de ce să ai coșmaruri, dragul meu Radu (...)”⁵⁴, căci „în ce privește mâncarea (și îți spun adevărul adevărat), nu ducem lipsă de nimic”⁵⁵.

3. Monica Lovinescu – „copilul” plecat la Paris

Părăsind România în toamna lui 1947 printr-o bursă de studii la Sorbona, Monica Lovinescu face parte la rândul său din acest prim val de exilați, convinși că șederea în Occident va fi doar temporară. Despărțirea de țară și de cei apropiați rămâne, însă, dificilă. Corespondența cu mama sa, Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, constituie o dovadă în acest sens: separarea mamei de fiică apare ca o „amputare”⁵⁶ și ca un motiv constant de îngrijorare cu privire la condițiile de trai ale Monicăi – „mă silesc să nu mă întreb: ce mă nâncă, unde stă? (...) eu voi face tot

posibilul să-ți întregesc pensiunea ca să te poți hrăni bine”⁵⁷.

Parte a cotidianului, trimiterile la mâncare constituie un punct central din scrisorile expediate la Paris, Ecaterina Bălăcioiu descriindu-i fiicei sale meniurile zilnice și strategiile de aprovizionare: „Astă seară (...) am mâncat calcan prăjit, și m’am gândit la tine, ce vei fi mâncând acolo!”⁵⁸ Aceste detalii aparent banale care punctează corespondența celor două contribuie la reducerea distanței fizice, menținând astfel legătura afectivă.

Alături de scrisori, pachetele cu mâncare reprezintă o manieră de a face față pierderii copiilor fugiți din țară, contribuind totodată la transmiterea moștenirii culturale⁵⁹: „am pregătit pentru prânz: budincă cu brânză și smântână, adusă de la Slatina, și friptură de gâscă înfundată, brânză și struguri Slatina, aici kg. e acum 58 de lei, vin Slatina (...) Dacă aș putea să-ți trimit carne de gâscă în untură!!... Dacă găsești vreo cale, sugerează-mi-o”⁶⁰. Ne putem imagina rânduri asemănătoare schimbate între alte mame și copiii lor exilați în Occident, pe care le unește aceeași soartă. De altfel, cuvintele Ecaterinei Bălăcioiu ilustrează perfect universalitatea trăirilor: „Suntem aceeași familie: Mamele cu copiii la Paris”⁶¹.

Bucatele tradiționale stârnesc la rândul lor durerea despărțirii, accentuând atât distanța care separă familiile, cât și trauma necunoscutului. În așteptarea unei posibile reîntoarceri a „copilului” plecat, cotidianul pare

ireal și greu de acceptat. Revenită de la Mangalia cu provizii, gândul Ecaterinei Bălăcioiu se îndreaptă tot spre fiica sa: „(...) ca în basmul cu copiii duși în pădure, am oftat. Unde sunt copiii să mănânce și ei cozonac!”⁶².

Deși din memoriile Monicăi Lovinescu aflăm că primele luni de exil au fost marcate de lipsuri, tânăra doctorandă își menajează mama în scrisori. Totuși, cuvintele acesteia nu par să o convingă pe Ecaterina Bălăcioiu: „Iubita mea, Mouetta mea dragă și mică, cum trăiești tu acolo? Ai adevărat atâta hrană cât spui?”⁶³ Chiar dacă despărțite prematur de venirea la putere a comuniștilor, mama continuă să îi transmită fiicei rețete și sfaturi de bază în bucătărie: „În privința cartofilor, după ce îi tai, îi pui pe o sită să se scurgă apa și apoi îi pui în untură fierbinte; ei se prăjesc greu; aibi răbdare”⁶⁴.

Arta culinară nu este, însă, punctul forte al Monicăi Lovinescu, care fusese lipsită de mică de grijile gospodăriei. După câțiva ani de exil deja, căsătorită cu Virgil Ierunca, cei doi îl primesc într-o seară la cină pe Mihai Fărcășanu, fost om politic liberal, plecat din țară la mijlocul anilor 1940. În schimbul unui concert de Bach, Fărcășanu îi cere cuplului să îl primească la masă cu o simplă mămăligă. „La mintea oricui, nu însă și a mea! (...) prudentă, am telefonat unei bune prietene și gospodină și medic. (...) mi-a răspuns că e foarte ușor, nici gând să fiarbă mălaiul 20 de minute, îl împrăștii doar două-trei minute în apa clocotindă și

e de-ajuns. Ceea ce am și făcut. Arăta frumos în farfurii, aducea a mămăligă cu adevărat. Avea un singur defect: nu se putea mânca. (...) Mândră de capacitățile mele culinare, m-am lăudat într-o carte poștală și mamei, să știe și ea ce calitate ascunse îmi descoperisem. Am primit peste vreo săptămână una din rarele ei telegrame: «Opriti mămăliga. Scrisoarea urmează.» Scrisoarea conținea adevărata rețetă a mămăligii care, între timp, ne îmbolnăvisese pe amândoi”⁶⁵.

Stângăciile culinare ale Monicăi Lovinescu se împletesc, în amintirile acesteia, cu lipsa banilor din prima perioadă de exil, dar și cu un stil de viață dedicat în întregime rezistenței anticomuniste și muncii intelectuale. Supraviețuirea zilnică apare, astfel, mai degrabă ca o amintire comică. Instalându-se, în vara lui 1949, într-o *chambre de bonne* de pe Bulevardul Raspail, Lovinescu continuă să creadă că șederea la Paris va fi una temporară. Lucrează, în acest timp, alături de Adriana Georgescu, la traducerea cărții acesteia despre experiența închisorii comuniste⁶⁶. Rămasă fără bursă, tânăra doctorandă împărtășește, astfel, soarta celorlalți români din exil. „(...) nu știam cum trebuie să te porți când n-ai nimic. Ideea de sărăcie rămăsese însă legată, în mintea mea, de mămăligă. Căutam deci prin fel și fel de magazine mălaiul destul de scump pe acea vreme și din care de altminteri – eu din neștiință, Adriana din extrema concentrare pe manuscris – nu ajungeam să facem o mămăligă, nici

măcar pripită. Ieșeau un fel de coco-loașe pe care le completam cu ciocolată «de la pachet». Făceam din când în când coadă (l-am întâlnit în aceeași ipostază și pe Cioran) la diverse asociații caritabile care primeau din America pentru refugiați colete cu hrană și îmbrăcăminte uzată. (...) Fumam în schimb și beam, Adriana ceai, eu cafea. Și lucram»⁶⁷ În acest context, cotidianul dificil pare atenat de scopul înalt al difuzării adevărului asupra realităților comuniste.

Lipsurile alimentare le acompaniază pe cele sufletești. La fel ca în memoriile lui Neagu Djuvara, care își amintește de fragilitatea psihică a românilor din acest prim val de exilați, și Monica Lovinescu traversează perioade dificile la Paris. Dacă primii ani stau sub semnul provizoratului și speranței de a reveni curând acasă, se profilează treptat realitatea crudă a unui regim totalitar instalat pe termen lung. În aceeași mansardă din bulevardul Raspail, în vara toridă a lui 1950, Lovinescu citește cartea recent tradusă a lui Orwell, *1984*. Descriind în detaliu coșmarul țărilor comuniste, romanul îi marchează pe refugiații din Europa de Est. Pentru tânăra Lovinescu, el rămâne asociat cu perspectiva sinuciderii, în fața unui destin marcat din ce în ce mai mult de probabilitatea unui exil îndelungat.

4. Anii 1980, între Franța și România

4.1. Un nou val de exil

Înăsprirea regimului comunist în a doua jumătate a anilor 1970 determină o creștere semnificativă a românilor care încearcă să plece în Occident, deși condițiile de emigrare deveniseră considerabil mai complicate decât în deceniile precedente⁶⁸. De cealaltă parte a Cortinei de Fier, la Paris, contextul este unul diferit față de primul deceniu postbelic. Exilul românesc, care acționase până atunci mai degrabă în inițiative restrânse, devine mai încheșat la finalul anilor 1970, iar manifestările lor anticomuniste încep să aibă un impact mai mare⁶⁹. Intelectualii care ajung, astfel, în capitala Franței găsesc o rețea deja bine ancorată în spațiul francez, în ciuda conflictelor și animozităților care există între unii disidenți.

Totuși, primele luni sau chiar primii ani de exil rămân, și în această perioadă, marcați de dificultățile financiare și administrative, care le pun uneori în pericol șederea în Occident. Românii se mulțumesc cu traiul „de la o zi la alta”⁷⁰, așa cum își amintește scriitorul Virgil Tănase, plecat la Paris la finalul anilor 1970: „Mi se părea pe atunci că nu mi-aș putea dori nimic mai mult în ordinea lucrurilor materiale decât să pot avea în bancă – de la care primeam plicuri pe care nu cutezam să le deschid – două chirii puse deoparte ca să știu că în cazul în care

sursele mele de venit atât de șovăielnice ar seca, mi-ar rămâne câteva săptămâni ca să gădesc o soluție (care ar fi putut fi și întoarcerea acasă, unde cel puțin aveam o locuință). Mult timp n-am avut parte de această tihnă, și când am avut-o, n-a fost decât vremelnic. Ne era greu»⁷¹.

În paralel cu activitatea intelectuală și, uneori, politică a exilaților români din ultimul deceniu comunist, o parte dintre ei se văd obligați să se angajeze în mai multe locuri, făcând munci sub calificarea lor de bază. Astfel, un imobil de lux din Avenue Montaigne îi va avea ca portari, pe rând, pe poeții Ilie Constantin și Ben Corlaciuc, pe studenți și doctoranzi români, precum și pe scriitori sau pictori ajunși în exil⁷².

Obiceiurile și preferințele culinare ale românilor plecați în a doua parte a regimului comunist sunt altele decât cele ale compatrioților instalați deja demult în Occident. Penuria și dificultățile obținerii bunurilor de bază îi face pe cei dintâi să se raporteze mai pragmatic la mâncare. Odată ajunși la Paris, produsele fine din bucătăria franceză apar, astfel, în contrast cu experiența cotidiană din comunism, așa cum reiese din memoriile unora dintre exilați: „Cum nu era voie să părăsești țara cu valută nici măcar pentru hrană, și-a luat pentru drum sandviciuri cu telemea. Când a ajuns, după două zile, la Paris, Françoise, soția lui Dinu [Missirliu], l-a poftit la un *lunch* (subl. aut.), scoțând din frigider un platou mare de brânzeturi franțu-

zești, cu o sticlă de vin roșu cu care credea că-l face praf. Sandu [Missirliu] scria: «N-am zis nimic, dar doream o mâncare caldă, în niciun caz o tavă plină numai cu brânzeturi»⁷³.

4.2. Ecurile penuriei la Paris

În tot acest timp, în România, regimul lui Ceaușescu impune măsuri drastice de austeritate economică pentru a rambursa datoriile externe ale țării. Dacă începând cu anii 1960 românii cunoscuseră o relativă abundență cu privire la bunurile de consum, anii 1980 sunt marcați de o nouă bulversare pe plan alimentar: reparația faimoaselor cozi, devenite banale în peisajul epocii, merge mână în mână cu programul de alimentație a populației, imaginat de Ceaușescu⁷⁴. În noiembrie 1985, ziarul *Scînteia* publică noua dietă științifică dictată de liderul comunist, menită să îi convingă pe români că mănâncă prea mult și obligându-i să-și reducă în continuare rațiile alimentelor de bază precum făina, carnea sau uleiul⁷⁵.

În țară, obiceiurile alimentare se schimbă, produsele de bază devenind din ce în ce mai greu de găsit, sau fiind înlocuite cu mâncăruri de calitate îndoielnică. Un exemplu care revine adesea în amintirile oamenilor este prezența tot mai mare a alimentelor făcute din soia⁷⁶. Se dezvoltă, astfel, în ultimul deceniu comunist, o adevărată „cultură a penuriei”, care amintește de vremurile de după al Doilea Război Mondial⁷⁷.

Radio Europa Liberă primește, la rândul-i, scrisori denunțând condițiile precare ale populației; unii români privesc chiar cu nostalgie primii ani ai regimului în timpul cărora, în ciuda terorii politice, „nu făceam cozi pentru un sul de hârtie igienică, nu luptam pentru un kil de brânză, ori pentru o vânătă, ca să nu mai vorbim de lupta pentru un pui ori un cadavru de carne de vacă”⁷⁸. La fel ca în primul deceniu comunist, pachetele trimise de rudele din străinătate ocupă, din nou, un loc important în relațiile românilor de o parte și de alta a Cortinei de Fier.

Tot în acest context este fondat la Paris și restaurantul românesc „Doina”, în 1983⁷⁹. Proprietarul său, Constantin Popescu, fugise din țară cu doi ani înainte, găsind refugiu în capitala Franței. Trecutul său ca fost chelner la „Lido” în București îl face, așadar, un martor privilegiat al universului gastronomic comunist, rezervat elitelor regimului și vizitatorilor străini. Ajuns la Paris, legătura cu România rămâne una strânsă, atât prin specificitatea culinară a restaurantului său, dar mai ales prin proximitatea acestuia cu Ambasada statului comunist de atunci, situată pe aceeași stradă, la câteva numere distanță.

În memoriile intelectualilor români exilați la Paris, restaurantul „Doina” este rar sau chiar deloc menționat, ceea ce ne face să credem că nu constituia un loc frecventat de aceștia. În schimb, ei își dădeau întâlnire în zona bulevardului Saint-Germain, la „Café de Flore”⁸⁰ sau „Café de Cluny” (care astăzi nu mai

există)⁸¹. Aceste cafenele mitice din inima Parisului literar și universitar păstrau aerul și eleganța specifice perioadei interbelice. De la terasele lor, comunismul apare ca o anomalie a istoriei, o „paranteză” în viața disidenților români, care tânjesc după epoca idealizată a anilor dinaintea războiului.

Locația în care se afla restaurantul românesc „Doina” îl face probabil suspect în ochii exilaților opuși regimului de la București. Cuvintele lui Radu Suțu reflectă această posibilă mefiență generală: „Ambasada, ca și restaurantul-anexă *Doina* de alături, deschis în 1983, de Constantin Popescu, fost ospătar la *Lido*, ascunde încă multe mistere. Vorba bancului acela cu «diplomații» securiști: - Așa tânăr și deja Popescu?!”⁸². La fel ca fondatorul restaurantului din Paris, Suțu lucrase și el, la București, în domeniul hotelier, mai întâi la *InterContinental*, apoi la recepție la Hotelul *Parc*, unde se angajase tocmai în speranța de a putea emigra. Pașaportul pentru străinătate venea însă cu propunerea colaborării cu Securitatea, pe care puțini reușeau să o refuze⁸³.

Concluzii

Dimensiunea culinară a exilului românesc la Paris este, așadar, una complexă. Pe de o parte, mâncarea trimite la un spațiu afectiv al familiei, marcând simbolic ruptura dintre un *înainte* și un *după*. Penuria din anii care urmează războiului este cu atât mai marcată cu cât în jurul ei gravitează amenințarea unui regim

ostil care se permanentizează. Comerțul liber și abundența devin astfel amintiri ale unui timp imposibil. Pe de altă parte, mâncarea acompaniază trauma exilului, reușind, în același timp, să o aline. Lipsa alimentelor constituie o provocare importantă în cotidianul intelectualilor ajunși la Paris, atât în primul cât și în ultimul deceniu comunist. Totuși, legătura afectivă cu cei rămași acasă se menține și este exprimată adesea și prin referințele la o memorie culinară comună.

Deși demersul nostru se oprește la 1989, câteva considerații asupra perioadei post-comuniste ni se par pertinente pentru a deschide noi piste de reflecție. Dacă istoria culinară a exilului pe care am încercat să o reconstituim este preponderent una a penuriei, și după 1989 această lipsă a alimentelor rămâne bine ancorată în mentalul colectiv. Amintirea penuriei servește, înainte de toate, ca barieră emoțională și mentală între românii rămași în țară și cei care au luat calea Occidentului. Astfel, unele produse de mâncare devin un simbol al comunismului și trezesc atât o anumită nostalgie, cât și un sentiment identitar de apartenență la grup. Parizerul, de exemplu, rămâne în memoria multora ca fiind strâns legat de figura muncitorului⁸⁴, amintind de o epocă, nu foarte îndepărtată, în care toată lumea avea un loc de muncă stabil, înainte ca efectele perverse ale capitalismului să schimbe acest lucru.

Un alt aliment, însă, ilustrează probabil cel mai bine atât respinge-

rea modelului politic occidental, în favoarea democrației „originale”, cât și, implicit, respingerea exilatului. Este vorba despre faimosul salam cu soia. Revenirea în țară după căderea regimului comunist scoate la lumină prăpastia dintre cele două părți ale Cortinei de Fier, care par acum ireconciliabile. Plecat la Paris în ultimii ani ai regimului, Radu Negrescu-Șuțu își amintește atitudinea cu care cei ca el au fost primiți la întoarcerea în România: „(...) ce veniți voi peste noi, că noi de-abia am apucat ciolanul și nu ne ajunge la toți (...) de ce v-ați întors, voi care n-ați mâncat salam cu soia, ce știți voi cei aici?”⁸⁵. Această expresie devenită monedă curentă în primii ani ai tranziției întărește dimensiunea identitară a mâncării („noi” *versus* „ei”), dar și dimensiunea politică, exploatată cu precădere de partizanii lui Ion Iliescu. Cazul cel mai sugestiv în acest sens este probabil cel al lui Corneliu Coposu căruia populația, manipulată politic, îi reproșează vehement că nu a mâncat salam cu soia, deși acesta suferise ani de zile în închisorile comuniste.

Totuși, treptat, schimbarea regimului politic este acompaniată și de o schimbare a gusturilor alimentare. Dorința de a aparține Occidentului este, astfel, strâns legată de apetența pentru alimentele occidentale⁸⁶. O posibilă pistă de reflecție pentru cercetări viitoare s-ar putea, astfel, concentra pe memoria culinară a migrației post-1989, luând în considerare și numeroasele restaurante și magazine cu specific românesc deschise în diaspora.

Note

- ¹ Louise O. Vasvári, "Identity and Intergenerational Remembrance Through Traumatic Culinary Nostalgia: Three Generations of Hungarians of Jewish Origin", in *Hungarian Cultural Studies. e-Journal of the American Hungarian Educators Association*, Volume 11 (2018), pp. 58-77.
- ² Este și cazul lui Neagu Djuvara. Plecat la 23 august 1944 cu o misiune diplomatică, istoricul nu se va mai întoarce în țară decât trei decenii mai târziu. În tot acest timp, legătura epistolară cu mama sa este rară și prin intermediul altor persoane; totuși, pachetele cu mâncare, trimise de Djuvara în România, îi permit să păstreze o legătură cu aceasta.
- ³ Dan Lungu, „Avatarurile cozii în socialismul de tip sovietic”, in Adrian Neculau (ed.), *Viața cotidiană în comunism*, Polirom, 2004, p. 178.
- ⁴ Béatrice Scutaru, «La Roumanie à Paris: exil politique et lutte anti-communiste», in *Histoire@Politique*, Centre d'Histoire de Sciences Po, Vol. 2, No. 23, 2014, p. 155.
- ⁵ *Ibid.*, p. 156
- ⁶ Albena Shkodrova, "(Re)digesting Communism", in *Food and History*, janvier 2021, p. 13.
- ⁷ *Idem.*
- ⁸ Liviu Chelcea, Puiu Lățea, „Cultura penuriei: bunuri, strategii și practici de consum în România anilor 80”, in Adrian Neculau (ed.), *Viața cotidiană în comunism*, Polirom, 2004, pp. 152-174.
- ⁹ Dan Lungu, *op. cit.*; Smaranda Vultur, "Daily Life and Constraints in Communist Romania in the Late 1980s: From the Semiotics of Food to the Semiotics of Power", in Maria Todorova et al. (coord.), *Remembering Communism: Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*, Central European University Press, 2014.
- ¹⁰ Ioana Pârvulescu (coord.), *Și eu am trăit în Comunism*, Humanitas, 2015; Liliana Nechita, *Pâine cu ceva. Amintiri, ca să se știe cum se trăia în comunismul oamenilor simpli*, Humanitas, 2022.
- ¹¹ De exemplu, filmul *Amintiri din Epoca de Aur*, în regia lui Cristian Mungiu.
- ¹² Pavel Pospěch, "The spectre of the queue: resignifying the past in the post-communist Czech Republic", in *American Journal of Cultural Sociology*, Vol. 8, 2020, pp. 191-213.
- ¹³ Mary Neuburger, "Dining in Utopia: A Taste of the Bulgarian Black Sea Coast under Socialism", in *Gastronomica*, Vol. 17, No. 4, 2017, pp. 48-60.
- ¹⁴ Katarzyna Stańczak-Wiślicz, "Eating healthy, eating modern. The «urbanization» of food tastes in communist Poland (1945–1989)", in *Ethnologia Polona*, Vol. 41, 2020, pp. 141-162; Mircea-Lucian Scrob, "Developments in Food Consumption in Socialist Romania During the 1960s and 1970s: Implications for a Reevaluation of Consumers' Experiences Under Socialism", *New Europe College*, 2016-2017 Yearbook, pp. 199-233.
- ¹⁵ Jukka Gronow, *Caviar with Champagne: Common Luxury and the Ideals of the Good Life in Stalin's Russia*, Oxford, 2003.

- ¹⁶ *Ibid.*, p. 54.
- ¹⁷ Vezi, de exemplu, studiul lui Edward Geist despre URSS: Edward Geist, "Cooking Bolshevik: Anastas Mikoian and the Making of the Book about Delicious and Healthy Food", in *The Russian Review*, vol. 71, no. 2 (2012), pp. 295-313.
- ¹⁸ Ina Ghiță, "Altering Cooking and Eating Habits during the Romanian Communist Regime by Using Cookbooks: A Digital History Project", in *Encounters in Theory and History of Education* Vol. 19, 2018, p. 143.
- ¹⁹ *Ibid.*, p. 154.
- ²⁰ Andreea Deciu Ritivoi, "Surviving on Soy Salami: Dissidents, Exiles, Prisoners, and the Rhetoric of Affect in Postcommunist Romania", in *Journal of Romanian Studies*, Vol. 4, No. 2, 2022, pp. 165-186.
- ²¹ Irina Perianova, "«Something Borrowed, Something New»: Memory and Oblivion in Food Discourse in Post-Soviet Eastern Europe", in *International Journal for History, Culture and Modernity*, Vol. 6, No. 1, pp. 1-20.
- ²² Ivana Bajic-Hajdukovic, "Food, Family, and Memory: Belgrade Mothers and Their Migrant Children", in *Food and Foodways*, 21, 2013, pp. 46-65.
- ²³ Irina Perianova, *art. cit.*, p. 5.
- ²⁴ Anna Nyburg, "Food in Exile", in Andrea Hammel, Anthony Grenville, *Exile and Everyday Life*, Brill Rodopi, Leiden, Netherlands, 2015, pp. 173-190.
- ²⁵ Louise O. Vasvári, *art. cit.*, p. 61.
- ²⁶ Vintilă Mihăilescu, „Quand la mémoire (se) fait spectacle. Le goût du «vrai» dans les produits traditionnels en Roumanie”, in *Balkanologie*, Vol. 15 n° 1 | 2020, p. 6.
- ²⁷ Una dintre moștile familiei Vrăbiescu.
- ²⁸ Simona M. Vrăbiescu Kleckner, *Pe urmele mele în două lumi: România-SUA. Romanul unei vieți – istoria unei epoci*, Vol. I, Curtea Veche Publishing, 2013, p. 317.
- ²⁹ *Ibid.*, p. 284.
- ³⁰ *Ibid.*, p. 257.
- ³¹ *Ibid.*, p. 245.
- ³² *Ibid.*, pp. 296-297.
- ³³ *Ibid.*, p. 425.
- ³⁴ *Ibid.*, p. 381.
- ³⁵ *Ibid.*, p. 503.
- ³⁶ *Ibid.*, p. 402.
- ³⁷ *Ibid.*, p. 426.
- ³⁸ Irina Perianova, *art. cit.*, p. 5.
- ³⁹ Annie Benteoiu, *Timpul ce ni s-a dat. Memorii, 1947-1959*, Vol. 2, Humanitas, 2009, p. 18.
- ⁴⁰ *Ibid.*, p. 16.
- ⁴¹ *Ibid.*, pp. 158-159.
- ⁴² *Ibid.*, p. 270.
- ⁴³ *Ibid.*, p. 268.
- ⁴⁴ *Idem.*
- ⁴⁵ *Ibid.*, p. 271.
- ⁴⁶ *Ibid.*, p. 429.
- ⁴⁷ Jean Moscopol - Foaie verde de cartela (youtube.com), accesat pe 5 mai 2024.
- ⁴⁸ Serge Moscovici, *După război la Paris. Cronica anilor regăsiți*, Polirom, 2021, pp. 67-68.
- ⁴⁹ Neagu Djuvara, *Amintiri din pribegie, 1948-1990*, Humanitas, 2018, pp. 49-58.
- ⁵⁰ *Ibid.*, p. 67.
- ⁵¹ *Ibid.*, p. 282.
- ⁵² Diane Plessia, *Cronica Cilenilor. Povestea unei familii boierești, 1942-1977*, Humanitas, 2023, p. 123.
- ⁵³ Diane Plessia, *op. cit.*, p. 126.

- ⁵⁴ Carte poștală din 8 iunie 1949, redată în Diane Plessia, *op. cit.*, p. 92.
- ⁵⁵ Carte poștală din 20 iulie 1949, *ibid.*, p. 94.
- ⁵⁶ Scrisoare din 19 septembrie 1947, Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, *Scrisori către Monica, 1947-1951*, Vol. 1, Humanitas, 2012, p. 71.
- ⁵⁷ *Ibid.*, pp. 71-72.
- ⁵⁸ Scrisoare din 27 septembrie 1947, *Ibid.*, pp. 85-86.
- ⁵⁹ Ivana Bajic-Hajdukovic, *art. cit.*, p. 47.
- ⁶⁰ Scrisoare din 23 octombrie 1947, Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, *op. cit.*, Vol. 1, p. 125.
- ⁶¹ Scrisoare din 21 decembrie 1947, *Ibid.*, p. 188.
- ⁶² Scrisoare din 11 octombrie 1947, *Ibid.*, p. 108.
- ⁶³ Scrisoare din 26 octombrie 1947, *Ibid.*, p. 140.
- ⁶⁴ *Idem.*
- ⁶⁵ Monica Lovinescu, *La apa Vavilonului*, Humanitas, 2010, p. 184.
- ⁶⁶ Este vorba despre *Au commencement était la fin. La dictature rouge à Bucarest*, scrisă de Adriana Georgescu-Cosmovici și tradusă de Monica Lovinescu, apărută la editura Hachette în 1951.
- ⁶⁷ Monica Lovinescu, *op. cit.*, p. 94.
- ⁶⁸ Béatrice Scutaru, *art. cit.*, p. 157.
- ⁶⁹ *Ibid.*, p. 162.
- ⁷⁰ Virgil Tănase, *Leapșa pe murite*, Editura Adevărul, 2011, p. 216.
- ⁷¹ *Ibid.*, pp. 245-246.
- ⁷² *Ibid.*, pp. 229-230.
- ⁷³ Simona M. Vrăbiescu Kleckner, *op. cit.*, Vol. I, p. 558.
- ⁷⁴ Mioara Anton, „Cultura penuriei în anii 80: Programul de alimentație științifică a populației”, in *Revista istorică*, tom XXVI, 2015, nr. 3-4, p. 345.
- ⁷⁵ Ina Ghiță, *art. cit.*, p. 147.
- ⁷⁶ Valeska Bopp, „«Ne descucăm». Despre penuria economică și strategiile de supraviețuire din România anilor '80 și formele actuale de rememorare”, in *Anuarul Institutului de Istorie Orală*, Vol. VII, p. 406.
- ⁷⁷ Liviu Chelcea, Puiu Lățea, *op. cit.*, p. 152.
- ⁷⁸ Mihnea Berindei, Gabriel Andreescu (ed.), *Ultimul deceniu comunist*, Vol. I, pp. 264-265, citat de Mioara Anton, *art. cit.*, p. 355.
- ⁷⁹ Acasă – DOÏNA • Paris (restaurantdoina.com), consultat online la data de 28 mai 2023.
- ⁸⁰ Cristina Scarlat, „The Paris of Matei Vișniec”, in *Colocvii teatrale*, Vol. 21, 2016, p. 296.
- ⁸¹ Virgil Tănase, *op. cit.*, p. 188.
- ⁸² Liliana Corobca, în dialog cu Radu Negrescu Suțu, *Iluzia cristalizării. Comunism, exil, destine*, Editura Corint, 2019, p. 248.
- ⁸³ *Ibid.*, pp. 100-104.
- ⁸⁴ Dumitru-Alin Savu, ”Nurturing Nostalgia: Memory, Food, Communism”, in *MemoScapes. Romanian Journal of Memory and Identity Studies*, No. 1, 2017, p. 54.
- ⁸⁵ Liliana Corobca, în dialog cu Radu Negrescu Suțu, *op. cit.*, pp. 387-388.
- ⁸⁶ Vintilă Mihăilescu, *art. cit.*, p. 4.

Bibliografie

- ANTON, Mioara, „Cultura penuriei în anii 80: Programul de alimentație științifică a populației”, in *Revista istorică*, tom XXVI, 2015, nr. 3-4, pp. 345-356.
- BAJIC-HAJDUCOVIC, Ivana, ”Food, Family, and Memory: Belgrade Mothers and Their Migrant Children”, in *Food and Foodways*, 21, 2013, pp. 46-65.
- BĂLĂCIOIU-LOVINESCU, Ecaterina, *Scrisori către Monica, 1947-1951*, Vol. 1, Humanitas, 2012.
- BENTOIU, Annie, *Timpul ce ni s-a dat. Memorii, 1947-1959*, Vol. 2, Humanitas, 2009.
- BOPP, Valeska, ”«Ne descurcăm». Despre penuria economică și strategiile de supraviețuire din România anilor ’80 și formele actuale de rememorare”, in *Anuarul Institutului de Istorie Orală*, Vol. VII, pp. 399-425.
- CHELCEA, Liviu; LĂȚEA, Puiu, „Cultura penuriei: bunuri, strategii și practici de consum în România anilor 80”, in Adrian Neculau (ed.), *Viața cotidiană în comunism*, Polirom, 2004, pp. 152-174.
- COROBCA, Liliana, în dialog cu Radu Negrescu Suțu, *Iluzia cristalizării. Comunism, exil, destine*, Corint Istorie, 2019.
- DECIU RITIVOI, Andreea, ”Surviving on Soy Salami: Dissidents, Exiles, Prisoners, and the Rhetoric of Affect in Postcommunist Romania”, in *Journal of Romanian Studies*, Vol. 4, No. 2, 2022, pp. 165-186.
- DJUVARA, Neagu, *Amintiri din pribegie, 1948-1990*, Humanitas, 2018.
- GEIST, Edward, “Cooking Bolshevik: Anastas Mikoian and the Making of the Book about Delicious and Healthy Food”, in *The Russian Review*, vol. 71, no. 2 (2012), pp. 295-313.
- GHIȚĂ, Ina, ”Altering Cooking and Eating Habits during the Romanian Communist Regime by Using Cookbooks: A Digital History Project”, in *Encounters in Theory and History of Education* Vol. 19, 2018, pp. 141-162.
- GRONOW, Jukka, *Caviar with Champagne: Common Luxury and the Ideals of the Good Life in Stalin’s Russia*, Oxford, 2003.
- LOVINESCU, Monica, *La apa Vavilonului*, Humanitas, 2010.
- LUNGU, Dan, „Avatarurile cozii în socialismul de tip sovietic”, in Adrian Neculau (ed.), *Viața cotidiană în comunism*, Polirom, 2004, pp. 175-190.
- MIHĂILESCU, Vintilă, „Quand la mémoire (se) fait spectacle. Le goût du «vrai» dans les produits traditionnels en Roumanie”, in *Balkanologie*, Vol. 15 n° 1 | 2020, pp. 1-22.
- MOSCOVICI, Serge, *După război la Paris. Cronica anilor regăsiți*, Polirom, 2021.
- NECHITA, Liliana, *Pâine cu ceva. Amintiri, ca să se știe cum se trăia în comunismul oamenilor simpli*, Humanitas, 2022.
- NEUBURGER, Mary, ”Dining in Utopia: A Taste of the Bulgarian Black Sea Coast under Socialism”, in *Gastronomica*, Vol. 17, No. 4, 2017, pp. 48-60.
- NYBURG, Anna, ”Food in Exile”, in Andrea Hammel, Anthony Grenville, *Exile and Everyday Life*, Brill Rodopi, Leiden, Netherlands, 2015, pp. 173-190.

- PÂRVULESCU, Ioana (coord.), *Și eu am trăit în Comunism*, Humanitas, 2015.
- PERIANOVA, Irina, "«Something Borrowed, Something New»: Memory and Oblivion in Food Discourse in Post-Soviet Eastern Europe", in *International Journal for History, Culture and Modernity*, Vol. 6, No. 1, pp. 1-20.
- PLESSIA, Diane, *Cronica Cilienilor. Povestea unei familii boierești, 1942-1977*, Humanitas, 2023.
- POSPĚCH, Pavel, "The spectre of the queue: resignifying the past in the post-communist Czech Republic", in *American Journal of Cultural Sociology*, Vol. 8, 2020, pp. 191-213.
- SAVU, Dumitru-Alin, "Nurturing Nostalgia: Memory, Food, Communism", in *MemoScapes. Romanian Journal of Memory and Identity Studies*, No. 1, 2017, pp. 50-59.
- SCARLAT, Cristina, "The Paris of Matei Vișniec", in *Colocvii teatrale*, Vol. 21, 2016, pp. 293-301.
- SCROB, Mircea-Lucian, "Developments in Food Consumption in Socialist Romania During the 1960s and 1970s: Implications for a Reevaluation of Consumers' Experiences Under Socialism", *New Europe College*, 2016-2017 Yearbook, pp. 199-233.
- SCUTARU, Béatrice, „La Roumanie à Paris: exil politique et lutte anti-communiste”, in *Histoire@Politique*, Centre d’Histoire de Sciences Po, Vol. 2, No. 23, 2014, pp. 154-165.
- SHKODROVA, Albena, "(Re)digesting Communism”, in *Food and History*, janvier 2021, pp. 11-24.
- STAŃCZAK-WISLICZ, Katarzyna, "Eating healthy, eating modern. The «urbanization» of food tastes in communist Poland (1945–1989)", in *Ethnologia Polona*, Vol. 41, 2020, pp. 141-162.
- TĂNASE, Virgil, *Leapșa pe murite*, Editura Adevărul, 2011.
- VASVÁRI, Louise O., "Identity and Intergenerational Remembrance Through Traumatic Culinary Nostalgia: Three Generations of Hungarians of Jewish Origin", in *Hungarian Cultural Studies. e-Journal of the American Hungarian Educators Association*, Volume 11 (2018), pp. 58-77.
- VRĂBIEȘCU KLECKNER, Simona M., *Pe urmele mele în două lumi: România-SUA. Romanul unei vieți-istoria unei epoci*, Vol. I, Curtea Veche Publishing, 2013.
- VULTUR, Smaranda, "Daily Life and Constraints in Communist Romania in the Late 1980s: From the Semiotics of Food to the Semiotics of Power," in Maria Todorova et al. (coord.), *Remembering Communism: Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*, Central European University Press, 2014.

Muzeologia albaneză între muzeul socialist și conservarea moștenirii comuniste după anii '90, cu perspectiva integrării în Uniunea Europeană

[Albanian museology between the socialist museum and the preservation of the communist heritage after the 90s, with the perspective of integration into the European Union]

Oltsen GRIPSHI

Abstract: *In many nation-states there is a very thin line between freedom and submission; the transition from a monarchical system to an autocratic regime, to a real dictatorship, can occur through modifications so insensitive that they make it perceptible neither by the subjects nor by the power in office that is suddenly overthrown by other power, if not by self-modification! The power of culture and institutions in the service of politics has accompanied human history for centuries [...]. Thanks to their evocative power, the authority that derives from the function of spreading culture and the ability to manipulate history by proposing objects whose physics in common sense is considered a guarantee of truth, museums have played a central role in establishing the communist regime in Albania.*

Communism with its consequences of terror is remembered in democratic Albania with various museum installations, but what I seek through this scientific research is to highlight the concept of the socialist museum as a distributor of a dictatorial monopoly propaganda before the '90s and the preservation of the communist heritage Albanian within the very spaces of those buildings that once served a specific purpose, but that today are there as evidence of a time as thrilling as the old generations and unknown and imperceptible to the younger generations. All this alienating process seen in the perspective of the integration process of Albania in the European Union. A very complicated and important process for the country of eagles, because it directly affects the way the former museum conceived according to the principles of Socialist realism will have to adapt to the legislation and principles of the European Union.

Keywords: *Museum, communist heritage, Albanian museology, history, totalitarian regime, European Union.*

Introducere

În multe state-națiune, linia dintre libertate și supunere este foarte subțire. Trecerea de la un sistem monarhic la un regim autocratic, la o dictatură reală, poate avea loc prin modificări atât de greu de observat încât să nu fie perceptibilă nici pentru supuși, nici pentru puterea dominantă care a fost răsturnată brusc de o alta. Punerea culturii și a instituțiilor în slujba politicii au însoțit istoria omenirii de-a lungul secolelor. Grație puterii lor evocatoare, a autorității care derivă din funcția de difuzare a culturii și capacității de a manipula istoria propunând obiecte a căror prezență fizică, în sensul comun, este considerată o garanție a adevărului, muzeele au jucat un rol central atât în instaurarea regimului comunist în Albania, cât și după căderea acestuia și în înscrierea pe drumului integrării în Uniunea Europeană.

a adevărului, muzeele au jucat un rol central atât în instaurarea regimului comunist în Albania, cât și după căderea acestuia și în înscrierea pe drumului integrării în Uniunea Europeană.

Atenția dictaturilor față de patrioniu derivă din conștientizarea că prin manipularea semnificațiilor simbolice ale obiectelor, monumentelor și documentelor este posibilă construirea unor modele de societate funcționale, inventarea amintirilor, modificarea identităților colective, construirea de noi povești care traduc sclavia în colectivismul cooperativ socialist. Pentru dictaturi, controlul

muzeelor, cu capacitatea lor comunicativă, este esențială pentru construirea și menținerea puterii, la fel și controlul presei, radioului, cinematografului, televiziunii, a comunicării, precum Internetul global, întrucât controlul mass-media implică posibilitatea activării repetării informației, esențială pentru manipularea societăților prin crearea a ceea ce Montaigne numea curaj¹.

La fel ca Iugoslavia, și Albania, sub conducerea lui Enver Hodja, a urmat o politică de distanțare egală față de Moscova și Beijing. Ca națiune independentă, ea s-a prezentat în fața istoriei, la sfârșitul secolului al XIX-lea, cu mișcarea de independență politico-culturală cunoscută sub numele de Renașterea Națională, care și-a construit geneza etnică într-o cheie anti-otomană. Regimul politic al lui Hodja a organizat Albania într-o graniță etnică, a negat orice minoritate și a căutat puritatea etnică a vechilor iliri, amestecând această moștenire străveche în narațiunea națională cu principiile mai stricte ale marxism-leninismului. Regimul le-a cerut artiștilor și arhitecților să creeze lucrări care să poată comunica simbolurile ferme ale marxism-leninismului: fabrici, străzi, școli și case, care au fost transformate într-un mare complex monumental. Pentru a pune în scenă gloria eroilor revoluționari, succesele economiei planificate și utopia viitorului „luminos”, au fost folosite cele mai diverse tehnici și instrumente: statui, pietre funerare și mozaicuri, dar și săpături arheologice, reproduceri ale castelelor medievale etc.

În acel context, muzeele au jucat un rol decisiv în această monumentalizare a istoriei și a poporului albanez. Muzeul Național de Istorie a

fost inaugurat foarte târziu, în 1981, cu un mare mozaic intitulat: „Albania”, care are 440 m² (Foto 1).

Foto 1: Lucrarea „Albania”.

Lucrarea a fost realizată de cinci artiști, Josif Drobonik, Aleksandër Filipi, Anastas Kostandini, Agim Nebiu și Vilson Kilica. Ulterior, în

1982, a fost construit Muzeul Kruja sau Muzeul Național „Gjergj Kastrioti Skënderbeu” (Foto 2).

Foto 2: Muzeul Național „Gjergj Kastrioti Skënderbeu”, Kruja, 1982

„Albania” este o lucrare monumentală care descrie apoteoza istorică a poporului albanez, conform

concepției socialiste despre puterea totalitară. În centrul mozaicului, subintitulat „Albanezii”, este înfăți-

șată o figură feminină îmbrăcată de sărbătoare, care personifică patria, iar pe brațul ei drept sunt portrete ale unor luptători iliri, figuri ale mișcării de independență, partizani și muncitori. Unsprezece dintre cele treisprezece figuri sunt înarmate, ilustrând

lupta continuă a poporului albanez pentru suveranitatea sa și pământurile sale. Este o lucrare, care pare a fi o extensie a operei „Quarto stato” a artistului italian Giuseppe Pellizza da Volpedo (Foto 3).

Foto 3: Giuseppe Pellizza da Volpedo, „Quarto stato”, 1901.

O altă instituție muzeală pe care regimul comunist a preluat simbolic în stăpânire este Muzeul Național al Independenței (Foto 4 și 5), re-

deschis în 1962, pentru a comemora a cincizeca aniversare a independenței Albaniei.

Foto 4 și 5: Muzeul Național al Independenței – în 1936 și în 2024

Pentru națiunea albaneză, acest muzeu are o semnificație simbolică profundă: a fost creat la Vlora în 1936 de regele Zogu I în palatul care fusese sediul primului guvern albanez, adunând documente și fotografii legate de așa-numita Renaștere albaneză.

După căderea comunismului, în 2010, au fost inaugurate trei noi

muzee direct legate de regimul totalitar al vremii și anume Bunk'Art 1, în 2014 (Foto 6), și Bunk'Art 2, în 2015 (Foto.7), transformate în spații muzeale din buncăre care au fost construite în timpul regimului comunist pentru a proteja guvernul în cazul unui atac atomic.

Foto 6: Bunk'Art 1, inaugurat în 2014.

Foto 7: Bunk'Art 2, inaugurat în 2015

Un alt muzeu, dintre cele mai frumoase și mai bine organizate în materie de muzeologie a patrimoniului comunist din Albania este

Muzeul Național al Interceptărilor Securității Statului „Casa cu frunze” (Foto 8), care a fost inaugurat în 2017.

Foto 8: Muzeul Național al Interceptărilor Securității Statului, „Casa cu frunze”, 2017.

În prezentarea sa citim: „Acest muzeu este dedicat oamenilor nevinovați care au fost spionați, arestați, persecutați, condamnați și executați în timpul regimului comunist”.

O parte din transformarea istoriei în spații muzeale și păstrarea memoriei poporului din Bër bashka față de regimul comunist sunt cele două lagăre de concentrare, cel de la

Spați și cel de la Tepelena, care nu numai că extind geografia moștenirii comuniste, dar devin și în același timp locuri de educație prin aceste clădiri care poartă în zidurile lor mărturii înfricoșătoare ale acelu sistem [...]”.

Comunismul, cu consecințele sale de teroare, este amintit în Albania democratică după anii 1990 prin diverse formule muzeale, dar ceea ce caut prin această cercetare științifică sunt dovezile conceptului de muzeu socialist ca distribuitor de propagandă monopolistă dictatorială înainte de anii '90 și conservarea moștenirii comuniste albaneze în chiar spațiile acelor clădiri ce au servit cândva sistemului vremii și care astăzi sunt acolo ca mărturie a unui timp pe atât de incitant pentru generațiile mai vechi, pe atât de necunoscut și de imperceptibil pentru noile generații. Tot acest proces alienant este văzut în perspectiva procesului de integrare a Albaniei în Uniunea Europeană. Ne referim la un proces foarte complicat și important pentru Țara Vulturilor, deoarece afectează direct modul în care fostul muzeu, conceput după principiile realismului socialist, va trebui să se adapteze legislației și principiilor Uniunii Europene.

trebuie să se adapteze legislației și principiilor Uniunii Europene.

Analizați moștenirea comunistă albaneză prin definiția din ICOM

În această scurtă expunere, vreau să prezint unele teme ale muzeului ca

spațiu în care se împletește un trinom al urmei umane și anume: familiartatea cu trecutul, căutarea faptelor în prezent, dezvoltarea și concepția muzeului pentru viitor ca spațiu deschis în care comunitatea umană sau societatea însăși devine parte integrantă.

În 1934, Stalin a abandonat internaționalismul, iar școala internaționalistă a lui Mihail Nikolaevici Pokrovsky², care a interpretat istoria umanității ca pe un proces linear, ca pe o schimbare culturală continuă prin etape succesive (comună tuturor națiunilor) și care, prin urmare, a minimalizat rolul personajelor individuale în istorie în sprijinul rolului maselor populare, a fost marginalizată. Schimbarea stalinistă a marcat sfârșitul Revoluției Culturale, influențând funcționarea și organizarea muzeelor care au abandonat materialismul dialectic, etichetat drept antiștiințific, și au revenit la pavilioanele expoziționale tradiționale ale măștrilor și capodoperele lor de artă vizuală. Acest spirit a influențat profund și modul de abordare a construcției muzeelor albaneze, printre care merită menționată Galeria Națională de Artă din Tirana, care de la înființarea sa, în 1954, până în 1990 a promovat și susținut cu expoziții anuale doar arta realismului socialist. Acestea fiind spuse, fiecare pictor sau sculptor și-a concentrat, vrând-nevrând, creativitatea în spiritul stilistic al propagandei „Noului Om Socialist”, fără a abandona niciodată rolul clișeic care caracterizase muzeele istorice *sovietici-*

ce în sens larg, încă de la începutul anului 1918.

Toată această cercetare științifică, motivată de abandonarea internaționalismului menționată mai sus, urmărește dezvoltarea unei muzeologii albaneze *sui generis*, înainte și după anii '90, conform definiției Consiliului Internațional al Muzeelor (ICOM-Consiliul Internațional al Muzeelor). Această definiție plasează muzeul și ceea ce reprezintă el pentru societatea contemporană ca pe o prioritate pentru evoluția pe care ar trebui s-o deschidă și s-o dezvolte în noul mileniu: „Muzeul este o instituție permanentă nonprofit, aflată în slujba societății și dezvoltării acesteia, deschisă publicului, care desfășoară cercetări asupra probelor materiale și imateriale precum și asupra mediului care-l înconjoară, le primește, le conservă, le comunică și le expune concret în scop de studiu și educație, precum și de plăcere”³. Această definiție este o referință la comunitatea internațională, de aceea merită o analiză mai în detaliu.

a. „Muzeul este o instituție permanentă...”: pentru a-și îndeplini sarcinile trebuie să se susțină financiar, este un organism care are nevoie de spațiu fizic pentru a trăi, a crește, a se conecta și a se integra tot mai mult în teritoriul în care s-a născut și se dezvoltă, ca-n cazul concret al Albaniei. Acest lucru îi permite să funcționeze cel mai bine în serviciul nu numai al unei societăți limitate într-un anumit spațiu geografic (cum se întâmplă cu transformarea în spații muzeale a acelor

clădiri și instituții aflate odată în slujba regimului totalitar comunist, mărturie despre acea perioadă), dar și ca sursă de studii și perspective istorico-antropologice și artistice pentru alți cercetători aflați în afara Albaniei.

b. „...nonprofit, în slujba societății și dezvoltării ei...” înseamnă că scopul muzeului nu este de a se îmbogăți economic, ci de a crește cultura poporului acelei națiuni, astfel încât albanezii își cunosc și devin conștienți de trecutul lor recent.

c. „...în slujba societății și dezvoltării ei...”. Această expresie este „călcâiul lui Ahile” în termeni de referință și interacțiune între grupurile de cercetare științifică, pentru a clarifica și documenta trecutul comunist din Albania. Adică, înseamnă că muzeul este o structură socială, sinteză a culturii unui popor, a realității sale istorice, antropologice, culturale și artistice, care transformă grosolănia și moștenirea sistemului totalitar comunist din Albania într-o valoare culturală și cognitivă pentru străinii care vizitează țara noastră.

d. „...deschis publicului...”. Un muzeu este considerat astfel atunci când oamenii circulă în spațiile sale. Un muzeu care se laudă și se mândrește cu bogatele colecții pline de fapte istorice, documente și obiecte originale care codifică o anumită perioadă, precum cea a realismului socialist din Albania, dar care nu poate fi vizitat, atins de aproape, studiat pentru a experimenta trecutul prin mărturiile expuse în interior nu poate fi definit și considerat ca atare. În această logică,

muzeul nu ar trebui să existe doar pentru a-și păstra, îmbogăți și extinde colecția, deoarece nu acesta este scopul său. Un muzeu, referitor la moștenirea comunistă din Albania, ar trebui să reflecte fapte și mărturii originale din acea perioadă, care sporesc conștientizarea culturală a poporului albanez. În mod firesc, pentru a face acest lucru, noi, istoricii artei și muzeologiei, trebuie să planificăm, să orientăm și să construim moștenirea regimului comunist în jurul omului contemporan de astăzi, care nu a trăit acea perioadă dar care caută să cunoască și să contemple un timp trecut. Merită menționat cel mai bun exemplu: Muzeul Național al Securității de Stat Interceptarea Telefonului – „Casa cu Frunze” a expus toate aceste dovezi, făcându-l pe vizitator să experimenteze fiecare element al aceluia regim.

regim.

e. „...efectuarea cercetărilor asupra dovezilor materiale și imateriale ale omului...”. În realitate, muzeele sunt de natură și conținut diferit, deoarece astfel de dovezi pot fi descoperiri naturalistice, antropologice, arheologice, etnografice sau sculpturi, picturi etc. Cu toate acestea, muzeul pe care această cercetare științifică îl plasează în centrul cercetării sale este cel al „realismului socialist” și al conservării acestui realism în cadrul celorlalte clădiri în care a fost cultivată și apoi răspândită propaganda comunistă. Un muzeu care nu s-a născut ca atare, dar care astăzi este deschis oricărui tip de mărturie, fie că este

vorba despre poveste sau obiect, așa cum s-a întâmplat cu labirinturile Bunk'Art 1 în 2014 și Bunk'Art 2 în 2015, care sunt transformate în noi spații muzeale. Muzeu în care se povestește trecutul necunoscut pentru tinerele generații și fiecare ar trebui să se simtă liber să-și producă îndoielile și întrebările în aceste spații, pentru că muzeul s-a născut și trăiește pentru om.

așii, pentru că muzeul s-a născut și trăiește pentru om.

Prin urmare, rolul social al muzeelor deschise după anii 1990 este de netăgăduit. Muzeul, prin expunerea obiectelor și ale materialelor create, folosite și culese de comunitate în timpul regimului comunist din Albania, reprezintă mărturia istorică, constituie memoria care permite acestei comunități să se perpetueze în timp. De exemplu, orice vizitator va observa cum, ca urmare a tehnologiei vremii, împrumutată din Uniunea Sovietică și apoi din China, Albania comunistă a reușit să stabilească o extindere industrială multisectorială orizontală în producția de mobilier pentru locuințe, construcții rezidențiale și diverse obiecte de uz cotidian, totul conform criteriilor „codului stilistic” ale realismului socialist albanez.

f. „...din mediul său...”. Și aceasta este o componentă esențială studiului muzeului ca parte a conservării moștenirii comuniste în Albania. Omul trăiește într-un anumit mediu, într-un spațiu geografic, definită de o antropologie culturală și aparținând unui sistem politico-social. La fel și

muzele deschise după anii 1990 – dar mai ales cele inaugurate după 2014 precum Bunk'Art 1, Bunk'Art 2 în 2015 și Muzeul Național al Interceptărilor pentru Securitatea Statului „Casa cu Frunze” în 2017 – s-au născut tocmai în cadrul acelor medii care au fost cândva refugiiul nomenclaturii comuniste și sediul supravegherii de către securitatea a statului comunist, adică acele structuri care aveau totul și pe toți sub supraveghere și control. Privit din acest punct de vedere, mediul muzeal, printre altele, oferă vizitatorului sau istoriografiei naționale mijloacele de a cunoaște, înțelege, percepe și descrie mai bine acel regim care a ținut toată Albania închisă ermetic timp de 45 de ani.

g. „...dobândește, conservă, comunică...” – aceste trei aspecte reflectă cele trei sarcini fundamentale ale unui muzeu: cercetare, conservare, comunicare – trei elemente care structurează demersul și conținutul acestor muzee, care au în centrul lor mărturia amprentei omului socialist albanez și a mediului său. Mediul trebuie considerat în primul rând ca fiind teritoriul unde a trăit acest om „îndoctrinat”, în ce împrejurări socio-politice. Apoi, pe baza acestor date, mediul este conceput sub formă de obiecte, reproduceri, documente etc. Dar, pentru ca să fie descoperite și recunoscute, ele trebuie conservate în mod adecvat și apoi transmise publicului prin comunicare sub toate formele: expoziție, pavilioane în cadrul muzeelor respective, studii în reviste științifice publicate chiar de muzee

(precum revista muzeologică *Dritëhije*, publicația anuală a Muzeului Național al Interceptărilor Securității Statului „Casa cu frunze”, revista *Studii Muzeologice*, editată de Muzeul Național de Istorie) sau comunicarea prin rețelele de socializare pe paginile oficiale deschise pe Facebook, Instagram și Twitter. Din fericire, în ultimii ani s-a acordat prioritate „educației prin cultură”, aducând muzeul mai aproape de cetățean prin diverse programe educaționale, conferințe științifice, con-cursuri de pictură între cursanții din sistemul de învățământ preuniversitar care interpretează obiectele prezente în muzeu. O inovație pentru muzee a fost și comunicarea virtuală, mai ales în timpul pandemiei Covid-19, în acest scop fiind create ghiduri virtuale tridimensionale pentru a însoți cetățenii în toate mediile și pavilioanele din interiorul muzeului, cu explicațiile aferente. Această abordare, datorită tehnologiei avansate, a transformat muzeul într-un concept și în instituții deschise și complet accesibile tuturor.

Cercetarea științifică nu se poate desfășura fără obiecte și mărturii, ceea ce presupune accesul la colecții, dintre care o parte este expusă în pavilioane, așa-numita „expoziție permanentă”, iar cealaltă parte se păstrează în arhiva muzeului. Nu se pot realiza expoziții fără colecții și cercetări, care sunt direct legate de recunoașterea obiectelor și mărturiilor. Din care perioadă? Sunt originale? Ce valoare au pentru identitatea națională? Reprezintă ele

cel mai bine o perioadă semnificativă pentru istoriografia albaneză? Acesta este un proces realizat de specialiștii muzeului. Colecțiile nu ar avea sens fără elaborarea și fructificarea lor științifică și nici nu ar putea fi distribuite orizontal în sensul recunoașterii existenței lor de către populație și fără cercetări științifice, tehnologice și artistice ulterioare și continue care să scoată la lumină noi descoperiri pentru lume și trecut.

h. „...mai ales le expune în scopuri de studiu, educație și plăcere.” Un muzeu nu expune pentru propria sa mândrie sau pentru mândrie pur și simplu. Constatările și înregistrarea probelor sunt, în general, în scop de studiu, pentru cei ce-și propun să cunoască trecutul, să înțeleagă prezentul și să planifice viitorul. În esență, este vorba de un studiu instructiv-educativ care reușește să transmită noilor generații acele fapte istorice care nu sunt manipulate, sunt adevărate și atotcuprinzătoare pentru educația tuturor.

Din această perspectivă, muzeul este cu siguranță și un spațiu educațional care se extinde în timp și interacționează între cunoștințele obținute în sălile de clasă școlare și cunoștințele obținute din faptele concrete expuse în spațiul unui muzeu. Vizita educațională la muzeu de către școală este foarte valoroasă pentru punerea în practică a cunoștințelor teoretice dobândite în timpul lecției. Această relație este necesară deoarece fiecare elev este capabil să-și creeze propriile cunoștințe și percepții prin documente,

fapte istorice și obiecte expuse în muzeu. Acest lucru este valabil și pentru vizitatorul care se află în pavilioanele muzeului sau pentru un expert, care cu bună știință și în scopul studiului merge să cunoască îndeaproape un anumit obiect sau colecția expusă în acel muzeu. Dar studiul și educația prin învățarea școlară nu ignoră plăcerea sau curiozitatea de a cunoaște și atinge faptele istorice de aproape ci, dimpotrivă, trezesc conștiința tuturor când le văd. Așadar, curiozitatea, emoțiile și cunoștințele dobândite în această relație dintre cunoștințele dobândite la școală și concretizarea acestora în spațiul muzeal sunt fundamentale pentru a activa procesele de cunoaștere și pentru a trezi interesul pentru educația intelectuală a noilor generații.

Conservarea se bazează pe studiul și reorganizarea descoperirilor deținute chiar de aceste muzee sau care ajung în acestea și în conservarea colecțiilor, unde curatorul are un rol fundamental ca figură profesională indispensabilă, care cercetează faptele istorice, evidențiind conținutul datorită alegerii modului de expunere – unde, cum și ce personifică ele pentru o anumită perioadă istorico-temporală. Fundamental, din acest punct de vedere, este registrul intrărilor de noi obiecte sau materiale, care documentează tot ceea ce intră și iese din muzeu. Starea de conservare a documentelor și a obiectelor, cum ar fi artefacte istorice extrem de semnificative, proveniența, locul actual și toate informațiile care asigură ce se

va întâmpla cu aceste artefacte odată ce vor intra în colecția muzeului. De fapt, fiecare obiect ar trebui să-și poarte mereu povestea cu el. Inventarierea și catalogarea noilor artefacte istorice reprezintă cele două etape esențiale în procesul de conservare și includere oficială a acestor artefacte în colecția muzeului.

Comunicarea se desfășoară în principal prin activități educaționale și expoziții permanente sau ocazionale, legându-le de diferite teme conform unui calendar prestabilit pe parcursul anului. Fără îndoială, cea mai bună soluție pentru predarea educației noilor generații cu aceste mărturii ale trecutului ar fi integrarea acestora cu programele școlare. Așa că vizitele ocazionale ale elevilor nu sunt doar o „excursie, plimbare” pentru a petrece timpul, ci un instrument didactic capabil să comunice mesaje sau cunoștințe noi despre artefactele expuse.

Expozițiile spun o poveste trăită. Astfel, vizita la muzeu se transformă într-un proces de interacțiune între vizitator și obiecte. În raport cu mediul, vizitatorul nu este un „vas gol” care trebuie umplut cu noi cunoștințe despre artefactele expuse acolo ca dovadă a unei perioade istorice precum cea a regimului comunist din Albania, ci un actor implicat pe deplin în procesul de autoafirmare și învățare, într-o relație personală între aceasta și dovezile istorice. Acesta este momentul care trezește în conștiința vizitatorului percepții și interpretări ale trecutului ce nu a fost trăit, dar care sunt demonstrate prin

documente și obiecte originale din pavilioanele acestor muzee care păstrează moștenirea comunistă din Albania.

Muzeologia albaneză după integrarea în Uniunea Europeană

Muzeul este o instituție permanentă, nonprofit, care servește societatea și dezvoltarea acesteia, reprezentând toate fazele unei națiuni. Este deschis publicului și efectuează cercetări care examinează dovezi materiale și imateriale ale umanității și ale mediului ei; le dobândește, le păstrează, le comunică și mai ales le afișează în scop de studiu, educație și divertisment. Cu această previziune, muzeele din Albania au fost luate în considerare după schimbarea sistemelor politice, de la cel totalitar comunist la societatea deschisă de după anii '90.

În 2004, Consiliul Internațional al Muzeelor desfășurat la Seul a concluzionat că Uniunea Europeană ar trebui să unifice practicile și standardele de bună organizare și management al muzeelor, adaptând toate aspectele muzeelor aparținând fiecărui teritoriu, ridicând nivelul de interacțiune dintre muzeu și comunitatea locală. Aceleași linii organizatorice au fost urmate de statul albanez pentru toate muzeele care poartă o istorie aparte, precum cele care spun povestea perioadei regimului totalitar comunist.

Conform politicilor Uniunii Europene, calitatea serviciului pe

care instituțiile muzeale au datoriat să-l garanteze întregii societăți constă în prezentarea veridică a faptelor istorice documentate. În această perspectivă, pe parcursul procesului său de integrare în Uniunea Europeană, Albania a acordat o atenție sporită actualizării întregii rețele de muzeale, adaptând-o la spiritul și la legislația Uniunii Europene. Numai așa pot fi acreditate muzeele albaneze, urmând un proces de reformare, care privește atât creșterea profesională a personalului, cât și a liniei expoziționale în sine, care se adaptează la limbajul prezentului în diseminarea bunurilor naționale către vizitatorii din țară și din străinătate.

Albania a reușit să adapteze perfect unele dintre muzeele sale la standardele de calitate cerute de Uniunea Europeană, deschizând calea pentru acreditarea acestora atât la nivel central, cât și la nivel local. Inaugurarea Bunk'Art 1 în 2014, Bunk'Art 2 în 2015 și a Muzeului Național al Interceptărilor Securității Statului „Casa cu frunze” în 2017, acesta din urmă fiind premiat drept cel mai bun muzeu nou apărut în Europa, în 2020, de către Comisia de Cultură a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei (APCE). Potrivit lui Roberto Rampi, reprezentant APCE, „trebuie să sprijinim și să încurajăm muzeele mai mici, cu mai puține resurse pentru a vindeca rănilor deschise ale trecutului. *Casa cu frunze* este un muzeu în mișcare, care funcționează cu un buget foarte mic și cu un personal entuziast. Astăzi, societatea se confruntă cu utilizarea

pe scară largă a dispozitivelor de înaltă tehnologie și cu amenințările de supraveghere în masă prin recunoașterea facială, accesul la date private etc. Muzeul comemorează violența psihologică și controlul total asupra cetățenilor în timpul regimului comunist din Albania (1944-1991), timp în care 18 000 de persoane au fost urmărite penal și acuzate, iar alte 5 000 au cunoscut experiențele fostului sediu al Securității Statului. Situată în centrul Tiranei, clădirea a servit drept sediu al Direcției Centrale de Securitate, o ramură tehnică a Agenției pentru Servicii de Stat din Albania. Particularitatea acestui mic muzeu este că a rămas practic intact cu echipamentele și documentele originale păstrate acum în arhivă”.

În ultimul deceniu, aceste muzee au reprezentat un exemplu excepțional al politicii Ministerului Culturii albanez de transformare și adaptare a rețelei muzeale autohtone conform celor mai bune practici ale Uniunii Europene. O abordare similară s-a adoptat nu doar pentru noile muzee, ci și pentru toate acele muzee care au fost înființate de regimul comunist, precum Muzeul Național de Istorie, care a suferit deja o reconstrucție completă, unde s-a extins și dezvoltat spațiul rezervat exponatelor și s-a introdus o linie expozițională conform celei mai înalte tehnologii contemporane. Cu același scop, în 2023, a fost reconstruit și Muzeul Național al Independenței din Vlora conform criteriilor și reglementărilor privind bunurile culturale și muzeale ale Uniunii Europene.

Implementarea standardelor de calitate este considerată de guvernul albanez a fi un instrument util, concret și practic prin care intenționează să dezvolte întreaga rețea de muzee timp de un deceniu, documentând și promovând într-un mod comparabil toată bogăția națională a albanezilor ilirieni cu cele mai bune muzee din Uniunea Europeană. Acesta este un proces important de dezvoltare, revoluționar pentru rețeaua muzeală albaneză, care presupune adoptarea de noi legi și adaptarea întregii legislații albaneze la cea a Uniunii Europene privind muzeele, patrimoniul cultural și drepturile de proprietate intelectuală ale autorului – cf. *Legea 35/31.03.2016 privind dreptul de autor și alte drepturi conexe.*

Definirea și implementarea standardelor pe care muzeele, fie ele publice sau private, ar trebui să le urmărească cu scopul de a obține acreditarea oficială vizează controlul calității și importanței artefactelor pe care aceste muzee le au în colecțiile lor. Definirea profilurilor profesionale a făcut posibilă stabilirea unor reguli pentru buna lor organizare și funcționare. Înainte de anii 2000, rețeaua de muzee albaneze era caracterizată de o situație profesională neclară, dar această problemă a fost rezolvată odată cu aprobarea *Legii nr. 9386/04.05.2005 pentru muzee* și de noua *Lege nr. 27/17.05.2018 cu privire la patrimoniul cultural și muzee.*

Ridicarea standardelor și adaptarea legislației albaneze la cea a Uniunii Europene cu privire la

muzee, artă, patrimoniu cultural și drepturi de autor a sporit abordarea guvernului albanez față de aceste domenii importante în ceea ce privește profilurile profesionale. Trebuie să mai subliniem că, în comparație cu alte țări din Uniunea Europeană, lipsa de personal profesionist în rețeaua muzeală albaneză este cauzată de lipsa unui curs universitar care să pregătească viitorii muzeografi. În ciuda acestor neajunsuri, legislația privind patrimoniul cultural și muzeele care a intrat în vigoare după 2018 a reprezentat un punct de cotitură extraordinar la nivel național în ceea ce privește sectorul muzeal.

ajunsuri, legislația privind patrimoniul cultural și muzeele care a intrat în vigoare după 2018 a reprezentat un punct de cotitură extraordinar la nivel național în ceea ce privește sectorul muzeal.

Acreditarea nu trebuie privită ca pe o pedeapsă pentru structurile care nu se adaptează la standardele minime de calitate cerute, ci ca un stimulent pentru îmbunătățirea continuă a serviciului oferit cetățenilor și ca un instrument de creștere și stimulare pentru muzeele însele. Procesul ar trebui să fie văzut de instituțiile muzeale albaneze ca o oportunitate de conștientizare a oricăror probleme și de înțelegere a căilor de intervenție. Acest proces constituie punctul de sprijin pentru îmbunătățirea calității muzeelor în conservarea moștenirii culturale, indiferent de proprietatea, dimensiunea sau teritoriul căruia aparțin. De fapt, departe de cadrele ierarhice, sistemul muzeal național se

bazează pe crearea de rețele, concomitent consolidând cooperarea dintre administrația centrală, județe, municipalități și alte autorități locale, universități și întregul sistem de formare pentru un personal muzeal mai profesionist.

Coordonarea pe mai multe niveluri și cooperarea intersectorială oferă beneficii cantitative și calitative vizitatorilor, care au o varietate de opțiuni pentru a vedea și a vizita muzeul ales. O astfel de abordare promovează competiția între centrele muzeale prezente pe teritoriul albanez, dar mai ales plasează Albania la cele mai înalte niveluri, comparabile cu alte țări care se remarcă prin bogata moștenire culturală. Acest lucru nu numai că ajută la acreditarea rețelei muzeale naționale albaneze, dar încurajează și administrația centrală și pe cea locală să îndeplinească criteriile de acreditare ca țară în faza de deschidere a diferitelor capitole ale negocierilor cu Uniunea Europeană. Acreditarea rețelei muzeale naționale albaneze oferă Albaniei un acces excepțional la panorama turistică internațională.

Muzeele interconectate pot marca un punct de cotitură și deschiderea către noi audiențe, în special către grupurile sociale excluse în mod tradițional de la consumul cultural. Datorită tehnologiei Internet, muzeele facilitează identificarea soluțiilor pentru a aduce cu adevărat oamenii mai aproape și pentru a garanta experiențe eficiente de cunoaștere. Prin urmare, respectarea și satisfacerea celor mai bune standarde

ale Uniunii Europene pentru utilizarea metodelor de afaceri și management pentru muzee și patrimoniul cultural poate fi și o metodă de măsurare a succesului unui muzeu. În acest caz, imaginea muzeului poate fi la rândul ei calificată prin atingerea obiectivelor stabilite grație limitelor stabilite prin acreditare, care îl plasează printre muzeele recunoscute oficial, oferindu-i avantaje în ceea ce privește finanțarea publică.

Nu putem trece cu vederea nevoia de a reflecta asupra unor caracteristici ale Albaniei care, din păcate, se reflectă și în importanța dezbaterii asupra standardelor. Într-adevăr, în ceea ce privește problemele politice care stau la baza lipsei de grijă și apreciere față de acreditarea întregului sector cultural albanez, se poate afirma că procesul de acreditare este cea mai bună modalitate și metodă de creștere a nivelului de reprezentare, organizare și aliniere a rețelei muzeale naționale albaneze la cea a Uniunii Europene. Realizarea standardelor europene pentru managementul muzeelor este o condiție vitală deoarece, în ciuda muncii extraordinare a guvernului albanez de a alinia legislația locală la cea a Uniunii Europene, mai este mult de făcut în această direcție, pentru că procesul de acreditare este complicat și implementarea standardelor necesită resurse umane calificate, legi și mai multă logistică.

Trebuie, totuși, subliniat că sistemul muzeal albanez rămâne deosebit în ceea ce privește lipsa de autonomie reală în management, care a influențat

ențat crearea unui sistem rigid, atât în scopul muzeului în sine, cât și în ceea ce privește creșterea financiară (devenind parte a unui sistem centralizat, în care finanțele generate de vânzarea biletelor sunt gestionate de Ministerul Economiei, Culturii și Inovării) și, prin urmare, afectează calitatea profesională prin angajarea de personal mai puțin calificat.

Acreditarea rețelei muzeale naționale albaneze conform practicilor și legislației Uniunii Europene conferă muzeelor albaneze un mare dinamism și vitalitate, făcându-le competitive cu toate muzeele prezente pe teritoriul Uniunii Europene. Pentru a atinge acest obiectiv este necesar să se facă mai mulți pași, cum ar fi:

1. îmbunătățirea patrimoniului cultural în ansamblu, de la cele mai mici și mai puțin cunoscute muzee până la principalele atracții;

2. garantarea accesului publicului și îmbunătățirea protecției patrimoniului cultural prin promovare și realizarea studiilor științifice, ca instrument excepțional de urmărire, evaluare și transmitere către generațiile viitoare;

3. promovarea dezvoltării muzeelor și centrelor muzeale, reformând legislația actuală pentru a oferi muzeelor și centrelor muzeale autonomie;

4. încurajarea generării și creșterii economice a acestor instituții, inclusiv prin furnizarea comună de servicii și profesionalism între instituțiile care fac parte din sistem.

Ministerul Economiei, Culturii și Inovării, districtele (administrația

centrală) și municipiile (administrația locală) joacă un rol fundamental în acreditarea rețelei muzeale naționale albaneze în strânsă colaborare cu ICOM. Fără îndoială, programele universitare în materie de studii privind patrimoniul cultural și muzeal, expertiții în sectorul muzeal, managementul și evaluarea patrimoniului cultural care, împreună, constituie ansamblul pentru acreditarea muzeelor albaneze au o contribuție importantă.

Concluzii

Abordarea și mentalitatea vechiului muzeu al realismului socialist din Albania s-a concentrat pe expunerea obiectelor și artefactelor într-un mod rece, fără prea multe explicații, aproape rigid, în raport cu vizitatorul. Abordarea sau filosofia noilor muzee, odată cu deschiderea Bunk'Art 1, în 2014, și apoi a Bunk'Art 2 sau a Muzeului Național al Interceptărilor Securității Statului „Casa cu frunze”, în 2017, se concentrează pe orientarea vizitatorului, spre interacțiunea în spațiile lor. O interacțiune care include vizitatorul, dar nu numai, întrucât aceste noi muzee sunt și laboratoare de cercetare științifică, care documentează conservarea moștenirii comuniste din Albania. Am prezentat calea de la ceea ce a fost Muzeul Realismului Socialist în timpul regimului comunist din Albania la ceea ce este muzeul în prezent și ce ar trebui să fie în viitor. Expunerea mărturiilor istorice în pavilioanele acestor muzee nu trebuie

să rămână acolo, detașată de atenția și interesul vizitatorului și cercetătorului, ci să joace un rol cheie în recunoașterea de sine de către societatea albaneză. Pornind de la definiția Consiliului Internațional al Muzeelor (ICOM), această cercetare asupra muzeologiei albaneze, de la muzeul socialist la conservarea moștenirii comuniste după anii 1990, a identificat pas cu pas diverse probleme, concentrându-se pe următorul aspect: cum și ce rol a avut muzeul înainte și după anii 1990 în societatea albaneză?!

Deschiderea de noi muzee, care prezintă moștenirea comunistă albaneză, a coincis și cu dezvoltarea tehnologiei avansate, care a adus aceste muzee mai aproape de vizitator, acesta văzând colecțiile nu doar fizic, ci și virtual. Tehnologia este o modalitate necesară de a ne adapta la prezent, urmărind noutățile, și de a dezvolta gândirea critică față de aceste muzee tipice și deosebite de genul lor.

Mentalitatea stalinistă a influențat nașterea de noi muzee în Albania atât în ceea ce privește stilul, cât și conținutul. Muzeele au început cu o utilizare propagandistică mai directă și mai puțin complexă, favorizând înflorirea muzeelor comemorative istorico-hagiografice-propagandistice ca în cazul muzeului dedicat dictatorului Enver Hodja, construit în 1988, cunoscut sub numele de Piramida. Să nu uităm niciodată de unde am început, cu muzeele integrate în întregime în spiritul realismului socialist, și unde am

ajuns în această căutare, întrucât muzeul este o instituție globală care adună și culege povești din trecut și ghidează concret călătoria intelectuală a societății albaneze pentru viitor.

În fine, ceea ce evidențiază relația dintre cele două timpuri, de dinainte și de după '90, sunt indicațiile pentru a face muzeul să crească, pentru a nu-l vedea sau a-l considera doar ca pe un recipient rece și stabil sau deținător de opere de artă ci, dimpotrivă, ca pe un instrument complex cu ajutorul căruia vizitatorul poate nu doar să admire măreția lucrărilor, faptele istorice, documentele, obiectele, ci și să înțeleagă. Muzeele Bunk'Art 1, Bunk'Art 2 și Muzeul Național al Interceptărilor Securității Statului „Casa cu frunze”, prin ateliere educaționale, expoziții multimedia, experimente la care vizitatorul însuși poate participa, sunt locuri deschise de cunoaștere.

Analizând diferite sisteme, am observat câteva caracteristici comune ale sistemelor de acreditare, legate în primul rând de implementarea parametrilor etici esențiali ai ICOM, dar în multe cazuri și unele caracteristici interesante care pot duce la o dorință de „imitare” și transformare a datelor în contextul albanez. Am evidențiat, de asemenea, diferențele care mai există între rețeaua muzeală națională albaneză și sistemul muzeal al Uniunii Europene. Am subliniat și dezvoltarea unei mobilități tot mai mari a personalului muzeului într-un schimb reciproc între Albania și Uniunea Europeană, care nu este doar un obiectiv de urmărit, ci și o

condiție pentru creșterea profesională a muzeologilor albanezi.

pentru creșterea profesională a muzeologilor albanezi.

Procesul de integrare a Albaniei în Uniunea Europeană influențează direct dezvoltarea rețelei naționale de muzee. Albania a reușit să desfășoare o activitate importantă de adaptare și aliniere la legislația Uniunii Europene, ceea ce este de bun augur. Un rol

extraordinar în această direcție l-a jucat apartenența Albaniei la ICOM, unde formarea mai multor muzeologi albanezi de către ICTOP (Comitetul Internațional de Formare a Personalului) a fost crucială, intrând în contextul elaborării unei Carte profesionale cu caracter supranațional.

Traducere din limba italiană
de Sabin Drăgulin

Note

¹ G. L. Pinna, Binni, *Museo. Storia e funzioni di una macchina culturale dal Cinquecento a oggi*, Garzanti Editore, Milano, 1980, p. 81.

² M. N. Pokrovsky în 1930, la primul congres al muzeelor sovietice, a propus expoziția de diorame reprezentând diferite perioade isto-

rice. Pentru această idee progresistă a vremii, el a fost acuzat de „sociologism vulgar”, iar școala sa, care era în contrast cu cultul original al personalității lui Stalin, a fost interzisă.

³ Definiția muzeului conform ICOM – Consiliul Internațional al Muzeelor – UNESCO.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

BINNI, L. și PINNA, G., *Museo. Storia e funzioni di una macchina culturale dal Cinquecento a oggi*, Garzanti Editore, Milano, 1980.

Resurse online

<https://www.coe.int>

Lucrări consultate

GOODE, J. F., *Negotiating for the Past, Archaeology, Nationalism, and Diplomacy in the Middle East, 1919-1941*, University of Texas Press, 2007.

GORDON, B. M. (1999). *Writing National Histories. Western Europe Since 1800*, Routledge Publishing, London, 1999.

GILKES, O., *The Trojans in Epirus. Archaeology, Myth, and Identity in Inter-War Albania. Archaeology under dictatorship*, Springer Edition, New York, 2006.

CHARLÉTY, V., *Reflets idéologiques, figures muséales et changements socio-politiques*. In Tobelem J.M. (ed), *Politique et Musées*, L'Harmattan, Paris, 2001.

GOSSELIN, A., *La politique des musées russes 1917-1991*, Larousse Édition, Paris, 1993.

EVENTIMENT

Conferința internațională „Revirimentul suveranismului în Uniunea Europeană”

În perioada 23-25 mai 2024, cercetători și cadre didactice de la Universitatea „Petre Andrei” din Iași, Universitatea „Aldo Moro” din Bari și Universitatea din Salento au participat la Conferința internațională „Revirimentul suveranismului în Uniunea Europeană”. Evenimentul este al doilea din cadrul parteneriatului dintre UPA din Iași și Universitatea din Bari, primul având loc anul trecut în Italia.

Coordonatorii evenimentului au fost Prof.univ.dr. Sorin Bocancea și Prof.univ.dr. Sabin Drăgulin. În deschidere, Sorin Bocancea a subliniat importanța evenimentului: „Este a doua ediție a conferinței internaționale, organizată în parteneriat cu Università degli Studi di Bari „Aldo Moro” din Italia. Tema anului trecut a fost „Petre Andrei și fascismul”, iar în acest an tema este una de actualitate pentru Uniunea Europeană”.

Seria prezentărilor a debutat cu Fabrizio Fiume, de la Universitatea „Aldo Moro” din Bari, care a avut o comunicare cu tema *Evangelhia umanității. Secolul democrației între virtutea liberală și viciul politic*: „În

ultimii ani, mai întâi în jargonul politic, apoi și în cel academic, termenul de *antipolitică* a devenit extraordinar de răspândit. Mișcarea a început atât de brusc și s-a dezvoltat cu o accelerație atât de marcată încât sugerează nașterea unui neologism, făcut absolut indispensabil de evoluția vremurilor. În realitate, cuvântul în sine exista deja, probabil încă din secolul al XVIII-lea, dar trecerea sa de la o monedă antică și rară la o monedă actuală și hiperinflaționistă și-a schimbat natura atât de mult încât ne permite nu doar să o luăm în considerare în mod efectiv ca neologism, dar și să interpretăm care sunt motivele care au dus la producerea lui, semnele unei schimbări sociopolitice radicale”.

A urmat o prelegere susținută de profesorul Angelo Chielli, care este și Doctor Honoris Causa al UPA, cu tema *Naționalismul și conceptul de identitate în gândirea din tinerețe a lui Max Weber*: „Primele lucrări din tinerețe ale lui Max Weber, în care

tratează tema relației dintre ordinele sociale și personalități, au fost adesea citite în cheie naționalistă, adică vizând apărarea germanismului de infiltrațiile externe. Fundamentală printre aceste scrieri este prelegerea academică citită la Universitatea din Freiburg la 13 mai 1895. Textul are două părți distincte: în prima există o analiză detaliată a situației din regiunea de est a Reichului; a doua privește în schimb Prusia de Est. În această parte regăsim o triplă contradicție: prima privește calitatea terenului arabil, a doua cea referitoare la componența socială a populației țărănești și, în cele din urmă, al treilea factor este dat de naționalitate, sau mai exact de prezența germanilor și polonezilor pe același teritoriu”.

Ciprian Iftimoaei, conferențiar la Facultatea de Științe Politice și Administrative a UPA din Iași, a prezentat comunicarea *Rolul societății civile în consolidarea democrației în Europa Centrală și de Est*.

O evaluare cantitativă: „România, în concertul statelor din Europa Centrală și de Est, are o particularitate. Înainte de 1990, regimul comunist a fost destul de dur la nivelul țării. Politologul Daniel Barbu spunea că am avut un stalinism național în România comparativ cu alte țări europene. Configurări ale societății civile în acest spațiu european au existat înainte de 1990. Vă readuc aminte de *Solidaritatea* din Polonia, am avut în Cehoslovacia mișcarea *Carta 1977* și *Revoluția din Ungaria din 1956*. În România nu am avut astfel de forme de cristalizare a societății civile într-un mod instituționalizat, ci doar dizidențe culturale mai mult”.

Politologul Georgeta Condur, Prorector cu comunicarea al UPA din Iași, a susținut comunicarea *Rețelele sociale și mecanismele de alimentare a curentelor suveraniste:* „În mai puțin de o lună, Comisia Europeană a declanșat două proceduri de investigare a META, compania care deține Facebook și

Instagram, după ce avusese o acțiune similară și pentru platforma TikTok cu ceva timp înainte. Dacă în investigația pornită pe 13 aprilie se vorbește despre controlul dezinformării, implicarea politicului pe rețele și despre posibila tentativă de intervenție din țerte țări, fiind un demers privind riscurile alegerilor europene, cea pe de 16 mai mi se pare și mai interesantă. În principiu, ea se referă doar la protecția minorilor, dar în comunicat se discută despre algoritmi care pot genera comportamente adictive și/sau întări efectul de gaură de iepure. Probabil Comisia Europeană a beneficiat de expertiza unor experți în social media și pare dispusă să cerceteze mult mai adânc, fiindcă dincolo de efectele maligne ale unor potențiali manipulatori, de această dată este țintit și suspectat chiar mecanismul de funcționare a social media, respectiv algoritmi”.

A urmat o prezentare a cercetătoarei Alda Kushi, de la

Universitatea din Salento, cu tema *Albania spre integrarea europeană. Rol și provocări pentru societatea civilă*: „A face parte din Uniunea Europeană reprezintă pentru Albania unul din cele mai mari obiective de atins pe care le-a avut în ultimele trei decenii. Atingerea acestui obiectiv este strict legat de introducerea unei serii de reforme ce au ca scop consolidarea instituțiilor democratice din țară. Este clar că procesul de reformare și consolidare a democrației nu poate fi realizat de o singură entitate, ci implică participarea celor mai importante componente, care implică instituțiile statului, societatea civilă, comunitatea de oameni de afaceri, mass media și alte grupuri de putere și interese”.

Cercetătoarea Vittoria Bosna de la Universitatea „Aldo Moro” din Bari a adus în prim plan rolul femeilor în Albania, în comunicarea *Femeile în societatea civilă albaneză: aspecte sociale și educaționale*: „Pornind de la o viziune

tradițională asupra femeilor din Albania, ne putem referi la articolele din codul Kanun din care reiese că rolul ei a fost influențat semnificativ de tradițiile patriarhale și așteptările sociale legate de căsătorie. Pentru mulți oameni ai vremurilor, femeia era privită ca „un burduf, făcută numai pentru a suporta: un burduf mic care poartă greutatea” (art. 29), sau ca „ceva de prisos în familie [...] fără obligația de a obține vreo moștenire de la rude și nici putere economică și de decizie asupra proprietății sale” (art. 20), nu avea dreptul de a-și alege soțul sau drepturi asupra urmașilor”.

Prima parte a prezentărilor a fost încheiată de universitara Gabriella Falcicchio, de la Universitatea „Aldo Moro” din Bari, cu cercetarea *Suveranitatea alimentară, cetățenia participativă și formarea comunității în experimentele întoarcerii acasă în Apulia și Italia*: „În ultimii ani, cuvântul suveranism a intrat atât în lexicul politic, cât și în cel comun,

cu sensuri care sunt legate de naționalismul de dreapta. În Italia, actualul guvern Meloni a inaugurat Ministerul Agriculturii, Suveranității Alimentare și Pădurilor, însușindu-și (și astfel deformând) o expresie care s-a născut, însă, într-un context cu totul diferit. În această contribuție voi evidenția diferența dintre cele două concepte și procesul de „de-rapaj semantic” operat de dreapta actuală în Italia (și nu numai) în ceea ce privește această temă și zona politică în general”.

A doua parte a conferinței a debutat cu cercetarea lui Constantin Ilaș, cu tema *Suveranismul ca reacție*

identitar-culturală la globalizare: „Există în România peste 20 de formațiuni politice care-și propun să salveze țara de la globalizare. Aceste formațiuni sunt active în rețelele de interacțiune socială și, reunite, constatăm că au un segment căruia i se adresează destul de consient.”

Istorica Ioana Cristea Drăgulin, de la Muzeul Național Cotroceni, a susținut o cercetare cu tema *Personalități politice ale perioadei interbelice și conceptul de identitate în contextul revirimentului suveranismului contemporan*

A urmat politologul Cristian Bocancea, care a avut o prelegere cu tema *Bazele național-comuniste ale suveranismului românesc:* „Suveranismul care se agregă în ultima vreme în jurul AUR are componente ideologice multiple și viziuni contradictorii asupra principalelor chestiuni de politică internă și externă. Militanților de strânsură care, în lipsă de alte elemente identitare, poartă cămăși populare ca Simion și Șoșoacă („SS”-ul sumbru al Parlamentului nostru) nu pare să le creeze vreo jenă

intelectuală nici vreo reținere morală punerea în același creuzet a unor elemente de doctrină conservatoare, a unora legionare și a altora proprii național-comunismului. Pentru acești „activiști” declarați „anti-sistem”, Uniunea Europeană reprezintă (în funcție de interlocutor și de nevoia argumentativă) când un izvor de prosperitate și de civilizație, când o groapă hedonistă decadentă, în care se scaldă laolaltă LGBT-iștii, anti-creștinii, progresiștii neo-marxiști, globaliștii etc.”

Politologul Daniel Șandru, Președintele executiv al Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, a susținut o prezentare cu tema *Protocronismul ca element ideologic al suveranismului. De la național-comunism la populismul postcomunist*: „Ca element ideologic integrat dogmei național-comuniste ce supraviețuiește în discursul populist din postcomunismul românesc, protocronismul are o ascendență în discursul

intelectual și ideologic etnonaționalist din perioada interbelică. Mai exact, consider că protocronismul este o formă colectivă a elitismului care plasează creațiile și realizările culturale și civilizaționale ale poporului român (în sensul său etnicist, tribalist, de „neam”) în avangarda a tot ceea ce există la nivel mondial. Aflat în deplină concordanță cu noua politică naționalistă a partidului-stat din regimul Ceaușescu, mai ales în deceniul 8 al secolului trecut, protocronismul subzistă și astăzi în mentalul colectiv românesc, alimentând suveranismul populist”.

Politologul Sabin Drăguliu, a avut comunicarea *Rolul partidelor politice în slăbirea regimului democratic din România. Cazul AUR*: „Este evident faptul că AUR este un partid populist și antidemocratic. De apariția lui sunt responsabile și partidele democratice prin faptul că au lăsat destule culoare discursive și nu numai pe care AUR le exploatează”.

lui Dan Diaconescu, Vasile Țuțurigă, alias Luis Lazarus, care o pune pe Diana Șoșoacă să creeze zilnic câte un scandal. Tema fundamentală este suveranistă, așa cum probabil că i se dictează de la Ambasada Rusiei la București”.

Conferința s-a încheiat cu comunicarea lui Sorin Bocancea *Elemente de suveranism în discursul partidului SOS România*: „Acest partid, care este nu o aripă, ci o pană smulsă din AUR, utilizează rețeta pe care a mai urmat-o Dan Diaconescu: își asigură vizibilitatea provocând zilnic câte un scandal. Îl are maestru în acest sens pe fosta mână dreaptă a

Grupaj realizat de Andrei Cucu

RECENZII

O analiză a actualelor crize politice

Radu Carp, *Punctul de cotitură. Ruptură, continuitate și transformarea democrațiilor*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2024, 330 p.

Recenta lucrare a politologului Radu Carp este o trecere în revistă a crizelor politice produse la nivel global aproape în același timp. Observator atent al acestor evenimente politice, autorul a reunit între copertele acestui volum studiile sale pe care le-a publicat începând cu anul 2021 în diverse reviste și volume colective. Remarcabil este faptul că între aceste studii nu există ruptură, ci continuitate, dovadă a coerenței autorului în evaluarea fenomenelor politice pe care ni le aduce în atenție.

Nu este pentru prima dată când omenirea se confruntă cu crize în

diverse locuri de pe glob. Însă, remarcă autorul, „partea inedită a actualelor crize este că actori internaționali situați la distanțe remarcabile cooperează foarte bine, datorită globalizării mijloacelor de comunicare, ușurinței transportului și a limbii/ limbilor de comunicare” (p. 13). Un alt aspect menționat în legătură cu situația internațională actuală este acela că instituțiile internaționale sunt depășite de noile realități, ale ascensiunii unor state și pretinderii din partea lor a statutului de mare putere.

Fenomenul cel mai îngrijorător este ascensiunea unor state cu regimuri nedemocratice, în condițiile unei imprevizibilități generalizate: „Războiul rece era previzibil și exista un echilibru între Marile Puteri. Lumea în care trăim este imprevizibilă și dezechilibrul este manifest. Capacitatea Occidentului de a interveni militar pentru oprirea conflictelor este limitată și suspusă multor constrângeri, cum ar fi controlul politic... În tot acest context turbulent, în care conflictale se intensifică, asistăm la un alt fenomen, la fel de îngrijorător: ascensiunea regimurilor nedemocratice. Dacă la începutul anilor 1990 se vorbea despre mai multe valuri de democratizare, astăzi observăm că mai

multe regimuri politice au devenit autoritare, în contrast cu numărul limitat al regimurilor care au început să meargă pe calea democratizării” (pp. 14-15).

Plecând de la o declarație a cancelarului german Olaf Scholz, potrivit căreia agresiunea Federația Ruse asupra Ucrainei este un punct de cotitură, întrucât dovedește faptul că în cazul unei mari puteri sancționarea încălcării principiilor dreptului internațional devine imposibilă, Radu Carp consideră că în prezent „asistăm la apariția lentă a doi poli de putere: statele care acceptă sistemul democratic, deopotrivă sub aspectul statului de drept și al drepturilor omului, și statele nedemocratice, autoritare, care nu mai aplică mecanisme democratice și practică reprimarea drepturilor omului, ajungând la conflicte interne care se transformă în războaie – singura cale de supraviețuire la putere a liderilor autoritari” (p. 16).

Volumul este structurat în opt capitole. Primul, cel mai întins, tratează agresiunea Federației Ruse asupra Ucrainei; al doilea reunește studii ce

analizează situația politică din Europa occidentală și SUA; al treilea abordează transformările apărute la nivelul relațiilor internaționale în contextul ascensiunii Chinei; al patrulea conține o scurtă abordare a situației din Orientul Mijlociu; al cincilea se concentrează asupra stadiului științei politice în România; al șaselea reunește studii referitoare la evoluția ideologiilor politice, îndeosebi la încadrarea ideologică a putinismului și la islamizarea Occidentului; al șaptelea se concentrează asupra statutului minorităților naționale în statele vecine României; al optulea analizează condițiile unei reforme constituționale în România.

Senzația pe care o are cititorul când parcurge acest volum este aceea că autorul are în față globul pământesc pe care îl răsuțește pentru a-i arăta punctele roșii. Un demers în care cititorul este atras și care îl lasă cu o sumedenie de întrebări, pentru că autorul diagnostichează și problematizează fără a impune vreun răspuns.

Sorin BOCANCEA

O istorie politică a României postcomuniste

Dan Pavel: *Cum să dobori un guvern. Moțiunile de cenzură (1993-2024)*, Editura Institutul European, Iași, 2024, 252 p.

Deși din titlu cartea reputatului politolog Dan Pavel pare a fi doar una de istorie politică, ea este și o lucrare avertisment cu privire la derapajele democrației românești postcomuniste. Iar derapajele nu sunt moțiunile de cenzură, prezentate mereu de către politicieni ca fiind elemente de destabilizare a societății, ci interzicerea parcursului constituțional al acestora. S-a întâmplat asta cu prima moțiune, anunțată de Corneliu Coposu pe 10 mai 1993, la începutul democrației postcomuniste, și pe 3 septembrie 2021, când majoritatea parlamentară a refuzat supunerea la vot a moțiunii depusă de AUR.

Cum s-a ajuns aici? „Trebuie lămurite anumite chestiuni de

principiu înainte de a intra în detaliile factuale și cele partizane, cine a depus moțiunea, împotriva cui, cauzele și motivațiile moțiunii și nesupunerii ei la vot, precum și modalitățile în care diferiții actori politici, mediatici ori civici, au reacționat față de controversele inutile iscate. Spun inutile, pentru că indiferent de ce credeau diferiți politicieni, votanții și simpatizanții partidelor ori coalițiilor, moțiunea trebuia dezbătută în Parlament, după cum prevede legea fundamentală a statului roman” (p. 10).

Dan Pavel analizează democrația românească prin perspectiva celor 10 dimensiuni instituționale propuse de Arend Lijphart, pentru a determina care au fost principalele cauze ale disfuncționalităților acesteia. Dintre cele 10 dimensiuni, 8 sunt consensuale (sistem electoral cu reprezentare proporțională; împărțire a puterii executive în coaliții multipartidiste; sistem multipartidist; sistem coordonat și „corporatist” al grupurilor de interese; separarea puterii legislative în două camere; constituție rigidă care poate fi modificată doar prin majorități extraordinare; controlul constituționalității legilor se face de către curtea constituțională; bancă centrală independent) și 2 sunt majoritariste (dominanța executivului asupra legislativului și faptul că ace-

leași persoane pot face parte simultan din legislativ și din executiv).

Mult timp, moțiunile de cenzură au fost respinse, foarte târziu ele având abiectivul atins, ceea ce a demonstrat faptul că sistemul politic românesc s-a echilibrat cu greu. Fap-tul că au existat moțiuni de cenzură care au trecut arată o deplasare de la sistemul majoritar către cel consensual.

Urmărind evoluția moțiunilor de cenzură, politologul prezintă, de fapt, evoluția sistemului politic românesc: „în sistemul politic postcomunist nivelul de instituționalizare a fost extrem de scăzut. În schimb, gradul de personalizare a fost în toți cei 30 de ani exagerat. Personalizarea politică este un proces al vieții politice și/sau o dimensiune a sistemului politic prin care actorii politici individuali sunt mai importanți decât sau chiar dominanți în raport cu statul, regimul politic, partidele, organizațiile și instituțiile” (p. 79).

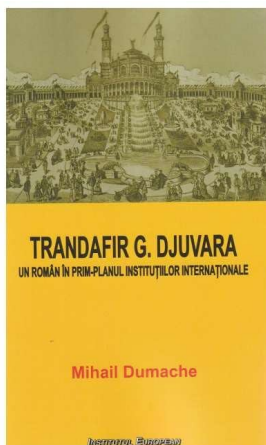
Dacă am urmări istoria postcomunistă după modul în care s-au votat moțiunile, aceasta poate fi împărțită în două: înainte de 2009, când a fost trecut prima moțiune, și după 2009, când a urmat o serie de moțiuni ce a avut ca efect căderi de guvern. Dan Pavel le va acorda atenție mai multă celor din urmă.

Lucrarea este împărțită în trei. Prima, intitulată „Nicio sesiune fără moțiune”, conține analiza moțiunilor de cenzură înregistrate până în 2009; a doua, intitulată „Moțiunile istorice”, este de cea mai mare întindere și conține analiza moțiunilor ce au avut ca finalitate căderea guvernului; a treia, intitulată „Necazuri în paradis”, conține analiza moțiunilor de după 2019, după instalarea Guvernului Orban.

Trecerea în revistă a celor 43 de moțiuni de cenzură depuse în Parlament în democrația postcomunistă, cu explicarea conjuncturilor în care s-au dezbătut și a rezultatelor acestora, este o modalitate de a prezenta istoria politică a ultimelor trei decenii. Concluzia la care ajunge politologul este aceea că boala democrației românești este personalizarea, încurajată de sistemul semiprezidențial. „România are nevoie de instituționalizare, nu de personalizare. Instituțiile pot fi reformate continuu și sunt construcții pe termen lung, în vreme ce anumite personaje politice nuînvață mai nimic sau deloc, se schimbă greu, dar din fericire sunt soluții electorale pe termen scurt” (p. 193).

Sorin BOCANCEA

Mihail Dumache, *Trandafir G. Djuvara – un român în prim-planul instituțiilor internaționale*

Mihail Dumache, *Trandafir G. Djuvara – un român în prim-planul instituțiilor internaționale*, Editura Institutul European, Iași, 2024, 308 p.

Pentru mulți dintre contemporani, numele lui Trandafir G. Djuvara nu spune foarte multe lucruri, dar activitatea sa în două instituții prestigioase la sfârșitul secolului al XIX-lea, Asociația Literară și Artistică Internațională (ALAI) și Convenția de la Berna pentru protecția operelor literare și artistice, are efecte până astăzi. Pornind de la volumul istoricului Orlando Figes, *Europenii: Trei vieți și formarea unei culturi cosmopolite în Europa secolului al XIX-lea*, Mihail Dumache ne redă,

prin figura lui Trandafir G. Djuvara, nu doar portretul unui „cosmopolit național”, ci și tabloul intelectual al unei epoci a progresului și încrederii în rațiune. Mihail Dumache revizitează finalul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea cu un volum care se adresează atât publicului larg cât și specialiștilor. Profesor de istorie, pasionat de istoria locală, de probleme de istoriografie și de istoria ideilor, Mihail Dumache este autorul volumului *Tocqueville și Marx în oglindă. O paralelă istorică*, impunându-se, cu acest volum, ca istoric în toată puterea cuvântului.

Trandafir G. Djuvara – un român în prim-planul instituțiilor internaționale oferă posibilitatea mai multor grile de lectură. Un prim palier care se deschide lecturii este al istoriei ca *policier*: a fost Trandafir G. Djuvara singurul român prezent la Congresul literar internațional de la Paris și la întemeierea ALI? Între multitudinea de invitați, scriitori, ziariști și „perde vară” se află și tânărul Trandafir G. Djuvara, redactor la *Telegraful* de București, dar membru al delegației neoficiale a Rusiei, România nefiind încă recunoscută ca stat independent întrucât Congresul de Pace de la Berlin nu-și încheiase lucrările (p. 31). Trandafir G. Djuvara este un jurnalist în căutarea afirmării și un „cosmopolit

național”, nimic mai firesc în fastu-oasa și baroca *la belle époque* în care cineva se putea simți european fără a fi mai puțin român și era român fără a fi mai puțin european.

Europenitatea asumată de Trandafir G. Djuvara este una semiorientală, balcanică, mixată de complexul periferiei, al unei țări aflate între Europa civilizată și exoticul Orient: „Am putut constata, cu inima plină de bucurie, că românii sunt iubiți și stimați în sferile inteligente din Paris. Fouche[r] de Careil, senator și celebru scriitor și filosof a binevoit să-mi vorbească de scumpa mea patrie și de d. Alecsandri, mult iubitul nostru bard național. [...] E. Richebourg, romancier, Armand Cazaux, H. Hirsh, Alfred Negro, ziaristi plini de inimă, s-au arătat atât de indulgenți pentru un confrate semi-barbar, semănând poate mult cu *țărâmul dunărean* al lui la Fontaine” (p. 39).

Semiorientalismul lui Trandafir G. Djuvara nu este un substitut al nomadismului, al pelerinajului cultural și al cosmopolitismului literar, ci poate fi definit ca marcă a auto-colonizării întrucât, din perspectivă culturală, și mai ales literară, România era colonie franceză. Pentru generația care a pus bazele culturale și instituționale ale României moderne, Europa este Franța iar Franța este Europa. Influența franceză asupra culturii române – și implicit a spiritului public – era atât de profundă încât Pompiliu Eliade a putut afirma tranșant că „literatura franceză a creat literatura română în secolul al XIX-lea”¹. Când Mihail Kogălniceanu își redacta

„Introducția” la *Dacia literară* (1840), traducerile făceau literatura iar literatura franceză se bucura de notorietate nedisimulată. (Până la 1840, inclusiv, fuseseră tipărite în românește la Sibiu, Budapesta, Iași și București aproximativ 65 de traduceri, din care 50 erau din autori francezi². În deceniile următoare, cărțile autorilor francezi existau în bibliotecile particulare, se deschideau cabinete de lectură iar literatura de consum era citită și discutată în saloanele literare, însă librăriile și bibliotecile particulare sau publice erau rare și nu se poate vorbi despre o mișcare literară până la apariția *Junimii* și *Convorbirilor literare*.

Este, de aceea, cu atât mai interesantă prezența insolită a tânărului jurnalist Trandafir G. Djuvara la Congresul literar internațional de la Paris unde se confruntau două ideologii divergente asupra dreptului de proprietate: liberalismul, care proclama dreptul absolut al autorului asupra operei sale, „ca o formă de proprietate naturală neîngrădită de granițele naționale”, și socialismul, pentru care dreptul scriitorului nu era un drept natural, ci un drept pozitiv, care ținea așadar de domeniul public (p. 57). Din această confruntare de perspective a rezultat proiectul unei asociații literare internaționale care își propunea să apere dreptul moral al autorului în raport cu opera și totodată interesele profesionale și economice ale literaților. S-au creat principiile care formulau drepturile autorului asupra operei și a duratei acestor drepturi, asimilarea creatorilor cu

autorii naționali și tratarea proprietății intelectuale în mod distinct de proprietatea comercială. Instrumentul care crea legătura dintre aceste principii și statele naționale era Asociația Literară Internațională (ALI, ALAI din 1885), practic „o antantă fraternală și utilă între diversele națiuni” (p. 81), „un vector catalizator” și „un vârf de lance în apărarea drepturilor autorilor” (p. 214) la nivel internațional.

Un al doilea palier radiografiază rolul de conector al lui Trandafir G. Djuvara între literatura română și mișcarea literară internațională. De la jurnalismul cultural la diplomația culturală, activitatea lui Trandafir G. Djuvara marchează un punct de inflexiune prin conferința susținu-tă în 1 martie 1880 în cadrul Societății franceze de etnografie cu titlul „Evreii din România”. Scriind despre „chestiunea evreiască”, la numai un an de la aprigele dezbateri parlamentare pe marginea modificării articolului 7 din Constituția din 1866, autorul apără punctul de vedere al guvernului liberal care se ralia majorității opiniei publice românești pentru care „chestiunea evreiască” era o „problemă ce ținea de politica internă a țării” (p. 90). Un punct de vedere prin care liberalismul românesc se distanțează de modelul clasic european, marcând excluderea etnică în raport cu evreii: „Dar vă întreb pe voi, care sunteți buni patrioți francezi, dacă ați fi convinși să vă conduceți țara la ruină prin aplicarea unui principiu echitabil, drept, liberal, ați face-o?” (p. 91). „Chestiunea evreiască” a fost o problemă socială

cu rădăcini economice instrumentalizată politic pentru a se crea în mod artificial o clasă de mijloc cu scopul asigurării stabilității interne și promovării interesului național. În acest sens, junimistul G. Panu remarcă: „Adevărata cauză a animozității și a urei contra evreilor consistă în faptul că evreii au acaparat, în mare parte, comerțul, că ei dețin deosebitele meserii și că se dedau cu activitate la diversele ramuri de comerț, de mică industrie, de întreprinderi cu caracter lucrativ și aceasta în concurență și în dauna comerțului și industriei române. Aici stă chestia, aici e nodul gordian”³.

În societatea românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, evreii au avut un rol modernizator prin creșterea gradului de urbanizare al micilor târguri, prin dezvoltarea comerțului cu amănuntul, a micilor meșteșugari și a ocupațiilor financiare care corespundeau într-o măsură tot mai mare nevoilor noii societăți. Ca urmare a prezenței economice tot mai active și a profilului ocupațional al evreilor, antisemitismul românesc din a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost un fenomen urban, accentuat de lipsa unei burghezii autohtone care să susțină reformele economice și de incoerența unei reforme agrare care a condus la fărâmițarea proprietăților rurale, la dependența țăranilor de împrumuturi și la creșterea fenomenului arendașiei⁴. Dincolo de antisemitismul emergent al perioadei premergătoare modificării constituționale din 1879, „chestiunea evreiască” își va găsi o interpretare în cheie academică odată cu publicarea

unor serioase teze de licență care vor trata statutul evreilor din perspectiva dreptului public și modificarea articolului 7 din Constituție din perspectiva dreptului constituțional.

Pentru legislatorii români din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, textul constituțional avea menirea să protejeze interesele legitime ale statului și să se ridice mai presus de interesele egoiste ale indivizilor⁵. În această linie argumentativă, fundamentul adop-tării articolului 7 din Constituție a fost următorul: „majoritatea constituanților aveau teama, dealtfel bine fundată, că având Ovreii drepturi, față cu spiritul lor de negustorie și speculațiune, vor parveni cu mijlocul capitalurilor acumulate a cumpăra moșii. Banii luați de prin vânzarea moșiilor de către Români, ce aveau asemenea proprietăți, se vor cheltui întorcându-se iarăși în mâna Ovreilor, așa că Români găsindu-se mai în urmă și fără proprietăți și fără bani, natural că deveneau, dacă nu mai mult, dar cel puțin dependenți Ovreilor, s-ar fi substituit cu alte cuvinte elementul israelit celui român și de aici încă un pas ca să se pue în capul afacerilor țării, să o conducă după a lor voință și iată, dar pericolul adus naționalității. Afară de aceasta e un principiu de drept că naționalitatea rezidă în pământ, ori pământ nemaiaivând Românul, unde-i mai este naționalitatea?”⁶.

Sunt puține studiile despre anti-semitismul românesc din secolul al XIX-lea care subliniază glisarea discursului politic pe marginea modificării articolului 7 din Constituție

către discursul academic. Conform acestui tip de discurs, opinia larg împărtășită de legiuitorii români era aceea că „israeliții nu se pot asimila, nu au aceleași gândiri, aspirațiuni, în fine mai cu deosebire israeliții sunt niște speculanți îndrăzneți, care îndată ce vor fi obținut naturalizarea, ținta lor ar fi nu de a lucra la binele și prosperitatea națională ci de a se înavuți întrebuițând în acest scop orice mijloc”⁷. Modificarea din 1879 a articolului 7 din Constituție a stabilit criteriile și procedura naturalizării străinilor, introducând principiul naturalizării individuale și aceasta deoarece o modificare în sens larg a procedurii naturalizării „ar fi adus cu sine pericole pentru existența naționalității române” prin „introducerea deodată în masă a unui numeros element străin în corpul națiunii române”⁸.

Metafora „corpului străin” a jucat un rol esențial în fundamentarea juridică a modificării articolului 7 din Constituție întrucât a singularizat relația de echivalență dintre naturalizare, în virtutea principiului juridic *jus sanguinis* al comunității de descendenți, și dreptul de proprietate teritorială. Miezul chestiunii nu consta în emanciparea străinilor necreștini, în cazul de față a evreilor, prin acordarea de drepturi politice – dreptul de a dobândi proprietăți rurale era considerat un drept politic întrucât era legat de dreptul de a alege și de a fi ales –, ci în limitarea dreptului evreilor de a dobândi proprietăți rurale. Prin instituirea principiului juridic *jus sanguinis* al comunității de descendenți în acordarea cetățeniei, România a deter-

minat relația dintre naturalizare și dreptul de proprietate teritorială ca un element al suveranității⁹.

La începutul secolului al XX-lea, România și Imperiul Țarist erau singurele state europene care nu emancipaseră numeroasa comunitate evreiască de pe teritoriile lor. În România, modificarea constituțională din 1879 a oferit evreilor posibilitatea naturalizării individuale. Însă procedurile birocratice greoaie, costurile naturalizării și arbitrariul autorităților române au făcut ca doar un procent redus de evrei să beneficieze de acordarea cetățeniei. A fost o neșansă istorică faptul că emanciparea evreilor din România s-a aflat pe poziții ireconciliabile cu naționalismul românesc cu tendințe protecționiste și centripete care a favorizat și încurajat aplicarea principiului juridic *jus sanguinis* al comunității de descendenți în acordarea cetățeniei.

Al treilea palier de lectură este cel al istoriei diplomatice, realizarea Convenției de la Berna și a consecințelor sale asupra dreptului de proprietate: tandemul Berna-Bruxelles (1884), tandemul Berna-Anvers (1885), tandemul Berna-Geneva (1886). Aici stilul narativ devine mai sobru, mai încărcat de informații, dovedind acribia documentării, reflectată într-o bibliografie care folosește atât surse editate, cât și surse inedite care acoperă presa perioadei (se remarcă apetența autorului pentru folosirea portalului <https://gallica.bnf.fr>).

România a fost absentă de la acest proces laborios de legiferare a protecției drepturilor de autor. Cu o lege a presei intrată în vigoare din

1862 dar lipsit de voința politică necesară, statul român nu se arăta „prea interesat de demnitatea și soarta materială a scriitorului și artistului” (p. 156). Guvernul liberal avea alte priorități, în contratimp cu standardele socio-economice și cu mișcarea de idei europeană. Piața liberă, dezvoltarea infrastructurii, democratizarea educației, înmulțirea școlilor și bibliotecilor publice, importanța acordată patrimoniului cultural ca marcă a identității naționale au făcut ca un tratat pentru protecția drepturilor de autor să devină indispensabil pentru a depăși blocajul legislativ dintre diversitatea legislațiilor naționale și prevederile dreptului internațional. România a aderat tardiv, abia în perioada interbelică, la procesul legislativ privind protecția drepturilor creatorilor asupra operelor lor, dar condamnarea plagiatului și a imposturii academice, cu toate tentaculele politice, nu a devenit norma ci mai curând excepția mediului universitar.

Maladii contemporane precum plagiatul, pirateria electronică sau inserarea inteligenței artificiale în creațiile literare și academice fac din problema dreptului de proprietate una deosebit de actuală și astăzi. Problemele expuse de Trandafir G. Djuvara acum un secol și jumătate despre relația dintre autor, dreptul de proprietate intelectuală și operă își dovedesc, din multe puncte de vedere, contemporaneitatea. Privit din această perspectivă, putem spune, fără a exagera câtuși de puțin, că suntem în anul 2024 al secolului al XIX-lea.

Liviu NEAGOE

Note

- ¹ Pompiliu Eliade, *De L'Influence Française sur l'esprit public en Roumanie. Les origines. Étude sur l'état de la société roumaine a l'époque des règnes phanariotes*, Paris, Ernest Leroux, 1898, p. 327.
- ² <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5689023f/f4.item.r=Congres%20d%20Association%20litteraire%20et%20artistique%20internationale,%20Paris%201900>, p. 230.
- ³ G. Panu, *Chestiunea evreilor*, București, Tipografia „Lupta”, 1893, p. 156.
- ⁴ Liviu Neagoe, *Antisemitism și emancipare în secolul al XIX-lea. Dileme etnice și controverse constituționale în istoria evreilor din România*, București, Editura Hasefer, 2016, p. 137.

Bibliografie

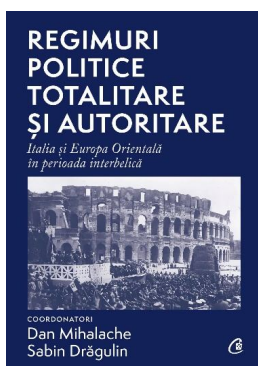
- BRĂILOIU, Theodor, *Despre condițiunea juridică a străinilor în România. Teză de licență*, București, Tipografia F. Göbl, 1888.
- DISSESCU, Constantin G., *Dreptul constituțional: istoria dreptului public, dreptul public comparat, teoria generală a statului, dreptul constituțional al României*, București, Editura Librăriei Socec&Co., 1915.
- ELIADE, Pompiliu, *De L'Influence Française sur l'esprit public en Roumanie. Les origines. Étude sur l'état de la société roumaine a l'époque des*

- ⁵ N. Petresco-Commène, *Étude sur la condition des israélites en Roumanie*, Paris, A Pedone, 1905, p. 143.
- ⁶ George G. Stroescu, *Condițiunea străinilor din România din punctul de vedere al dreptului public intern și a dreptului privat. Teză de licență*, București, Editura Carol Göbl, 1891, p. 55.
- ⁷ Theodor A. Brăiloiu, *Despre condițiunea juridică a străinilor în România. Teză de licență*, București, Tipografia F. Göbl, 1888, p. 50.
- ⁸ Constantin G. Dissescu, *Dreptul constituțional: istoria dreptului public, dreptul public comparat, teoria generală a statului, dreptul constituțional al României*, București, Editura Librăriei Socec&Co., 1915, p. 626.
- ⁹ Liviu Neagoe, *op. cit.*, p. 143.

règles phanariotes, Paris, Ernest Leroux, 1898.

- NEAGOE, Liviu, *Antisemitism și emancipare în secolul al XIX-lea. Dileme etnice și controverse constituționale în istoria evreilor din România*, București, Editura Hasefer, 2016.
- PANU, G., *Chestiunea evreilor*, București, Tipografia „Lupta”, 1893.
- PETRESCO-COMNÈNE, N., *Étude sur la condition des israélites en Roumanie*, Paris, A Pedone, 1905.
- STROESCU, George G., *Condițiunea străinilor din România din punctul de vedere al dreptului public intern și a dreptului privat. Teză de licență*, București, Editura Carol Göbl, 1891.

O radiografie a regimurilor antidemocratice din Europa

Dan Mihalache & Sabin Drăgulin (coord.), *Regimuri politice totalitare și autoritare. Italia și Europa Orientală în perioada interbelică*, Editura Curtea Veche, București, 2024, 431 p.

O apariție foarte utilă în peisajul istoriografic românesc este volumul colectiv coordonat de Dan Mihalache și Sabin Drăgulin, ce conține studii referitoare la regimurile autoritare și totalitare din Italia și Europa Orientală în perioada interbelică. De ce spun că este o apariție utilă? Pentru că în prezent asistăm la un recul antidemocratic în Europa. De fapt, nu în Europa, ci în Europa Occidentală, în acea Europă dinspre care am așteptat noi, în Europa Orientală (după cum spun coordonatorii volumului), democratizarea.

De ce Italia și Europa Orientală? Pentru că în Italia a apărut prima mișcare antidemocratică din Europa

Occidentală. După cum ne spun și coordonatorii volumului, acesta este un proiect pe care l-au pregătit din 2022, din anul în care s-a împlinit un secol de la marșul mussolinian asupra Romei. A fost prima lovitură împotriva sistemul democratic european, destul de fragil pe atunci, lovitură ce avea să coste țările europene occidentale două decenii de antidemocratism și de crime; în Europa Orientală, o asemenea istorie avea să mai curgă încă jumătate de secol. De aceea, coordonatorii volumului au dorit „să găzduiască contribuții din Italia, România, Ungaria, fosta Iugoslavie, Albania, Bulgaria și Grecia deoarece, în perioada interbelică, regimurile politice din această parte a Europei au fost influențate direct sau indirect de instaurarea fascismului în Italia. Acesta este motivul pentru care am adoptat formula de Europă Orientală, pentru a identifica din punct de vedere conceptual spațiul țărilor reprezentate în volum, care este specific istoriografiei italiene” (p. 20).

O parte dintre studiile din acest volum au fost publicate în revista *Polis*, în numărul dedicat fascismului (Volum X, Nr. 3 (37), serie nouă, iunie-august 2022), coordonat de cei doi realizatori, care au decis atunci să dezvolte demersul editorial pe această temă ajungând la rezultatul din

prezent. O inițiativă ce merită toată aprecierea.

Volumul este prefațat de un studiu teoretic al reputatului politolog Anton Carpinski, intitulat „Ideologie, propagandă și insecuritate în dictaturile interbelice din Italia și Europa Orientală. Drama «minții captive»”. Urmează patru contribuții despre fascismul italian. În studiul său, intitulat „Fascismul mussolinian – un totalitarism *sui generis*”, Mihai Milca prezintă principalele școli de gândire politică ce au definit și prezentat fascismul italian. Urmează contribuția a doi autori, Mihaela Ciobanu și Guido Liguori, intitulată „Interpretarea fascismului la Antonio Gramsci și Palmiro Tagliatti”, în care sunt prezentate interpretările celor doi gânditori asupra fascismului. Al treilea studiu privitor la fascismul italian, intitulat „Partidul politic în regimul fascist”, îi aparține profesorului Angelo Chielli, care arată că modelul corporatismului fascist își propusese să depășească atât liberalismul, cât și socialismul. În fine, al patrulea studiu, al Gabriellei Falcicchio, „Nonviolența lui Aldo Capitini în timpul fascismului din Italia”, prezintă acest curent de gândire, al nonviolenței, din acea perioadă.

Volumul continuă cu trei studii ce analizează extrema dreaptă din România. Primul, „Sursele structurale și politice ale extremei drepte din România”, aparținând celor doi coordonatori ai volumului, are ca obiectiv prezentarea coordonatelor culturale ale ideologiei extremei

drepte din România interbelică, demonstrând că popagandiștii autohtoni ai acestui curent nu au propus ceva original, ci idei venite din exterior. Urmează contribuția istoricului Florin Müller, „Radicalism și violență publică în timpul statului național legionar”, în care autorul arată că atunci puterea a fost distribuită între mai mulți poli, fără a se ajunge la o predictibilitate a celor doi poli principali (Ion Antonescu și Mișcarea Legionară). Al treilea studiu, „O derivă a anticarlismului. Grigore Forțu, Blocul Cetățenesc pentru Mântuirea Țării și antimonarhismul de dreapta”, semnat de Victor Rizescu, prezintă activitatea acestui militant extremist mai puțin cunoscut.

Fascismul din Ungaria este abordat în două studii. Primul, „Tendențele fasciste în Ungaria între 1919 și 1944”, semnat de József Pankovits, este o radiografie a mișcărilor de extremă dreapta din Ungaria din perioada indicată. Al doilea studiu, intitulat „Dreapta maghiară între lacerării și hegemonie în ultimii ani ai regenței lui Horthy”, semnat de Ivan Scarcelli, analizează extrema dreaptă horthystă.

Extrema dreaptă din fosta Iugoslavie este abordată în două studii. Primul, „Naționalismul radical și fascismul între cele două războaie mondiale. Cazul iugoslav”, semnat de Stefano Santoro, prezintă cauzele interne și externe ce au generat mișcările naționaliste radicale iugoslave, în condițiile combinării elementelor religioase și etnice. Al doilea studiu, „Între conservatorism și colaborarea

cu Axa. Mișcarea radicală de dreapta în Serbia interbelică”, propus de Aleksandar Stojanović, prezintă cele mai importante partide extremiste sârbe din acea perioadă, arătând cum acestea au avut puțin succes politic dar au fost pepiniere ale colaboraționiștilor cu naziștii în perioada ocupației.

Urmează două contribuții ce au în atenție fascismul albanez. Prima, „Albania fascistă (1939-1943)”, semnată de Redi Halimi, oferă o prezentare a studiilor referitoare la ocupația italiană a Albaniei din perioada celui de-Al Doilea Război Mondial, indicând noi surse bibliografice. A doua contribuție, „Reflectarea Italiei fasciste în capitala Albaniei. Impactul puterii politice prin arhitectură”, semnată de Giuseppe Cascione și Alda Kushi, prezintă modul în care, prin proiectarea și construirea edificiilor publice, s-a dorit demonstrarea puterii fascismului italian în Albania.

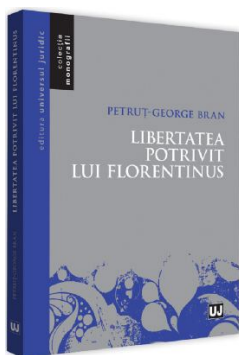
De Bulgaria interbelică s-a ocupat Iskra Baeva în studiul „Bulgaria

interbelică – provocări de politică internă și externă”, în care arată modul în care această țară a încercat să scape de consecințele Primului Război Mondial prin alianța cu Germania. Volumul se încheie cu un studiu despre Grecia, „Aspecte ale autocratiei politice în Grecia interbelică. Ideologia și funcționarea Regimului de la 4 august 1936”, semnat de Thomas Dimopoulos și Iakovos Michailidis, în care autorii arată că regimul lui Metaxas a fost unul autocratic, dar nu fascist.

Spuneam că volumul pe care-l prezint este unul foarte util gândindu-mă atât la valoarea lui istoriografică, cât și la faptul că, în actualele condiții, ale recrudescenței suveranismelor în țările din Europa, el ne poate oferi lecții despre derapajele antidemocratice. Iar modul în care sunt elaborate studiile îl fac accesibil nu doar specialiștilor, ci unui public cât mai larg.

Silvia BOCANCEA

Petruț-George Bran, *Libertatea potrivit lui Florentinus*

Petruț-George Bran, *Libertatea potrivit lui Florentinus*, Universul Juridic, București, 2020, 236 p.

În peisajul editorial actual din România al producției de carte având ca obiect studiul dreptului roman, al istoriei și instituțiilor sale, acoperit în cvasitotalitate de lucrări elementare, cu caracter preponderent propedeutic, monografia lui Petruț-George Bran (doctor al Universității „La Sapienza” din Roma, ca discipol al ilustrului romanist Pierangelo Catalano, dublu licențiat în Științe Juridice și Filologie clasică al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași) se înscrie ca un strălucit punct de reper în scurta tradiție a ramurii juridice a romanisticii românești, alături de operele unor reputați savanți, precum George Danielopol, Ștefan G. Longinescu, Constantin Șt. Tomulescu, Valentin Al. Georgescu sau Vladimir Hanga.

Structura lucrării *Libertatea potrivit lui Florentinus* cuprinde introducerea și trei părți rezervate problematicii ridicate de definiția dată de Florentinus libertății, ce ni s-a transmis prin fragmentul 1.5.4 pr. din *Digestele* lui Iustinian.

„Introducerea” (pp. 21-83) este un studiu amănunțit despre viața și opera lui Florentinus. Într-o primă secțiune privitoare la personalitatea juristului, enigmatică și asemănătoare din acest motiv cu cea a celebrului Gaius, sunt abordate chestiuni privitoare la numele lui Florentinus, la perioada în care s-a afirmat, precum și la originea, formația și poziția sa socială, autorul relevând faptul că Florentinus se pare că a fost un jurist provincial (p. 47), contemporan cu Ulpianus și care și-a desfășurat activitatea în epoca Severilor (p. 38).

În următoarele două secțiuni este examinată opera juridică a lui Florentinus. După o descriere generală ce conține o interpretare a unicului izvor privitor la operă, respectiv *Indicele florentin*, autorul caracterizează *Instituțiunile* lui Florentinus ca o operă introductivă cuprinzătoare, desfășurată pe cuprinsul a douăsprezece cărți – aspect oarecum neobișnuit având în vedere că, de regulă, lucrări similare ale altor jurisconșulți romani se întindeau pe două, trei sau patru cărți (pp. 51-52)

– și constată că ele sunt o lucrare care tratează în exclusivitate dreptul privat roman; de aici, el trage concluzia că „la fel ca în cazul noțiunii de *libertas*, nu există în dreptul roman o graniță între privat și public, în timp ce interesul public predomină asupra celui privat” (p. 53). Mai sunt, de asemenea, tratate chestiuni privind folosirea *Instituțiunilor* lui Florentinus în lucrările postclasice (pp. 54-57) și de către compilatorii iustinieni (pp. 58-63), precum și referitoare la conținutul și forma *Instituțiunilor* (pp. 66-78). În ultima secțiune – a patra – a „Introducerii” (pp. 79-83) atenția se îndreaptă spre conținutul cărții a IX-a a *Instituțiunilor* lui Florentinus, care include și celebra definiție a libertății, cu raportări ale autorului la tehnica și modelul acesteia.

Definiția dată de Florentinus libertății, reprodusă în D. 1.5.4 pr. și exprimată în 16 cuvinte (*Libertas est naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut iure prohibetur*), este disecată, analizată, interpretată și explicată în următoarele 130 de pagini ce alcătuiesc conținutul acestei monografii (pp. 87-216). Prima parte este dedicată problemelor suscitade de ipotezele interpolării fragmentului D. 1.5.4. pr. (pp. 85-119). După o prezentare cvasiexhaustivă atât a opiniilor autorilor care susțin teza interpolării, cât și ale adepților tezei contrare, Petruț-George Bran pledează pentru autenticitatea fragmentului, demonstrând prin recurgera la argumente logice, istorice și lingvistice clasi-

citarea sintagmei *naturalis facultas* și a expresiei *nisi si quid vi aut iure prohibetur* (pp. 106-112).

Partea a doua (pp. 121-178), în care este examinat caracterul juridic al definiției libertății, cuprinde cinci secțiuni, în prima fiind expuse opiniile care susțin caracterul nejuridic, respectiv filosofic, fie al definiției în totalitate, fie numai al unor termeni sau sintagme din definiție.

Secțiunea a doua (pp. 135-150) prezintă opiniile exprimate în doctrină care afirmă caracterul juridic al definiției libertății, în timp ce Secțiunea a treia (pp. 151-161) privește determinarea persoanelor „libere” și exercițiul libertății.

În ultimele două secțiuni (pp. 163-178), a patra („Considerații critice”) și a cincea („Concluzii”), pornind de la critica unor teze aparținând unor autori contemporani (Ulrich von Lübtow, Giuliano Crifò, Cesarini Sforza, Emilio Betti, Okko Behrends ș.a.), Petruț-George Bran ajunge la formularea unor puncte de vedere originale în susținerea caracterului juridic al definiției pe care Florentinus o dă libertății, dintre care menționăm: expresia „*facere libet*” nu este gândită ca „drept subiectiv”, deoarece în conținutul său conceptual de factură romană există atât drepturi, cât și obligații, respectiv constrângeri juridice, limite (p. 164); Florentinus nu leagă noțiunea de *libertas* de cetățenie (*ibidem*); pentru antici, *ius* reprezintă dreptul în întregime, nu numai legea (*ibidem*); definiția lui Florentinus se poate divide în două părți, primei părți (și anume *Libertas*

est naturalis facultas eius quod cuique facere libet) corespunzându-i o normă juridică permisivă, iar celei de-a doua părți (respectiv *nisi si quid vi aut iure prohibetur*) îi corespunde o normă juridică prohibitivă (*ibidem*).

Conceptul de *libertate* la Montesquieu nu este similar celui formulat de Florentinus, noțiunea de *libertate* la filosoful francez fiind mult mai permisivă în comparație cu noțiunea de *libertate* aparținând jurisconsultului roman, care conține toate conceptele constrângătoare (p. 165); sintagmele *naturalis facultas* și *facere libet* sunt concepte romane care conțin constrângeri juridice și, în consecință, sunt concepte juridice (p. 170); spre deosebire de Ulpian, Florentinus a gândit *naturalis libertas* ca facultate proprie oamenilor și, în consecință, „libertatea potrivit lui Florentinus este libertatea umană, juridică, prezentă în societate” (p. 171). Florentinus reia de la Cicero conceptul juridic *ut velis* (exprimat prin *facere libet* în D. 1.5.4. pr.), care era deja un concept de libertate în mod intrinsec limitată (p. 173); conceptul de *libertate* potrivit lui Florentinus se referă la libertatea tuturor oamenilor, fără a distinge între oameni liberi și sclavi, libertatea la sclavi exercitându-se în limitele impuse de autoritatea stăpânului (*vis*) sau de drept (*ius*), în condițiile în care libertatea absolută nu există nici pentru oamenii liberi (p. 174). Traducerea termenului *vis* din definiție, cu sensul de „violență”, este greșită, întrucât violența anulează libertatea, sensul corect fiind acela de „forță”,

care are o semnificație juridică (p. 175), și anume, de limită și, prin urmare, nu anulează noțiunea de *libertas*, termenul trebuind înțeles ca o condiție intrinsecă a acesteia (p. 176).

În Partea a treia este dezbătută pe larg (pp. 179-216) chestiunea limitelor libertății (*vis* și *ius*). În prima secțiune, este analizată cu minuțiozitate semnificația atribuită de-a lungul secolelor – prin traduceri – termenilor *vis* și *ius* din definiția lui Florentinus. O enumerare a titlurilor și subtitlurilor acestei secțiuni este edificatoare pentru acribia cu care autorul examinează subiectul: *vis* observată în raport cu dreptul; *vis* – concept separat de drept: *vis* tradusă cu termenul „forță” (p. 182); *vis* înțeleasă ca „forță majoră”; *vis* – concept aparținând dreptului: *vis* (forța) ca element al dreptului pozitiv (sau al „legii”); *vis* înțeleasă ca „drept al ginților” (pp. 183-185); *vis* interpretată prin „coercție” (D. 1.5.4 pr.); *vis* ca element negativ de libertate: *vis* ca „forță” non-juridică; *vis* tradusă prin „arbitrar” (p. 185); *vis* tradusă prin „violență”; diferența sau identitatea semantică între „forță” și „violență” (pp. 186-187); ipoteza lui von Lübtow; traducerea termenului *ius* (pp. 188-191): *ius* înțeles ca „sanctiune penală”; *ius* înțeles ca „drept civil”; *ius* ca „drept pozitiv”; traducerea termenului *ius* cu „lege”; *ius* interpretat ca „drept obiectiv”; *ius* tradus doar ca „drept”.

A doua secțiune cuprinde o trecere în revistă a opiniilor exprimate în doctrină în legătură cu

interpretarea definiției libertății și cu problematica limitelor pe care le presupune libertatea, grupate în capitolul intitulat „Libertatea este în mod intrinsec nelimitată” și în capitolul purtând titlul „*Vis* și *ius* sunt condiții intrinseci ale libertății”.

Ultimele două secțiuni cu care se încheie monografia *Libertatea potrivit lui Florentinus* cuprind multe puncte de vedere personale ale autorului referitoare la limitele libertății, precum: *vis* și *ius* sunt elemente intrinseci ale noțiunii de *libertas*, ceea ce se limitează nefiind libertatea, ci *naturalis facultas* de „a trăi cum îți place” (p. 206). Traducerea lui *ius* din sintagma *vi aut iure* prin termenul „lege” alterează spiritul definiției lui Florentinus care, prin folosirea termenului *ius*, a extins sfera posibilelor limite ce pot fi opuse atitudinii de *naturalis facultas eius quod cuique facere libet* (p. 207); interpretarea corectă a termenului *ius* trebuie să fie aceea de „drept” (p. 208). Cuvântul *aut* din expresia *vi aut iure* arată un raport logic disjunctiv între *vis* și *ius*, ceea ce presupune că *vis* și *ius* nu ar putea fi niciodată în același timp condiții intrinseci ale libertății (pp. 211-212). Originea confuziei pe care unii autori moderni și contemporani o fac între „drept” și „lege” ar fi generată de interpretarea grecească a cuvintelor latine *ius* și *lex*, care își are originea în *Parafraza* lui Teofil, unde cuvântul *ius* a fost tradus în greacă prin termenul *nomos*

(p. 215); interpretarea corectă este cea aparținând autorilor care traduc termenii *vis* și *ius* prin cuvintele „forță”/„autoritate”, respectiv „drept” (p. 216).

Prin conținutul, dimensiunile și rezultatele concretizate în lansarea unor idei originale, argumentate judicios, în urma cercetării riguroase a surselor și informațiilor publicate în italiană, română, germană, franceză, spaniolă și latină despre Florentinus, cartea lui Petruț-George Bran este indubitabil cea mai amplă contribuție românească la bibliografia privitoare la enigmaticul jurisconsult roman. În același timp, pentru toți cei care sunt interesați de studierea conceptului juridico-filosofic al libertății, lucrarea este una de referință, dacă avem în vedere preceptele enunțate de Gaius (D. 1.2.1), care susținea că o operă științifică este desăvârșită numai atunci când cuprinde toate părțile, începând cu relevarea originilor subiectului cercetat, motiv pentru care, în mod cert, începutul este partea principală a fiecărui lucru (*et certe cuiusque rei potissima pars principium est*). Or, pentru toți cercetătorii, „începutul” conceptului de libertate se găsește în definiția lui Florentinus și, în plus, pentru cercetătorii români, acest început este legat inevitabil de opera lui Petruț-George Bran.

Teodor SÂMBRIAN

Note despre autori

Bian AL-QASEM is a West Timisoara university Phd student, a respected authority on rural tourism and community engagement, with extensive experience in public administration within Israel's Druze and Circassian sectors. Holding degrees in law, economics, and political science from The Hebrew University, Tel-Hai College, and the University of Haifa, he brings a comprehensive academic and practical background to his writing. Before his current roles, Bian was an advocate specializing in tort and contract law, which provided him with a deep understanding of legal and societal issues impacting community projects. His contributions have been recognized through his leadership in various national tourism projects and collaborations with European Union initiatives, underlining his expertise and dedication to community development. A devoted community volunteer, Bian actively participates in promoting local tourism and cultural events in his hometown of Kfar Rama.

Mădălina Virginia ANTONESCU este doctor în drept european la Facultatea de Drept, Universitatea București, cercetător științific, autoare a opt cărți. Ultima apariție: *Metropolitan Diplomacy. Global Metropolitan Law and Global Cities Seen from the Heterarchy Perspective*, Chapter 11, in Philip G. Cerny ed., *Heterarchy in World Politics*, Routledge, UK, series Innovations in International Affairs, 2022.

Adelina BOCANCEA este studentă în anul II de Master la Sciences Po Paris, specializarea Guvernanță internațională și drepturile omului. Urmează, de asemenea, cursurile de istorie Est-Europeană de la INALCO Paris. În 2022, a absolvit Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București, specializarea Științe Politice în limba franceză. În perioada 2023-2024, a fost bursieră Ierunca-Lovinescu.

Silvia BOCANCEA este lector doctor la Facultatea de Științe Politice și Administrative a Universității „Petre Andrei” din Iași. Domenii de interes: istorie politică, naționalisme și minorități. A coordonat (împreună cu Mihai Baciu) volumul colectiv *Basarabia după 200 de ani* (2012). A publicat studii în *Sfera Politicii* (2010-2011), în revista *Transilvania* (2011), în *Jurnalul de Studii Juridice* (2011), în *Anuarul Universității „Petre Andrei”* din Iași (2006-2011) și în *Polis* (2011-2020). De asemenea, a publicat în volumele

colective: Doru Tompea, Daniel Șandru (coord.), *Dimensiuni social-politice ale operei lui Petre Andrei* (Editura Academiei Române, 2012); Sorin Bocancea (coord.), *Constituția României. Opinii esențiale pentru legea fundamentală* (Editura Institutul European, 2013) și în volumele colective al Editurii LUMEN (2011, 2012).

Sorin BOCANCEA este profesor și Prorector al Universității „Petre Andrei” din Iași. Este Directorul revistei *Polis* și al Editurii *Polis Books* și Președinte al Institutului de Studiere a Ideologiilor (ISI). Printre lucrările publicate se numără: *Instituții și politici publice în Uniunea Europeană* (2004), *Cetatea lui Platon* (2010), *Noi și postcomunismul* (2012) și *Trei decenii de învățământ superior privat în România. Universitatea „Petre Andrei” din Iași* (2021). A coordonat 13 volume colective (dintre care 5 în colaborare) și a realizat alte 5 în coautorat. A publicat peste 60 de articole științifice în reviste și-n volume colective. Cea mai recentă lucrare este coordonarea volumului *Calea europeană a Republicii Moldova. De la mitologii și indecizii la acțiune* (împreună cu Radu Carp, 2024).

Carlo BOSNA is professor of Public Law Institutions at the Guglielmo Marconi University of Rome (2009). PhD in Planning and evaluation of training processes at the University of Bari (2003), specialized in Criminology and Communication in Crisis Areas, specialization obtained with the Defense General Staff. Research areas: law and promotion of cultural heritage and new technologies. Freelance journalist since 1993, he participates in conferences and scientific publications in the field of law. Among his latest publications: *Theocracy and manifestation of thought in Iran* (2024), *Law and language* (2023), *Digital innovation in Special Economic Zones* (2023), *Cultural heritage as an instrument of cohesion and peace* (2022), *Freedom and rights in the time of COVID: the need to protect collective health* (2021), *Access to places of culture during the Covid-19 health emergency* (2020); *Law and communication of cultural heritage* (2019); *Law, promotion and protection of cultural heritage* (2018), *Representation in the age of information and communication technology* (2017), *The relationship between Artificial Intelligence and Fundamental Rights* (ongoing).

Angelo CHIELLI este profesor de Filosofie Politică la Departamentul de Științe Politice și Administrative al Universității „Aldo Moro” din Bari. A obținut un doctorat în Filosofie Contemporană la Consorțiul Universitar din Bari-Urbino-Ferrara și, ulterior, o diplomă de postdoctorat în Filosofie Modernă la Universitatea „Aldo Moro” din Bari. Domeniile sale de cercetare variază de la filosofie politică italiană și europeană a secolului al XX-lea la

gândirea politică a umenismului și a Renașterii, până la probleme de integrare europeană. În 2023 i s-a conferit titlul de *Doctor Honoris Causa* de către Universitatea „Petre Andrei” din Iași. În România colaborează cu Sabin Drăgulin și Ioana Drăgulin la colecția Biblioteca Gramsciana din cadrul Editurii Timpul din Iași și este membru al Subredacției Polis din Bari, Italia. Ultima carte publicată: Sabin Drăgulin, Angelo Chielli (a cura di), *Sguardi dall'Est Petre Andrei e il Fascismo*, Pensa Multimedia, Lecce, 2022

Ioana CRISTEA DRĂGULIN este cercetător independent și doctor în științe politice al Universității din București (2015). În anul 2011 a absolvit un master Muzeologie și turism, în cadrul Universității Hyperion din București, iar în 1998 a susținut examenul de licență în cadrul Facultății de Istorie, Universitatea din București. Este singura promoție a gândirii politice și teoretice a lui Antonio Gramsci în România. În cadrul perioadei de doctorantură (2012-2014) a studiat tematicile gramsciene în cadrul departamentului de științe politice a Universității „Aldo Moro” din Bari cu profesorii Angelo Chielli, Silvio Suppa, Pasquale Voza, Franca Pappa ș.a. Este membru fondator și co-coordonator al colecției Biblioteca Gramsciana. Ultimele cărți publicate: Ioana Drăgulin, *Constituții și regiuri politice din statele europene în secolele XIX-XX* (2023), *Democrație și totalitarism în Europa secolului XX* (2022), *Muzeul Național Cotroceni trei decenii în spațiul cultural românesc – în colaborare cu Ștefania Dinu* (2021), *Decorații acordate de președinții României în perioada 1991-2019* (2021); *Cotroceni arc peste timp – în colaborare cu Mariana Lazăr și Ștefania Dinu* (2019), *Comunismul între ideologie și practică* (coordonare, în 2019), *Stat și societate în vremea Marelui Război* (coordonare, în 2018), *Caietul 19.1934-1935, Risorgimentoul italian* (2017), *Crearea statului italian în viziunea lui Antonio Gramsci* (2015).

Andrei CUCU este șeful Biroului de Presă și PR din cadrul Universității „Petre Andrei” din Iași din anul 2009, iar din octombrie 2018 este Inspector Specialitate în cadrul Biroului de Comunicare al Primăriei Municipiului Iași. Din 2015 și până în prezent a ocupat mai multe poziții în cadrul unor proiecte cu finanțare europeană implementate de Centrul de Dezvoltare Socială T&CO, iar în perioada 2009-2013 a fost corespondent pentru Agenția de Știri HotNews. A absolvit, în anul 2009, studiile de licență în cadrul Departamentului de Jurnalism și Științele ale Comunicării, Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, iar în anul 2011 masterul Tehnici de Producție Editorială în Presa Scrisă, Audiovizual și Multimedia. În anul 2015 a absolvit studiile de licență în cadrul Facultății de Științe Politice și Administrative, Universitatea „Petre Andrei” din Iași și masterul Medierea și negocierea și conflictelor - Facultatea de Psihologie și Științele

Educației. În anul 2013 a fost contributor la volumul *Mass-media și democrația în România postcomunistă* (ed. a II-a), coordonat de Sorin Bocancea și Daniel Șandru. Este membru al redacției revistei *Polis*.

Sabin DRĂGULIN este Prof. univ. dr. și Decan la Facultatea de Științe Politice și Administrative a Universității „Petre Andrei” din Iași. Are licențe în științe politice (2009) și istorie (1997) la Universitatea din București, doctorat (2008) Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava și a urmat studii postdoctorale (2013) la Universitatea din București. Domeniile de cercetare: fenomenul modernizării românești, extrema dreaptă românească, naționalism, extremism și rasism, fenomenul migrației internaționale, gândirea politică a lui Antonio Gramsci și Niccolò Machiavelli. Cărți publicate în calitate de autor, coautor, coordonator etc. (ultimii ani): *Naționalismul și extremismul politic de dreapta. Avataruri, mutații, răătăcirii* (în colaborare cu Mihai Milca, 2024); *Regimuri politice totalitare și autoritate. Italia și Europa orientală în perioada interbelică* (coordonare împreună cu Dan Mihalache, 2024); Antonio Gramsci, *Caietul 7 (XVI). 1930-1931. Note despre filosofie II și Miscelanea* (traducere și îngrijire ediție alături de Angelo Chielli, 2024); Antonio Gramsci, *Caietul 15 (II). 1933. Miscelanea*, (traducere și îngrijire ediție alături de Angelo Chielli, 2023); Antonio Gramsci, *Caietul 14 (I). 1932-1935. Miscelanea*, (traducere și îngrijire ediție alături de Angelo Chielli, 2023); *Sguardi dall'Est Petre Andrei e il Fascismo*, (îngrijire ediție alături de Angelo Chielli, 2022); Antonio Gramsci, *Caietul 6 (VIII). 1930-1932. Miscelanea*, (îngrijire ediție alături de Angelo Chielli, 2022); Antonio Gramsci, *Caietul 8 (XXVIII). 1930-1932. Miscelanea și Note de filosofie III* (îngrijire ediție alături de Angelo Chielli, 2022); Vasileios Syros, *Gândirea politică islamică medievală în dialog cu tradiția umanistă a Renașterii italiene* (2021); Antonio Gramsci, *Caietul 3 (XX). 1930. Miscelanea*, ediție îngrijită împreună cu Angelo Chielli (2021); Antonio Gramsci, *Caietul 2 (XXIV). 1929-1933. Al doilea caiet*, ediție îngrijită împreună cu Angelo Chielli (2020); Antonio Gramsci, *Caietul 1 (XVII). 1929-1930. Primul caiet*, ediție îngrijită împreună cu Angelo Chielli (2020); *Tratatul de la Trianon și destinul României Mari* (coord.), 2021; *Ideii liberale în (pre)facerea României Mari* (în colaborare cu Anuța Brașoveanu, 2020). Între anii 2009-2013 a îndeplinit funcția de Secretar general de redacție în cadrul revistei, „Sfera Politicii”, Executiv editor în cadrul revistei „South-East European Journal of Political Science” (2012-2013) și redactor în cadrul revistei „Cogito” (2012-actualmente), Director executiv revista „Polis” (din 2013), Redactor șef la revista de cultură și politică „Timpul” (2017-2020).

Laura FABIANO este profesor asociat de drept public comparat la Departamentul de Drept al Universității din Bari, unde predă Drept public comparat, Drept public anglo-american și Justiție constituțională. Interesele de cercetare includ (dar nu se limitează la) dreptul la nediscriminare, echilibrarea drepturilor, garanțiile constituționale și procesul constituțional. Este autoarea mai multor articole și cărți. A scris două cărți pe tema justiției constituționale, pe lângă peste 70 de articole și contribuții de carte în publicații italiene și străine.

Fabrizio FIUME predă Istoria socială a epocii contemporane și Istoria partidelor și mișcărilor politice la Departamentul de Științe Politice a Universității „Aldo Moro” din Bari. În prima fază a cercetărilor sale s-a ocupat de studierea a trei decenii de mișcare comunistă și a mitului sovietic din Italia, care începe odată cu încheierea De-al Doilea Război Mondial și se încheie cu amurgul „Miracolului Economic”. În a doua fază a aprofundat cercetarea temelor Noii Stângi și a violenței politice din deceniul ‘68-’78. În prezent, se dedică problemei tranziției anilor ‘80 și ‘90 cu accent pus între politica tradițională de masă a secolului XX și noua politică de la ascensiunea erei „post-fordiste” până la apariția web 2.0.

Oltsen GRIPSHI este artist, lector, eseist, curator de artă contemporană, muzeolog, istoric și critic de artă. După absolvirea Liceului artistic „Jan Kukuzeli” din Durrës, și-a continuat studiile la pictura Academiei de Arte Frumoase „G. B. Cignaroli” din Verona, Italia, unde a absolvit în 2006. În 2009, a obținut un Master Degree Post Lauream în „Critica estetică și de artă pentru pedagogie în citirea iconografiei”, la Facultatea de Științe ale Educației din cadrul Universității de Stat din Padova, Italia. În 2012, a absolvit Școala de Licență II de Specializare (Laurea Doctus) în „Istoria artei contemporane și Disciplinele spectacolului”, la Academia de Arte Frumoase G. B. Cignaroli din Verona, Italia. În 2017, a devenit doctor în „Istoria Artei Albaneze”, la Institutul de Studii de Antropologie Culturală asupra Artei de la Academia de Studii Albanologice (ASA) Tirana, Albania. Recent, face parte din Academia de Științe din Albania pentru scrierea Marii Enciclopedii a Albaniei în secțiunea dedicată artei și patrimoniului cultural. A primit: premiul „Best Paper Award 2021” pentru cel mai bun studiu al anului, publicat în Revista Științifică „UNICART” 2021, acordat de Comitetul Științific al Centrului Internațional de Cercetare Academică în cadrul Conferinței Științifice Internaționale UNICART 2022 de la Universitatea de Stat din Calabria, Italia (2021). În perioada 2009-2010 a lucrat la Biblioteca de Stat din Verona ocupându-se cu restaurarea cărților antice, precum și cu catalogarea fondului literar al lui „Giuseppe Tucato”. Este lector extern de Istoria Artei și Arheologie, Istoria economiei albaneze la Universitatea

„Aleksander Moisiu” din Durrës, Lector de semiotică de artă la Universitatea de Stat din Shkodër și specialist în educație, artă și cultură (muzee, cultură).

Ciprian IFTIMOAEI este conferențiar universitar doctor și director al Departamentului de Științe Politice din cadrul Facultății de Științe Politice și Administrative a Universității „Petre Andrei” din Iași. În perioada 2014-2015 a fost cercetător postdoctoral cu o bursă acordată prin proiectul „Tineri cercetători de succes – dezvoltare profesională în context pluridisciplinar și internațional”, implementat de Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca în parteneriat cu Academia Română-Filia la Cluj, Universitatea București, Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași și Universitatea de Vest din Timișoara, finanțat prin POSDRU (2013-2020) al Uniunii Europene. Pe parcursul studiilor a beneficiat de burse și specializări în Ungaria (1998), Olanda (1999), Polonia (2000), Lituania (2001), Franța (2007), Bulgaria și Turcia (2010), Belgia (2014), Austria (2015), Grecia (2015). A publicat 4 cărți de autor, peste 60 de articole și studii în reviste indexate WoS, BDI și în volume colective; a contribuit cu lucrări la 4 conferințe internaționale desfășurate în străinătate, 35 de conferințe internaționale desfășurate în țară, 24 sesiuni naționale de comunicări științifice. Activitatea de cercetare include participări ca expert în 26 proiecte de cercetare și granturi de consultanță. Este contributor permanent la rubrica de „Opinii” a *Ziarului de Iași*, a cotidianului *Adevărul* și la revista online *România Socială*. În anul 2021 a primit din partea Institutului Național de Statistică premiul special pentru contribuția la diseminarea statisticilor oficiale și la promovarea culturii statistice. Cea mai recentă lucrare publicată este *Sociologia elitelor. Abordări clasice și contemporane*, Editura Institutul European, Iași, 2023.

Emiljan KARMA este cercetător la Centrul de Cercetare pentru Economii în Dezvoltare al Universității Catolice „Nostra Signora del Buon Consiglio” din Albania. Are 15 ani de experiență în predare și cercetare. În această perioadă, a predat cursuri în diverse domenii de studiu, precum: Politicile economice ale Uniunii Europene; Piața, mediul și globalizarea; Marketing; Economie aplicată. A obținut un Master în Economie de la Facultatea de Economie a Universității din Napoli „Federico II”, unde și-a finalizat studiile cu o teză în Marketing. Și-a obținut doctoratul în integrarea economică și politică a Albaniei în Uniunea Europeană la Universitatea „Aldo Moro” din Bari, Italia. Interesele sale de cercetare includ politica de investiții, modelarea afacerilor, evaluarea proiectelor, riscurile de afaceri, politicile economice ale UE etc.

Bardhe KARRA este coordonator didactic al Facultății de Științe Economice, Politice și Sociale a Universității Catolice „Nostra Signora del

Buon Consiglio”, din ianuarie 2017. A studiat Științe Politice la aceeași facultate, iar în 2009 și-a continuat masterul la Universitatea din Milano, în Administrație și Politici Publice. În 2024, a susținut teza de doctorat cu titlul „Piețe, Afaceri și Consumatori”, la Departamentul de Economia Afacerilor, Universitatea Roma Tre. A lucrat în instituții precum Ministerul Justiției, INSTAT, Agenția Italiană pentru Comerț și Investiții, Biroul pentru Evaluarea Calității de la UKZKM și SHIS Albania. În perioada 2013-2015, a acționat ca corespondent pentru Albania în ziarul din Rimini „La Voce di Romagna”. Din anul universitar 2020-2021 predă modulul de economia sănătății la Facultatea de Medicină a aceleiași universități.

Alda KUSHI a absolvit Facultatea de Științe Politice și Relații Internaționale la Departamentul de Științe Politice a Universității din Bari, unde mai târziu a obținut și un doctorat în Drept constituțional comparat la Departamentul de Drept cu o teză privind protecția minorităților etnice, lingvistice și religioase în zona balcanică. Din 2019 până în 2023 a avut o bursă de cercetare la Departamentul de Științe Politice a Universității din Bari, iar din 2023 desfășoară cercetări la Departamentul de Științe Sociale și Umane a Universității din Salento. A desfășurat activități didactice la Universitatea din Foggia pentru anul universitar 2022-2023 și la Universitatea „Nostra Signora del Buon Consiglio” din Tirana începând din anul universitar 2022-2023. Este co-fondatoare a asociației „Le aquile di seta” care are ca obiectiv principal încurajarea integrării prin cultură. Multe dintre studiile sale sunt adresate și țării sale de origine, Albania, tratând teme multiple precum analiza regimului comunist, cultul individului lui Enver Hodja, ateismul de stat, pluralismul religios și analiza procedurilor și instrumentelor legate de integrare în Uniunea Europeană.

Dan MIHALACHE este absolvent al Facultății de Științe Politice din cadrul SNSPA, din 2008. A absolvit, de asemenea, cursurile Colegiului Național de Apărare (1998). Este specialist în analiză și marketing politic, fiind, începând cu anul 2010, mai întâi, cadru didactic asociat și apoi lector universitar la Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” din București. În iunie 2019, a absolvit cursul 14th common Security and Defence Policy High Level Course 2018-2019 „Simone Veil” din cadrul European Security and Defence College. Începând cu 1 octombrie 2019, a devenit Visiting Senior Fellow al prestigiosului think-tank LSEIDEAS (Diplomacy and Strategy) din cadrul London School of Economics. În noiembrie 2019, a absolvit cursul Generals, Flag Officers and Ambassadors la Colegiul de Apărare al NATO. A fost responsabil de analiză și comunicare în numeroase campanii electorale. Începând cu 2009, a condus, în mai multe rânduri, Departamentul de Analiză Politică și Comunicare al Partidului Național

Liberal (PNL). În 2014, a fost responsabil de strategia campaniei electorale prezidențiale a președintelui PNL, Klaus Iohannis. Are experiență în administrarea instituțiilor publice, îndeplinind funcțiile de consilier al prim-ministrului (2001–2004), secretar general adjunct al Guvernului (2012), secretar general adjunct și secretar general al Senatului (2013-2014). A fost deputat în Parlamentul României (2004-2008), observator și membru al Parlamentului European (2006-2007). În perioada decembrie 2014-iunie 2016, a ocupat funcția de consilier prezidențial, șef al Cancelariei Prezidențiale și șef al Administrației Prezidențiale. Președintele României, Klaus Iohannis, l-a decorat cu Ordinul Național „Steaua României” în rang de Cavaler. Este prim coordonator al volumului *Regimuri politice totalitare și autoritate. Italia și Europa orientală în perioada interbelică* (împreună cu Sabin Drăgulin, în 2024) și coautorul volumului *Trei ani la urne*, vol. I (alături de Iulia Huiu, în 2012). A publicat, de asemenea, numeroase articole de analiză. În prezent este ambasador al României în Republica Cipro.

Monica Eliza MOTORGA este doctorand în cadrul Școlii Doctorale de Filosofie, Sociologie și Științe Politice din cadrul Universității de Vest din Timișoara. Este licențiată în Relații Internaționale și Studii Europene și absolventă a unui masterat în Politici Publice și Advocacy. Domenii de interes: Științe Politice, Sociologie, Antropologie, Psihologie, Tehnologie, Pedagogie și Comunicare. A publicat articole de specialitate în *Political Science Forum Journal* și *Journal of Educational Sciences*. A participat la diverse conferințe atât la nivel național, cât și la nivel internațional (în Macedonia și Anglia).

Klodian MUÇO este profesor la Centrul de Cercetare pentru Economii în Dezvoltare al Universității Catolice „Nostra Signora del Buon Consiglio”. Are licență în Economie de la Universitatea din Bergamo, Italia. Deține un master în organizarea economică și dezvoltarea afacerilor pe piețele internaționale de la Universitatea din Bergamo, Italia și un doctorat în economie politică la Universitatea din Insubria, Italia. A fost cercetător la Universitatea din Macerata și Universitatea Bocconi, precum și post-doc la Universitatea din Fribourg, Elveția. Anterior, a fost șef al Departamentului de Economie Politică și Turism la Universitatea „Egerem Cabej” (Gjirokastra) și lector la Facultatea de FASTIP a Universității Aleksander Moisiu, Durrës.

Teodor SÂMBRIAN este profesor de *Drept roman* la Facultatea de Drept a Universității din Craiova.

Instrucțiuni pentru autori

Revista *Polis* acceptă **manuscrite originale, nepublicate anterior și neafiate în faza de evaluare preliminară a altor publicații științifice**. Manuscrisele primite vor fi **anonimizate** și supuse evaluării critice a recenzorilor de specialitate ai revistei. **Fișa de evaluare**, cu mențiunea de acceptare / modificare / respingere a articolului propus, vă va fi remisă într-un interval de **2-5 săptămâni** de la confirmarea primirii manuscrisului. **Adresa** la care ne puteți trimite manuscrisele dumneavoastră în format electronic (.doc sau .docx) este: polis@upa.ro

La redactarea articolelor, vă rugăm să țineți cont de instrucțiunile de mai jos. Revista *Polis* își rezervă dreptul de a refuza publicarea articolelor care nu respectă aceste instrucțiuni.

STRUCTURA GENERALĂ A TEXTULUI

Revista *Polis* publică studii redactate în limbile **română și engleză**. **Toate articolele în limba română trebuie însoțite, obligatoriu, și de traducerea integrală în limba engleză**. Articolele trebuie să respecte normele general valabile pentru redactarea lucrărilor științifice, conținând în mod obligatoriu o parte introductivă, capitole / secțiuni distincte și concluzii, având dimensiuni cuprinse între **20.000 – 40.000 de caractere cu spații** (10-20 de pagini standard). Articolele vor fi redactate utilizând paginarea standard a programului Microsoft Word, folosind fontul **Times New Roman, 12 pct**, cu **spații de 1,5**, fără a lăsa spații libere între paragrafe. Prima pagină a lucrării va conține, obligatoriu, următoarele informații: titlu, autor (afiliere instituțională și adresă de corespondență), rezumat de 200-350 de cuvinte și 4-6 cuvinte cheie.

Pentru redactarea lucrării, vă rugăm să folosiți modelul de mai jos.

TITLUL ARTICOLULUI

Prenume NUME

Afiliere instituțională

Adresa de mail

Rezumat

Rezumat în limba engleză, 200-350 de cuvinte. Rezumatul va prezenta, pe scurt, conținutul lucrării, menționând metologia utilizată în cercetare, principalele premise, argumentele folosite și concluziile articolului. Vă rugăm să verificați corectitudinea gramaticală și lexicală a rezumatelor în limbi străine și să evitați folosirea programelor de traduceri automate. Ne rezervăm dreptul de a refuza rezumatele cu greșeli flagrante de traducere.

Cuvinte-cheie: 4-6 cuvinte în limba engleză

Fiecare articol trebuie să includă, în mod obligatoriu, **o parte introductivă**, o secțiune de **cuprins** împărțită în capitole și subcapitole, în care ideile, ipotezele de

cercetare menționată în partea introductivă să fie demonstrate sau infirmate, și o secțiune de **concluzii**.

Bibliografie

CARPINSCHI, Anton, BOCANCEA, Cristian, *Știința politicului. Tratat*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1998.

PETREU, Marta, *De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească*, Editura Polirom, Iași, 2011.

ȘANDRU, Daniel, „Ideological aspects in Petre Andrei’s political sociology”, *Transilvania*, Nr. 11, 2011.

Resurse electronice

STAN, Liliana, „Elemente ale metafizicii idealului la Petre Andrei”, *Transilvania*, Nr. 11, 2011, http://www.revistatransilvania.ro/nou/ro/anul-editorial-2012/cat_view/45-anul-editorial-2011.html, p. 60 (accesat pe 23 februarie 2013)

NOTĂ: Tabelele și figurile vor fi incluse în textul articolului și numerotate în ordinea apariției, după modelul de mai jos. Vă rugăm să nu folosiți tabelele și figurile în mod excesiv.

--	--	--	--

Tabelul 1: *Model de tabel*

SISTEMUL DE REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Revista *Polis* folosește sistemul de referințe bibliografice recomandat de Academia Română.

În acest sistem, **sursele bibliografice la care se face referire în text sunt citate cu ajutorul notelor de subsol.**

Exemplu:

[...] Este o chestiune pe care politologul român Mattei Dogan o prezintă atât în studiile sale interbelice, cât și în lucrările recente¹. [...]

¹ Mattei Dogan, *Comparații și explicații în știința politică și în sociologie*, Editura Institutul European, Iași, 2010, pp. 241-261.

Bibliografia finală a lucrării reunește toate sursele citate în notele de subsol, listate în ordine alfabetică. **Resursele bibliografice consultate de pe Internet vor fi menționate într-o secțiune separată.** Citarea acestor resurse va respecta regulile generale privind citarea surselor electronice, precizând data la care documentul electronic a fost accesat de către autorul articolului.

Redactarea notelor de subsol

Pentru redactarea notelor de subsol, vă rugăm să folosiți opțiunea „Footnote” din programul Word, fontul **Times New Roman, 10 pct, spațiere la 1 rând.**

La prima mențiune a autorului / lucrării, nota de subsol va menționa toate detaliile sursei bibliografice, inclusiv pagina-paginile, dacă este cazul (utilizați prescurtarea „p.” pentru o singură pagină și „pp.” pentru pagini multiple). Mențiunile ulterioare ale aceleiași surse bibliografice vor utiliza prescurtările latine (*ibid.*, *op. cit.* etc.).

Instructions to Authors

The *Polis* Journal of Political Science welcomes **original manuscripts which have not been published elsewhere and are not under review by other scientific journals**.

Once submitted, **the manuscripts are made anonymous** and sent to our reviewers for evaluation. You should receive the reviewing form, with the decision to accept / change / reject your article, within 2 – 5 weeks from our initial confirmation of receipt.

Please use the following **address** to send us your manuscripts in electronic form (.doc or .docx): polis@upa.ro

Before sending us your work, please use the following guidelines to write your paper. Polis reserves the right to reject the articles which do not comply with these instructions.

GENERAL STRUCTURE

The *Polis* Journal of Political Science publishes articles and studies written in **Romanian and English**.

All articles should comply with the general standards of academic and scientific writing, and they must comprise an introductory part, distinct chapters / sections, and conclusions. The texts should have **20.000 to 40.000 characters with spaces** (10 to 20 standard pages).

Articles should be written using the default page layout in Microsoft Word, with **Times New Roman, 12 pt, 1.5 line spacing**, and no additional spaces before and after paragraphs.

The first page of your article should include the following information: article title, author(s) name(s) (institutional affiliation and e-mail), an abstract of 200-350 words, and 4-6 keywords.

Please use the following template to format your paper.

ARTICLE TITLE
First name(s) SURNAME
Institutional affiliation
E-mail address

Abstract

Abstract in English, 200-350 words. The abstract should summarize the paper's content, mentioning: the research methodology used, the main hypotheses, the main arguments developed and the paper's conclusions. Please check the grammar and lexis of articles written in English if you are not a native speaker of this language and avoid using programs for automatic translation. We reserve the right to reject articles with flagrant translation mistakes.

Keywords: 4-6 keywords in English

All articles must comprise **an introductory part**, a section devoted to **the paper's content**, divided into chapters and subchapters – in which the research hypotheses mentioned in the introduction should be argued for or against -, and a section of **conclusions**.

Bibliography

- BELL, Daniel, *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Harvard University Press, Cambridge Mass., 2001
- FREEDEN, Michael, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Claredon Press, Oxford, 1996
- ȘANDRU, Daniel, „Ideological aspects in Petre Andrei's political sociology”, *Transilvania*, No. 11, 2011

Electronic resources

- STAN, Liliana, „Elemente ale metafizicii idealului la Petre Andrei”, *Transilvania*, No. 11, 2011, http://www.revistatransilvania.ro/nou/ro/anul-editorial-2012/cat_view/45-anul-editorial-2011.html, (accessed on 23 February 2013)

NOTE: Tables and figures should be inserted in the text and numbered in order of appearance, according to the model below. Please do not use tables and figures in excess.

--	--	--	--

Table 1: *Table model*

CITATION STYLE

The *Polis* Journal uses the reference style recommended by the Romanian Academy. In this system, the bibliographical resources quoted in the text are cited in footnotes.

Example:

[...] In is a matter that the Romanian political science scholar Mattei Dogan describes both in his interwar studies and in his recent works¹. [...]

¹Mattei Dogan, *Comparații și explicații în știința politică și în sociologie*, Editura Institutul European, Iași, 2010, pp. 241-261.

The paper's final **bibliography** assembles all the sources cited in footnotes, listed in alphabetical order. **The bibliographical resources consulted on the Internet are to be listed in a separate section.** These resources should be cited in agreement with the general rules relative to the citation of electronic bibliography by mentioning the day on which the electronic document was accessed by the author.

Footnote format

In order to insert footnotes into your article, please use the „Footnote” option available in Word, using **Times New Roman, 10 pt, 1 line spacing**. The first time an author / a work is cited, the footnote must provide full bibliographical details, including the page-pages (use the abbreviation „p.” for one page and „pp.” for multiple pages). The footnotes for subsequent references to the same author / work should use Latin shortened forms (*ibid.*, *op. cit.*, etc.)

Bun de tipar: 2024 • Apărut: 2024 • Format 16 × 24 cm

INSTITUTUL
EUROPEAN

Iași, str. Bălușescu nr. 2, et. I • cod 700309
Tel. Difuzare: 0788.319462 • Fax: 0232/230197
euroedit@hotmail.com • <http://www.euroinst.ro>